

STUDIUM

Revista studenților, masteranzilor și doctoranzilor în istorie
The Journal of BA, MA and PhD Students in History

Vol. XIII (2020)

STUDIUM

Revista studenților, masteranzilor și doctoranzilor în istorie
The Journal of BA, MA and PhD Students in History

Vol. XIII (2020)

"The Lower Danube" University of Galați, Romania
Faculty of History, Philosophy, and Theology
Department of History, Philosophy, and Sociology

Address: Romania, Galați, Str. Domnească nr. 111,
code 800.201, room AS 007
e-mail: studium.ugal@gmail.com
website: www.studium.ugal.ro

SCIENTIFIC COMMITTEE:

Prof. dr. Cristian Nicolae
APETREI
Prof. dr. Constantin
ARDELEANU
Lect. dr. Ovidiu COTOI
Prof. dr. George ENACHE
Conf. dr. Mihaela Denisia
LIUȘNEA
Prof. dr. Cristian LUCA
Prof. dr. Silviu LUPAȘCU
Lect. dr. Decebal NEDU
Conf. dr. Constantin STAN
Prof. dr. Arthur TULUȘ

EDITORIAL BOARD:

Editor in Chief:
Oana-Maria MITU
("The Lower Danube" University of Galați)

Scientific secretary:
Ionuț Alexandru DRĂGHICI
("The Lower Danube" University of Galați)

Editors:
Associated editors' list is
currently being updated.

ISSN–L 2248-2164

STUDIUM is indexed in ERIH Plus, EBSCO, CEEOL, Index Copernicus, DOAJ (all registrations are currently being processed for update).

Scientific conformity and consistency of articles lie under the responsibility of their authors.

CUPRINS / CONTENTS

Melinda Gabriela KERESZTES

Studiu de caz: cetatea Ineu de-a lungul istoriei
Case study: Ineu Fortress throughout history

5-13

Erich Noris SZAKÁCS

Câteva aspecte privind activitatea lui Beltrame Costabili, tutore al lui Ippolito d'Este la curtea din Esztergom
Some aspects concerning the activity of Beltrame Costabili, tutor to Ippolito d'Este at the Court of Esztergom

15-30

Alexandru MARIN

Leading members of the Brătianu family in the central administrative and political affairs of Wallachia and Romania
Membri de vază ai familiei Brătianu în administrația centrală și treburile politice ale Țării Românești și României

31-43

Ștefan BEJAN

Evoluția politică și socială a găgăuzilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Consecințele Tratatului de la Paris din 1856 pentru populația găgăuză din Bugeac
The political and social evolution of the Gagaouz people in the second half of the XIXth century: the consequences of the 1856 Paris Treaty on the Gagaouz population of Budjak

45-52

Ionuț Alexandru DRĂGHICI

Spitalul din Portul Sulina și epidemia de holeră din anul 1865
The hospital of Sulina Port and the cholera epidemic of 1865

53-63

Ionuț Alexandru DRĂGHICI

Activitatea Spitalului din Sulina la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX
The activity of Sulina hospital at the end of the XIXth and the beginning of the XXth century

65-79

Dănuț Viorel PRESURĂ

Reinserția socială privind persoanele încarcerate în unele documente ardelenene
Social reinsertion of imprisoned persons as depicted in some Transylvanian documents

81-91

Tudor VIȘAN-MIU

Mauriciu Brociner (1855-1946): Funcționar și pensionar al Casei Regale
Maurice Brociner (1855-1946): On his service to the Royal Household and his retirement

93-112

Oana-Maria MITU

State-sanctioned identity versus minority identity: the case of Southern Bessarabian Germans in interwar Romania **113-136**
Identitate agreată de Stat versus identitate minoritară: cazul germanilor din Sudul Basarabiei în România interbelică

Marius Eugen CHIRIȚĂ

Istoricul primei reviste a pompierilor militari români **137-149**
History of the first publication of Romanian military firefighters

Silvia-Cristina BAUMGARTEN

Începuturile și evoluția televiziunii în statele din spatele Cortinei de Fier **151-163**
The outset and evolution of television in the states behind the Iron Curtain

Dan TUDORACHE

La pas cu poezia prin comunism. Poetul Andrei Ciurunga, între rezistență și conformism **165-188**
Walking with poetry through Communism. The poet Andrei Ciurunga, between resistance and conformism

Grigore GORINCIOI

Căderea Blocului Comunist și formarea Republicii Moldova ca stat suveran **189-199**
The fall of the Communist Bloc and the formation of the Republic of Moldova as a sovereign state

Elsa STAVRO

Vârtejul identitar al aromânilor din Albania: albano-români, macedo-români sau vlahi? **201-219**
The identity vortex of Aromanians in Albania: Albano-Romanians, Macedo-Romanians, or Vlachs?

STUDIUL DE CAZ: CETATEA INEU DE-A LUNGUL ISTORIEI

Case study: Ineu Fortress throughout history

Abstract: *By consulting several types of sources, we seek to retrace the manner in which Ineu fortress has developed throughout time. There is little known about it, which is why Romanian historiography needs augmentation. The first piece of information emerged in 1295, when Egidij, the lord of a castle, was mentioned; the presence of a castrum is confirmed for the following year. Ineu has possessed a fortification system since the thirteenth century. This increased starting with 1387, when the Losonczy family received jurisdiction rights over the settlement. In 1472 a lord of the castle is mentioned (in their service). In 1566 the fortress was besieged by the Ottomans, and a part of the old fortifications became military garrisons or sanjaks. Then, in 1595, the fortress was seized by the Habsburgs. During their reign, the 1605 conscription was redacted, which brought to light data regarding the goods and weaponry of the fortress. Also, the fortress was rebuilt in accordance with the blueprints of architect Gabriel Haller. In 1658 the fortress was regained by the Ottomans, a fact confirmed by Evlia Kurt Cselebi, the first eye witness to describe it. From the eighteenth century until the end of the twentieth century Ineu fortress did not have a defensive role, but rather an administrative, educational, and even a medical one. Archeological findings show that it underwent a new process of restauration in the twentieth century.*

Keywords: *castle, sanjak, Ottomans, Habsburgs, Losonczy family, Rákoczy family, Transylvania, Conscription of 1605, archeology, restauration*

Pornind de la sursele existente până în prezent (atât scrise, cât și iconografice), studiul de față își propune să reconstituie etapele care au condus la constituirea cetății din Ineu și să identifice rolurile pe care ea le-a avut de-a lungul istoriei.

Despre istoria acesteia se cunosc foarte puține. Din cercetările realizate în anul 2000 de arheologul Adrian Andrei Rusu reiese că cetatea era deja construită în anul 1472¹. Această afirmație este susținută de faptul că familia Losonczy (care primise încă din 1387 dreptul de jurisdicție asupra

* PhD Candidate, "Babeș Bolyai" University, Cluj-Napoca, Romania; melindakeresztes@yahoo.com

Date submitted: February 18th, 2021

Revised version submitted: May 23rd, 2021

Final draft accepted: June 2nd, 2021

¹ V. Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatica: fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate: sec. XII-XIV*, Mega, Cluj-Napoca, 2005, p. 563.

Ineului) avea în anul 1472 în slujbă un castelan². Această părere – anume că familia Losonczy a construit cetatea în secolul al XV-lea – a fost împărtășită de mai mulți cercetători³.

Din informațiile adunate de Doina Chiș se cunoaște faptul că cetatea Ineu a fost întemeiată pe locul unui fost *castru roman*⁴. Intră însă în discuție sursa sau documentul care confirmă această afirmație. Precizăm că în istoriografie s-a produs o confuzie cu privire la terminologia cetăților, problemă semnalată de arheologul Adrian Andrei Rusu. Notăm astfel că Mircea Rusu a desemnat drept *castre* fortificațiile timpurii (din perioada secolelor VII-IX-XII)⁵, că Virgiu Vătășanu utiliza această expresie pentru construcțiile defensive de pământ, lemn și piatră, că Ștefan Pascu a folosit termenii de *castre* și *cetăți teutone*, că pentru David Prodan *cetăți* sunt și construcțiile de secol XVI, iar că Gheorghe Anghel folosește noțiunea de *cetate de tip castel*⁶. În fine, o definiție pentru castelologie a fost propusă de Adrian Andrei Rusu:

„o disciplină autonomă a cercetărilor istorice ocupată cu studierea evoluției fortificațiilor medievale, a raporturilor lor cu societatea, atât sub aspectul lor de monumente arhitectonice cât și acela de instituții feudale”⁷

Revenim la Doina Chiș pentru informații cu privire la cetatea Ineu. Din anul 2013, de când aceasta a lansat cartea *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, se cunoaște că în anul 1295 a fost atestat documentar un *castelan* pe nume Egidij, iar că în anul următor a fost confirmată prezența unui *castrum* în Ineu⁸. Castelanul Egidij era pesemne un demnitar cu funcția de comandant, dar care avea atribuții mai reduse decât în mod obișnuit, deoarece în organizarea comitatelor de *castre* existau comandanți ai armatei, comiți curiali, precum și comitele castrului,

² Idem, *Cetăți medievale din județul Arad*, Editura Muzeul Județean, Arad 1999, p. 52. V. și Georgius Feiejr, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. X, Buda, 1834, pp. 747-748.

³ V. Pavel Tripa, *Trecutul Orașului Ineu și al Cetății Ienopolei*, Editura Emia, Deva, 2007, p. 44; Florin Mărginean, Zsolt Csók, Keve László, Victor Sava, „Unveiling History. Archaeological Excavations in the Fortress of Ineu (Arad County)” în *Ziridava Studia Archaeologica*, Mega, nr. 31, 2017, p. 245.

⁴ Doina Chiș, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, Gutenberg Univers, Arad, 2013, p. 53.

⁵ Termenul *castrum* este confundat cu castrele romane.

⁶ Adrian Andrei Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei secolele XI-XIV* [teză de doctorat], Cluj-Napoca, 1987, p. 22.

⁷ Ibidem.

⁸ Doina Chiș, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, p. 54; Georgius Feier, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VII, Buda, 1832, pp. 192-195; Wenzel Gusztáv, *Codex diplomaticus Árpádkori uj okmánytár*, vol. XII, Budapesta, 1874, pp. 566-567.

cel din urmă fiind deasupra tuturor în rang, statut, responsabilități⁹. Din 1295, de când a fost atestat Egidij, și până în anul 1472, când Losonczi l-a însărcinat pe un alt castelan să administreze cetatea Ineu, nu se cunosc alte date despre aceasta. Astfel, nivelul de cunoaștere a subiectului merită să primească îmbunătățiri.

În secolul al XVI-lea au început să apară informații mult mai clare despre cetatea Ineu și rolul ei. Aceasta se afla la frontierele Principatului Transilvaniei, ceea ce a situat-o în zona conflictelor dintre otomani și habsburgi¹⁰. În anul 1566 cetatea Ineului a fost asediată de otomani¹¹. Cucerite, parte din vechile fortificații au devenit garnizoane militare sau de sangeac¹². Drept urmare, sunt cunoscute în Ineu, Arad și Lipova trei sangeacuri. Sub stăpânirea otomanilor a fost dezvoltat în Ineu sistemul defensiv, iar pe plan intern a fost construită o moschee la sud-vest de cetate¹³. Aceste măsuri reprezintă pașii prin care otomanii au transformat Ineu în pașalic turcesc.

La sfârșitul secolului al XVI-lea, mai precis în 1595, cetatea a fost cucerită de habsburgi¹⁴. Sub guvernarea imperialilor a fost redactată Conscriptia din anul 1605, care scoate la lumină informații valoroase cu privire la Ineu¹⁵. Având în vedere faptul că pentru această perioadă nu s-a descoperit încă o imagine care să ilustreze cetatea, documentul susmenționat este de mare folos, deoarece el oferă date despre modul în care ea a funcționat și a fost dotată. Din acesta se cunoaște înregistrarea bunurilor aflate în interiorul cetății:

„multe cereale în bastionul dinspre Criș: 38,5 mierțe de grâu neprelucrat, 4 de uruială și alte 3 de alac, toate măsurate cu mierța de Ineu. Tot acolo s-au mai găsit 3 butoaie de vin, 2 căzi, o puțină, 7 ciubere, mai multe bucăți de osânză, miere de tescovină, 2 mierțe de prune și o ladă ruptă. În bolta lungă, o câblă de Kosice 10 și 16,5 mierțe de uruială. Sub bastionul

⁹ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatica: fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate: sec. XII-XIV*, pp. 239-240.

¹⁰ Eugen Gluck, „Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu” în *Ziridava*, XIII, 1981, pp. 132-133.

¹¹ Pavel Tripa, *Trecutul Orașului Ineu și al Cetății Ienopolei*, p. 47; Kornél Sorbán, *Az Ineui Borosjenői Róm. Kath. Plébánia Története*, «Franklin» Institut de arte grafice, Oradea, 1934, p. 14.

¹² Octavian Teodor Gheorghiu (arh.), *Arhitectura medievală de apărare din România*, Editura Tehnică, București, 1985, p. 225.

¹³ Florin Mărginean, Zsolt Csók, Keve László, Victor Sava, „Unveiling History. Archaeological Excavations in the Fortress of Ineu (Arad County)”, p. 247.

¹⁴ Kornél Sorbán, *Az Ineui Borosjenői Róm. Kath. Plébánia Története*, p. 14.

¹⁵ archives.hungaricana.hu/en/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasco28_no061/?document=1&pg=8&bbox=446%2C-1271%2C2203%2C-314 [02.07.2019]. V. și Adrian Magina, „Conscriptia și inventarul bunurilor cetății Ineu anul 1605” în *Banatica*, vol. 21, 2011, pp. 90-92.

exterior s-au găsit 19 mierțe de făină, 5 de uruială și o ladă de grâne”¹⁶

Echipamentul militar care se afla în diversele bastioane a fost de asemenea înregistrat:

„în casa de cărămidă se afla depozitul principal de muniție al fortificației, cu 5 butoaie de Gönc plus alte 19 butoaie de praf de pușcă, 65 de muschete, 6 săcălușuri sau bombarde, alte 30 de săcălușuri simple, multe puști de ienicer, cu și fără pat, halebarde, lănci, pumnale de ținut cu ambele mâini, drugi de fier, săbii, hangere, coifuri și cuirase, ultimele trei articole de proveniență germană. Mai erau înregistrate roți de tun întărite cu bandă de oțel, bucșe, osii, lămpi de fier. Multe instrumente incendiare: lămpi, colaci, ulcele, bețe, făclii, cornaci, în total câteva sute. Alături de acestea mai erau 19 lănci de asediu, 8 forme pentru [turnat] săcălușuri, 4 saci de piele pentru prafuri, 3 butoiașe de ceară albă, un butoiș de salpetru și o altă jumătate de butoiș cu salpetru cernut, pucioasă pentru praf de pușcă – 2 butoiașe, 14 legături de fitile, tigăi de topit [probabil plumb pentru gloanțe n.n.], un butoi cu ghiulele de săcăluș, o formă de treasc. Se adăugau obiectele de fier: 40 de sape, diverse piese în număr de 132 de bucăți, 34 de sulite, 500 de ghiulele de falconet, 1 butoiș cu ghiulele de treasc, 240 de ghiulele pentru treasc mobil și 50 pentru treasc rotitor”¹⁷

Cei care au redactat această conscripție au trecut în registru și capacitățile de apărare a cetății:

„Poarta cetății interne era bine apărată cu 18 săcălușuri. La bastionul toboșarilor se aflau un falconet, un treasc rapid și un săcăluș. Bastionul dinspre insulă avea la rândul lui un treasc de fier și o siska lungă, în vreme ce al treilea bastion nu avea decât un treasc rapid. Deasupra porții, sub acoperiș, s-au găsit un treasc de fier și 6 săcălușuri. În total, cetatea internă era apărată de 31 de tunuri, din care numai câteva de fier, ceea ce indică faptul că săcălușurile, care alcătuiau marea majoritate a artileriei, erau din bronz. În cetatea externă, sub casa căpitanului se aflau 2 treascuri rotitoare, un falconet și un tun tras cu lanț. Poarta exterioară era apărată de 6 săcălușuri, iar bastioanele dinspre exterior aveau un falconet primul și un syger lung al doilea. La serviciul pieței se afla un treasc rapid, la bastionul de vânătoare un treasc imobil și un mortier, la bastionul din partea dinspre insulă două săcălușuri. La poarta de sus a orașului, 2 bombarde și 4 săcălușuri deasupra porții, în vreme ce poarta de

¹⁶ Ibidem, p. 91.

¹⁷ Ibidem, p. 92.

jos a orașului avea deasupra un treasc scurt și alte 4 săcălușuri. Bastionul Macrei deținea două treascuri, unul rapid și altul de fier, și tot acolo, în cele 3 foișoare, se aflau 6 săcălușuri, câte două în fiecare. Linia de apărare externă a cetății dispunea de un număr de 36 de tunuri care, împreună cu cele din cetatea internă, alcătuiau un total de 67 de piese de artilerie diverse. Pentru a îngreuna accesul în cetate poarta internă avea două, iar cea externă 3 lanțuri de fier”¹⁸

Am considerat oportună reluarea acestor informații cuprinse în Conscripția din anul 1605 deoarece ele arată faptul că cetatea Ineu se afla printre cele mai bine dotate fortificații din Principatul Transilvaniei. Argumentul poate fi susținut prin raportare la bunurile și armamentul aflate în cetățile Făgăraș și Gherla¹⁹. Tot pe baza acestor date se poate constata că în interiorul cetății Ineu existau trei bastioane cu porți, iar că în exterior se aflau cinci bastioane. Doar trei dintre acestea sunt numite: bastionul toboșarilor, bastionul de vânătoare și bastionul Macrei. Deși nu oferă informații complete, documentul rămâne unul foarte util, datorită lui cunoscându-se cât de bine era dotată cetatea și cum funcționa ea.

În 1611 Gabriel Bethlen (1580-1629) a fost constrâns să cedeze otomanilor cetățile Lipova, Șoimos și Arad, dar pe cea a Ineului a păstrat-o. Din sursele existente cunoaștem că sub guvernarea familiei Rákoczy cetatea a fost reconstruită conform unui plan conceput de arhitectul Gabriel Haller. De asemenea, știm că Dieta Transilvaniei a decis în anul 1631 să aloce 20 de florini pentru întărirea cetăților din Ineu și Lugoj²⁰. Aceste decizii pot sublinia, pe de o parte, că cetatea era importantă deoarece era un punct strategic, pe de altă parte, că ea fusese afectată de distrugeri, Dieta fiind interesată să o refacă. Gabriel Haller a construit noi fortificații, adaptate armamentului de foc, în jurul anului 1645²¹. El a refăcut bastioanele, apoi a transformat palisadele în zid de piatră (de formă pătrată, înconjurat de șanțuri late și adânci, umplute cu apă provenită din Criș)²². Cetatea a fost concepută în formă patrulateră, având la colțuri bastioane de tip italian²³. Haller a reușit să construiască trei. Întâi a fost refăcut bastionul din sud-est, care era amenințat cu distrugerea de apele Crișului, fiind situat lângă albia râului²⁴. Acest bastion a fost întărit cu stâlpi mari. Apoi au fost refăcute bastioanele dinspre nord-vest și sud-vest. Pe cel de-al patrulea Haller nu a

¹⁸ Ibidem, pp. 92-93.

¹⁹ Ibidem, p. 93.

²⁰ Doina Chiș, *Pagini Ineuane*, Grafnet, Oradea, 2007, pp. 73, 75.

²¹ Octavian Teodor Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, pp. 285-286.

²² Doina Chiș, *Pagini Ineuane*, p. 76.

²³ Ibidem. V. și Adrian Andrei Rusu, *Castelul și spada. Cultura materială a elitelor din Transilvania în Evul Mediu*, Mega, Cluj-Napoca, 2019, p. 330.

²⁴ Doina Chiș, *Pagini Ineuane*, p. 76.

reușit să-l finalizeze. Turnurile erau de formă circulară, etajate, cu camere de locuit.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea cetatea a fost cunoscută și sub numele de *Yaniova*, fiind recucerită între anii 1650-1651 de către otomani. Totuși, abia în anul 1658 ea a ajuns să fie administrată de pașa Köprülü²⁵. Pentru acest răstimp s-au păstrat scrierile lui Evlia Cselebi, un martor direct al evenimentelor. Mărturiile sale sunt importante deoarece redau imaginea cetății din perioada 1650-1668:

„Este o cetate în formă pătrată, așezată pe malul râului Criș, are bastioane mici de piatră, care amintesc de zidul Ye Djudj, iar în fiecare din ele încap o mie de oameni: fiecare are și câte zece turnuri balimeze. E o singură poartă pe latura de miazăzi, iar cheia o păstrează aga al ienicerilor, care locuiesc în cetate. Prin șanțurile cetății curge doldora râul Criș. Înăutru, aproape de poartă se află gemia sultanului Mehmed. Lângă această geamie se găsesc un turn de ceas din scânduri și o moară cu cai. În interiorul cetății se află cetatea nouă. E o mică cetățuie frumoasă, în care, în afară de odalele ienicerilor, nu se mai află nimic altceva. În cele patru colțuri sunt 4 turnuri solide cu acoperiș de scânduri și cu ziduri late de douăzeci de picioare. Această cetate interioară are o poartă ce dă spre apus și șanțul acesteia e plin cu apa râului”²⁶

Tot datorită mărturiilor lui Evlia Cselebi cunoaștem că cetatea a fost protejată de opt mii de ostași și că a devenit un oraș mare²⁷. Comparând informațiile din partea imperialilor (Conscripția din 1605) cu cele ale otomanilor, se pot observa diferențe. De pildă, turcul Evlia Cselebi alege să descrie cetatea și nu să inventarieze bunurile și armele. Din numărul turnurilor pe care el le descrie se poate constata că cel de-al patrulea bastion nu a fost ridicat. Fiecare bastion era dotat cu zece turnuri; cetatea avea aproximativ același număr de turnuri și în anul 1605. Un alt aspect de reținut este faptul că în interiorul cetății mai apar și alte construcții. Acest lucru nu ne surprinde, deoarece și în anul 1605 casa judeului se afla în cetatea Ineu²⁸.

Ea revine sub guvernarea habsburgilor în urma tratatului de pace de la Karlowitz din 1699. Fiind desemnată grănicerilor, rolul i-a devenit mai curând administrativ, mai puțin militar. Argumentul este susținut de faptul

²⁵ Maria Holban (coautor), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, Ed. Științifică și Enciclopedică, Editura Academiei Române, București, 1976, p. 512.

²⁶ Ibidem, p. 513; Doina Chiș, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, p. 62; Pavel Tripa, *Trecutul Orașului Ineu și al Cetății Ienopolei*, p. 67.

²⁷ Maria Holban, *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, pp. 513-514.

²⁸ Adrian Magina, „Conscripția și inventarul bunurilor cetății Ineu anul 1605”, p. 91.

că în cetate s-a ținut o adunare generală a nobililor din comitatul Zărand, apoi de faptul că garnizoana cetății s-a mutat la Arad²⁹.

Un plan al cetății s-a păstrat de la sfârșitul secolului al XVII-lea³⁰. Acesta prezintă o imagine cu interiorul: sunt vizibile cele trei turnuri masive cilindrice în partea de sud-est, nord-est și nord-vest, în timp ce turnul sud-vestic lipsește. Se mai observă planul unei clădiri în mijloc, dar și un pod de acces peste șanțul defensiv. Astfel, în contextul evenimentelor de la sfârșitul secolului al XVII-lea, ar fi sugerate funcții militare. Dintr-un al doilea plan, datat 1791, se desprind alte informații legate de sistemul defensiv al cetății (șanțuri, bastioane), dar și de edificii existente în incinta vechii cetăți, cum ar fi moscheea și o clădire destul de mare din partea vestică³¹.

Între anii 1747-1803 cetatea Ineu s-a aflat sub patronajul lui Peterffy Iános³². Acesta nu a mai adus inovații (ori măsurile luate de el în privința cetății nu au fost încă descoperite), în ciuda faptului că disputele dintre otomani și habsburgi nu s-au încheiat. Din acest motiv, până în anul 1853 cetatea s-a degradat³³. Înainte ca ea să fie refăcută, starea nefavorabilă i-a fost surprinsă într-un desen realizat de un anonim³⁴.

Abia în jurul anului 1870 primarul Aradului, Péter Aczél, a luat măsuri în a restaura cetatea din Ineu³⁵. Sub guvernarea acestuia s-a remarcat arhitectul K. Hantelmann, însărcinat să redacteze planul lucrărilor. Hantelmann a pus un acoperiș de grinzi masive din lemn, acoperit cu țiglă, păstrând în rest bastioanele și planul inițial al construcției³⁶.

În anul 1904 cetatea Ineu s-a transformat în spital, devenind *Institutul Medico-Pedagogic pentru copiii alienați mintal*³⁷.

Cetatea a primit o restaurare generală în anii 1974-1976. Au fost făcute reamenajări și compartimentări interioare, reparații la acoperiș, dar

²⁹ Flavius Ardeleanul, *Construcții monumentale din zona etnografică Ineu*, Primus, 2011, pp. 35, 36.

³⁰ Florin Mărginean, Zsolt Csók, Keve László, Victor Sava, „Unveiling History. Archaeological Excavations in the Fortress of Ineu (Arad County)”, p. 249. Planul cetății: sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0008004_00001#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-2316%2C0%2C10227%2C4287 [30. 11.2018].

³¹ Florin Mărginean et al., „Unveiling History...”, p. 250. Planul cetății (1791): maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/1895/view/?pg=6&bbox=1147%2C-3692%2C6118%2C-982 [17.07.2019].

³² Flavius Ardeleanul, *Construcții monumentale din zona etnografică Ineu*, p. 37.

³³ Florin Mărginean et al., „Unveiling History...”, p. 250.

³⁴ Doina Chiș, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, p. 63.

³⁵ Florin Mărginean et al., „Unveiling History...”, pp. 249-250.

³⁶ Doina Chiș, *Pagini Ineuane*, p. 85.

³⁷ Eadem, *Ineu. Itinerar sentimental în imagini și documente*, p. 64; Sorbán Kornél, *Az Ineu (Borosjenői) Róm. Kath. Plébánia története*, p. 15; Florin Mărginean, Zsolt Csók, Keve László, Victor Sava, „Unveiling History...”, p. 251.

intervențiile i-au afectat starea inițială. În urma acestor modificări au dispărut și cele două turnulețe aflate deasupra porții de intrare³⁸.

În anul 2016 cetatea Ineu a intrat din nou în restaurare. Din păcate, procesul nu a fost de lungă durată, motiv pentru care au ieșit la suprafață puține informații noi³⁹. Totuși, cu acest prilej s-au putut descoperi nivele de construcție și reconstrucție, fundații ale altor clădiri și elemente de cultură materială (ceramică, obiecte din fier, sticlă și, printre altele, oase de animale)⁴⁰. S-au descoperit de asemenea cahle, bucăți de teracotă, coloane și capiteli aparținând mănăstirii Dienes⁴¹. Datând din 1199, aceasta a funcționat în apropierea Ineului, mai precis în zona Balucana. Deși nu se cunosc multe informații despre acest lăcaș de cult, specialiștii Zsuzsa Móré Heltelne și Adrian Andrei Rusu sunt totuși de părere că în cetatea Ineu a fost găsită o parte din cultura materială a mănăstirii⁴². Din săpăturile arheologice s-a mai descoperit un trotuar de secol XVII, constatându-se că o parte din pietrele sale aparțineau conventului franciscanilor observanți, dar și mănăstirii Dienes, restul datând de pe vremea lui Péter Aczél⁴³. De asemenea, datorită cercetărilor de parament, arheologii au reușit să realizeze o cronologie a cetății⁴⁴. Alte descoperiri făcute în cetatea Ineu în acel an se regăsesc într-un articol publicat de echipa de cercetători⁴⁵.

Sursele scrise (în special Conscriptia din anul 1605, mărturiile transmise de Evlia Celebi), precum și sursele iconografice au contribuit la o primă încercare de reconstituire a istoriei cetății Ineu. Pornind de la informațiile prezentate, desprindem următoarele: că cetatea Ineu a fost administrată în secolul al XIII-lea de castelanul Egidij, iar că până în secolul al XV-lea nu a mai fost atestat un alt castelan decât cel însărcinat de familia Losonczi. Un alt aspect pe care dorim să-l reluăm este legat de măsurile adoptate atât de otomani cât și de habsburgi cu privire la cetatea Ineu. S-a putut observa că politica otomanilor a fost aceea de a transforma Ineul în pașalic, lucru pe care l-au și realizat o perioadă de timp. Acest fapt este demonstrat prin mărturiile lui Evlia Celebi. Preocupați de cucerirea cetății Ineu au fost și habsburgii; aceștia s-au remarcat prin faptul că l-au adus în această regiune pe arhitectul Gabriel Haller pentru a reconstrui fortificația. O atenție deosebită față de cetatea Ineu a fost acordată și în perioada austro-ungară, prin măsurile adoptate de primarul Péter Aczél. Alte aspecte demne de reținut privesc funcționalitatea sau rolul pe care l-a

³⁸ Ibidem, pp. 254, 251.

³⁹ Ibidem, pp. 252-258.

⁴⁰ Ibidem, pp. 252.

⁴¹ Ibidem, pp. 255-256.

⁴² Zsuzsa Móré Heltelne, „Despre fosta mănăstire de la Dienesmonostora” în *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, Neremia Napocae, 2003, pp. 39-48.

⁴³ Florin Mărginean et al., „Unveiling History...”, p. 252.

⁴⁴ Ibidem, pp. 273, 262.

⁴⁵ Ibidem.

avut cetatea din secolul al XIII-lea până în secolul XX. Ea a jucat mai întâi un rol militar defensiv, dar în secolul al XIX-lea a devenit centru administrativ pentru regiunea Arad, iar în secolul XX a fost cunoscută drept spital și școală pentru copii. Această dinamică a contribuit la menținrea ei în viață. Sub regimurile otoman, habsburgic, austro-ungar și comunist, cetatea Ineu a cunoscut o evoluție care merită să fie mai bine documentată. Se cunosc puține informații despre felul în care a fost ea restaurată în secolul XX; în schimb, săpăturile arheologice realizate în anul 2016 au scos noi date la lumină. De pildă, faptul că cetatea Ineu a fost de mai multe ori reconsruiată, lucru ce poate fi confirmat de cultura materială descoperită, precum pietrele aparținând mănăstirii Dienus, conventului franciscanilor observanți din Ineu, dar și cele ce datau din timpul lui Péter Aczél.

Prezentarea noastră dorește să exprime faptul că cetatea Ineu și suburbia ei, deși cucerite în mai multe rânduri, s-au dezvoltat datorită maghiarilor, otomanilor, habsburgilor, dar și altor conducători, precum Péter Aczél. Acum, sub români, acest demers trebuie să continue prin implicare. Monumentul istoric, care reprezintă bogăția comunității ineuane, trebuie mai ales salvat. Iar pentru ca acest lucru să poată fi realizat, pentru ca cetatea Ineu să poată supraviețui în continuare, ea trebuie să primească o funcție.

**CÂTEVA ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA LUI BELTRAME
COSTABILI, TUTORE AL LUI IPPOLITO D'ESTE LA CURTEA
DIN ESZTERGOM**

***Some aspects concerning the activity of Beltrame Costabili, tutor to
Ippolito d'Este at the Court of Esztergom***

Abstract: *The main objective of this study is to bring to the attention of historians one of the least known humanists of the court of Esztergom, Beltrame Costabili. His name was mentioned in some studies, but his activity is almost completely unknown to the Romanian and Hungarian historiographies. The studies mentioning his presence are dedicated to other important people of his time, such as the characters from the court of Ferrara, Ippolito d'Este, the primate archbishop of the Kingdom of Hungary, which he tutored, or Matthias Corvinus, the king of Hungary. As a tutor for Ippolito, Beltrame was directly responsible for the education of the archbishop, who was just a boy when he was appointed in office. He knew most of the Italian humanists from the Hungarian court and was updated with every detail related to Ippolito's development.*

Keywords: *King of Hungary, Queen of Hungary, archbishop, humanist, Court of Ferrara*

Curtea regală maghiară din a doua jumătate a secolului al XV-lea a captat de-a lungul timpului atenția unui număr considerabil de istorici. Perioada lungă de domnie a regelui Matia a ocupat aproape întreaga jumătate de secol menționată și a reprezentat momentul culminant al interesului istoric pentru curtea de la Buda. Așadar, persoana regelui Matia a fost un subiect de interes atât pentru istoriografia română cât și pentru cea maghiară, fiind vorba despre o raportare cu nuanțe etnice, revendicată de ambele istoriografii. Dialogul istoriografic sau, dimpotrivă, lipsa acestuia a reflectat aspecte legate mai degrabă de perioada în care s-au scris studiile decât de perioada despre care s-a scris. Pe lângă acestea, o contribuție respectabilă în privința literaturii dedicate acestei perioade o aduce și istoriografia de limbă italiană, care dedică numeroase studii domniei lui Matia, care a fost strâns legată de spațiul italian și a cunoscut puternice influențe artistice, literare, ecleziastice și chiar militare venite odată cu

* PhD Candidate, „Babeș-Bolyai” University, Cluj-Napoca, Romania; norisszakacs@gmail.com

Date submitted: January 13th, 2021

Revised version submitted: May 6th, 2021

Final draft accepted: May 7th, 2021

umaniştii italieni la curtea maghiară¹. Unul dintre aceste personaje a fost Ippolito d'Este, fiul puternicului duce de Ferrara, Ercole I, care a reuşit să obţină pentru Ippolito scaunul arhiepiscopal de Esztergom, cu ajutorul soţiei lui Matia, Beatrice, care era mătuşa băiatului. Odată cu acesta, înspre Regatul Ungariei a pornit o suită de nobili şi eclesiastici, care formau anturajul lui Ippolito, însărcinaţi fiind cu educaţia şi protecţia băiatului. Printre ei se afla şi Beltrame Costabili, un personaj necunoscut istoriografiei româneşti şi destul de puţin cunoscut celorlalte istoriografii, pe care noi, în studiul nostru, vom încera să îl apropiem puţin de publicul cititor de limbă română.

Aspecte biografice. Beltrame Costabili a fost descendent al unei familii nobiliare vechi din Ferrara şi s-a născut în anul 1456, fiind fiul lui Rinaldo, curtean al Ferrarei şi consilier personal al ducelui Ferrarei, Borso d'Este, iar mai apoi al succesorului acestuia, Ercole. Rinaldo a fost un om respectat al perioadei sale, fiind cunoscut pentru abilităţile şi experienţa diplomatică. De pildă, el a fost trimis ca ambasador la Veneţia, pentru a-l felicita pe Andrea Vendramin pentru alegerea acestuia în poziţia de doge al Republicii. Beltrame a avut trei fraţi, unul mai în vârstă, Antonio, şi doi mai tineri, Camillo şi Lancelotto. Dintre aceştia, cel mai mult s-a remarcat Antonio, care a fost educat în spiritul cavaleresc al *quattrocento*-ului italian, fiind învăţat şi în privinţa scrierii şi a lecturii. Antonio s-a remarcat în diferite conflicte ale vremii, fiind unul dintre căpitani ai armatei regelui Ferdinand I de Napoli, apoi locotenent al ducelui Ercole; el s-a evidenţiat şi în conflictele dintre ducatul de Ferrara şi Veneţia (fiind implicaţi şi aliaţii acestora), în cadrul cărora s-a remarcat cu titlul *tribunus militum* şi *primipilus quingentarius*. Detalii din copilăria sau tinereţea lui Beltrame nu se cunosc. Tânărul Beltrame s-a dedicat studiilor în vederea unei cariere eclesiastice, care încă din anul 1478 îl va apropia destul de mult de scaunul episcopal de Adria, pe care mai târziu, începând din anul 1507, îl va ocupa².

¹ Contribuţii semnificative pentru această perioadă şi mai ales pentru studiul Umanismului şi Renaşterii, cu accent pe schimburile culturale italo-maghiare, au fost aduse de Tibor Klaniczay. Numărul şi tematica lor este foarte vastă, astfel semnalăm doar numele istoricului maghiar, a cărei activitate poate fi uşor găsită. De asemenea, o contribuţie semnificativă aduce *Rivista di Studi Ungheresi*, care a pornit la drum ca revistă dedicată studiilor filologice şi de literatură comparată asupra spaţiului central-european, dar care a dedicat încă de la început o rubrică istoriei, fructificând astfel momente din istoria Ungariei (inclusiv a Regatului Maghiar medieval sau perioadei Umanismului şi Renaşterii), şi o rubrică relaţiilor dintre spaţiul italian şi cel maghiar, cu extensiile lor medievale. Revista a fost fondată în anul 1986 de Sárközy Péter, care alături de Szauder József şi Klaniczay Tibor a dedicat multe studii relaţiilor dintre cele două spaţii amintite şi influenţelor italiene în spaţiul maghiar. Din anul 1986 revista apare anual, dedicând studii literaturii, istoriei, artelor şi relaţiilor dintre cele două spaţii.

² Luigi Ughi Ferrarese, *Dizionario storico degli uomini illustri ferraresi*, Tomo I, Per gli eredi di Giuseppe Rinaldi, Ferrara, 1804, pp. 141-142.

Una dintre primele informații despre Beltrame ne parvine din jurnalele ferrarese, fragmente care au fost atribuite cronicarului din Ferrara, Bernardino Zambotti³. Acesta, în contextul epidemiei de ciumă din 1483, notează în data de 3 octombrie că, după moartea canonicului episcopiei din Ferrara, pe nume Bartolomeo Luciano, în locul acestuia a fost ales Beltrame Costabili⁴. Despre activitatea sa în poziția de canonic pe lângă episcopia din Ferrara nu sunt cunoscute multe detalii. Totuși, la scurt timp după mențiunea de mai sus, în care este numit *scholaro*, mai precis în data de 26 aprilie 1484, Beltrame susține un doctorat în domeniul dreptului canonic⁵. Nu se cunosc alte detalii în afara faptului că la susținere au fost prezenți, printre alții, Niccoló Maria d'Este, viitorul episcop de Adria, de la care Beltrame a preluat scaunul, după moartea acestuia, Ambrogio Contrari, important membru al puternicei familii nobiliare din Ferrara și capul autorității comunale din Ferrara din acea vreme, și cavalerul Bonifacio Bevilacqua⁶, numit *Giudice de Savi*⁷. Doctoratul susținut în 1484 și apropierea familiei sale, implicit și a sa, față de familia Este îl vor recomanda mai târziu drept tutore pentru tânărul membru al familiei ducale de Ferrara, trimis pe scaunul arhiepiscopal de Esztergom. Deja în anul 1487, atunci când Ippolito părăsea curtea ferrareză pentru Regatul Ungariei, numele lui Beltrame apare ca fiind îndrumător pentru băiat, fiind amintită și competența sa în drept canonic. Așadar, cu ocazia renunțării lui Bernard Rohr la scaunul arhiepiscopal de Salzburg și numirea lui Johann Beckensloer, arhiepiscop de Esztergom, în funcția de administrator al acestei arhidieceze, Ludovico Podocator, vicecancelarul cardinalului-episcop (atunci) al scaunului suburbicar de Porto-Santa Rufina, Rodrigo Borgia, pomeneste despre faptul că Ippolito va ocupa scaunul primat al Regatului Ungariei, amintind despre îndrumarea tutorelui Beltrame Costabili până la împlinirea vârstei care îi permitea băiatului să păstorească *de facto*⁸.

³ Giuseppe Pardi (a cura di), *I Diarii Ferraresi dall'anno 1409 fino al 1502, Rerum Italicarum Scriptores*, Tomo XXIV, parte VII, Nicola Zanichelli, Bologna, 1949.

⁴ „Octobre, a di 3, il vegneri. Messer Bartholomio Luciano, canonico del vesquado nostro de Ferrara, mori de crudelissima e miseranda morte, de peste, e al suo canonicato fu electo messer Beltrame, scholaro canonista, nolo del conte Raynaldo de Costabili”; v. Ibidem, p. 146.

⁵ Mențiune surprinsă și de către Bernardino Zambotti: „A di 26 il luni. Messer Beltrame di Costabili, canonico del domo nostro, se doctoró in raxon canonica e fu acompagnato dal zudexe di Savii, messer Bonifacio Bivilaqua, e altri zintilhomini e doctori a casa soa”; v. Ibidem, p. 153.

⁶ Cu mențiunea că Beltrame a obținut titlul de doctor în *ius canonicum*, fiind menționați participanții sub forma: „Nic. M. Est., comes et eques Ambrosius q. Ugutionis de Contrariis, eques Bonifacius q. Christini de Bilaquis Iudex XII Sapientum”; v. Giuseppe Pardi, *Titoli dottorali conferiti dallo studio di Ferrara nei sec. XV e XVI*, Tipografia Alberto Marchi, Lucca, 1900, pp. 76-77.

⁷ Cel care conducea instituția comunală Consiglio de XII Savi.

⁸ În 21 mai 1487 este menționat: „in consistorio suo secreto, ut moris est, de reverendissimorum partum dominorum cardinalium consilio eundem dominum Hyppolitum dictae ecclesiae Strigoniensi in spiritualibus et temporalibus administratorem donec vicesimumquintum aetatis attingeret, ita quod interim de illius fructibus etc. possis (?)

Încă din tinerețe, Beltrame a intrat în slujba familiei d'Este, în jurul căreia va gravita toată viața, relație continuată din perioada tatălui său, Rinaldo, la rândul său intim al puternicei familii ducale. Printre altele, Beltrame a fost principalul mediator al curții ferrarese la Sfântul Scaun privind chestiunile ecleziastice. Prezența sa la Roma, de pildă, este atestată și de către ambasadorul Venetiei în cetate, Antonio Giustinian, în notițele sale asupra evenimentelor nefaste din oraș, cuprinse în intervalul în care Giustinian era ambasador, adică 1502-1505⁹. Prin urmare, Beltrame a fost prezent la curia pontificală într-o perioadă dificilă atât din pricina relațiilor încordate în interiorul *Christianitas*, cât și a raportului dintre părțile creștine și Imperiul Otoman, aflat în plină expansiune. Pe lângă toate acestea, spațiul italian era măcinat de o epidemie de pestă, fiind afectate mai multe regiuni și orașe ale peninsulei. Epidemia a cunoscut fluctuații la cumpăna secolelor XV și XVI¹⁰, ajungând să facă victime prin Roma, Marche, Ferrara, Fiesso

disponere dicta auctoritate apostolica fecit et deputavit, ac ex nunc prout ex tunc ex tunc prout ex nunc quamprimum ad dictum vicesimumquintum annum pervenerit de persona sua eidem ecclesiae Strigoniensi dicta auctoritate providet, ipsumque illi praefecerit in archiepiscopum et pastorem ac et nunc sibi et reverendo patri domino Beltramo de Costabilis clerico Ferrariensi decretorum doctori, sedis apostolicae notario, donec ipse Hyppolitus XVIII suae aetatis annum attingerit, in spiritualibus et temporalibus et deinde eidem Hyppolito soli curam et administrationem in eiusdem spiritualibus et temporalibus plenarie commitendo”; v. Tusor Péter, Nemes Gábor (Köz.), *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426-1605)*, Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae, Budapest – Roma, 2011, p. 13.

⁹ Antonio Giustinian, primul fiu al lui Polo di Antonio, născut undeva în jurul anului 1466 la Venetia, provenea dintr-o familie cu o puternică tradiție ecleziastică, fiind mai târziu cunoscută după *sobriquet*-ul „dei vescovi”. A fost ambasador al Venetiei la Roma într-o perioadă dificilă, fiind desemnat în această poziție datorită personalității sale cumpătate. Relațiile Sfântului Scaun cu Venetia s-au deteriorat după anul 1502, în urma refuzului venețian de a se angaja direct într-un potențial conflict împotriva Imperiului Otoman. Mai mult, venețienii au încheiat un tratat de pace cu Poarta în primăvara anului 1503, care practic anula pentru o perioadă orice angajament militar, strategic sau economic al Republicii într-un conflict anti-otoman. În plus, acțiunile Venetiei în Romagna erau considerate nelegitime, deși Giustiniani insista pe lângă pontifi cu faptul că Venetia prelua administrația acestor teritorii pentru a asigura și bunăstarea bisericilor și așezămintelor religioase din cadrul acestora. Giustinian a fost prezent la Sfântul Scaun, așadar, într-o perioadă de criză și stagnare a relațiilor dintre cele două părți, fiind ambasador în perioada a 3 papi: Alexandru al VI-lea, Pius al III-lea și Iuliu al II-lea; v. Michele Jacoviello, „La controversa orazione di Antonio Giustiniani all'imperatore Massimiliano I d'Asburgo nella «Storia d'Italia» del Guicciardini. Una polemica durata oltre tre secoli” în *Studi Veneziani*, XXXIV/1997, pp. 49-79; v. și Margaret L. King, *Umanesimo e patriziato a Venezia nel Quattrocento*, Il Veltro, Modena, 1989; Eadem, „Umanesimo cristiano nella Venezia del Quattrocento” în Giovanni Vian (a cura di), *La chiesa di Venezia tra Medioevo ed Età Moderna*, Studium Cattolico Veneziano, Venezia, 1989, pp. 15-54.

¹⁰ Pentru evoluția epidemiei, respectiv răspândirea ei în Peninsula Italică v. Guido Alfani, „Pestilenze e «crisi di sistema» in Italia tra XVI e XVII secolo. Perturbazioni di breve periodo o cause di declino economico?” în Simionetta Cavaciocchi (a cura di), *Le interazioni fra economia e ambiente biologico nell'Europa preindustriale sec. XIII-XVIII*, Atti della „Quarantunesima Settimana di Studi”, Fondazione Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini” Prato, Firenze University Press, 2010, p. 220.

sau Ravenna încă din anul 1499. Între anii 1502-1505 Roma a fost afectată în repetate rânduri de cazuri multiple de ciumă, situația de criză fiind accentuată de moartea papei, din anul 1503¹¹. În acest an, pe fondul epidemic, mai mulți cardinali și inclusiv papa au fost suspectați de îmbolnăvire cu ciumă. În acest context, Beltrame scrie curții de la Ferrara, în 14 august 1503, subliniind că papa avea probleme de sănătate, prezentând simptome de febră și greață, semne foarte răspândite în Roma în această perioadă¹². El s-a aflat la Roma în timpul morții papei Alexandru al VI-lea, despre care scrie curții din Ferrara, la data de 19 august 1503, subliniind că trupul a fost expus la Basilica San Pietro, iar că starea în care acesta se afla putea pune moartea papei Borgia sub semnul suspiciunii de otrăvire¹³. Beltrame a rămas pe lângă curia pontificală și după moartea papei Alexandru al VI-lea, fiind în Roma în momentul conclavului din 16 septembrie 1503, în urma căruia papă a fost ales cardinalul Piccolomini¹⁴, sub numele de Pius al III-lea. Mai mult, ambasadorii Ferrarei, șase la număr, cărora documentul nu le oferă numele, sunt primiți de noul papă într-un consistoriu public, în data de 15 decembrie 1503¹⁵. Printre aceștia se afla și Beltrame Costabili.

În virtutea bunelor relații dintre Beltrame Costabili și Niccoló Maria d'Este, care era episcop de Adria și care l-a îndrumat pe Beltrame în privința studiilor, participând alături de personajele mai sus menționate și la susținerea doctoratului acestuia în Ferrara, Beltrame va fi sfințit episcop de Adria în locul mentorului său¹⁶. El a murit în iunie 1519, la Roma, unde va fi

¹¹ Pentru apariția și răspândirea epidemiei de pestă v. Alfonso Corradi, *Annali delle epidemie occorse in Italia, Vol. II (Dal 1501 a tutto il 1600)*, Tipi Gamberini e Parmeggiano, 1867, p. 4.

¹² Acesta scria curții din Ferrara despre papă: „Heri mattina intesi de bono loco che Sua Santità havea chiamato in Palatio il vescovo di Venosa, il quale stava a la casa sua amalato, et un altro medico de la terra, et piú non li lasciava uscire de Palatio”. Mai departe, expunem cuvintele care ilustrează deteriorarea sănătății papei: „Heri sera per bona via intesi che Sua Santità vomitò il sabato una collera citrina, et non senza alteratione di febre; et che heri mattina se havea facto cavar IX uncie de sangue [...]. Ma hoggi, tra 18 et 19 hore, é sopravvenuto el parasismo corrispondente a quello de sabato; in modo che tutta la Corte sta cum gran dubio del male de la Santità, et multo se ne parla. Tuttavolta io per ogni via vado investigando per intendere el certo; ma quanto piú investigo, tanto piú me é dicto non se ne potere intendere cosa alcuna de certo, per non lasciare uscire né medici, né spetiali, né barbieri: el che dá gran suspetione ch'el male sia grande”. Acesta conchide: “Non é però meraviglia che Sua Santità et Sua Excelentia (ducele de Romagna n.n.) siano inferme, ché tutti quasi li homini de computo de questa Corte sono infirmati, et de quelli del Palatio spetialmente, per la mala condictione de l'aere se li ritrova”; v. Pasquale Villari (ed.), *Dispacci di Antonio Giustinian, ambasciatore veneto in Roma dal 1502 al 1505*, Vol. II, Successori le Monnier, Firenze, 1876, pp. 121, 459.

¹³ „El corpo del Papa he stato tuto ogi in Sancto Petro, scoperto, cossa bruttissima da vedere, negro et gonfiato, et per molti se dubita non li sia intravenuto veneno”; v. Ibidem, p. 125.

¹⁴ Nepot al lui Enea Silvio Piccolomini.

¹⁵ Nu cunoaștem discuțiile pe care suveranul pontif le-a purtat cu aceștia. Printre oratori, așa cum menționează și documentul, erau prezenți și unul dintre fiii lui Ercole I, cel mai probabil Ferdinando, și vechiul orator, adică Beltrame Costabili: „Il Concistoro pubblico ha avuto luogo stamani: vi furono ricevuti sei ambasciatori del duca di Ferrara, tra i quali un figliuolo del duca, e l'orator vechhio”; v. Pasquale Villari (ed.), *Dispacci di Antonio Giustinian...*, p. 338.

¹⁶ Giuseppe Pardi (a cura di), *I Diarii Ferraresi dall'anno 1409 fino al 1502...*, p. 186.

înmormântat, trupul fiindu-i transferat în cadrul bisericii Santa Maria del Popolo câțiva ani mai târziu¹⁷.

Activitatea la curtea de la Buda și Esztergom. Repetatele relații conflictuale dintre regele Matia și Frederic al III-lea, împăratul romano-german, au avut consecințe și asupra evoluției scaunului arhiepiscopal de Esztergom. De pildă, în acest context scaunul primat al Regatului Ungariei a fost lăsat vacant de către Johann Beckenschlager [Beckensloer¹⁸] odată cu refugiarea acestuia la curtea împăratului amintit. Din poziția de primat al Ungariei, Beckensloer a fost unul dintre consilierii apropiați ai regelui Matia, poziția acestuia fiind preluată după părăsirea Regatului Ungariei de către italianul Gabriele Rangoni. Mai târziu, scaunul de Esztergom va fi preluat de un administrator pontifical, în persoana unui alt ecleziast, anume Giovanni de Aragon, fiul regelui Ferdinand/Ferrante de Napoli. Acesta avea experiență vastă în administrarea arhidiecezelor vacante, fiind înainte de Esztergom administrator al scaunelor de Taranto, Badajoz, Consenza și Salerno¹⁹. El a fost administrator al Esztergomului între anii 1482-1485, până la moartea sa. După această perioadă, deși unul dintre favoriții pentru preluarea scaunului a fost italianul Gabriele Rangoni, situația a cunoscut o turnură interesantă. Rangoni a rămas episcop de Eger, în timp ce scaunul arhiepiscopal a fost promis lui Ippolito d'Este²⁰, care în acel moment era doar un copil.

Decizia acordării scaunului a fost luată de Matia Corvinul la rugămintea soției sale, Beatrice, mătușă a lui Ippolito, fiind soră cu mama acestuia, Eleonora de Aragon²¹. Numea a provocat o controversă a vremii²², pe care nu o vom detalia în acest studiu; amintim doar protestul papei Inocențiu al VIII-lea față de hotărârea lui Matia, pe care suveranul pontif o comunică regelui printr-o scrisoare din 6 iunie 1486, considerând numirea

¹⁷ Albano Biondi, „Constabili, Beltrando”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 30 (1984), [treccani.it/enciclopedia/beltrando-costabili_\(Dizionario-Biografico\)](http://treccani.it/enciclopedia/beltrando-costabili_(Dizionario-Biografico)) [05.01.2021].

¹⁸ Amintit de documentele vremii sub forma *Beckensloer*, vom folosi această variantă a numelui mai departe în text.

¹⁹ A fost administrator al scaunului de Taranto în 1477. În același an a fost creat cardinal diacon de Sant'Adriano al Foro, iar după aceasta a ocupat pentru o perioadă de câteva luni (din ianuarie până în mai 1479) scaunul de Badajoz (în Spania). Mai apoi a fost administrator de Cosenza, din anul 1481, titlu pe care îl va avea tot restul vieții, și administrator de Salerno, urmând să preia în anul 1482 și scaunul de Esztergom; v. Gaetano Moroni Romano (comp.), *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da San Pietro sino ai nostri giorni*, Vol. II, Tipografia Emiliana, Venezia, 1840, pp. 268-269.

²⁰ Pentru cronologia păstoririi scaunului arhiepiscopal de Esztergom v. Conradum Eubel, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, Vol. II, Sumptibus et Typis Librariae Regensbergianae, Monasterii, 1914, p. 242.

²¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale*, traducere de Aurora Moga, Mega, Cluj-Napoca, pp. 334-335.

²² A se vedea Angelo Mercati (ed.), Ludovico Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio Evo*, Vol. III: Nuova versione italiana, Desclée&C. Editori Pontifici, Roma, 1932, pp. 249-250.

lipsită de sens și nedreaptă²³. Matia a insistat însă ca Ippolito să preia scaunul primat; așadar, a urmat o serie de pregătiri pentru trimiterea, primirea și educarea băiatului. Regina Ungariei, Beatrice, a avut desigur o influență decisivă asupra lui Matia în luarea deciziei. În 13 aprilie 1486 Eleonora, mama lui Ippolito, îi mulțumește lui Beatrice, amintind mulțumirile trimise și de ducele de Ferrara către Matia²⁴.

În data în care băiatul era pregătit să părăsească Ferrara, acesta a fost condus de o parte a curții ducale, împreună cu eclesiastici și laici importanți ai ducatului. Bernardino Zambotti notează că alături de Ippolito a fost mama sa, ducesa Eleonora de Aragon, care l-a condus până în Francolino²⁵, într-o trăsură a curții din Ferrara. Apoi, alături de Ippolito se afla și marchizul de Mantova, Francesco al II-lea Gonzaga, care era cumnatul băiatului²⁶, dar și Sigismondo și Rainaldo d'Este. Pe lângă aceștia, alaiul conținea o mulțime de *zinthilhomini*, menționați călare, printre care și cei care aveau să părăsească Ferrara alături de tânărul Ippolito pentru a-i fi tutori la Esztergom. Printre ei este amintit și Beltrame Costabili, menționat ca *prothonotario e governatore*. Nu în ultimul rând, pregătit pentru plecarea lui Ippolito către Esztergom era și Giovanni Andrea Bocciacci, episcopul de Modena. Zambotti expune o scenă pompoasă prin care tânărului Ippolito i se pregătea plecarea, subliniind că la conducerea acestuia au luat parte personaje ilustre ale Ferrarei, ale familiei Este și apropiații acesteia. În total,

²³ „Consideravimus enim ad tuum honorem non cedere, si in loco illo legerentur, et de eo ageretur, de quo non dubitamus, tue petitioni satisfieri non posse, saniusque esse iudicamus, ut te hortaremur, quod et facimus per presentes, quatenus attenta magna illius ecclesie dignitate, que prima in Regno tuo est, ad aliquem virum dignum, cum plures in regno illo existant, oculos Maiestatis tue dirigere velis, qui ecclesie ipsi, tibi ac regno tuo in cunctis satisfacere possit. Nimis quippe absurdum est, nec ulla potest tergiversatione defendi, ab indigna aliqua causa procedere ecclesiam huiusmodi, uti etiam quamcumque aliam puero et ipsi infanti committere, cum viris omni exceptione maioribus sint committende. Si itaque aliquem probum et sufficientem virum sive in regno sive extra regnum, prout tue Maiestati libuerit, nobis presentandum duxeris, curabimus, sicut in hoc, tue Maiestati complacere”; v. Augustino Theiner, *Vetera Monumenta Historica Hungariae Sacram Illustrantia*, Tomus Secundus 1352-1526, Typis Vaticanis, Romae, 1860, p. 509.

²⁴ „Sacra et Serenissima Regia Maiestas Mater et domina observandissima. Per alte mie, che ho mandato a questi die per mezzi a posta ala Vostra Maestà, ho risposto ale sue humanissime lettere de VIII de marzo passato, et ho gli etiam scripto de mia mano: regratiandola immortalmente de tanto dono et beneficio che la sia dognata conferire al Illustre Reverendo Don Hippolito, mio carissimo figliolo. Et etiam il mio Illustrissimo Signore consorte ha scripto ala Vostre Maestà, et ha molto ben risposto ala lettera dela Maestà del Signore Re, vostro consorte...”; v. Berzeviczy Albert (szerk.), *Monumenta Hungariae Historica 1, Diplomataria 39, Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1914pp. 86-87.

²⁵ Cartier al Ferrarei.

²⁶ Cea mai mare fiică a lui Ercole I și Eleonora, pe nume Isabella, a fost căsătorită cu Francesco al II-lea Gonzaga; v. de pildă Barbara Furlotti, Guido Rebecchini, *L'art à Mantoue*, Hazan, Paris, 2008, passim.

cronicarul afirmă că s-au adunat 150 de oameni, însă nu toți cei adunați urmau să plece cu Ippolito²⁷.

Ippolito d'Este a pornit în jurul datei de 17 iunie 1487 de la curtea din Ferrara către Regatul Ungariei alături de o întreagă suită de eclesiastici și cavaleri, care vor rezida cu el temporar sau permanent la Esztergom, în funcție de context. Data plecării lui Ippolito este discutabilă, deoarece există mai multe surse care plasează despărțirea de curtea din Ferrara în momente diferite. Pe baza mai multor documente de arhivă, Enrica Guerra identifică data corectă ca fiind 17 iunie. Cronicarul Bernardino Zambotti identifică ziua ca fiind 18 iunie, menționând și ora plecării. Pe de altă parte, o mențiune diferită este adusă de cronicarul Marino Sanudo, care afirmă că data plecării a fost 14 iunie²⁸.

Printre cei care îl însoțeau pe Ippolito se afla și un anume don Sebastian, preceptorul său²⁹. Acesta nu va rezida îndelungat alături de băiat în Regatul Ungariei, ci îl va părăsi după o perioadă, spre surprinderea lui Beltrame Costabili. În 16 septembrie 1489 acesta din urmă îi scria ducesei Eleonora de Aragon, căreia îi recunoștea că este surprins de decizia lui Sebastian de a părăsi Regatul. Ducea răspunde guvernatorului arhidiecezei de Esztergom, spunându-i că nu este la curent cu această decizie și că ei don Sebastian i-a comunicat contrariul³⁰. Totuși, după o scurtă perioadă, mai precis în 23 iunie 1491, același Beltrame îi scrie ducesei de Ferrara amintindu-i de „quondam maestro Sebastiano”³¹. În acest context începe și

²⁷ „A di 18, il luni, ad hore 12. El reverendissimo archiepiscopo de Strigonia don Hippolito Da Este, fiolo legitimo e naturale del duca Hercule nostro Signore, se parti da Ferrara per andare in Ongaria; e fu acompagnato insino a Francolino da la illustrissima madre soa in caretta da Corte e dal marchese de Mantua suo cugnato e dal Vicedomino e da messer Sigismondo e messer Raynaldo da Este, soi barbi, e da altri zinthilhomini a cavalo, il quale va a tutore la tenuta de l'archivesquato de Strigonia, de valuta de quaranta milia ducati. Dove ha a stare con lo episcopo de Modena e messer Beltrame di Costabili, prothonotario e governatore del dicto archiescho. E sono 150 persone con epso, ma pochi restarano con soa signoria”; v. Giuseppe Pardi (a cura di), *I Diarii Ferraresi dall'anno 1409 fino al 1502...*, p. 186.

²⁸ „A di 14 ditto, el cardinal Ystrigonia, domino Ypolito figlio del ducha di Ferrara, partito per avanti di Ungaria dove era stato et stava insieme con la rezina sua ameda per esser arziescopo de Ystrigonia...”; v. Stefani, Federico, Berchet, Guglielmo, Barozzi, Nicoló (ed.), *Diarii di Marino Sanuto*, Tomo I, Fratelli Visentini Tipografici Editori, Venezia, 1879, p. 49.

²⁹ Don Sebastian apare în mai multe documente ale vremii, însă nu se cunosc multe lucruri despre acesta. De pildă, numele său apare menționat pe o listă de salariați din cadrul unei misive trimise de ducele Ferrarei, Ercole d'Este, și soția sa, Eleonora de Aragon, către guvernatorul arhidiecezei de Esztergom și protonotar apostolic, Beltrame Costabili. Apare sub forma: „Al venerabile don Sebastiano preceptore de monsignore lo archiepiscopo, ducati centocinquanta; Ivi (1487, giugno 17, Ferrara – Ercole d'Este e Eleonora d'Aragona a Beltrame Costabili); apud Enrica Guerra, „L'educazione militare del cardinale Ippolito I d'Este” în Monica Ferrari, Filippo Ledda (a cura di), *Formare alle professioni*, Franco Angeli, Milano, 2010, p. 104.

³⁰ „Maistro Sebastiano non si ricorda havermi dicto che'l non voria stare qua, anzi dice che é disposto a starli sempre et quanto piacerá a vostra excellentia, 16 septembrie 1489, Buda”; v. Ibidem.

³¹ Ibidem.

corespondența propriu-zisă a lui Beltrame cu curtea de la Ferrara, pe care va avea misiunea să o informeze privind evoluția educației băiatului și realitățile de la Esztergom. Acestea reprezintă primele mențiuni documentare din jurul lui Beltrame.

Așadar, Ippolito ajunge la curtea lui Matia Corvinul într-o perioadă în care Regatul Ungariei se afla în conflict cu Frederic al III-lea în privința teritoriilor din Austria. În această perioadă Matia se arăta victorios în repetatele conflicte cu împăratul romano-german și arhiduce al Austriei, pe care, în urma unor asedii conduse cu succes, l-a silit în mod progresiv să se refugieze din teritoriile austriece. În 1485 a avut loc una dintre cele mai importante bătălii din cadrul războaielor austro-maghiare, anume asediul Vienei, în urma căruia regele Matia a reușit să ocupe cetatea, care i-a devenit reședință regală până la moarte. De asemenea, regele Matia a obținut control și asupra Austriei Superioare pentru restul domniei sale, fiind o victorie de prestigiu în fața lui Frederic.

Ajungând în Regatul Ungariei în luna august a anului 1487, Ippolito îl găsește pe regele Matia încă prins în conflictul cu împăratul. Mai precis, Matia a încheiat cu succes chiar în luna august, adică în data de 17, asediul uneia dintre cetățile-cheie ale Austriei, anume Wiener Neustadt. Aceasta reprezenta un punct strategic de importanță înaltă, care putea sista sau amenința în favoarea împăratului Frederic pretențiile teritoriale ale regelui Matia în Austria. Atacul asupra Wiener Neustadt a fost unul de durată medie înspre lungă, în sensul în care cetatea a fost asediată, cu mici pauze, pe o perioadă de 18 luni. Asediul a început în anul 1486 sub conducerea căpeteniilor militare apropiate lui Matia, mai precis sub îndrumarea lui Ștefan Szapolya, Ștefan Bathory, Wilhelm Tettauer, Iacob Székely sau Ladislau Kanizsay. În urma unor încercări fără succes de a pătrunde în cetate, Matia s-a alăturat personal asediului în 13 ianuarie 1487 și, cu mici pauze, a participat la acesta până în luna august a aceluiași an. În fine, în data de 17 august 1487 cetatea Wiener Neustadt a fost înmănată într-o manieră pașnică regelui Matia. În anul următor ocupării cetății de către Matia, o pace temporară și admiterea *status-quo*-ului din partea celor doi actanți au fost semnate și recunoscute. În această perioadă, împăratul Frederic al III-lea trecea printr-o situație delicată, prezența sa fizică fiind solicitată în cadrul negocierilor care au urmat revoltelor din Flandra, în urma cărora fiul său, Maximilian, a fost luat ostatic de către revoltații din Brugge. Pentru eliberarea acestuia și stingerea focarelor de rebeliune din Flandra, Frederic s-a deplasat în această regiune, lăsând într-un plan secund conflictele cu Matia privind cetățile austriece. Pentru stabilirea condițiilor păcii a fost trimis drept mediator de către Sfântul Scaun Raymond Peraud, care era un augustinian francez, arhidiacon de Aunis, și care avea o respectabilă experiență diplomatică ce îl recomanda pentru această situație. Acesta a fost delegat în repetate rânduri să distribuie indulgențe în vederea revigorării proiectelor cruciate ale vremii și a fost, printre altele, desemnat nunțiu apostolic de către papa Sixt al IV-lea, în iunie 1482, la curtea regelui francez

Ludovic al XI-lea, precum și ambasador al Sfântului Scaun chiar la curtea împăratului Frederic al III-lea, trimis de către papa Inocențiu al VIII-lea în anul 1487. În urma acestui tratat, Frederic recunoștea trecerea sub administrația lui Matia a cetății Wiener Neustadt și, odată cu aceasta, a regiunii Stiria și a Austriei Inferioare.

Deși contextul vremii este unul favorabil regelui Matia și întregii curți a Regatului Ungariei, unde Ippolito avea să ocupe scaunul primat, realitățile politice sau militare ale vremii nu par să reprezinte un interes major pentru foarte tânărul arhiepiscop sau pentru suita cu care acesta a pornit înspre Regatul Ungariei (cel puțin sursele nu păstrează mențiuni specifice acestor tipuri de interese³²). Mai degrabă există mențiuni privind formarea tânărului Ippolito, cu care erau preocupați apropiații acestuia, care îi plănuiseră o carieră ecleziastică încă din momentul nașterii sale. Însărcinat cu educația sa a fost Beltrame Costabili, guvernator al arhidiecezei de Esztergom. Acesta observa îndeaproape evoluția procesului de educare a lui Ippolito, scriind în repetate rânduri ducesei Eleonora de Aragon despre abilitățile tânărului arhiepiscop și despre înclinația sa înspre studiu și spiritualitate. În cadrul corespondenței sale cu curtea din Ferrara, având ca scop actualizarea acesteia privind educația lui Ippolito, Beltrame sublinia despre băiat că practica „l’offitio de la Donna familiare como il Pater noster”. În aceeași scrisoare, trimisă de la Esztergom către ducesa Eleonora la data de 2 martie 1488, Beltrame afirma despre Ippolito că „a littere atende multo bene et impara cum grandissima facilitade”. Mai departe, acesta spune că tânărul „va a scolla quando ge é dicto, ala messa cantata et ali vesperi”, insistând că Ippolito prezintă interes pentru toate aceste aspecte fără să fie rugat în mod special sau să fie obligat. În aceeași ordine de idei, se insistă că Ippolito are „una naturale inclinatione a religiosi costumi et alle littere”, într-o scrisoare trimisă în data de 9 aprilie 1490 de la Viena. Nu se cunoaște cu exactitate cât de precise sunt aceste misive trimise către curtea de la Ferrara, în sensul în care nu există alte mențiuni privind evoluția procesului de educație căruia i-a fost supus Ippolito. Nu se poate stabili dacă modul în care a fost descris în misive tânărul reprezintă o reflexie fidelă a realității sau pur și simplu un mod procedural prin care anturajul tânărului arhiepiscop a ales să sublinieze progresul normal al unui copil aflat într-un cerc de ecleziastici, diplomați și erudiți ai vremii.

Toate aceste aspecte sunt completate oarecum de primele misive trimise chiar de către Ippolito propriilor părinți, pe care încerca să îi asigure de buna desfășurare a formării sale ecleziastice. În plus, primele rânduri scrise părinților reprezintă și o garanție privind inițierea lui Ippolito în privința practicii scrisului și cititului. Mesajul transmis părinților este oarecum similar cu cel regăsit în corespondența purtată de curtea din Ferrara

³² V. Kuffart Hajnalka, *Modénában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása* (Bölcsészdoktori értekezés tézisei – teză de doctorat), Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész – és Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2018.

cu tutorele lui Ippolito, Beltrame. Totuși, există mici diferențe prin care Ippolito îi anunță pe părinți că a fost învățat să practice și activități de ordin ludic, care provocau plăcere unui copil în acea perioadă. De pildă, într-o scrisoare trimisă în 17 noiembrie 1487 către mama sa, Eleonora, Ippolito sublinia faptul că „io me do bon tempo ad caccia et ad altri piaceri, non onmictendo l'offitio né la scola et sto sano”³³. În aceeași ordine de idei, în aceeași zi îi scria și tatălui său, Ercole, căruia, prin alte cuvinte, îi transmitea același mesaj: „io sto sano et questo airo me comporta tanto bene quanto dire se possa, et me piglio de li piaceri assai et cavalco qualche volta ad caccia”. Acest fragment reafirmă preocupările specifice vârstei lui Ippolito, însă este continuat prin cuvintele „non posponendo l'offitio et la scola”, care reafirmă faptul că educația privind viitorul său de arhiepiscop erau în continuare în plan central³⁴.

Așa cum afirmă și Eugenio Garin și Enrica Guerra, opinăm că accepțiunea pe care o primește termenul de *scolla*, surprins în corespondența ilustrată mai sus, este mai largă decât termenul modern de *scoală*, care tinde să exprime aproape exclusiv pregătirea teoretică a unui copil sau tânăr, în virtutea pregătirii sale pentru aprofundarea și practicarea domeniului dorit. În perioada în care Ippolito era educat la Esztergom termenul amintit însuma o varietate de activități considerate necesare dezvoltării unui tânăr dintr-o familie prestigioasă³⁵, precum era cea de Este. Activitățile care implicau solicitarea activității fizice din partea lui Ippolito erau intenționat plasate pe un loc central în cadrul procesului de educație, ele având ca scop dezvoltarea fizică armonioasă, dezvoltarea abilităților și a dexterității și menținerea acestuia într-o stare fizică sănătoasă³⁶. Se pare că nici anturajul băiatului nu era deranjat de predilecția acestuia înspre activități precum vânătoarea sau călăria. Activitățile ludice și exercițiile erau obligatorii pentru un băiat, indiferent dacă acesta se pregătea pentru o carieră ecleziastică sau nu. Aceste detalii sunt surprinse și în una dintre lucrările celebre ale vremii, dedicată practicilor artelor liberale, anume lucrarea lui Pier Paolo Vergerio cel Bătrân, scrisă între anii 1400-1402, intitulată *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis*³⁷. Lucrarea surprinde și normele de educare ale principilor din vremea respectivă și importanța *studia humanitatis* în viziunea umaniștilor florentini ai vremii. Lucrarea lui Pier Paolo Vergerio cel Bătrân a fost prezentă probabil și la Esztergom. Vergerio l-a urmat la Conciliul de la Constanț pe cardinalul Bartolomeo

³³ V. Enrica Guerra, *L'educazione militare del cardinale Ippolito I d'Este...*, p. 106.

³⁴ Ibidem.

³⁵ A se vedea Mikó Árpád, „Ippolito I d'Este e Beatrice d'Aragona a Esztergom: una residenza all'italiana in Ungheria” în Francesco Ceccarelli, Marco Folin (a cura di), *Delizie estensi. Architetture di villa nel Rinascimento italiano ed europeo*, Leo S. Olschki, Firenze, 2009, passim.

³⁶ A se vedea Eugenio Garin, *Educazione umanistica in Italia*, Laterza, 1975, passim.

³⁷ Există mai multe ediții ale textului, semn că lucrarea a circulat în spațiul italian, fiind destul de răspândită. Ediția folosită de noi: Pietro Paolo Vergerio, *De ingenuis moribus ac liberalibus studiis*, Filippo da Lavagna, Milano, 1474, passim.

Zabarella, alături de care a ajuns să îl întâlnească pe împăratul Sigismund de Luxemburg, care a fost impresionat de calitățile și abilitățile lui diplomatice. Vergerio l-a urmat pe Sigismund în Boemia și Ungaria, la Buda, unde a și murit în 8 iulie 1444³⁸.

În momentul sosirii în Regatul Ungariei, Ippolito avea 7 ani, vârstă pentru care activitățile ludice, inclusiv vânătoarea propriu-zisă sau cea simulată sub formă de joacă, erau considerate necesare, cu condiția ca ele să fie practicate moderat și combinate cu pregătirea teoretică sau spirituală. De altfel, familia d'Este avea o lungă tradiție privind evenimente de tip strategic și militar. Ramura familiei Este care s-a impus la conducerea Ferrarei, Modenei sau a orașului Reggio a avut o istorie tumultuoasă care, în diferite momente, a solicitat validarea ca strategii sau chiar războinici a celor mai importanți membri ai familiei. Din această pricină, Ippolito nu reprezenta o excepție. De fapt, ca tânăr aristocrat, Ippolito nu a fost singurul căruia i s-a pregătit o carieră ecleziastică încă de la naștere. Perioada supusă atenției noastre păstrează exemple numeroase de acest tip. Unul dintre acestea este Sigismondo Gonzaga, care înainte să facă primii pași în dimensiunea ecleziastică a condus trupele fratelui său, Francesco al II-lea. El a fost numit cardinal în anul 1505 de către Iuliu al II-lea, apoi a fost protonotar apostolic și administrator al Mantovei între 1511-1521. Deși era ecleziast, acesta era cunoscut pentru abilitățile sale de mânuire a armelor. Sigismondo a fost prezent la conclavul din anul 1513 în urma căruia a fost înscăunat papa Leon al X-lea³⁹. Acesta din urmă, membru al familiei Medici, pe nume Giovanni di Lorenzo de' Medici, a fost la rândul său un familiar al armelor, având o pregătire și în acest sens, complementară activității pe care a desfășurat-o în domeniul ecleziastic. El era al doilea fiu al lui Lorenzo de Medici, fiind de la sine înțeles faptul că pregătirea privind mânuirea armelor și exercițiile fizice se impuneau și prin lunga tradiție a familiei din care venea⁴⁰. În aceeași categorie îl amintim pe un alt cardinal al vremii, anume Frederic Jagiello, fiu al regelui Cazimir al IV-lea și frate a doi dintre monarhii polonezi, anume Ian Albert și Alexandru I. Frederic a fost episcop de Cracovia și arhiepiscop de Gniezno, adică primatul Poloniei, iar în 1493 a fost creat cardinal de Santa Lucia in Septisolio de către papa Alexandru al VI-lea⁴¹. Pregătirea fizică, dexteritatea mânuirii armelor și instruirea în vederea cunoașterii tehnicilor care implicau activități combative era cât se poate de firească și în cazul lui

³⁸ Quentin Skinner consideră lucrarea lui Vergerio ca fiind primul tratat sau manual de educare a principilor și a celor tineri care aveau un pedigree nobiliar sau regal; v. *The Foundation of Modern Political Thought*, Vol. I: The Renaissance, Cambridge University Press, 1978, pp. 113-138.

³⁹ D. S. Chambers, „The Enigmatic Eminence of Cardinal Sigismondo Gonzaga” în *Renaissance Studies*, 16.3/2002, pp. 330-354.

⁴⁰ Carlo Falconi, *Leone X. Giovanni de Medici*, Milano, Rusconi, 1987; Jeremy Kruse, „Hunting, Magnificence and the Court of Leo X” în *Renaissance Studies*, 7.3/1993, pp. 243, 257.

⁴¹ Natalia Nowakowska, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland: the Career of the Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468-1503)*, Ashgate, Aldershot, 2007, passim.

Frederic, care provenea dintr-o familie regală. Unul dintre contemporanii lui Ippolito, cunoscut pentru sfaturile strategice și militare pe care le oferea regelui Matia, a fost cel cu care Ippolito va schimba scaunul arhiepiscopal pentru scaunul de Eger, anume Bakócz Tamás⁴². Deși nu avea origini nobiliare sau regale, Bakócz poate fi încadrat în rândul eclesiasticilor sau prelaților familiari cu domeniul militar și strategic. El și-a oferit în repetate rânduri sfaturile regelui Matia, mai ales în contextul conflictelor pe care acesta le-a avut cu regele Poloniei, Cazimir al IV-lea, care a încercat să își pună unul dintre fii pe tronul Boemiei. De altfel, Bakócz nu era obișnuit doar cu studiul și aplicarea strategiilor militare, ci era familiar și cu mânuirea armelor, așa cum ne relatează un frate dominican al acestuia, Ioan de Palermo⁴³. În privința activității eclesiasticilor în domeniul vânătorii, sau al altor activități fizice pe care aceștia le puteau desfășura sau care le erau interzise, una dintre cele mai relevante lucrări ale vremii a fost scrisă de protonotarul apostolic Paolo Cortesi, intitulată *De Cardinalatu*, dedicată papei Iuliu al II-lea. Acesta nu exclude necesitatea păstrării unei condiții fizice armonioase tinerilor care se pregăteau pentru pătrunderea în mediul eclesiastic, însă interzice orice tip de abatere de la moderație⁴⁴.

Este interesant faptul că descrierea acestor tipuri de activități este plasată înaintea mențiunilor privind pregătirea teoretică a tânărului Ippolito, în cadrul scrisorilor trimise de acesta către părinții săi, ducii de Ferrara. Așa cum precizează și Enrica Guerra, nu putem stabili exact dacă ordinea în care sunt menționate activitățile băiatului la Esztergom este o pură coincidență sau dacă acestea reprezentau vreo ierarhie privind felul preferat de a-și petrece timpul. Cert este că, probabil cu îndrumarea tutorelui Beltrame Costabili, misalele amintesc imediat faptul că *offitio* și *scolla* nu erau neglijate sau marginalizate. În privința activităților desfășurate la Esztergom în prezența lui Ippolito, dintr-un document din 23 august 1491, scris de același tutore și trimis mamei băiatului, cunoaștem că „il prefato munsignore lo archiepiscopo se dilecta multo de cani et de ucelli”; el continuă „et prega vostra excellentia li faci gracia de qualche capelleti longe et sonalgii et bachete da speravero”. La scurt timp după această mențiune, mai precis în 1 septembrie, același Beltrame Costabili scrie Eleonorei de Aragon, afirmând despre băiat „non manchano piaceri al prefato munsignore

⁴² Rațiunea pentru care Ippolito a acceptat schimbul cu Bakócz a fost aceea că ocuparea scaunului primat al Ungariei solicita prezenta fizică a arhiepiscopului în Regat. Episcopului de Eger nu i se cerea să își stabilească reședința în Regatul Ungariei, acesta având posibilitatea să numească un vicar, care păstrea dieceza în numele său.

⁴³ „Antequam sacris initiareris, victricia arma es prosecutes [...]. Adversus Christi fidei hostem ardentissimo spiritu die noctuque herebas [...] ad complura et gloriosiora invictum Regem hortabaris [...]. Corporalibus armis, proprio tuo sanguine crucis Christi hostem fueras insecutus”; apud Fraknoi Vilmos, *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442-1521*, A Magyar Tudományos Akadémia, Méhner Vilmos Kiadása, Budapest, 1889, p. 55.

⁴⁴ Pauli Cortesii Protonotarii Apostolici, *De Cardinalatu*, In *Castro Cortesio: Quos Symeon Nicolai Nardi senensis*, alias Rufus Calchographus, imprimebat, 1510, passim.

figliolo suo, perché il se dilecta multo de andare a sparavero et la maestá sua ge ni da spesso licentia”⁴⁵.

Îngrijorările privind buna evoluție a procesului de educare a lui Ippolito sunt formulate de curtea din Ferrara și trimise aceluiași tutore al arhiepiscopului. Așadar, în 7 septembrie 1488 Beltrame primește o scrisoare de la Eleonora, în care este informat despre o încăierare între studenții de la artă și medicină din cadrul universității ferrareze, la care au participat și studenți din Regatul Ungariei. Cazul este unul interesant căci, pe de o parte, atestă prezența studenților din Regatul Ungariei la Ferrara, pe de altă parte, deoarece în contextul acestei încăierări (iscate în jurul alegerii unui nou rector pentru universitate) a fost amintit și *Messer Stefano*, fratele viitorului arhiepiscop de Esztergom, Bakócz Tamás. Eleonora îi transmite lui Beltrame să comunice regelui și reginei Ungariei că atât ducele, cât și ducesa de Ferrara se îngrijesc de situația studenților din Regatul Ungariei la Ferrara și că ei sunt tratați foarte bine. Eleonora afirmă că Ercole se bucură de prezența studenților în vecinătatea curții sale și că se gândesc mereu că și fiul lor este primit cu aceeași căldură și atenție la curtea maghiară⁴⁶.

Relevantă în sensul stabilirii principalilor formatori ai tânărului Ippolito la curtea din Esztergom este corespondența dintre regina Beatrice și sora sa, Eleonora de Aragon. De pildă, o scrisoare din 29 decembrie 1491, în care Beatrice își arată nehotărârea privind acordarea unui beneficiu⁴⁷, opțiunile fiind reprezentate de Tadeo de Lardi⁴⁸ și medicul Giovanni Battista

⁴⁵ Enrica Guerra, *L'educazione militare del cardinale Ippolito I d'Este...*, p. 106.

⁴⁶ „Facendosse questo inverno, proximo passatp, per la università deli scholari dele arte et medicina di questa nostra citade electione de uno rectore, et essendo per il dare la voce orta differentia fra epsi, inter quos erano alcuni hungari [...]. Et similmente habiamo accarezzati et visto molto voluntieri tuto il resto deli altri hungari, che studiano qua, et forzatossi de compiacerli in quello, che habiamo potuto. Et mo adesso lo Illustrissimo Signore Duca, nostro consorte, et nui li habiamo facto providere de una buona et onorevole casa da habitare tuti insemi per piú sua commodita et dextreza, et anche deliberato de farli qualche provisione de pane et vino et altre cose per il suo vivere pro qualitate personarum [...]. Et perché per ogni respecto ni é de piacere et contento grandissimo che li dicti scholari studino qua, per poterli vedere et farli quelle dimostrazione, che ni fare debito et conveniente per il digno tractamento, che vien facto per quelle Serenissime Maestá al Reverendissimo archivescovo nostro figlio...”; v. Berzeviczy Albert (szerk.), *Monumenta Hungariae Historica...*, pp. 122-124.

⁴⁷ A se înțelege prin *beneficiu* acel patrimoniu ecleziastic conferit înspre administrare unui titular, care nu devine proprietar, ci numai posesor al beneficiului, și care are obligația să strângă veniturile și să administreze teritoriul conferit acestuia conform dreptului canonic în vigoare. Beneficiul poate fi pierdut de titular în urma unei sancțiuni ecleziastice sau disciplinare sau în urma renunțării. V. treccani.it/enciclopedia/beneficio [02.07.2020].

⁴⁸ Tadeo/Taddeo de Lardi, camerier al lui Ippolito în acel moment. Acesta era responsabil de organizarea și supravegherea ceremoniilor de la curtea de la Esztergom. A ajuns în Regatul Ungariei în urma insistențelor reginei Beatrice, așa cum reiese din corespondența cu sora sa, Eleonora, odată cu tânărul Ippolito, și era apreciat pentru activitatea sa în jurul arhiepiscopului. De altfel, el va fi numit vicar general al episcopiei de Agria, unde îi va ține locul lui Ippolito, întreținând o corespondență complexă privind informarea lui Ippolito asupra aspectelor financiare și politice privind teritoriul diecezei amintite; v. Elena Berkovits, „La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia” în *Corvina*, nr. 12, Dicembre 1941,

Canani/Canano⁴⁹, despre a cărui activitate este consultat Beltrame, care era familiar cu italienii de la curtea din Buda și Esztergom și reprezenta podul de comunicare între aceștia și curtea de la Ferrara⁵⁰. Beltrame nu a fost însă întotdeauna în grațiile reginei Beatrice, relațiile dintre aceștia oscilând. Într-o scrisoare din 19 martie 1492 Beltrame se plânge ducesei de la curtea din Ferrara în privința replicilor dure primite de la regina Beatrice. Situația tensionată s-a născut după ce Beltrame a încercat să intervină pe lângă regină într-o problemă care îl privea pe Ippolito. Mai precis, era vorba despre renunțarea la poziția de abate al abăției de la Pomposa a lui Ippolito. Beltrame susținea că Ippolito ar trebui să renunțe la această abăție, în virtutea faptului că el ocupă și scaunul arhiepiscopal al Ungariei. Mătușa arhiepiscopului insista ca Ippolito să păstreze amintitul scaun. În acest context, Beltrame a fost muștrat de către regină, care i-a amintit că în contextul respectiv el este pasibil de pierderea grației curții de la Ferrara, dar și a celei de la Buda⁵¹.

Concluzii. Beltrame Costabili este așadar un personaj care s-a aflat destul de puțin în atenția istoricilor care au studiat curtea lui Ippolito d'Este de la Esztergom. Se cunosc destul de puține aspecte din *cursus honorum*-ul tutorelui ferrarez. Ne parvine un corpus redus de documente privind activitatea acestuia și, de regulă, acestea se raportează într-o manieră pasivă la Beltrame. Fie că documentele analizate îi amintesc numele, fie că el este emitentul sau destinatarul lor, Beltrame relatează informații despre personaje în jurul cărora doar gravitează și, într-o retorică specifică eclesiasticilor în grija cărora erau plasați adesea urmașii familiilor importante, lasă impresia că materializează doar deciziile altor actanți, fără a fi direct implicat în luarea acestora. Este posibil ca acesta să fi fost și unul dintre motivele pentru care istoricii l-au plasat într-un plan secund, sau au fost mulțumiți doar cu mențiunea numelui său în jurul mult mai celebrului

pp. 165-166, epa.oszk.hu/02500/02510/00065/pdf/EPA02510_corvina_1941_12_164-174_a.pdf [02.07.2020].

⁴⁹ Amintit de Beatrice sub forma „Baptista de Cana”, s-a născut la Ferrara undeva la mijlocul secolului al XV-lea. A studiat medicina la școala ferareză și a intrat în serviciul lui Rodrigo de Borja, viitorul papă Alexandru al VI-lea. În 1487 a devenit medicul personal al regelui Matia Corvinul și al soției acestuia; v. Giuliano Gilozzi, *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 17, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 1974, pp. 714-716.

⁵⁰ „Preterea ho commesso a Messer Beltrame, scriva a V. S. Certe cose circa el facto de Messer Baptista de Cana medico”; v. Berzeviczy Albert (szerk.), *Monumenta Hungariae Historica...*, 1, p. 209.

⁵¹ „Et voltossi poi a me e dissime como la me dice spesso: votu che te lo dica, tu voi compiacere ad ogni uno et al fine a nullo compiacerai [...]. Ma la Maestá Sua se corecio aspramente cum me, dicendome, fra multe altre cosse, tenemo per fermo che tu non potrai satisfare ala Duchessa et a me. Ma io, per non exasperare Sua Maestá, mi excusava dovo bisognava modestamente: non li respondendo altramente, se non che li disse che anci io reputava facil cossa satisfare a Sua Maestá et a Vostra Excelentia insieme [...]. Et per conclusionione Sua Maestá me disse che io havia persso la gratia de Vostra Excelentia et che non la recuperaria per questa via”; Ibidem, pp. 214-215.

arhiepiscop. Așadar, studiul de față vine să completeze imaginea curții regale de la Buda și a celei arhiepiscopale de la Esztergom, într-o perioadă în care acestea erau jalonate de puternice influențe umaniste italiene. De asemenea, dorim să atragem atenția asupra unui personaj complex, care a știut să ia pulsul lumii în perioada activității sale din Regatul Ungariei, cunoscând cea mai mare parte a italienilor prezenți la curtea lui Matia, și căruia i-au fost solicitate cunoștințele și abilitățile în privința tuturor deciziilor importante privind educația tânărului arhiepiscop Ippolito.

**LEADING MEMBERS OF THE BRĂTIANU FAMILY IN THE
CENTRAL ADMINISTRATIVE AND POLITICAL AFFAIRS OF
WALLACHIA AND ROMANIA**

***Membri de vază ai familiei Brătianu în administrația centrală și
treburile politice ale Țării Românești și României***

Abstract: Our study contains an interesting episode from the history of Wallachia (and Romania, after the union of the Principalities), in which members of the Brătianu family were involved, from Toma Brătianu to his brother Constantin (Dincă) Brătianu and his sons Teodor, Dumitru and Ion, all of whom played a most important role in the administrative affairs of the country. Through these figures, pioneers of diplomatic and political pathways, the second half of the 19th century marked the most flourishing period in the modern history of the Romanian people. This rightly-called «dynasty» contributed fruitfully to the development of modern Romania. Dumitru and Ion C. Brătianu, but especially the latter, were an engine for all political actions after 1848, such as the election of Alexandru Ioan Cuza and the first major events in the reign of Carol I (1877 and 1881, when the country became independent, then a kingdom), which weighed heavily in Romania's integration amongst European countries.

Keywords: *sceneschal, estate, boyar, bailiff, revolutionary, radical liberal, vizier, Toma Brătianu, Dincă Brătianu, Teodor Brătianu, Dumitru Brătianu, Ion C. Brătianu*

Toma Brătianu, the eldest son of Ene Brătianu, was the first of his family to interfere in the political affairs of Wallachia, since in 1821, following the death of Tudor Vladimirescu, he became liaison for captains Ghiță Cuțui and Simion Mehedințeanu. After taking part in the events of 1820-1821, he took refuge in Sibiu, where he gave financial aid to the aforementioned captains, who were later captured and executed in Bucharest. Some letters were found on their persons, which had been written by Toma Brătianu against Lord Grigore Ghica of Wallachia, who had fallen into the disfavor of Tsarist Russia¹.

Constantin (Dincă) Brătianu (1788-1844), Toma's brother, is mentioned, at 43 years of age, in Wallachian documents such as *Catastih de*

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, Romania; prof_alexandrumarin@yahoo.com

Date submitted: March 15th, 2021

Revised version submitted: May 11th, 2021

Final draft accepted: May 17th, 2021

¹ Library of the Romanian Academy, *Manuscripts, Brătianu Fund*, Parcel LIII, Document 3.

boieri [Registry of Boyars] and *Catagrafia din 31 decembrie 1831* [The Census of December 31st, 1831] as the steward, then treasurer and bailiff of Lovișteea. These documents state that he originated from lower class Wallachian boyars, and that he was the wealthiest inhabitant of Argeș county. Because of the emergence of bourgeois connections and the enrichment of lower class boyars, Dincă Brătianu's at-the-time opponents, mainly conservative and anti-unionist greater boyars, taunted his supposed flaws, as Dincă was rumored to be an unschooled debt collector, magistrate or ruler. The aforementioned conflict occurred amid the political struggle of brothers Dumitru and Ion Brătianu (Dincă's sons) against the conservative, anti-unionist greater boyars². Under these circumstances, Constantin Brătianu found himself amongst the highest dignitaries of Argeș County. In 1821 he was designated bailiff of Lovișteea, and later he made it to the position of ruler of Argeș. The opening of the Great Popular Assembly of 1831 found Dincă as the steward representing his county. He had been appointed by General Pavel Kiseleff and invited to take part in the work of the Assembly as a Deputy. His salary was similar to a governor's, and 8 horses were used for his transportation. According to archival documents, Pavel Kiseleff offered Dumitru Brătianu, Dincă's son, a scholarship for Paris, but the father, proud and dignified, refused³.

After the elections of November 1831, Dincă Brătianu was re-elected as deputy in The Great Popular Assembly and carried out his mandate until 1844. While partaking in the works of the Assembly in Bucharest, he was hosted by Alexandru Vilara, a prominent figure of the city and part of the entourage of the Court. As he stated in the letters sent to his son Dumitru in Paris, Dincă highly valued the stewardship work and embraced innovative ideas, proving himself a progressive thinker. It is rumored that he was the only one at the Assembly wearing German clothes. In spite of the taunting he received from conservatives, he was very knowledgeable, the letters he sent to his sons and friends in Bucharest serving as proof⁴. Born into a boyar family, he had the Brătianu nature, being gentle, tall, blond, good, upright, and very faithful. Most of his letters hold evidence of this faith, starting or ending in mentions of the Virgin Mary, God, or Jesus Christ⁵.

Dincă Brătianu proved himself to be the right man for his times because he was open to novelty, a lover of progress and modernity. In 1830-1840 he requested the establishment of a glass factory, knowing that the wealth of a nation would increase with its economic development. Along with other deputies, he strongly opposed the proposal of Wallachian mines being leased to Alexandru Trandafilef, a foreigner, who was supported by

² Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență* (1859-1877) [Political groups and currents in Romania between the Union and Independence], București, 1979, p. 39.

³ Library of the Romanian Academy, *Manuscripts, Brătianu Fund*, Parcel LIII, Document 5.

⁴ Ibidem, Letter 4/CCCCI.

⁵ Ibidem, Letter 3/CCCCI.

Tsarist Russia. Freeman⁶ were always thankful because he defended their lands. In the will left to professor Gheorghe I. I. C. Brătianu, Ionel Brătianu gave his son Lalu Mountain, thusly underlining the fact that Dincă himself had been a lover of natural beauty, having possession not only over estates, but also over a mountain. Since 1834, when he became the administrator of Argeş county, a position he held during the reign of Alexandru Dimitrie Ghica, Dincă enjoyed great appreciation from the Regulatory Rule [*Domnia Regulamentară* in Romanian], and on the 6th of December 1839 he was promoted to the rank of Steward [*Clucer*]⁷.

By operating a profitable commercial business, selling cattle and cereal inside the country as well as exporting them, through work and efficient administration of his estates, Dincă Brătianu soon became one of the wealthiest inhabitants of Argeş. His wealth and status helped him advance the social ladder from lower boyar to Great Steward, as he was mentioned in *Arhondologia Țării Românești* [The Chronicle of Wallachian Nobles]. Sabina Cantacuzino, his granddaughter, described him as „a hardworking man, appreciated for his seriousness. He was honest because he handled many legal matters, being a true magistrate”⁸. He died on February 10th, 1844, and was buried in the vestibule of the Royal Church in Curtea de Argeş.

Teodor C. Brătianu (1812-1884), the eldest son of Steward Dincă Brătianu, was in contrast with his brothers because he was a conservative and represented the old regime, although he had modern views and wore German clothes. He enlisted in the militia, but retired at the age of 33, upon obtaining the rank of major. He then traveled abroad to buy horses for his stud farm in Tigveni, his estate. He differed from his brothers, Dumitru and Ion, because of his instruction and education, and until the end of his life held conceptions that were diametrically opposed to theirs⁹.

As the first born, Teodor Brătianu inherited the large house in Pitești and the estates of Tigveni and Morărești. He managed to increase his wealth due to the fact that he was stingy to the point of starvation. He lent money with high interest rates, even to his brothers, if they found

⁶ *Moșneni* in Romanian [*moșnean* for singular]; another term with the same meaning was *răzeș/răzeși*. In medieval and modern Romanian history, specific to the territories of Wallachia, they were peasants legally un-attached to the land of the boyars, and instead collectively owned the land on which they lived and worked. In status, they were above regular peasants, which were dependent on the will of the boyars, whose land they inhabited and worked and to whom they paid special taxes in both money and labour. The *moșneni* only payed general taxes and answered directly to the ruler of the state, therefore being considered free citizens. This legal situation also existed in other territories inhabited by Romanians, but bore different names.

⁷ *Curierul Românesc* [Romanian Courier], year V, no. 76, 1834, pp. 300-302.

⁸ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu* [From the life of the Brătianu family], Albatros, București, 1993, p. 18.

⁹ Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, Sport-Turism, București, 1984, p. 23.

themselves in difficult situations. He had opted for Tigveni insisting that his younger brother Ion exchange it for the Florica estate. An interesting event took place in 1858, when Ion C. Brătianu rebuilt Florica, and his brother Teodor, seeing its beauty, wanted to redeem the estate for a large sum of money. However, Ion C. Brătianu did not accept the trade, saying: „What would I do without Florica?”¹⁰.

Teodor Brătianu was a refined man, the tallest of his brothers, with beautiful hands, green eyes, thick eyebrows, and a ruffled mustache that made him look very stern. People called him *(The) Major* [*Domnul maior* in Romanian]. He had two marriages, resulting in four children: George, Grigore, and Constantin from the first, and Teodor from the second. The large houses that Teodor inherited in Pitești stood on *Ulița Boierească* [Boyar Street]. These houses had a large, straight courtyard, with surrounding outbuildings. In the back of the courtyard there was a house with a living room in the basement; on its walls there were portraits of all the voivodes. The staircase led to a beautiful porch, and from the porch the entryway was as wide as the building, the rooms having independent entrances. Behind the house there was an orchard that reached all the way to Argeș River. There was also a billiard table, which was used only on formal occasions, such as visits from dignitaries or other important people. The large boyar houses of Pitești did not have a main living room, and visits were received in the study or the bedrooms, with the bedding having been put away, the bed covered in damask quilts, and pillows set along the wall.

After his discharge, Teodor Brătianu played an important role in Argeș County because he used to practice commerce, bringing home animals such as thoroughbred horses, cattle, pigs, and bulls, having one of the most beautiful and diverse farms. Nonetheless, we find him alongside his brothers, Ion and Dumitru Brătianu, as a deputy in the Legislative Assembly of 1859¹¹.

From the description made by Ion C. Brătianu and Sabina Cantacuzino, it appears that Teodor Brătianu represented the old ways, that any change seemed dangerous to him, and that he considered any opposition to the established regime illegitimate. The liberalism of his brothers seemed hostile, and he was unfavorable to change in general. Not wanting to travel on railways, he traveled for a long time by the Brașov stanhope inherited from his father, which had no springs and was covered by a leather roof. Also, until 1881 he smoked from the chibouk, in oriental fashion. Teodor Brătianu's great stinginess made his brothers' lives quite difficult because he would either not lend them money at all, or he would do it with high interest, forcing them to borrow money from other people or to sell their lands in order to pay back their debts. For example, only after the War for Independence, appreciating the deeds of his younger brother, Ion

¹⁰ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu*, p. 31.

¹¹ Ibidem, p. 58.

C. Brătianu, did Teodor forgo his debt's interest. He died in 1884 and was buried, alongside his father and mother, in the Hall of the Royal Church in Curtea de Argeș¹².

Dumitru C. Brătianu (1817-1892), brother to Teodor, was born in Pitești in the large house of Steward Dincă Brătianu, located on *Ulița Boierească* Street alongside the houses of their relations, such as the Lerescu, Budișteanu, Leurdeanu, or Rădescu families. On the banks of Argeș River, in this city, mentioned quite early in medieval records, Dumitru Brătianu spent his childhood. He discovered reading at an early age. Being his mother's favorite, Dumitru continued his studies in Bucharest at "St. Sava" National College. He was contemporary to brilliant people, such as Grigore Grădișteanu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, and Alexandru Zane, and he was top of his class in the 4th grade in 1834¹³.

After graduating, he felt the need to receive a better education, which he could not access in his own country; therefore, his father gave him permission to study abroad in Paris. Dumitru was a handsome man, thin and well built, with curly hair, very elegant in his dress. He became an open-minded man, making lasting friendships to cultural figureheads of the time, and being appreciated by everyone, even after returning to his country. He married Eugenia Cialăc in 1865 and had six children: Lia, Dan, Stroe, Mărioara, Dinu, and Radu. Dumitru Brătianu was an intelligent and very cultured man, and was talented as a writer. He obtained his law degree in Paris. This led to him being more radical than local politicians, even compared to his youngest brother, Ion, known for his political flair of the times¹⁴.

Dumitru made his political debut by publishing in *Pruncul Român* [The Romanian Child] on July 17th, 1848, when he outlined his national ideal. He was strongly influenced by a general desire to fight and win, and was capable of feeling intense patriotism for his nation and its people. His participation, alongside other Romanian politicians, in the Wallachian Revolution of 1848 stood as evidence for the fact. Later on, in exile, together with other leaders, he founded the European Democratic Center in London.

After leaving France and the Association of Romanian Students in Paris, Dumitru Brătianu brought with him French revolutionary ideas to the Romanian Principalities. After he and his brother Ion joined the Revolutionary Committee alongside C. A. Rosetti, Nicolae Bălcescu, and the Golescu brothers, radical action was taken. Together with Ștefan and Radu Golescu, Dumitru C. Brătianu welcomed Cristian Tell at the Islaz camp. The

¹² Vasile Novac, *File din istoria Argeșului* [Pages from the history of Argeș], Paralela 45, Pitești, 2001, pp. 206-208.

¹³ Library of the Romanian Academy, *Manuscripts*, Brătianu Fund, Parcel LIII, Document 1.

¹⁴ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)* [The Romanian Liberal Elite], All, 1998, p. 29.

Committee delegated Dumitru as diplomatic agent to Pest and Vienna; the mission was to create a link between Transylvanians and Kossuth. On August 2nd, 1848 he was appointed to the committee delegated to go to Constantinople and gain Ottoman approval for the new Constitution. As the committee failed its mission, Dumitru Brătianu and Nicolae Bălcescu left Constantinople leaving behind an official protest against the Sultan. The bloody end of the 1848 Revolution found Dumitru C. Brătianu disguised as Maria Rosetti's servant under the name of "Pedro", accompanying the convoy of exiles (amongst them, Ion C. Brătianu and C. A. Rosetti).

His political activity during his exile took place in Paris and London, where he acted through memoirs and petitions addressed to the Great Powers. He used radical language in his memoirs, because he believed that only through revolutionary fervor could the people be freed from foreign domination. Because of this radicalism, even his older brother, Teodor, avoided both him and Ion¹⁵. On December 23rd, 1858 Dumitru received an audience to Napoleon III, and on January 7th, 1859 he sent a letter to Count Al. Walewski, in which he complained about the abuses of kaymakams Nicolae Vogoride and Todiriță Balș. Brătianu called upon the French Foreign Affairs Minister and his sense of righteousness to intervene in Bucharest and to give necessary time to the appeals. Time was short, so he left Paris and returned to his country, stopping in Pitești first and afterwards departing for Bucharest, where he was awaited. His diplomatic efforts in the West, cordially received by Napoleon and the Chancellor of Prussia, encouraged the radicals who were at the forefront of the events in Bucharest to elect a Ruler. Among the four committees of the Elective Assembly, the Third included Dumitru Brătianu as a deputy from Pitești, alongside his brother, Ion, and Alexandru G. Golescu. Later on Dumitru was appointed as a Secretary of the Assembly. In their confrontation with the conservatives, the radical liberals supported the candidacy of Nicolae Golescu, who withdrew on January 23rd, 1859 in order to allow the election of Alexandru Ioan Cuza. By Princely Decree, issued in Iași on January 25th, 1859, Dumitru Brătianu was appointed Minister Secretary of State in Wallachia. He was tasked with drafting the explanatory memorandum for the election of the Ruler, together with Vasile Boierescu, and thusly contributed greatly to the achievement of the Union of the Principalities, having been at the forefront of the struggle for the double election of Alexandru Ioan Cuza¹⁶.

During Cuza's reign, Dumitru Brătianu acted vigorously alongside the radical liberals gathered in the "National Party", which had a Central Electoral Committee based at the Concordia Hotel. It included himself, Nicolae Golescu, Ion C. Brătianu, and others. Regarding the agrarian question, which was highly opposed by the conservatives, Dumitru Brătianu

¹⁵ Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, p. 249.

¹⁶ Ibidem, pp. 240-249.

wrote an article in *Românul* [The Romanian] in which he described it as the most important issue from a political, economic, and social point of view¹⁷. He was later amongst the politicians, both radical liberals and conservatives, which assembled in the Coalition that dethroned Alexandru Ioan Cuza on February 11th, 1866, and aimed to elect a foreign prince from a ruling family in the West, that could strengthen the state and substantiate the constitutional regime. The Regency, following the resignation of the Mayor of Bucharest on February 12th, 1866 appointed an interim commission under the presidency of Dumitru Brătianu. The elections of March 6th, 1866 favored him as mayor of the capital, a position that he maintained until March 1st, 1867, when he was appointed Minister of Religious Affairs. He was successful in his diplomatic mission in Serbia, where he was tasked with purchasing gunpowder and ammunition, and also with strengthening relations between Mihail Obrenovici and Prince Carol I. In another mission, in France, he managed to secure the acknowledgment of Carol's rule¹⁸. On June 3rd, 1867 Dumitru Brătianu, as a minister, accompanied Carol I on a tour to the Mouths of the Danube, to Brăila and Galați, where they visited public institutions, military barracks, and historical monuments¹⁹.

Regarding the independence of the country, Dumitru Brătianu had one last audience with Napoleon III on July 31st, 1868. The emperor agreed with the action, but suggested that proceedings should not be rushed, because they could disturb European peace and alienate the Principalities from the sympathies of the civilized world²⁰.

On January 18th, 1870, in an audience with Carol I, Brătianu was told that parliamentary debates were going too slow, that the Senate rejected immovability, that there were numerous complaints against the contractors building the country's first railways, and that all of this led to a very difficult situation. In 1875 the National Liberal Party was formed through the coalition of Mazar Pasha, and Dumitru Brătianu found himself among its leaders. However, because of his radical ideas, he later drifted away from the party leadership and even from King Carol I²¹.

After the June 1876 elections Dumitru Brătianu was elected deputy for Ilfov county, but he later suffered a defeat by losing his position as Head of the Chamber of Deputies, because he lost the support of the radical liberals. Regarding the War for Independence, Dumitru Brătianu, through his policy and strengthened beliefs, considered that neutrality was the only alternative for Romania. He opposed the government led by his brother, Ion C. Brătianu, on the issue of neutrality with Turkey. In October 1878 Dumitru Brătianu's diplomatic mission to Constantinople became

¹⁷ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, p. 134.

¹⁸ Bucharest National Archives, *Brătianu Fund, Letters*, Letter 6.

¹⁹ Ibidem, Letter 7.

²⁰ Library of the Romanian Academy, *Royal House Fund*, dossier 36/1868, p. 18.

²¹ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență*, p. 227.

permanent. In 1881 I. C. Brătianu resigned as head of government and retired to Florica estate, leaving both the positions of prime minister and foreign minister to his brother, who was recalled from Constantinople. The government formed by Dumitru Brătianu congregated Eugen Stătescu for Internal Affairs, General Gh. Slăniceanu for Warfare, Dimitrie A. Sturdza for Finances, Nicolae Dabidja for Public Services, V. A. Urechia for Religious Affairs, and Mihail Pherechide for Justice. The government would not last long because of internal struggles, and Dumitru Brătianu was not the man to control the turmoil and give a good direction. With the help of C. A. Rosetti, who joined the government, the liberal majority recovered their position quickly and, together with Metropolitan Calinic, signed an appeal for I. C. Brătianu to return to the party's leadership. Hence, the government of Dumitru Brătianu fell because Ion C. Brătianu came back not only to lead the party, but also a new government²².

Dumitru Brătianu had married the young Eugenia Cialăc in 1865. Her influence, together with the recent failures and his political ego, led him to create a dissident liberal group named „the pure liberals”, contrasting the party lead by I. C. Brătianu, the so-called „impure liberals”. Through *Națiunea* newspaper [The Nation] he started a fierce fight against them. In the autumn of 1885 he formed a united opposition and started an even stronger fight against the government lead by his brother. A motion adopted in November 1885 stated that the situation was extremely grave and that the government violated all public rights and freedoms. A Committee of the National Liberal Party, led by Dumitru Brătianu, was established. Throughout the country, many meetings and loud demonstrations of the United Opposition were held, entailing significant effort from Dumitru Brătianu. When the message of the Throne was presented in front of the Parliament, the United Opposition delivered an account containing all the issues the country was facing. Furthermore, the leaders of the United Opposition, consisting of Dumitru Brătianu, Lascăr Catargiu, and Gh. Vernescu, addressed a public appeal against the government. After the January 24th, 1888 elections, Dumitru Brătianu was voted in, with 136 votes, for the Chamber College of Ploiești. Also, following the same elections, a total of 52 deputies from the United Opposition were elected.

After an escalation of meetings and demonstrations of the United Opposition, on February 22nd, 1888 I. C. Brătianu resigned from his position. The king, strongly moved by the events, accepted the resignation of the government and entrusted the formation of a new one to the conservative Dimitrie Ghica, who was also appointed as the head of the National Liberal Party in 1879. On March 14th, 1888, after a repressed demonstration on the streets of Bucharest, Nicolae Flea and Nicolae

²² Ion Bulei, *Sistemul politic al României Moderne* [The political system of modern Romania], Ed. Politică, București, 1987, p. 210.

Filipescu were detained. The government of Dimitrie Ghica failed, and the king appointed the government of Teodor Rosetti, the Minister of Internal Affairs. In 1890, Mihail Kogălniceanu paid a visit to I. C. Brătianu at Florica, informing him that he would leave Dumitru Brătianu's group. On March 24th, 1891 Dumitru returned to the National Liberal Party with his brother, where he gave a long speech at the party meeting²³.

After I. C. Brătianu's death on May 21st, 1891, Dumitru was proclaimed head of the National Liberal Party, but shortly afterwards, on June 10th, 1892, *Românul* [The Romanian] newspaper announced his own unfortunate death, stating that: „through his death, the last of the liberal forefathers, who built today's Romania through blood and sweat, faded away into history”²⁴.

Ion C. Brătianu (1821-1891) was the founder of the „Florica Dynasty”, but also the founder of the National Liberal Party and of Modern Romania. He was the third son of Dincă Brătianu and, alongside his brother Dumitru, took part in the most significant events of the second half of the 19th century, both at home and abroad, when Romania benefited from the ideal conditions to become a modern state among other European countries. When mentioning Ion C. Brătianu, we speak of the history of Romanians from 1848 to 1890, a time in which he played a central role. The so called “Vizier” from Florica was both charming and authoritarian, and managed to attract people, even his political opponents, when the timing was right. His modesty, ideological rigidity, and pride for his country guided his life²⁵.

As a child he received a severe and rigid education, being treated as an outcast by his mother (her favorite was his brother, Dumitru). He was sent to Tigveni estate, where he grew up away from his parents. When he returned to his parents' house in Pitești, he was most loved by his older sister, Ana Furduiescu²⁶. At the age of 14 he joined his brother Teodor's squadron as a cadet; after only 3 years he was promoted to the rank of second lieutenant [*praporșic* in Romanian, *praporshchik* in the original Russian] and assigned to Zimnicea garrison²⁷. As a Certificate of the National Militia stated, second lieutenant Ion Brătianu could read and write Romanian, Greek, and French. He was therefore eager for higher education, leaving for Paris, where his brother Dumitru was²⁸.

Of the estates he received from his father (Florica, Rătești, Mălureni, Brătieni-Galeșu, Lerești, Sâmburești), Ion C. Brătianu was left

²³ Ibidem, p. 215.

²⁴ *Românul* [The Romanian], year XXXVI, June 10th/22nd, 1892, p. 581.

²⁵ Ion G. Duca, *Portrete și amintiri* [Portraits and recollections], Humanitas, București, 1990, pp. 32-37.

²⁶ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu*, p. 2.

²⁷ Bucharest National Archives, *Brătianu Fund*, document 9.

²⁸ Library of the Romanian Academy, *Manuscripts, Brătianu Fund*, Folder VI, tab 25-28.

with Florica, Rătești, and Sâmburești, the others being sold off when he needed finances for politics. In France, he met the great variety of leading revolutionary politicians. French ideas were then propagated by him and his brother, together with the Golești brothers, in the Romanian Principalities. Having returned to Bucharest, the Brătianu brothers acted quickly in establishing the Revolutionary Committee and participated in the revolutionary events, having an important role.

Even in exile, Ion acted to support Romanian politics and the ideals that followed²⁹. He fought alongside Romanian and foreign revolutionaries to prepare the Union of the Principalities. I. C. Brătianu played an important role in Alexandru Ioan Cuza's double election, when he noticed that a conservative named Vasile Boerescu was also encouraging the event. When everyone boasted about their contribution to the double election, Ion C. Brătianu acted vigorously by winning over the Palace guard, through Colonel Vlădoianu. Thusly the candidacies of Dumitru Brătianu and Nicolae Golescu fell, leaving the unionists to vote for Alexandru Ioan Cuza, the Ruler of Moldova, in the Elective Assembly. Because of diverging opinions between Cuza and I. C. Brătianu, the latter eventually formed a political coalition against the former. Romania had entered a new stage in its development and a „foreign prince” was needed to move forward. Through the political effort of Ion C. Brătianu, Cuza abdicated, and the Regency took action to bring in the „foreign prince”. The main actor in this endeavor was Ion C. Brătianu, who managed to sway Prince Carol of Hohenzollern-Sigmaringen to accept the throne of the Romanian Principalities. In spite of many obstacles, Brătianu succeeded in bringing Carol to Bucharest on May 9th, 1866, and on May 10th Carol took an oath of allegiance towards the Romanian people³⁰.

The liberal factions could not be consolidated, and the strong personality of Prince Carol took the radicals by surprise. Therefore, around 1870 Brătianu distanced himself from the Prince and took up anti-monarchical initiatives in an attempt to bring him on what Brătianu considered to be the right path. In this sense, after the events in Ploiești in 1870, Ion C. Brătianu maintained a policy which made him the closest collaborator of the King³¹.

The liberal opposition during the Lascăr Catargiu government led to the increasing rapprochement of the liberal factions and, after joining ranks, they established leagues in some of the large cities of the country. They also published *Alegătorul liber* newspaper [The free voter], and on May 24th, 1875 formed the National Liberal Party led by Ion C. Brătianu.

²⁹ Bucharest National Archives, *Brătianu Fund*, dossier 26.

³⁰ Ion C. Brătianu, *Cuvinte către români* [Speeches to Romanians], Ed. Politică, București, 1934, pp. 20-30.

³¹ Nicolae Chiachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă* [The history of peoples in South-East Europe in the modern age], Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, pp. 243-245.

The party formation took place in the house of English officer Lukeman, who had served in the Turkish army (hence the so-called “Coalition of Mazar Pasha”). On July 24th, 1876 Ion C. Brătianu was appointed president of the Council of Ministers, a Council that on May 9th and 10th, 1877 proclaimed Romania’s Independence in Parliament. The sacrifice of the Romanian army on the battlefield brought the fledgling Romanian state before the Peace Congress in San Stefano and Berlin. Considering that at the San Stefano negotiations in February 1878 the representative of Romania, Colonel Eraclie Arion, was not welcomed to discussions because Russia compromised directly with the Ottoman Government, in Berlin Ion C. Brătianu and Mihail Kogălniceanu, after great insistence, achieved the Independence of Romania, with Dobrogea and the Danube Delta becoming part of the Romanian state³².

The great liberal governance of 1876-1888 proved the competence and work ethic of Prime Minister Ion C. Brătianu, who undertook important political changes to develop Romania as the 1848 leaders had envisioned. The National Liberal Party’s plan to modernize Romanian society consisted of the adoption of economic laws, the settlement of the Strausberg question, ministerial responsibility, the organization of communes, of the army, the law against foreigners, and the proclamation of the Kingdom of Romania in 1881³³.

The United Opposition managed to topple Brătianu’s government, but after a few months it was noticed that the new government did not live up to expectations, so Ion C. Brătianu received a visit, at his estate in Florica, from his brother and other political figureheads that wanted him to return to the leadership of the country in order to resolve its newfound predicaments. In 1889, when the trial of the I. C. Brătianu Cabinet was supposed to happen, Mihail Kogălniceanu paid an unexpected visit at Florica and broke relations with Dumitru Brătianu, after realizing the truth about his brother. He then payed a second visit in 1890 to announce him that he was going to leave Dumitru’s political group. On March 23rd, 1890 Ion C. Brătianu visited his brother Dumitru and, after reconciliation, they announced the unification of the National Liberal Party on March 26th. On October 30th, 1890 Dumitru Brătianu arrived in Pitești and persuaded his brother to join and aid him. Returning to the National Liberal Party, Ion C. Brătianu held a long speech at a party meeting on March 24th, 1891, in which he stated: „I cannot explain how the Crown tolerated this, how the people could endure, for 3 years, such a state of affairs, which is so shameful, outrageous and dangerous for the country and for the dynasty”³⁴.

³² Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a Românilor* [Brief history of the Romanians], Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, pp. 244-247.

³³ Mihai Manea, Bogdan Teodorescu, *Istoria Românilor* [History of the Romanians], Ed. Didactică și pedagogică, București, 1994, pp. 158-162.

³⁴ Anastasie Iordache, *Pe urmele lui Dumitru Brătianu*, pp. 324-329.

Ion C. Brătianu passed away on Florica estate on May 4th, 1891, with his wife, his children, his sons-in-law, and his brother Dumitru at his side. Grigore C. Cantacuzino, through a newspaper of the time, announced that „the illustrious statesman passed away after suffering for 10 days, and with him, so disappeared the worthiest man of history and politics the country has seen in the last centuries. With him, so disappeared the highest and most noble expression of patriotism. Today marks a dark day for history and politics of Romania”³⁵. On May 21st, 1891 *Voința Națională* newspaper [The national will] published the proclamation of Dumitru C. Brătianu as head of the National Liberal Party, which ended briefly.

Ion C. Brătianu had been a man of small stature, agile in his movements, handsome, with wavy hair turned gray by the emotions of 1877, eyes full of vigor and unusual profoundness, but full of kindness and leniency; he held no envy, was unable to quarrel, honest to his friends, and true in front of his opponents. Impressions of those who met him are remarkable. For example, Dimitrie Moruzi-Kneazul, after he had been a man devoted to Ion C. Brătianu, being his favorite policeman³⁶, had left the National Liberal Party and, by being brother-in-law to *Nababul* (G. Gr. Cantacuzino), fought fiercely against the liberals for over 20 years. In spite of that, accounts say that whenever Kneazul mentioned Brătianu's name he had tears in his eyes, keeping his portrait almost like a religious icon above his bed, until his own death. The mother of Nicolae Filipescu, who was herself a hardline conservative, would not allow badmouthing of Brătianu in her presence, because she believed that he stood out from the rest and that he deserved the praise of his compatriots. Alexandru Djuvara confessed that, during the time of the United Opposition, when he used to live on Colța Street in a house next to the illustrious man, he delivered a virulent speech against Brătianu. Passing by his house, the latter knocked on his window, and said in a sad and gentle tone: „What are you doing, young man? Are you having second thoughts on your speech? You've been unfair, very unfair, you'll realize one day, but I treasure your great talent!”. And Djuvara confessed that he had never felt a greater remorse in his life, a remorse that did not leave him as long as he lived³⁷. 25 years after Ion Brătianu's death, when Tache Protopopescu went abroad for treatment, before crossing the border, first went to Florica to the grave of the great politician and there, alone, unknown to anyone, cried for a long time in front of the quiet cross³⁸.

Strict and charming, Ion C. Brătianu had been able to reconcile rivalries. Nicknamed *The Vizier*, he exhibited vast authority over his party and public duties. This authority was not based on fear or tyranny, but on

³⁵ *Națiunea* [The Nation], year X, no. 2540, May 5th, 1891, p. 1.

³⁶ Dimitrie Moruzi-Kneazul was the Prefect of the Police in Bucharest between March 20th 1885 and March 23rd 1888, December 22nd 1904 and March 12th 1907, and 1913-1914.

³⁷ Ion G. Duca, *Portrete și amintiri*, pp. 26-27.

³⁸ *Ibidem*, p. 28.

love, trust, respect, gratitude and admiration. He did not subjugate hearts, but won them over; people followed him because they loved him. But when the country was at stake, things changed completely, the modest Brătianu became proud and uncompromising³⁹. Even though Ion C. Brătianu was ridiculed, abandoned by friends, targeted by political assassins, and brought before justice, he died a more generous, understanding, trusting, a better man. This solemn end defined the man, at the same time describing the glorious page of Romanian history in which he took part with great devotion⁴⁰.

As a sign of gratitude, on May 22nd, 1921 Ion Brătianu's family relocated his remains from their initial site to the chapel which had recently been built by his son, Ionel. The blessing of the chapel had already taken place two days earlier. On a Friday evening, Ionel Brătianu had the tomb unveiled to the vault. Old Brătianu had been sleeping there on a flower bed for 30 years. The next day, the coffin was removed and another built to fit the sarcophagus in the chapel. After being placed on a stretcher, the coffin was adorned with oak branches on its sides, a large tricolour flag was laid on top of it, and it was then covered with roses. That morning, Vintilă Brătianu, Măriuța Alimănișteanu, Maria Pillat Disescu and Al. Plagino had arrived. On Sunday, at 10 o'clock, two special trains arrived at Florica station, followed by Prince Carol's train at 11. Held in Deal, the church service began at 11:30 and was carried out by First Metropolitan Miron Cristea, Metropolitan Bălan of Sibiu, the Archbishop of Câmpulung, and the priests from Golești and Târgul Dealului. The whole hill ["deal" in Romanian] was crowded by important people, but also by peasants, which attracted attention with their folk costumes. The service was short. The coffin was carried on the shoulders of the eldest peasants from Rătești; later it was lowered, followed by the comparatively smaller coffin of Florica, which was also carried by two veterans. Another service was held right before the house in which he had spent those 30 years. After the memorial service, the First Metropolitan delivered a touching speech from the porch of the church, the most emotional of all that followed. Inside the sarcophagus, a parchment signed by the metropolitans, by Prince Carol, by old friends and his family, was placed. After the ceremony, 16 officials lunched with Ionel Brătianu and his wife Eliza in the dining room of the mansion, and over 100 people were seated on the large terrace, converted into a dining room. This ceremony was a just reward for a lifetime of sacrifice and work for the development of the Romanian homeland and nation⁴¹.

³⁹ Ibidem, pp. 32-39.

⁴⁰ Ibidem, p. 39.

⁴¹ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu*, pp. 189-193.

**EVOLUȚIA POLITICĂ ȘI SOCIALĂ A GĂGĂUZILOR ÎN A DOUA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA: CONSECINȚELE
TRATATULUI DE LA PARIS DIN 1856 PENTRU POPULAȚIA
GĂGĂUZĂ DIN BUGEAC**

The political and social evolution of the Gagaouz people in the second half of the XIXth century: the consequences of the 1856 Paris Treaty on the Gagaouz population of Budjak

Abstract: *Following the Crimean War, the three counties of southern Bessarabia - Cahul, Bolgrad, and Ismail - were transferred to the Principality of Moldavia. Of the 200 settlements in this area, 40 were officially registered as Bulgarian-Gagaouz colonies, having about 49,000 settlers. Other Gagaouz colonies remained within the Russian Empire. We make a brief comparison between the parallel circumstances that these two types of communities experienced under the socio-political determinations of the two sides of the border.*

Keywords: *Crimean War, colonists, southern Bessarabia, Romanian Principalities, Russian Empire*

Context. În primăvara anului 1853 izbucnea un nou conflict armat între Rusia și Imperiul Otoman. După ce flota otomană era zdrobită la Sinope în 1853, iar în 1854 erau ocupate Principatele Române, se forma o coaliție politico-militară în frunte cu Franța care, din dorința de a stăvili hegemonia rusă, declanșa războiul împotriva Imperiului Țarist și, la finele asediului Sevastopolului, înfrângea Rusia¹.

În urma războiului, la Viena în 1855, apoi la Paris în 1856, aveau loc tratativele de pace între Rusia, pe de o parte, și puterile aliate – Franța, Marea Britanie, Imperiul Habsburgic, Prusia, Imperiul Otoman și Regatul Sardiniei² – de cealaltă parte.

Datorită noii viziuni a împăratului Napoleon al III-lea asupra reconfigurării granițelor europene, la Paris era adusă în discuție și problema românească. Conform Tratatului, Principatele Române rămâneau

* PhD Candidate, "Dunărea de Jos" University of Galați, Romania; stefan.bejan93@gmail.com

Date submitted: August 12th, 2019

Revised version submitted: February 6th, 2020 / July 08th, 2021

Accepted: July 23rd, 2021

¹ Eugen-Tudor Scifos, „Problema Basarabiei în raporturile franco-britanice după războiul Crimeii (1856)” în *Akademios*, nr. 3, 2015, p. 123.

² Ibidem.

sub suzeranitatea Imperiului Otoman și sub garanția celor 7 puteri semnatare ale păcii. Articolul 20 al actului stipula că „pentru mai buna asigurare a libertății de navigare pe Dunăre, țarul Rusiei consimte la rectificarea frontierelor sale în Basarabia”. Tot în acest articol erau trasate și viitoarele granițe, menționându-se că teritoriul la care Rusia se obliga să renunțe era alipit Principatului Moldovei³. De fapt, Marile Puteri își urmăreau propriile interese. Astfel, considerându-se suficientă înlăturarea Rusiei de la gurile Dunării, Principatului Moldovei îi erau cedate doar 3 județe din sudul Basarabiei – Ismail, Cahul și Bolgrad, cu o suprafață de 10,977 km² și 127,030 de suflete – și nu întreaga Basarabie, așa cum solicitase domnitorul moldovean Grigorie Ghica⁴.

Războiul Crimeei a adus după sine ultimul val de coloniști găgăuzi în regiunea Bugeac, dar și o nouă modificare administrativă. Datele rusești arată că în Basarabia ar fi venit, doar în faza incipientă a războiului (1853-1854), aproximativ 4,500 de persoane de la sud de Dunăre⁵. În cele 3 județe realipite Principatului Moldovei erau 200 de localități, 80 fiind colonii; 40 aveau statut de așezări bulgare⁶ și găzduiau aproximativ 49,000 de coloniști transdanubieni⁷. Găgăuzii reprezentau majoritatea în 7 dintre aceste 40 de așezări: Bulboaca, Cișmechioi, Curci, Vulcănești, Dermengi, Troianul-Vechi și Etulia⁸. Ei viețuiau și în alte localități din sudul Basarabiei, inclusiv în orașele Ismail, Bolgrad și Reni, chiar dacă nu constituiau majoritatea locuitorilor⁹.

Trasarea noilor hotare a durat destul de mult. Diplomațiile europene aveau viziuni divergente în privința viitoarei granițe dintre Principatul Moldovei și Imperiul Rus. De exemplu, delegația franceză susținea păstrarea orașului Bolgrad în componența Rusiei, pe când cea engleză dorea alipirea lui la Moldova. Guvernul britanic susținea că lacul Ialpuș trebuia să aparțină în totalitate Moldovei, iar Rusiei să nu i se

³ Ioan Scurtu (coord.), *Istoria Basarabiei: de la începuturi până la 1998*, Semne, București, 1998, p. 51.

⁴ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, București, 2011, p. 26; Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei*, p. 50.

⁵ Ion Nistor, „Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia” în *Analele Academiei Române*, Seria III, Tomul XXVI, 1943-1944, p. 390.

⁶ Sava Novacov, *Социально-экономическое развитие болгарский и гагаузских сел южной Бессарабии (1857-1918)* [Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei (1857-1918)], Chișinău, 2004, pp. 43-44.

⁷ Ivan Anțupov, „Крымская война. Отторжение подунавья” [„Războiul Crimeei. Contraofensiva pe Dunăre”] în *Istoria și cultura găgăuzilor*, Comrat, 2006, p. 154.

⁸ Oleg Bercu, *Evoluția social politică a populației găgăuze de la mijlocul secolului al XIX-lea și până la sfârșitul secolului XX-lea*, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2016, p. 21.

⁹ Sava Novacov, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei*, p. 44.

permitea nici măcar accesul indirect la Dunăre¹⁰, pe când poziția guvernului francez era una total diferită. Când, într-un final, s-a ajuns la un consens în privința trasării frontierei, a avut loc o nouă reorganizare teritorială. Administrația românească a păstrat cele trei județe – Cahul, Bolgrad și Ismail – în vreme ce administrația rusească a înființat un nou județ, Comrat, alcătuit din acele localități ale Cahulului care rămăseseră sub autoritatea ei teritorială¹¹. Comratul, care era un târg mai puțin însemnat, a profitat din plin de situație. O dată cu trecerea Bolgradului în componența Moldovei, din 1859 în cea a Principatelor Unite, apoi în cea a României, Comratul a devenit principalul centru urban al coloniștilor din Bugeac¹².

Această transformare rapidă a fost pe deplin reflectată de sporul demografic al localității. Dacă în 1819 locuiau în Comrat aproximativ 600 de suflete, în 1845 el avea o populație de peste 3,000 de persoane, iar în 1907 populația orașului ajunsese la peste 10,000 de locuitori¹³. Valentin Moșcov menționează că localitatea Comrat devenise centrul politic, economic și cultural al găgăuzilor din Basarabia, numindu-l „un mare sat comercial cu 10 mii de locuitori”, unde în 1886 a fost deschisă o școală, în 1910 un gimnaziu pentru fete, și unde s-au dezvoltat câteva întreprinderi agricole¹⁴.

Coloniile găgăuze de pe teritoriul românesc. Larga autonomie de care s-au bucurat în regiune bulgarii și găgăuzii în perioada stăpânirii ruse s-a perpetuat și în răstimpul 1856-1878, atunci când, cu excepția prefectului, care era numit de principe, toți reprezentanții puterii locale erau aleși din rândul populației rezidente¹⁵.

Conform Tratatului de la Paris din 30 martie 1856, autoritățile românești nu își asumaseră nici o obligație cu privire la recunoașterea și păstrarea drepturilor și privilegiilor oferite coloniștilor de administrația rusă. Chiar și așa, caimacamul Nicolae Vogoride recunoștea prin hrisoavele domnești din 4 februarie 1857 și 6 iunie 1858 toate drepturile oferite acestora în 1819 de către autoritățile rusești¹⁶. În decretul domnesc din 4

¹⁰ Eugen-Tudor Scifos, „Problema Basarabiei în raporturile franco-britanice după războiul Crimeei (1856)”, p. 124.

¹¹ Acest județ nu a existat foarte mult timp, fiind desființat în urma unei porunci imperiale, la 19 august 1858. O parte din el a fost alipită județului Bender, iar cealaltă județului Akkerman; v. Sava Novacov, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei*, p. 47.

¹² Feodor Angheli, *Очерки истории гагаузов-предки огузов* [Schife din istoria găgăuzilor – urmașii oguzilor], Chișinău, 2007, p. 324.

¹³ Leonid Berg, *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность* [Populația Basarabiei. Numărul populației și componența etnică], Petrograd, 1923, p. 23.

¹⁴ Valentin Moșcov, *Гагаузы бендерского уезда* [Găgăuzii din județul Bender], Chișinău, 2004, p. 11.

¹⁵ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, p. 27.

¹⁶ Ion Nistor, „Așezările bulgare și găgăuțe din Basarabia”, p. 391.

februarie 1857 se menționa că „în continuare autoritățile moldovenești, nu doar că nu se vor atinge de drepturile oferite de autoritățile imperiale rusești, dar se angajează să apere drepturile și privilegiile coloniștilor”¹⁷. Totodată, articolul 21 al Tratatului de la Paris oferea locuitorilor din aceste teritorii dreptul de a folosi timp de 3 ani averile pe care le dețineau, dar și de a-și alege locul de trai. În aceste condiții, circa 3,000 de bulgari și găgăuzi au părăsit teritoriul Imperiului Rus și s-au așezat în Principatul Moldovei¹⁸.

Migrația coloniștilor transdanubieni s-a desfășurat însă și în sens invers, având, pare-se, un efect chiar mai puternic. Ion Nistor menționează că deplasarea către Imperiul Rus a avut loc pe fondul propagandei țariste, agitațiile instigate de autoritățile ruse conducând chiar la unele ciocniri sângeroase în orașul Bolgrad¹⁹. În această vreme, autoritățile românești ar fi asistat neputincioase la exodul găgăuzilor și bulgarilor, neputând împiedica emigrarea în gubernia Taurida a 22,459 de persoane de ambele sexe²⁰. Emigrarea coloniștilor din cele 3 județe a fost simțită din plin în localitățile majoritar găgăuze. Ion Nistor ne spune că aceasta a încetat după alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești și al Moldovei, în 1859²¹, dar datele de arhivă arată contrariul. De exemplu, în localitatea Cișmechioi locuiau la 1862 (la 3 ani de la alegerea lui Cuza ca domnitor) 1,510 persoane, pe când la 1870 numărul lor scăzuse până la 1,080. Același recul demografic s-a înregistrat și la Vulcănești, unde la 1862 viețuiau 2,284 suflete, iar la 1870 doar 1,840, ori în Etulia, unde la 1862 rezidau 774 de persoane, iar la 1870 - 505²². Sava Novacov pune acest exod pe seama zelului administrației românești și spune că, deși la început coloniștii din cele trei județe au continuat să se bucure de largi beneficii, situația a început să se schimbe dramatic în primăvara anului 1860, atunci când prim-ministrul român Mihail Kogălniceanu, aflat într-o vizită în sudul Basarabiei, a cerut lichidarea tuturor privilegiilor acordate prin decretul țarist din decembrie 1819²³. De cealaltă parte, precum s-a menționat, istoriografia românească pune acest exod pe seama agitațiilor și propagandei antiromânești a autorităților țariste.

Tratatul de la Paris a adus câteva schimbări și în privința vieții religioase a coloniile bulgare și găgăuze, care au fost rupte de eparhia Chișinăului. O parte dintre acestea a fost pusă sub jurisdicția episcopiei de

¹⁷ Ivan Anțupov, „Războiul Crimeei. Contraofensiva pe Dunăre”, pp. 154-155.

¹⁸ Ion Nistor, „Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia”, p. 391.

¹⁹ Ibidem, pp. 391-392.

²⁰ Sava Novacov, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei*, p. 66.

²¹ Ion Nistor, „Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia”, p. 392.

²² Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, fond 24, inv. 1, d. 3, ff. 3-14, 17-25, 32-36.

²³ Sava Novacov, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei*, p. 67.

Galați, iar cealaltă parte sub jurisdicția episcopiei de Huși²⁴. În 1864 a fost creată eparhia Dunării de Jos, cu reședința la Ismail, iar enoriașii bulgari și găgăuzi au fost considerați parte a acestei eparhii²⁵.

Coloniștii au beneficiat din plin de Legea instrucțiunii publice din anul 1864. Astfel, sub păstorirea episcopului Melchisedec Ștefănescu, în eparhia de la Ismail s-a dus o luptă continuă pentru alfabetizarea populației din regiune. Pe lângă scaunul episcopal s-au deschis un seminar teologic și un gimnaziu, iar prin târgurile și satele din Bugeac 125 de școli primare. Ion Nistor menționează că, în total, în aceste instituții erau educați 7.000 de băieți și 944 de fete²⁶. Anterior, caimacamul Nicolae Vogoride le oferise etnicilor bulgari oportunitatea de a studia în limba maternă, deschizând în 1858 un gimnaziu bilingv la Bolgrad, unde limba bulgară era la același nivel cu limba română, iar limba rusă și cea greacă erau opționale²⁷. Sava Novacov notează faptul că tot la Bolgrad prefectul orașului, Ion Ionescu, chiar dacă nu simpatiza populația ne-românească, hotărâse să folosească și limba bulgară ca metodă de comunicare cu cetățenii²⁸.

În 1874 autoritățile românești au adoptat o lege care sporea privilegiile populației transdanubiene. Prin ea, găgăuzii și bulgarii erau împroprietăriți și scutiți de serviciul militar pe o perioadă de 10 ani. Totuși, chiar dacă se bucurau de drepturi largi, liderii bulgari, îndemnați probabil de autoritățile țariste, trimiteau constant proteste și plângeri către Paris și Constantinopol, discreditând administrația românească din cele trei județe basarabene²⁹. Agenții ruși duceau și ei o propagandă constantă împotriva administrației românești, având neîndoielnic scopul de a pregăti Marile Puteri europene pentru o eventuală reanexare a sudului Basarabiei de îndată ce contextul internațional avea să permită îndeplinirea acestui obiectiv. Faptul s-a întâmplat în 1878, atunci când Imperiul Rus a fost în măsură să negocieze cu Marile Puteri de pe poziția de egalitate diplomatică, având în plus argumentul forte al numeroaselor trupe țariste desfășurate în Europa Răsăriteană. Poziția administrației imperiale se vădise mereu în atitudinile reprezentanților săi. De pildă, într-o scrisoare trimisă guvernatorului Basarabiei și Novorossiei la 19 decembrie 1866, consulul Rusiei la Galați nota asupra faptului că bulgarii coloniști, chipurile, „au fost supuși prefectilor și subprefectilor, fiind deposezați de orice inițiativă și supuși capriciilor autorităților locale”, și că locuitorii acestor județe „își pierd individualitatea, și au devenit un grup de oameni a căror voce nu este

²⁴ Ivan Anțupov, „Războiul Crimeei. Contraofensiva pe Dunăre”, p. 155.

²⁵ Ion Nistor, „Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia”, p. 392.

²⁶ Idem, *Istoria Basarabiei*, p. 207.

²⁷ Sava Novacov, *Dezvoltarea social-economică a satelor bulgărești și găgăuzești din sudul Basarabiei*, p. 51.

²⁸ Ibidem, p. 55.

²⁹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 392.

auzită, fără să li se respecte vreun oarecare drept”³⁰.

Coloniile găgăuze din cadrul Imperiului Rus. Dacă așezările bulgaro-găgăuze din cele trei județe retrocedate românilor s-au bucurat de o autonomie largă, cu totul alta a fost situația din coloniile rămase sub jurisdicția autorităților imperiale ruse. La doi ani de la Tratatul de Pace de la Paris, la 4 martie 1858, Departamentul economic de Stat decidea ca „actuala formă de conducere a coloniștilor transdanubieni să fie lichidată”³¹, iar „administrarea locală a coloniilor transdanubiene rămase în componența Imperiului Rus să fie transmisă Comisiei de Curatelă a coloniștilor din sudul Rusiei”³².

Autoritățile țariste nu au ținut cont nici de faptul că, în conformitate cu ucazul din decembrie 1819, găgăuzilor le fuseseră oferite privilegii pe o perioadă de 50 de ani. Astfel, în 1865, în coloniile lor de la Ceadâr-Lunga și Tatar-Copceac au fost dislocate trupe de cazaci din Orenburg și de pe Don³³ deși, conform ucazului, aceste așezări erau scutite de povara corvezilor pentru întreținerea armatei imperiale ruse.

La 14 iulie 1868³⁴ autoritățile țariste au elaborat un nou regulament, care a adus din nou știrbire vechilor privilegii ale coloniștilor sud-dunăreni. El făcea mai întâi referire la împrăștierea țăranilor. Dacă la 1819 fiecărei familii i se oferiseră câte 50-60 desetine³⁵, coloniștii au fost forțați să renunțe treptat la o parte din acest pământ, ajungându-se ca în 1869 media de proprietate să fie de câte 11 desetine. De asemenea, noul regulament îi obliga pe coloniști să-și răscumpere pământul de la vechii stăpâni (boieri moldoveni sau moșieri ruși), achitând 20% din valoarea lui. Restul de 80% era achitat de stat, urmând ca, timp de 49 de ani, țăranul să returneze suma aferentă, plus o dobândă³⁶. Chiar și așa, coloniștii au continuat să fie favorizați comparativ cu autohtonii, primind loturi mai mari și achitând o sumă de răscumpărare mai mică decât țăranimea locală³⁷. În cele din urmă, cele 46 de colonii bulgaro-găgăuze din Bugeac au fost împrăștiate cu 295,499 desetine (322,832 ha) la o populație de 67,386 suflete³⁸, adică o medie de câte 4.38 desetine (4.78 ha) de pământ pe cap de locuitor, mai mult decât în orice alte regiuni ale Basarabiei. Spre comparație, media pe întreaga Basarabie o constituiau 2.8 desetine (3 ha)

³⁰ Ivan Anțupov, „Războiul Crimeei. Contraofensiva pe Dunăre”, p. 168.

³¹ *Полное собрание законов Российской Империи* [Colecția completă de legi a Imperiului Rus], 1858, Sankt-Peterburg, Tom XXXIII, 1860, p. 278.

³² Ibidem.

³³ Oleg Bercu, *Evoluția social politică a populației găgăuze...*, p. 23.

³⁴ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, p. 102.

³⁵ Oleg Bercu, *Evoluția social politică a populației găgăuze...*, p. 24.

³⁶ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, p. 103.

³⁷ Ibidem, p. 104.

³⁸ Oleg Bercu, *Evoluția social politică a populației găgăuze...*, p. 25.

pentru fiecare persoană recenzată³⁹.

Încălcarea vechilor privilegii oferite găgăuzilor în 1819 de autoritățile țariste a continuat. La începutul anilor '70 ai secolului XIX, în Imperiul Rus a avut loc o nouă reformă militară. Imensul său teritoriu a fost împărțit în 10 regiuni militare, cea mai mare parte din Basarabia fiind inclusă în regiunea Odessa⁴⁰. Noua lege înlocuia armata pe bază de voluntariat cu serviciul obligatoriu. Astfel, toți bărbații care atingeau vârsta de 20 de ani erau datori să satisfacă 6 ani în cadrul trupelor de uscat ori 7 ani pe mare. Excepție făceau bărbații cu studii superioare, care aveau posibilitatea de a nu satisface stagiul obligatoriu ori de a se înscrie ca voluntari în armata țaristă pe o perioadă de la 6 la 48 de luni⁴¹.

Introducerea serviciului militar a stârnit un amplu val de proteste printre locuitorii Basarabiei, mai ales în sudul guberniei, în Bugeac, acolo unde se aflau coloniștii transdanubieni, care anterior fuseseră scutiți de satisfacerea lui. Manifestări deschise de nemulțumire au avut loc în numeroase localități locuite de găgăuzi, precum Comrat, Joltai, Beșalma, Beșghioz, Baurci, Dezghingea, Chirsova, Ceadâr-Lunga, Tomai, Bașcalia, Cubei. În Comrat, centrul găgăuzilor din Basarabia, acestea au luat amploare. Aici, în 1873, un grup de 11 protestatari conduși de Gheorghii Coicio s-a dat la atacuri asupra funcționarilor locali, împiedicându-i să întocmească listele cu recruți și arzând documente deja redactate⁴². Un alt moment de protest s-a desfășurat în biserica din oraș atunci când preotul Osdor Zlatov a dat citire manifestului cu privire la introducerea serviciului militar obligatoriu. El a fost întrerupt de localnicul Jeco Guncev, care și-a exprimat deschis opoziția, criticând noua lege, acuzând vehement autoritățile țariste de nerespectarea privilegiilor acordate coloniștilor, amenințând că găgăuzii vor părăsi țara⁴³.

Făcută după model german, cel mai modern sistem militar în acele vremuri, reorganizarea armatei țariste a însemnat pentru conglomeratul de etnii din Basarabia, inclusiv pentru cea găgăuză, un instrument eficient de rusificare a comunităților neslave din guberniile Imperiului.

Concluzii. Remarcăm că, în perioada 1856-1878, coloniștii găgăuzi au trăit două realități distincte. Cea mai mare parte a lor și-a continuat dezvoltarea firească în granițele Imperiului Rus, pe când cei care trăiau în județele Cahul, Bolgrad și Ismail s-au aflat sub jurisdicția autorităților românești. Găgăuzii din teritoriul românesc s-au bucurat de o serie de privilegii, pe când cei din componența Imperiului Rus au fost deposezați de

³⁹ Ștefan Purici, *Istoria Basarabiei*, p. 103.

⁴⁰ Ivan Anțupov, „Războiul Crimeei. Contraofensiva pe Dunăre”, p. 168.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Oleg Bercu, *Evoluția social politică a populației găgăuze...*, p. 25.

majoritatea beneficiilor oferite în 1819 de țarul Alexandru I. Reformele din deceniile șase și șapte, atât din spațiul rusesc cât și din cel românesc, au contribuit însă la o dezvoltare socio-economică importantă, această perioadă rămânând în memoria colectivă a găgăuzilor drept timpuri de progres și dezvoltare. În 1878, în urma unui nou război ruso-otoman, județele Cahul, Ismail și Bolgrad au fost reîncorporate în granițele Imperiului Rus, găgăuzii care viețuiau aici fiind încă o dată obligați să se adapteze unor noi realități.

**SPITALUL DIN PORTUL SULINA ȘI EPIDEMIA DE HOLERĂ DIN
ANUL 1865**

The hospital of Sulina Port and the cholera epidemic of 1865

Abstract: *At the beginning of the 19th century cholera arrived to Europe from distant Asia. After the major epidemics that had troubled the European space before, various measures were developed to prevent and stop it. In 1865, because of its strategic position - a gateway to Europe, subject to intense transit that favored the mobility of disease - the Port of Sulina was a meeting point for both epidemic propagation and prevention policies. Local hygienic and sanitary conditions, which often formed the basis of many cases of illness, could not be neglected. There was a need to impose a public health policy at the mouths of the Danube. Therefore, the European Commission established a special hospital in Sulina. It's activity was part of the coordinates drawn by the ECD regarding the provision and improvement of medical services in the region. These were offered to the city's inhabitants, to Commission staff, and to foreign sailors, who often contracted various diseases or became ill because of poor hygiene onboard ships. However, the hospital's chief physician, doctor Jellinek, proved, through his medical findings and regulations, the futility of the quarantine system in epidemic situations. Based on his official reports, as well as other archival data, this paper analyzes the ECD's attempt at applying a modern sanitary vision in an unhealthy area.*

Keywords: *European Commission of the Danube, Romanian Principalities, sanitary belt, quarantine, Sulina Hospital, dr. Jellinek*

Gestionarea contextelor epidemice în Europa. Începutul secolului al XIX-lea a marcat spațiul european ca o perioadă de mari frământări pricinuite de apariția holerei. Având o propagare rapidă, răspândindu-se pe o arie largă, favorizată de noile tehnologii, de condițiile igienico-sanitare precare și de eficiența minimă a măsurilor de prevenție, boala devenea o principală temere a populației.

Apariția holerei poate fi localizată în India, într-o perioadă timpurie, a cărei dată nu poate fi stabilită cu exactitate. Există referințe la ritualuri religioase antice practicate în Bengalul de Jos pentru îndepărtarea ravagiilor acestei boli, pentru crearea unei legături cu divinitatea și pentru

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University of Galați, Romania; ionut.alexandru72@yahoo.com

Date submitted: August 31st 2019

Revised version submitted: February 3rd 2020 /July 19th, 2021

Accepted: July 26th, 2021

venerarea ulterioară a unei zeități a holerei. Prin legătura dintre apariția bolii și divinitate, cultul se bucura de o mare faimă. Faptul este semnalat în vestul Indiei, la Gujarat, prin prezența unui monolit datând din vremea lui Alexandru cel Mare, a cărui inscripție se referă aparent la holeră:

„Buzele albastre, fața răătăcită, ochii înfundați, stomacul căzut, membrele contractate și cruțate ca prin foc, acestea sunt semnele unei mari boli care, invocată prin blestem preoțesc, se năpustește asupra celor viteji și-i secără”¹

Dovezi incontestabile care certifică statornicia holerei în spațiul Indiei sunt oferite de călătorii europeni, începând cu Vasco da Gama, debarcat pe coasta zonei Malabar în 1498, ori cu portughezul Gaspar Correia, care în 1503 descria apariția bolii ca fiind „bruscă, care a lovit cu durere în burtă, încât un om nu rezista timp de opt ore”². Până în pragul secolului al XIX-lea holera a migrat intermitent doar în ținuturile învecinate din est, sud-est și nord-est, atingând sporadic Birmania, Java, Ceylonul și chiar China.

Anul 1817 a marcat începutul unei noi ere în istoria holerei. Atunci s-a declanșat prima explozie epidemică, manifestată prin tendința de extindere pe mai multe continente. Fenomenul s-a putut datora unui întreg complex de cauze, printre care o eventuală mutație în structura bacilului. Un motiv foarte important pare să fi fost însă înmulțirea deplasărilor individuale și colective pe trasee lungi și foarte lungi, efectuate cu o rapiditate superioară celei din trecutul destul de apropiat³.

Europa începea confruntarea cu holera folosind un sistem de prevenție comun, o rețea internațională care includea două componente distincte, dar complementare:

- Toate țările europene învecinate Mării Mediterane aveau o politică de sănătate identică cu cea practică în Franța – coasta europeană, Strâmtoarea Gibraltar către Albania otomană fiind interzise tuturor navelor care veneau direct din Levant și Barbaria;

- Imperiul Austriac și Republica Veneția aveau, înființate în secolul al XVIII-lea, carantine de-a lungul graniței terestre cu Imperiul Otoman, în Balcani, Europa Centrală de la coastele Albaniei până la malurile Nistrului, o supraveghere sanitară ce avea la bază puncte cu lazarete terestre, echivalente cu organizațiile maritime din Mediterana⁴.

¹ R. Pollitzer, *Le Cholera*, Geneva, 1960, p. 12.

² Ibidem, p. 13.

³ Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 16.

⁴ Daniel Panzac, „Pratiques anciennes et maladies nouvelles: la difficile adaptation de la politique sanitaire au XIXe siècle” în *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris, Nouvelle Série*, Tome 10, fascicule 1-2, 1998, p. 55.

În spațiul românesc serviciile de carantină erau introduse prin Regulamentul Organic, impus Principatelor de Rusia imperială. Acestea aveau la bază modelul germano-austriac al *Polizeiwissenschaften*⁵ și *Polizartzneykunde*⁶, fundamentat în celebra carte a lui Johan Peter Frank – *System einer vollständigen medicinischen Polizey* [Sistem complet al poliției medico-sanitare] – și pe tiparul administrativ creat de școala vieneză de medicină. Sistemul se afla sub conducerea unui Protomedicus, de regulă medic personal al împăratului, regelui sau principelui, care concentra puterile sanitar-medicale ce acopereau și controlau întregul corp statal⁷. De menționat este faptul că Rusia folosea un alt sistem de carantină, bazat pe modelul marseillez și considerat cel mai sofisticat din perioada de început a secolului al XIX-lea⁸.

O epidemie de ciumă devastatoare, care a coincis cu războiul ruso-turc din 1828-1829, a justificat înființarea în 1830 a unui cordon de carantină moldo-valahă pe Dunărea Inferioară. Epidemia s-a încheiat însă tocmai când se dorea să se dezvolte un sistem permanent pentru supraveghere anti-epidemică. Autoritățile ruse care au preluat conducerea Principatelor Române au insistat asupra stabilirii punctelor permanente de carantină și a stațiilor de la granița cu Dunărea. Fără îndoială, această măsură nu avea doar scopul protejării Țării Românești și Moldovei de o altă contagiune, ci și rolul de a sublinia separarea lor de Imperiul Otoman⁹. În prima fază de funcționare a carantinelor, oficialii ruși au primit calitatea de șefi ai stațiilor specifice, alegere motivată prin necesitatea familiarizării și pregătirii cadrelor românești în regulile sanitare. După retragerea administrației și a trupelor rusești, oficialii locali au preluat treptat conducerea întregului cordon sanitar¹⁰.

Sistemul de carantină al Sulinei. Profitând de poziția strategică dobândită pe seama Tratatului de la Adrianopol, Rusia a instalat, conform prevederilor articolului III, o stație de carantină la Sulina. Având la bază un raport al guvernatorului provinciilor Noua Rusie și Basarabia, aceasta a fost

⁵ *Polizeiwissenschaft* (termen comprehensiv, traducibil prin noțiunea de „politică publică”) a fost o disciplină dezvoltată în spațiul german în secolul al XVIII-lea. Considerată a fi o „știință a ordinii comunitare”, ea a denumit un domeniu de interes ce a inclus mecanismele de legiferare publică, de stabilire a legităților administrative, politico-economice, sanitare, edilitare etc. A se vedea en.wikipedia.org/wiki/Polizeiwissenschaft [07.01.2020].

⁶ *Polizartzneykunde*, termen ce denumea corpul „ofițerilor”/„agenților” însărcinați cu teoretizarea și aplicarea normelor rezultate în cadrul *Polizeiwissenschaft*; responsabili, de asemenea, cu supravegherea și securizarea spațiului public, mai ales în direcțiile sănătății cetății. Noțiune înrudită, dar nu sinonimică, cu sensul cuvântului modern de „poliție”.

⁷ Călin Cotoi, „Cholera, health for all, nation-building, and racial degeneration in nineteenth-century Romania” în *East Central Europe*, vol. 43, 2016, p. 168.

⁸ Charles King, *Marea Neagră*, Polirom, București, 2015, p. 187.

⁹ Gheorghe Brătescu, „Seuchenschutz und Staatsinteresse im Donauraum (1750–1850)” în *Sudhoffs Archiv*, nr. 63, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1979, p. 35.

¹⁰ Ibidem, p. 37.

înființată printr-un ucaz al țarului Nicolae din 7 februarie 1836 (stil vechi). Conform acestui decret, stația era împărțită în două secțiuni: una stabilită la extremitatea insulei Letea, având rol de liberă practică (aici se verificau navele venite din porturi sigure), iar cealaltă pe insula Sf. Gheorghe, pentru vasele suspecte (care trebuiau să execute perioada de carantină). Pe aceasta din urmă nu trebuia să se procedeze la purificarea mărfurilor, care erau direcționate în acest scop spre carantinele din Odessa și Ismail. Ea reprezenta doar un punct de refugiu pentru vasele care nu-și puteau continua drumul din cauza vântului sau a curentului pe Dunăre, ori pentru navele care doreau să se aprovizioneze. De asemenea, pentru a economisi timp, negustorii sau pasagerii aflați în întârziere puteau efectua în această stație perioada de carantină și își puteau apoi continua pe uscat drumul spre Ismail, peste insula Letea. Tot aici puteau ajunge echipajele navelor care naufragiaseră pe insulele acelei regiuni a Deltei¹¹.

Din punct de vedere sanitar, carantina stabilită în Sulina era organizată după modelul celor din provinciile Basarabia și Noua Rusie, care aveau la bază sistemul marseillez, fundamentat în cinci principii: izolarea tuturor vaselor care se pregăteau să intre în port și examinarea lor preliminară; determinarea condițiilor medicale din portul de îmbarcare; evaluarea posibilităților de infectare în portul de origine sau pe drum; segregarea strictă de restul populației a persoanelor și bunurilor nou-venite; separarea pasagerilor infectați de cei care nu dădeau semne de îmbolnăvire¹².

Inițial, personalul carantinei a fost de doar patru membri; în curând numărul angajaților a crescut însă, aceștia fiind împărțiți între cele două secțiuni, având și obligații diferite. De pildă, conform regulamentului din anul 1851, îndatoririle persoanei care conducea secțiunea de pe insula Sf. Gheorghe erau: să chestioneze echipajul și pasagerii privind cazurile de boală ori decese apărute la bord și să supravegheze examinarea lor de către medicul carantinei; să ordone comisarului de carantină să înceapă procedurile specifice pentru fiecare navă; să perceapă taxa pentru faruri și taxa pentru îmbunătățirea navigației pe canalul Sulina; să vegheze ca navele să nu arunce balast în canal; să depună mărturie în cazurile de naufragiu; să raporteze guvernatorului general incidentele și numărul de nave care au intrat și au ieșit pe canalul Sulina (la fiecare două săptămâni, respectiv în fiecare lună)¹³.

Punctul Sulina a urmat specificul carantinei din Chilia, având rol de post universal de frontieră și funcții asumate dincolo de simpla verificare a răspândirii bolii. Aici se urmăreau toate activitățile asociate în mod obișnuit

¹¹ „Commercial Gazette of St. Petersburg”, nr. 21, în *Portfolio*, vol. III, 1836, p. 65-66.

¹² Charles King, *Marea Neagră*, p. 187.

¹³ Andrei Emilciuc, „The trade of Galați and Brăila in the reports of Russian officials from Sulina Quarantine Station (1836–1853)” în *Port cities of the western Black Sea coast and the Danube economic and social development in the long nineteenth century*, Corfu, 2016, p. 66-67.

cu operațiunile de graniță, inclusiv colectarea vamală și perceperea drepturilor asupra mărfurilor importate. Un altă operațiune desfășurată la Sulina era întocmirea listelor de înregistrare a călătorilor (în special a celor bulgari) care migrau din Imperiul Otoman în Imperiul Rus, urmând de obicei un traseu prin Dobrogea și Delta Dunării¹⁴. Fiindcă zona reprezenta granița de sud-vest a imperiului, aflată la confluența mai multor interese și supusă unui trafic intens, punctele sale de carantină au fost dublate cu agenți speciali de informații care să urmărească fugarii, rebelii polonezi și persoanele suspectate de apartenență la societățile secrete¹⁵.

Constituirea Spitalului din Sulina. În urma Războiului Crimeei, la gurile fluviului a fost instalată Comisia Europeană a Dunării, fapt ce aducea o serie de reglementări noi privind libertatea de navigație, siguranța, amplificarea oportunităților comerciale, de prosperitate socială și economică, respectarea principiilor și normelor civilizației maritime europene. S-au îmbunătățit atât serviciile tehnice cât și cele de ordin administrativ, instituindu-se căpitănie, poliție fluvială, case de navigație, construindu-se școli și unități sanitare într-o comunitate cosmopolită.

Mărturiile elocvente ce stau la baza conturării unei imagini detaliate privind situația așezării de la gurile Dunării în preajma momentului constituirii C.E.D. ne sunt oferite de diverși autori ce au tranzitat Sulina în perioada respectivă. În anul 1853 irlandezul Patrick O'Brien consemna:

„Orașul înseamnă cu totul două șiruri de case de lemn cu etaj, ce se întind de-a lungul malului Dunării, cu o mlaștină sumbră în spatele lor. Cele mai multe case sunt construite pe piloni, în mijlocul unor bălți de apă puturoasă care se scurge din mlaștina cu pricina. Locul duhnește de febră în lunile de vară și este aproape de nelocuit iarna, din cauza frigului”¹⁶

Alți călători europeni din acele timpuri notau că:

„În ceea ce privește micul oraș Sulina amplasat pe aceste furci caudine ale Dunării, este format din aproximativ 120 de case plasate pe malul drept, vizavi de carantină. Garnizoana înainte de război se ridica la 360 până la 400 bărbați. Este o plajă tristă a Dunării în acest loc, cu terenurile sale mlăștinoase, câmpurile umede, trestii gălbui, ceața și vânturile sale veșnice. Orașul Sulina, care-a dat numele întregului canal, este sediul unei stații de carantină stabilite de către ruși. Este situat vizavi de orașul

¹⁴ Andrew Roberts, *A Plague on both Houses? Population movements and the spread of disease across the Ottoman-Russian Black Sea frontier, 1768-1830s*, Washington D.C., December 2010, p. 280.

¹⁵ Ibidem, p. 283.

¹⁶ Patrick O'Brien, *Jurnalul unei călătorii în Principatele Dunărene în toamna și iarna anului 1853*, Humanitas, București, 2016, p. 26.

bulgar Jeni-Fanal. Defileul sau canalul Sulina continuă până la Galatz; este chinuitor și înconjurat de mlaștini acoperite de papură groasă, locuit numai de santinele vamale. Oamenii ăștia săraci rămân în mizerabile colibe de lemn, construite pe stâlpi care îi ridică la 12-15 picioare deasupra solului pentru a lupta umiditatea excesivă a solului; nu au altă companie, în izolarea lor, numai stoluri numeroase de pelicani și altele păsări acvatice care și-au făcut casă în aceste mlaștini din care sunt expirați vapori pestilențiali”¹⁷

Necesitatea organizării unui spital a fost semnalată de Comisie încă din primele sale întâlniri de lucru. Desfășurându-și activitatea într-o zonă insalubră, C.E.D. s-a îngrijit să pună la dispoziția personalului său de toate categoriile, marinarilor aflați în tranzit, precum și locuitorilor Sulinei posibilitatea de a-și îngriji sănătatea și de a se trata în caz de boală¹⁸. În acest scop, comitetul de administrație a fost însărcinat cu elaborarea unei cereri către guvernul otoman pentru obținerea unei nave vechi, care să fie folosită atât pentru rezidența muncitorilor angajați la lucrările de pe Dunăre cât și pentru spital. Starea de necesitate era dată de numărul tot mai mare de vase ce tranzitau gurile Dunării, expunând astfel sistemul carantinelor¹⁹.

În ședința din 27 martie 1857 Comisia a decis să creeze două spitale de 15-20 de paturi - unul în Tulcea și unul în Sulina - directorul celor două servicii urmând să fie un medic-șef asistat de doi medici chirurghi și doi farmaciști. În acest prim moment angajările au fost limitate la cea a medicului-șef, anume doctorul M. Emile Engelhardt, instruit la Strasbourg. Un împrumut de 2,000 de ducați a fost votat pentru instalarea celor două spitale și pentru furnizarea de medicamente. Câteva luni mai târziu, Comisia a închiriat o locuință la Tulcea și o alta la Sulina pentru a-și înființa unitățile medicale²⁰. Inițial, acestea au fost destinate exclusiv tratamentului muncitorilor angajați în lucrările comandate de C.E.D. Ele au funcționat astfel până în toamna anului 1860, când în ședința din 26 octombrie s-a hotărât ca spitalul din Sulina să fie transformat într-o unitate special rezervată marinarilor, bolnavi sau naufragiați, și personalului administrației portuare. Motivul acestei schimbări era numărul mic de lucrători C.E.D. aflați în tratament. La rândul său, Spitalul din Tulcea avea să fie închis în urma încheierii lucrărilor din portul orașului²¹. Nu există

¹⁷ J. D. Boisrobert, Jean-Baptiste Arnout, *Nil et Danube: Souvenirs d'un touriste. Égypte, Turquie, Crimée, Provinces-Danubiennes*, Paris, 1855, p. 318.

¹⁸ Ion Agrigoroaiei, *Comisia Europeană a Dunării, Selecție de texte și studiu introductiv*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, p. 22.

¹⁹ *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, Paris, Imprimerie Nationale, MCMXXI, p. 334.

²⁰ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Galați [în continuare DJANG], fond *Comisia Europeană a Dunării. Protocoale*, dosar 1, f. 56.

²¹ *Ibidem*, dosar 8, f. 152.

informații exacte privind circulația pacienților din primii ani de activitate ai celor două unități. Datele încep cu anul 1861, moment din care se poate urmări ritmul de creștere al numărului persoanelor tratate (la Sulina): în anul respectiv au fost internate 62 de persoane, în 1862 – 68, în 1863 – 66 și în 1864 – 114²².

În 20 martie 1861 a fost introdus un regulament privind activitatea și funcționarea spitalului din Sulina, stipulându-se faptul că această instituție nu mai deservea în mod exclusiv personalul C.E.D., ci căpăta un caracter general, fiind destinată oferirii serviciilor medicale tuturor categoriilor sociale și profesionale (respectând anumite condiții). Tot atunci s-a fixat ca jumătate din paturile destinate spitalizării marinarilor să fie oferită echipajelor de pe navele comerciale, indiferent de pavilionul lor, iar cealaltă jumătate să fie rezervată piloților maritimi, personalului serviciilor fluviale și lucrătorilor angajați la lucrările efectuate de Comisie. În același timp s-a decis alocarea a 5 paturi pentru tratarea populației civile din Sulina. Toți pacienții aveau de plătit o taxă de 12 piaștri pe zi. Nu erau admiși în spital „bolnavii care prezintă alienare mintală”²³.

După stabilirea acestui regulament, în 30 noiembrie 1861 a fost adusă în discuție chestiunea unei noi construcții pentru spital, împreună cu clădirile administrative ale portului Sulina²⁴. În acest sens, în anul 1863 Comisia Europeană a Dunării a decis, pe fondul creșterii numărului de pacienți dar și al stării proaste în care se afla clădirea, ridicarea unui nou spital și introducerea unei taxe suplimentare de 5 cenți menite satisfacerii cheltuielilor proiectului²⁵. Reconstrucția Spitalului Marinei din Sulina a fost votată în aprilie 1865 în conformitate cu propunerea directorului Engelhardt, afirmându-se caracterul esențial al acțiunii, pe deplin justificată de starea precară a casei în care fusese stabilit provizoriu Spitalul încă de la înființarea Comisiei, precum și de necesitatea spațiului, având în vedere dezvoltarea serviciilor. Se sublinia astfel că numărul marinarilor și al piloților tratați în Spitalul Maritim fusese de numai 28 în anul 1861, dar că acesta crescuse la 42 în anul 1862, la 59 în 1863 și la 104 în 1864²⁶.

Conform raportului prezentat de dr. Jellinek, medicul spitalului, a fost stabilit sistemul ce trebuia implementat, din punctul de vedere al sănătății, prin adoptarea planului de construcții. Pe baza acestui raport, inginerul-șef a fost desemnat să pregătească planurile și specificațiile tehnice ale spitalului, respectând, în măsura posibilităților, indicațiile medicului Jellinek²⁷. S-a hotărât, de asemenea, ca lucrările să înceapă de îndată ce aceste planuri și specificații erau aprobate, însă o epidemie de holeră ce a lovit Sulina în 1865 a dus la suspendarea tuturor lucrărilor. Deși

²² *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre...*, p. 335.

²³ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Protocoale*, dosar 8, ff. 179-180.

²⁴ *Ibidem*, f. 274.

²⁵ *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre...*, pp. 335-336.

²⁶ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Protocoale*, dosar 11, f. 9.

²⁷ *Ibidem*.

a votat pentru reconstrucția noului spital, C.E.D. a amânat executarea lucrărilor²⁸.

Epidemia de holeră din anul 1865. Un nou val holeric, care prin răspândirea masivă și prin daunele produse a atras o atenție deosebită, a izbucnit în 1863 în provincia Bengal. Într-o fază inițială, el s-a răspândit doar în interiorul Indiei, ajungând în Bombay, pe coasta de vest, în 1864. Rapoartele diferitelor închisori de pe întreg teritoriul Bengalului arată că, în primele luni ale anului 1863, această provincie a fost supusă unuia dintre cele mai severe valuri de holeră epidemică²⁹. În 1864, în portul Bombay, decesele cauzate de boală s-au ridicat la 4,588³⁰. De acolo valul holeric și-a început expansiunea, atât pe căile navigabile cât și pe cele terestre, în întreaga lume, ajungând în Portul Aden din sudul Arabiei, puntea de legătură dintre India și Marea Roșie și, prin urmare, dintre India și Europa. Ca urmare a traficului naval intens, holera s-a propagat pe două rute: spre Africa (unde a ajuns în Somalia și Etiopia) și spre regiunea Hijaz, locul teritoriilor sfinte și a portului Jidda, iar de acolo în întreaga peninsulă arabă de unde, prin mobilitatea pelerinilor musulmani, a atins Egiptul în anul 1865³¹.

Din Egipt înspre marea parte a porturilor europene nu a mai fost decât un pas, iar Sulina, ce se afla pe o rută intens circulată, fiind totodată una din porțile de intrare ale Europei, având legături directe cu peninsula anatoliană, nu a putut evita temutul flagel.

Din datele consemnate, cunoaștem că în anii 1863 și 1864 nu au fost înregistrate cazuri de holeră în spitalul Comisiei Europene a Dunării din Sulina, cele mai întâlnite diagnostice fiind „febris intermittens” și „catarrh. ventric. et intestin”³².

Conform înregistrărilor, de la începutul și până în data de 30 iulie a anului 1865 au trecut prin portul Sulina 387 nave transportând 865 pasageri și 7,983 marinari. La bordul acestor nave ar fi fost 30 cazuri de holeră. Nici pe țarm, nici în carantine ori în altă parte apropiată nu au apărut semne de boală înainte de sosirea din Constantinopol, pe 30 iulie, a unui vas de război turc, *Esseri Jedid*³³. În timpul călătoriei, vasul pierduse deja doi marinari. Echipajul a fost debarcat imediat, mai mulți bărbați manifestând simptome de holeră și fiind cazați într-o clădire izolată³⁴. Acest spațiu fusese special amenajat de Comisia Europeană, drept loc provizoriu

²⁸ *La Comision Européenne du Danube*, p. 336.

²⁹ Nottidge Charles Macnamara, *A history of asiatic cholera*, London, 1876, p. 283.

³⁰ *Ibidem*, p. 286.

³¹ J. N. Hays, *Epidemics and Pandemics: Their impacts on human history*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, 2005, p. 267.

³² DJANG., fond Comisia Europeană a Dunării. *Protocoale*, dosar 11/1865-1866, f. 115.

³³ *The Calcutta Review*, Volume XLVIII, Barham, Hill, & CO., London, 1869, p. 137.

³⁴ *Reports of the Medical Officer of the Privy Council and Local Government Board*, New Series, No. IV: *Annual Report to the Local Government Board with regard to the year 1874*, No. IV, printed by George E. Eyre and William Spottiswoode, London, 1875, p. 53.

destinat holericii, într-o magazie separată, în apropiere de plajă³⁵. În următoarea zi au fost semnalate 12 cazuri de holeră³⁶, două dintre ele fiind catalogate de doctorul Jellinek ca fiind incontestabile, ambele încheindu-se fatal în următoarea noapte³⁷; alte trei cazuri au avut aceeași soartă în următoarele zile³⁸. În dimineața zilei de 2 august doctorul Jellinek a observat o persoană afectată de toate simptomele holerei într-un grup de muncitori veniți din Galați și așezați în tabăra de pe malul opus al orașului. În după-amiaza aceleiași zile a fost descoperit un alt caz, pacientul fiind un bărbat angajat în serviciul locotenent-gubernatorului. Și aceste cazuri aveau să se dovedească fatale³⁹.

Dintr-un raport adresat ministrului francez de externe de către doctorul Emile Engelhardt, reprezentantul Franței la C.E.D., aflăm că efectul imediat al acestei izbucniri de holeră a fost fuga muncitorilor de la gura canalului, actul lor ducând la oprirea funcționării dragoarelor⁴⁰. Supravegherea stării de sănătate socială era deci o chestiune de bază în activitatea funcționarilor francezi, cu atât mai mult cu cât zonele bazinului Dunării de Jos și ale Mării Negre fuseseră bântuite deseori, în condițiile frecventelor și aproape succintelor conflicte militare cu Imperiul Otoman în secolele XVIII-XIX, de epidemii care seceraseră numeroase vieți omenești. Ele nu scuteau Principatele nici în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁴¹.

De la începutul lui august 1865 boala s-a răspândit în Sulina. În cele 20 de zile în care aceasta s-a extins, jumătate din populația de 3,000 de persoane a părăsit orașul. Printre cei rămași au existat 350 cazuri de îmbolnăvire, 300 dintre ele fatale⁴². Într-o notă datată 18 august 1865, publicată în ziarul *London Evening Standard* din 26 august, era semnalată apariția holerei în Galați începând cu data de 6 august; pentru 17 august ziarul raporta că în rândul claselor sărace se identificaseră între 16 și 18 cazuri, jumătate fiind fatale. În cazul portului Sulina se specula deja faptul că holera fusese adusă de trupele otomane⁴³. Într-o altă relatare, cea din cotidianul *The Evening Freeman* din 23 august 1865, care prezenta o telegramă trimisă de agentul „Lloyd” aflat la Brăila în data de 16 august, găsim totuși alte valori privind numărul cazurilor:

„Panica este accentuată la Sulina, provocând întârzieri în încărcarea și descărcarea navelor. Holera este raportată acum că

³⁵ Archives Diplomatiques de Nantes, Côte du document: *Danube*, Dosar 10, f. 416.

³⁶ *Reports of the Medical Officer of the Privy Council...*, p. 53.

³⁷ Jules Girette, *La civilization et le cholera*, Imprimerie Générale de Ch. Lahure, 1867, Paris, p. 278.

³⁸ *Reports of the Medical Officer of the Privy Council...*, p. 53.

³⁹ Jules Girette, *La civilization et le cholera*, p. 278.

⁴⁰ Archives Diplomatiques de Nantes, Côte du document: *Danube*, d. 10, f. 416.

⁴¹ Lucia Taftă, „Situția sanitară din România în rapoarte diplomatice franceze din perioada 1864-1880” în *Muzeul Național*, XIV, 2002, p. 172.

⁴² *Reports of the Medical Officer of the Privy Council...*, p. 53.

⁴³ *London Evening Standard*, Saturday August 26th 1865, p. 7.

s-a diminuat la trei sau patru cazuri [pe zi]. În Galats și Ibrail au raportat doar cinci până la șase cazuri de holeră [pe zi] în rândul claselor mai sărace. Navele sunt încă supuse la patru zile de carantină, iar cele care vin direct de la Constantinopol la unsprezece zile, inclusiv pasagerii”⁴⁴

După această perioadă, alte noi cazuri de holeră au fost semnalate la Sulina începând cu data de 17 octombrie⁴⁵. Rapoartele delegatului Franței ne spun că în rândul populației civile aproximările erau de 80 decese la 100 de îmbolnăviri confirmate⁴⁶. Din același raport aflăm că, după extinderea holerei în Galați (în intervalul 12-27 august), 156 din 316 cazuri confirmate s-au încheiat prin deces⁴⁷.

În perioada de regres a manifestărilor holerei, medicul Jellinek și principalii angajați sanitari ai Sulinei au format un comitet, având drept scop distribuirea unui sprijin bănesc familiilor cele mai afectate⁴⁸.

În timpul manifestării epidemiei, administrația otomană a Serviciului Sanitar a reintrodus sistemul carantinelor și chiar a oprit circulația vaselor pe Dunăre⁴⁹, navele aflate în momentul respectiv în port pentru încărcare fiind nevoite să aștepte deoarece nu le mai erau alocate mărfurile⁵⁰. Această reacție nu a fost una singulară. Din relatările consulului britanic din Smyrna, Robert W. Cumberbatch, publicate în numărul din 4 septembrie 1865 al ziarului *The New York Times*, aflăm de pildă că în acest oraș:

„Toate lucrările guvernului sunt suspendate și dezorganizate (...) De asemenea, birourile publice sunt aproape în totalitate închise, casa obișnuită fiind deschisă doar două ore pe zi. De fapt, aceasta este penuria forței de muncă cauzată de dezertarea hamalelor (portarii), încât navele au mari dificultăți în descărcarea și preluarea încărcăturilor. Străzile străvechi din Galata sunt destul de pustii, magazinele și birourile închise, iar afacerile de tot felul sunt destul de suspendate. Fără îndoială, epidemia a fost mult agravată de frica abjectă a locuitorilor... La Smyrna, boala își continuă încă ravagiile și, dacă este posibil, dezorganizarea acelui loc este mai rea decât Constantinopolul. De asemenea, la Beyrout și la majoritatea orașelor din Levant, boala comite ravagii; de fapt, într-o asemenea măsură încât întregul imperiu este perfect demoralizat”⁵¹

⁴⁴ *The Evening Freeman*, Wednesday August 23rd 1865, p. 3.

⁴⁵ *Reports of the Medical Officer of the Privy Council...*, p. 153.

⁴⁶ Archives Diplomatiques de Nantes, Côte du document: *Danube*, d. 10, f. 417.

⁴⁷ Ibidem, f. 418.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre...*, p. 352.

⁵⁰ „The Cholera. The Cholera in Turkey. The Cholera at Smyrna. The Cholera at Malta” în *The New York Times*, September 4th 1865, p. 1.

⁵¹ Ibidem.

În lumina acestor fapte, într-un raport datat 17 octombrie 1865 și adresat maiorului Stokes, comisarul britanic din cadrul C.E.D., doctorul Jellinek a subliniat inutilitatea sistemului carantinist și a măsurilor de prevenție, deoarece acestea nu putuseră opri răspândirea holerei, care venise din două direcții. Doctorul a pus de asemenea la îndoială măsurile luate împotriva vasului turcesc *Esseri Jedid*⁵².

Epidemia de holeră din anul 1865 și reacția curajoasă a doctorului Jellinek au dovedit încă o dată importanța existenței unui spital la gurile Dunării, într-un punct în care mii de nave soseau an de an. Consolidarea Comisiei Europene a Dunării după adoptarea Actului Public în noiembrie 1865 i-a dat acesteia un adevărat statut de permanență, deși ea fusese creată numai pentru doi ani. Din punct de vedere sanitar, faptul a însemnat și o consolidare similară a spitalului, care în următoarea perioadă a beneficiat de un spațiu mult mai adecvat misiunii sale, prevăzut cu echipament modern și cu resurse umane înalt calificate.

⁵² Jules Girette, *La civilization el le cholera*, p. 278.

**ACTIVITATEA SPITALULUI DIN SULINA LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX**

***The activity of Sulina hospital at the end of the XIXth and the
beginning of the XXth century***

Abstract: In the late XIXth century, Sulina Harbor was important through its strategic position. It was just a few hours away from Odessa and Constantinople, as well as a gateway to Europe. Therefore, it was a meeting point for both epidemic propagation and prevention policies. The European Commission of the Danube adopted a series of measures that gave a new dimension to public health at the mouths of the river. Combining social and medical models, these were based on the findings and regulations made by doctor Petrescu Hadji Stoica, chief doctor of the ECD Hospital in Sulina, and by Romanian authorities. Our study looks at the hospital's activity from the end of the XIXth century up to World War One. In this period, it responded to the purpose for which it had been created, offering a growing number of consultations and diverse medical services. This prolific activity is presented in the extensive annual reports prepared by Dr. Stoica since 1890. His records also provided recommendations on improving public health at the mouths of the Danube. After the outbreak of WW1, the ECD experienced difficult times. Both navigation along the Lower Danube and the financial situation of the organization were affected. However, the hospital in Sulina remained busy, given that there were military operations in the region. This paper analyzes the ECD's attempts to provide medical services to its employees and to local inhabitants. Our main source of information were the annual reports submitted by chief physician Petrescu H. Stoica. Together, the international organization and the Romanian authorities provided not only medical, but also social services, and a series of measures taken during the war gave a new dimension to public health in a strategic hub for the transportation infrastructure of the Danube and the Black Sea.

Keywords: international organization, European Commission of the Danube, history of medicine, public health, seamen hospital

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, traficul pe Dunăre și relațiile comerciale exersate în regiune de principalii actori economici europeni s-au intensificat. Această amplificare în activitate a devenit problematică pentru controlul și regimul de navigație la gurile fluviului.

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, Romania; ionut.alexandru72@yahoo.com

Date submitted: January 29th, 2021

Revised version submitted: July 19th, 2021

Final draft accepted: July 26th, 2021

Dezvoltându-se în „Chestiunea Dunării”¹, întreaga problemă se afla într-o relație de interdependență cu statutul Mării Negre, aflată în punctul de intersecție a intereselor marilor puteri europene, unde acestea urmăreau să îngrădească orice control hegemonic².

Importanța Dunării a crescut odată cu redeschiderea Mării Negre pentru negustorii europeni, restabilindu-se astfel legături economice cu Marea Mediterană și Oceanul Atlantic³. În istoria românească, însemnătatea fluviului este pomenită într-o mărturie edificatoare a lui Jean Bart; în *Cartea Dunărei*, acesta îl cita pe Kogălniceanu:

„reînflorirea țărilor române n-a început decât din ziua în care cetățile turcești de pe malurile Dunărei au fost dărâmate și libertatea Dunărei a fost pusă sub scutul Europei”⁴

Sub tutela Comisiei Europene a Dunării (C.E.D.), la gurile fluviului a fost realizată o operă civilizatoare, ce a avut misiunea de a răspunde necesităților vremurilor, jucând un rol esențial în istoria navigației și a politicii Orientului⁵. În aceste condiții, așezarea la confluența marilor interese economice și politice ce aveau Dunărea ca numitor comun a reprezentat un element definitoriu pentru portul Sulina pe parcursul secolului al XIX-lea. Importanța sa a crescut exponențial. Un factor substanțial de care a depins calea progresului și modernizării sale a fost implementarea unei politici eficiente privind sănătatea publică la Gurile Dunării. Decizia C.E.D. de reglementare a măsurilor și serviciilor sanitare a provenit dintr-un cumul de factori ce determinau accentuarea mobilității bolilor (condițiile igienice, geografia locului, navigația intensă, mobilitatea populației ș.a.).

Importanța deschiderii și funcționării la Sulina a unui spital pentru boli infecțioase al Comisiei Europene a Dunării a fost dată de faptul că cele mai multe epidemii de ciumă și holeră își aveau originea în Orient. Dunărea, la gurile sale de vărsare, era la doar câteva ore de navigație de Constantinopol și Odessa; prin urmare, navele care urcau pe fluviu puteau aduce cu ele aceste boli, împreună cu un pericol grav pentru Europa de Vest. Spitalul a fost în mare parte distrus în Primul Război Mondial, însă importanța activității sale a reprezentat o alternativă viabilă la cordoanele sanitare care au îngreunat circulația pe la Gurile Dunării din momentul în care fluviul a devenit un punct strategic și economic de interes general. Astfel, asigurarea sănătății la Sulina reprezenta o condiție primordială pentru bunul mers al navigației pe o importantă rută economică ce tranzita

¹ Vezi Nicolae Iorga, *Chestiunea Dunării, Lecții ținute la școala de războiu*, Editura Societății „Neamului Românesc”, Vălenii de Munte, 1913.

² Charles King, *Marea Neagră. O istorie*, Polirom, București, 2015, p. 208.

³ Ibidem, p. 28.

⁴ Jean Bart, *Cartea Dunărei*, București, 1933, p. 64.

⁵ Ibidem, p. 55.

Europa, fiind totodată și o poartă către Orient. Înfruntând provocări epidemice majore cauzate de condițiile sanitare, ale mobilității umane și comerciale, structurile medicale din Sulina trebuiau să își dovedească eficiența privind securitatea demografică. Ocupându-se de igienă, nutriție, prevenirea epidemiilor, precum și de organizarea profesiei medicale, poliția medicală a făcut parte din „intervenția puterii în procesele biologice ale vieții”, pe care Michael Foucault a numit-o *Biopolitica populației*⁶. Nu de puține ori, rapoartele medicilor-șefi aduceau, pe lângă datele statistice referitoare la activitatea anuală, îndrumări privind ameliorarea condițiilor igienico-sanitare locale.

Activitatea Spitalului din Sulina la finele secolului XIX. În urma epidemiei de holeră din anul 1893, directorul și inginerul-șef ai spitalului din Sulina au atras atenția C.E.D. asupra dezavantajelor ce rezultaseră din faptul că, în timpul morminei, toate camerele fuseseră ocupate de bolnavi contagioși în detrimentul marinarilor, cei pentru care fusese creată instituția. Drept urmare, C.E.D. a decis ca pentru tratamentul bolilor epidemice să fie construită o altă unitate specială. Suma de 100,000 de franci a fost votată pentru acest proiect, iar noul spital a fost inaugurat pe 15 iunie 1894. El a fost distrus aproape complet în timpul Primului Război Mondial, dar reconstruit după 1920 și dotat cu cele mai moderne instalații de igienă și profilaxie⁷.

Finalizată în 1894, noua instituție medicală a rămas sub conducerea Spitalului Marinei. Ea cuprindea cinci pavilioane, locuința angajaților, o bucătărie, o spălătorie și o morgă. Aceste clădiri erau legate între ele prin culoare acoperite și erau dotate cu tot mobilierul și ustensilele necesare⁸.

Analizând situația pacienților, observăm că în 1894 numărul acestora a scăzut în comparație cu anul 1893: 471 față de 621. La fel a scăzut și numărul total de zile de tratament. Din registrele spitalului vedem că această scădere se referă la toate categoriile de pacienți. Ea este însă sensibil mai mică atunci când vine vorba de persoane nevoiașе, săracii din oraș fiind nevoiți să părăsească țara din cauza epidemiei de holeră, care nu le-a mai permis să-și găsească de lucru în portul Sulina⁹.

Interesante sunt și datele referitoare la naționalitatea marinarilor internați în anul 1894. Din totalul de 134, cei mai mulți erau englezi (77), urmați de greci (21), români (12), austro-ungari (6), apoi germani, francezi, norvegieni, ruși, danezi, olandezi (câte 2-3), un italian și un turc. Într-o anumită măsură, aceste cifre se explică prin numărul vaselor care au oprit

⁶ Victor Taki, „Between Politzeistaat and Cordon Sanitaire: Epidemics and Police reform during the Russian occupation of Moldavia and Wallachia, 1828-1834” în *Ab Imperio*, 4/2008, p. 87.

⁷ *La Commission Européenne du Danube et son œuvre de 1856 à 1931*, Paris, 1931, p. 337.

⁸ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Galați [în continuare DJANG], fond Comisia Europeană a Dunării. *Protocoloale*, dosar 33, f. 85.

⁹ *Ibidem*, f. 129.

la Sulina în acel an: 733 nave englezești, 251 grecești, 108 rusești, 69 austro-ungare, 42 italiene, 37 franceze, 26 germane, 18 norvegiene ș.a. Pe lângă marinari, în acel an au fost internați în Spitalul Marinei 119 angajați ai C.E.D. și piloți maritimi, 84 locuitori ai Sulinei (plătitori), 130 de locuitori nevoiași și 4 agenți de poliție. Încasările se mențineau la un nivel relativ redus: 1,091 franci în anul 1888, 2,339 franci în 1889, pentru ca în anii 1890-1894 să se situeze între aproximativ 1,500 și 1,880 franci anual¹⁰.

Din datele înregistrate pe anul 1895 reiese faptul că mortalitatea era mai ridicată în lunile reci de iarnă. În acest sezon bolile infecțioase cu determinare pulmonară erau mai frecvente, cauzate în special de condițiile climatice dar și de condițiile economice ale populației, căci pe perioada iernii muncitorii nu mai aveau de muncă și nu-și mai puteau asigura alimentația și condițiile igienice adecvate. Tuberculoza sub toate formele se afla în fruntea listei cauzelor de deces, urmată de bronho-pneumonie. Numărul cazurilor de malarie creștea și el, începând cu luna septembrie, odată cu scăderea nivelului apei în mlaștini¹¹. În acest an au fost acordate 5,102 consultații gratuite angajaților Comisiei, marinarilor și săracilor din oraș. Numărul mare al acestor examinări, având în vedere populația orașului (care nu depășea 7,000 de locuitori în timpul verii), se explica prin frecvența patologiilor oculare. Acestea erau de obicei afecțiuni externe, accidente etc. În rapoartele medicale se specifica faptul că nu exista săptămână fără a fi nevoie de îndepărtarea unor corpuri străine din corneea sau conjunctivă, iar că majoritatea cazurilor proveneau din atelierele Comisiei¹². La noul spital au fost internați 11 pacienți cu diferite diagnostice; toate au putut fi legate de afecțiuni gastrointestinale, fiind înregistrate patru decese. Prezența holerei la unii dintre pacienți a stârnit îngrijorări cu privire la răspândirea epidemiei dar, datorită măsurilor de izolare, boala nu s-a extins¹³.

Din raportul pe anul 1896 aflăm că, pe lângă bolile frecvent întâlnite la Sulina, o altă cauză a internărilor erau diferitele accidente, foarte frecvente în port, producătoare de răni, vânătăi, flegmoane, fracturi osoase. Malaria în toate formele sale rămânea de departe cea mai frecventă boală. La Spitalul Infecțiilor au fost primiți 15 pacienți, dintre care 8 suferind de variolă, 3 de scarlatină, 2 de angină difterică și unul de gastrită acută. Acesta a cedat bolii, fiind și singura moarte înregistrată în acel an¹⁴.

Activitatea Spitalului din Sulina la începutul secolului XX.

În primii ani ai secolului XX Spitalul Marinei a continuat să interneze anual între 400 și 550 de bolnavi, cu o creștere a numărului total de zile de tratament de la 3,981 în 1901 la 6,107 în 1905. Numărul consultațiilor

¹⁰ Ibidem, f. 121.

¹¹ Ibidem, dosar 34, f. 44.

¹² Ibidem, f. 44-45.

¹³ Ibidem, f. 45.

¹⁴ Ibidem, f. 181.

gratuite s-a menținut la nivel ridicat, peste 4,000 anual, atingând 5,138 în 1903. În 1905 au fost internați 513 bolnavi, dintre care 160 de marinari (83 englezi, 26 români, 16 austro-ungari, 9 greci ș.a.) dintr-un total de 1,077 de vase intrate pe Dunăre. În același an au mai fost internați 110 lucrători și piloți ai C.E.D., 24 de locuitori ai Sulinei (plătitori), 204 nevoiași (neplătitori), 10 agenți ai poliției orașului. Spitalul de boli epidemice a înregistrat o activitate redusă, numărul internaților fiind mic: 16 pacienți în 1901, 13 în 1902, câte 5 în fiecare din anii 1903-1905¹⁵.

În ianuarie 1901 a fost semnalat la Istanbul un caz de ciumă. În consecință, o carantină strictă de 12 zile a fost comandată pentru toate navele care soseau la Sulina din capitala otomană. Guvernul român a făcut de asemenea o notificare către autoritățile austriece, înștiințându-le de faptul că trenul Orient Express putea circula doar până la București, deoarece traficul era suspendat pe liniile de cale ferată între capitala țării și porturile Mării Negre. La Istanbul, măsurile luate pentru protejarea sănătății populației includeau inspecția medicală și dezinfectarea tuturor pasagerilor și echipajelor navelor care soseau din porturile Alexandria și Port Said¹⁶.

În anul 1902, la propunerea delegatului Marii Britanii, la Spitalul Marinei din Sulina a fost creat un serviciu de chirurgie, cu o sală de operații dotată cu aparatură modernă. La acest Serviciu a fost anexată o secție de obstetrică și ginecologie pentru soțiile personalului C.E.D. și pentru femeile sărace din oraș, precum și o secție de traumatologie pentru accidente de muncă din rândurile angajaților Comisiei¹⁷.

În anul 1905, în situația cheltuielilor bugetare ale C.E.D. au fost înscrise și sumele aferente Spitalului Marinei: cheltuieli cu personalul (directorul, medicul chirurg, intendentul, 2 infirmieri, 2 infirmiere, serviciul de bucătărie, grădinarul-servitor, doi paznici ai spitalului de boli epidemice) și alte cheltuieli (alimente, medicamente, instrumente de chirurgie, încălzire, iluminat, întreținerea mobilierului, cheltuieli diverse), în total suma de 70,552 de franci. Directorul Spitalului primea un salariu de 11,000 de franci, iar medicul chirurg 8,000. Comparativ, directorul contabilității centrale a C.E.D. primea 18,000 de franci, secretarul Comisiei, inspectorul de navigație și directorul casieriei – câte 10,000 de franci, inginerul rezident 28,000, inginerul consultant 18,000 de franci¹⁸.

Cazurile care au necesitat o intervenție chirurgicală în secțiile spitalului au fost destul de numeroase: 1. Un sechestrul humeral drept, produs în urma unei răni provocate prin împușcare. Pacientul, un tânăr de 30 de ani, păstrase o fistulă care supura, ceea ce făcea ca toate mișcările să devină dificile și dureroase. Vindecarea totală și definitivă s-a obținut prin

¹⁵ Ibidem, dosar 44, f. 14-15.

¹⁶ *British Medical Journal*, 26 ianuarie 1901, p. 253.

¹⁷ *La Commission Européenne du Danube...*, pp. 337-339.

¹⁸ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Protocoale*, dosar 44, f. 27.

eliminarea porțiunii de os necrotic; 2. O arteriotomie efectuată de două ori pentru sinovită cronică ce prezenta revărsat; 3. Două intervenții ce au vizat extirparea unui epiteliom al buzei inferioare; 4. Două cazuri de flegmon Pirogoff care au necesitat dezarticularea corporală a metacarpienelor; 5. O fractură a maxilarului inferior cu fragment medial mobil; 6. O înțepătură în partea inferioară-internă a corpului; 7. O rană provocată de armă de foc în regiunea mâinii stângi; 8. Două hernii inghinale strangulate, operate urgent prin procesul Bassini; 9. O efuziune purulentă pleural stânga; 10. Fracturi ale humerusului, antebrăului și claviculei; 11. O rană produsă prin ruperea degetelor mâinii drepte, prinse într-un angrenaj, dezarticularea degetului mijlociu și rezecția extremităților celorlalte degete; 12. Extirparea de ganglioni în regiunea inghinală; 13. Patru operații de cataractă. Sala de operație avea la dispoziție tot ceea ce era necesar pentru o bună funcționare, dispozitivele fiind moderne, comandate de la Paris¹⁹.

Rapoartele pe anii 1905, 1907 și 1908 ale directorului Spitalului Marinei prezentau în continuare numărul bolnavilor internați, proveniența lor, maladiile, numărul intervențiilor chirurgicale, rezultatele obținute. În 1905 au fost internați 513 bolnavi, iar în 1908 – 588. În 1907 numărul lor a fost mult mai mare (730) pe fondul înmulțirii afecțiunilor la căile respiratorii: „Gripa cu formele sale ușoare a fost foarte frecventă. De asemenea, bronșitele acute și cronice. Toți bolnavii au părăsit saloanele după câteva zile de tratament. Pneumonia a cauzat două decese în rândul celor 9 cazuri de care ne-am ocupat”. Cazurile de gripă au fost frecvente și în anul 1908, „dar din fericire au avut un caracter benign. Rareori ne-am confruntat cu complicații viscerale profunde, care să pună în pericol viața pacienților. Gripa nu a provocat nici un deces în rândul celor 54 de bolnavi care au trecut prin saloanele noastre”. Cazurile de tuberculoză nu erau puține în Sulina, dar acești bolnavi se adresau rareori spitalului. În anul 1908 s-a „înregistrat un singur caz de deces în rândul celor 11 bolnavi de tuberculoză internați”²⁰.

Secția de chirurgie a avut de rezolvat numeroase cazuri, unele extrem de dificile. În anul 1908 au fost îngrijiți 217 bolnavi, prezentați cu: 63 leziuni traumatice (contuzii, fracturi, plăgi, luxații etc.), 48 leziuni inflamatorii (abces, flegmoane, antrax etc.), maladii ale căilor genito-urinare (45 la bărbați și 20 la femei), 3 apendicite, 8 tumori, 2 hernii, 1 ocluzie intestinală, 6 boli infecțioase generale, 2 boli de nas și urechi, 21 boli de piele. S-au înregistrat 3 decese, câte unul în cazuri de ocluzie intestinală, arsuri și tetanos²¹.

Spitalul Marinei a continuat să aibă o contribuție substanțială la îngrijirea sănătății locuitorilor Sulinei și la limitarea efectelor negative ale unor epidemii, acordând ajutor unui număr însemnat de persoane lipsite de

¹⁹ Ibidem, dosar 41, f. 42.

²⁰ Ibidem, dosar 45, f. 39.

²¹ Ibidem, dosar 45, f. 40-41.

posibilități materiale. În anul 1905, 233 dintre cei 513 bolnavi internați erau locuitori ai Sulinei, 209 fiind tratați în mod gratuit; în 1907, dintre 730 bolnavi internați, 293 erau locuitori ai Sulinei (neplătitori) și 33 de plătitori. Numărul consultațiilor gratuite a crescut la 4,766, din care 2,470 pentru persoanele nevoiașe din zonă, 1,807 pentru angajații și muncitorii C.E.D. și 489 pentru marinari²².

În raportul pe 1908 directorul Spitalului preciza că, dintre pacienții primiți:

„trebuie să aibă prioritate bolnavii fără familie care nu se pot angaja, cei lipsiți de putere, cei aflați într-o situație deplorabilă și loviți de șomajul iernii. Toate aceste persoane năpăstuite, pe care lipsurile de orice fel le fac cu ușurință victime, vin să ceară îngrijirile noastre medicale pe care le acordăm cu dragă inimă. În încheiere, subliniem încă o dată importanța celor două spitale, Spitalul Marinei și Spitalul de boli infecțioase, a serviciilor pe care le oferă marinarilor, muncitorilor și angajaților Comisiei, precum și întregii populații nevoiașe a orașului nostru. Considerăm că aceste spitale au fost întotdeauna la înălțimea misiunii lor umanitare”²³

Activități anti-epidemice în regiunea Dunării de Jos în timpul Primului Război Mondial. Odată cu declanșarea războiului, activitatea Comisiei Europene a Dunării a cunoscut momente dificile. Închiderea Dardanelor, intrarea în război a României, exodul angajaților C.E.D. în Rusia, abandonarea lucrărilor de întreținere și, pentru o perioadă în debutul conflictului, a dragării, activități care au fost însă preluate de austrieci și germani pentru a permite transportul de provizii pentru trupele de ocupație, au avut consecințe nefericite asupra stării fluviului și a gurilor sale, precum și asupra situației financiare a C.E.D.²⁴.

Pe 22 decembrie 1916, delegații României și Rusiei încă rămași la posturile lor au transferat valorile C.E.D. cu vaporul „Carolus Primus” la Odessa, pentru a le proteja în fața invaziei armatelor inamice²⁵, transportul realizându-se prin tirul artileriei acestora²⁶. Delegații Marii Britanii și ai Italiei părăsiseră sediul C.E.D. din Galați cu câteva săptămâni înainte. La Odessa, bunurile și angajații Comisiei au rămas până la 31 ianuarie 1918, când, sub amenințarea tulburărilor bolșevice, au revenit la Galați²⁷. O

²² Ion Agrigoroaiei, *Comisia Europeană a Dunării. Selecție de texte și studiu introductiv*, Iași, 2010, p. 27.

²³ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Protocoale*, dosar 45, f. 144-145.

²⁴ Ibidem, dosar 50, f. 65.

²⁵ Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării, Diplomatie. Suveranitate. Cooperare Internațională*, Galați, 2014, p. 124.

²⁶ Constantin Mohanu, *Jean Bart (Eugeniu Botez). Viața și opera*, București, 2001, p. 152.

²⁷ Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării...*, p. 240.

mărturie elocventă asupra acestor evenimente a fost lăsată de către nepotul delegatului Rusiei (Pierre de Kartamichew):

„Trei tone de aur era tezaurul Comisiunii Dunărene, pe care îl încărcasem la Sulina, la plecare, și care a fost depozitat la Credit Lyonnais din Odessa. Din el n-am putut ridica nici măcar un sfert înainte de a pleca. S-a cărat cât s-a putut, până au ocupat banca revoluționarii”²⁸

Războiul aducea cu sine o mobilitate a populației și o slăbire a măsurilor igienico-sanitare care aveau drept consecință dezvoltarea unui mediu propice propagării diferitelor boli. De remarcat faptul că la debutul conflictului, pe baza experiențelor anterioare nefaste, politica sanitară din țară a fost centrată mai mult pe prevenție. Astfel, spre deosebire de situația în care se aflase în 1913 la trecerea peste Dunăre, în august 1916, atunci când România a declarat război Puterilor Centrale, armata sa era vaccinată antiholeric aproape în întregime. Doar un număr redus de militari se sustrăsese imunizărilor, cam 5-10% din efectiv. O situație specială exista la Divizia a V-a Infanterie, unde vaccinarea se făcuse neconștient (și) din cauza delăsării comandantului. Astfel nu e de mirare că, după unele marșuri extenuante, acolo au apărut câteva îmbolnăviri de holeră²⁹.

Mărturiile vremii sunt edificatoare asupra rolului important al implementării acestei politici, dar și a eficienței acesteia. Doctorul Vasile Bianu nota la sfârșitul anului 1916:

„De la început s-a dat o deosebită atențiune producțiunei diferitelor seruri, așa încât la August 1916, când s-a început campania, armata română avea peste 700 de mii de doze de ser antitetanic. Toți soldații erau inoculați contra holerei, contra febrei tifoide, etc., și de aceea mortalitatea răniților noștri de tetanos și de frigruri tifoide a fost neînsemnată, pe câtă vreme morții de aceste boale în armata germană și chiar în cea franceză erau foarte numeroși. Fără a intra în alte amănunte este de ajuns să spun că, mulțumită acestei organizații așa de complete și de bine ordonate, zeci de mii de răniți au putut fi salvați, iar abundența pansamentelor și medicamentelor a fost așa de covârșitoare încât, cu toate pierderile suferite și cu tot focul mistuitor de la Odessa, armata romană până în ultimul timp a avut din belșug medicamente și pansamente”³⁰

Primele cazuri ale valului epidemic de holeră s-au ivit pe 19 septembrie 1916, fiind afectați ostaticii bulgari și turci internați la Galați pe

²⁸ Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor*, Cartea Românească, București, 2007, p. 203.

²⁹ Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 314.

³⁰ Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, vol. I, Cluj, 1926, p. 57.

șlepuri și într-o cazarmă dezafectată. În calitate de consilier epidemiolog al Marelui Stat Major, Ioan Cantacuzino a fost trimis la fața locului pentru a lua măsurile de rigoare. Despre factorii care au favorizat izbucnirea molimei printre cei 7,000 de prizonieri, el nota în jurnal, pe 21 septembrie:

„Până acum, pe șlepuri s-au produs 45 de cazuri, nici un caz printre cei care locuiesc la cazarmă. Aceștia din urmă sunt oameni mai bogați, «capitaliști», ei beneficiind de un regim excepțional, ceilalți sunt țărani. Condițiile de igienă pe aceste șlepuri sunt oribile, deportații sunt îngrămădiți pe ele în număr de aproximativ 1,500 pe fiecare șlep, unde în mod normal nu pot încăpea decât 500 de persoane, cel mult; ei nu au foc, nu au nici un fel de haine calde, majoritatea sunt în cămașă, nu *primesc* nici un aliment cald, nimic altceva decât puțin pește afumat, și beau apă din Dunăre, în care, pe de altă parte, își fac nevoile. Condițiile cu totul inumane și foarte potrivite pentru răspândirea rapidă a infecției”³¹

În ziua de 25 septembrie 1916 erau la Galați 40 de cazuri confirmate de holeră, conform unei telegrame trimise Marelui Cartier General de către medicul maior Panaitescu. Acesta a mai raportat că în același timp a sosit la Galați și profesorul Cantacuzino, care a dat dispoziția ca toți ostaticii să fie debarcați pentru vaccinare. Bulgari și turci dobrogeni, aceștia erau împărțiți în două loturi. Primul era format din 1,200 prizonieri originari din Tulcea, mai bine îngrijiți ca stare sanitară și izolați de ceilalți. Ei nu au avut nici un caz de holeră, dar 5% au fost descoperiți drept purtători de vibrioni. Al doilea grup, format din 5,500 turci și bulgari din Cadrilater, au înregistrat circa 500 cazuri de holeră, 7% fiind purtători de vibrioni. Rata mortalității atingea 75%, cu o pondere mai mare în rândul ostaticilor turci³².

Deși acest focar a fost repede stins, aproape concomitent au început să-și facă apariția în Dobrogea tot mai multe cazuri de holeră, atât printre localnici cât și printre soldații dislocați acolo. Izbucnirea molimei coincidea cu panica stârnită de înaintarea trupelor inamice. Mulți dobrogeni porneau în băjenie, prilej cu care purtau contagiul peste Dunăre. Unii dintre acești fugari cădeau pe drum, răpuși de boală. Pentru stăvilirea însămânțării holerei pe malul stâng al fluviului au fost instalate capete de pod sanitare la Galați și Brăila, unde refugiaților li se făcea o injecție masivă (4-5 cm³) de vaccin antiholeric. Celor care refuzau să se supună acestei dispoziții li se interzicea accesul în țară. Întreaga populație din cele două orașe portuare a fost și ea imunizată. Supravegherea imunologică și vaccinarea au fost extinse apoi la alte localități urbane și rurale în care poposeau fugarii.

³¹ Apud Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, p. 315.

³² Leontin Stoica, „Epidemia de holeră din Dobrogea anului 1916 în prezentarea medicului colonel Săndulescu Constantin” în *Argesis, Studii și comunicări*, seria Istorie, tom XV, 2006, pp. 373-374.

Totodată, o susținută vigilență sanitară a fost exercitată în privința trupelor în retragere, române sau ruse³³.

Dificultăți în aplicarea măsurilor de combatere a epidemiei de holeră de către Serviciul Sanitar au fost cauzate de trupele rusești, care s-au sustras și s-au opus cerințelor de vaccinare și izolare. Încă de pe 5 octombrie 1916 profesorul Cantacuzino, în urma celor raportate de medici, a cerut Marelui Cartier General să intervină la Marele Cartier Rus. Acțiunea era impusă de faptul că rușii tăinuiau cazurile, se opuneau vaccinării și nu dezinfectau șlepurile și vagoanele cu care se aduceau trupe. Astfel, în Regimentul 3 Olt, după ce această unitate a fost transportată cu un tren folosit mai înainte de trupe rusești, au apărut 14 cazuri mortale de holeră. După cum raporta maiorul medic Costinescu, în ziua de 19 octombrie situația holericilor la Armata de Dobrogea era următoarea: 35 soldați români, 64 soldați ruși și 16 civili³⁴.

După retragere, ostaticii au fost eliberați și s-au împărțit prin țară. După ce au fost vaccinați, cei de la Galați au fost duși în nordul Moldovei, unde aveau să fie loviți mai târziu de epidemia de tifos exantematic. Cea de holeră a fost declarată stinsă la sfârșitul lunii noiembrie³⁵.

Spitalul din Sulina în timpul războiului. Pentru a reliefa cât mai fidel activitatea spitalului trebuie să subliniem faptul că ea a fost influențată atât de neajunsurile C.E.D., cât și de cele provocate de război. În acest sens, același narator de mai înainte, rudă apropiată a delegatului Rusiei la C.E.D., ne prezintă imaginea tragică a Sulinei în război, proiectată în antiteza vremurilor de pace:

„De pe yacht, Sulina se zărea doar ca o faleză lungă, care se întindea pe malul drept al Dunării. Înainte de război se vedeau înșirate prăvălii, cafe-șantanuri și iar prăvălii, cafe-șantanuri. Pe niște estrade erau câteva femei care dansau pe o muzică dominată de țambal înainte, în timp de pace, când intram seara în port, era primul lucru pe care îl vedeam... Ce vedeam acum era o jale. Numai geamuri sparte, cercevele atârânănd, uși înfundate. Isprava aviației germane. Nu se zărea lume. Cei care au putut au plecat la Chilia, la Izmail”³⁶

Această situație a fost amplificată de puternicele frământări din rândurile armatei țariste, atinsă de flagelul ideilor bolșevice:

„Soldații ruși au început să se dea în Sulina la distrugeri, furturi și omoruri. Au omorât în mod barbar cu lovituri de pat de pușcă în cap pe un ofițer de-al lor, se zice pentru a-i fura niște bani, și

³³ Gheorghe Brătescu, Paul Cernovodeanu, *Biciul holerei pe pământ românesc*, p. 316.

³⁴ Leontin Stoica, „Epidemia de holeră din Dobrogea...”, p. 375.

³⁵ Ibidem, p. 376.

³⁶ Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor*, p. 206.

au început a amenința cu moartea și pe ofițerii români, iar făptuitorii nu au fost urmăriți”³⁷

În aceste împrejurări nefaste, spitalul și-a desfășurat și adaptat activitatea în încercarea temerară de a oferi în vreme de război asistență sanitară la standarde ridicate. Pentru anul 1915, numărul pacienților care au trecut prin secțiile sale a atins cifra de 469, dintre care 17 erau rămași în tratament de la sfârșitul anului precedent. Numărul total de zile de tratament a fost de 5,512. Consultațiile gratuite au atins 3,427, iar numărul pacienților tratați în secția medicală a fost de 324. Aceștia au prezentat morbidități observate în fiecare an. Gripa și formele sale cu implicații asupra căilor respiratorii au fost cele mai numeroase, urmate de afecțiunile reumatice acute și cronice. Tuberculoza pulmonară a dat 7 cazuri. La Spitalul de Boli Infecțioase au fost 3 cazuri de scarlatină, toate fatale. Numărul total al deceselor înregistrate a fost 14. La secția chirurgicală au beneficiat de asistență 145 de pacienți, majoritatea având leziuni traumatice (răni, contuzii, arsuri etc.) sau inflamatorii. Dintre toți aceștia, 3 au decedat³⁸.

Din raportul anului 1916 aflăm despre primul caz de meningită cefalorahidiană la Sulina, încheiat fatal, și de două cazuri de holeră, constatate prin analize bacteriologice (care nu au avut consecințe epidemice). Scarlatina s-a propagat destul de mult, dând 75 de cazuri cu 7 decese. Numărul pacienților spitalizați a crescut la 633, dintre care 12 rămași în tratament din anul precedent. Au fost adunate 7,220 zile de tratament. În secțiile medicale au fost tratați 466 pacienți care sufereau de afecțiuni întâlnire regulat: gripă, boli ale tractului respirator și ale celui digestiv, malarie etc. Au fost înregistrate 9 decese. Tuberculoza pulmonară a fost reprezentată de 7 cazuri cu 1 decedat. În operație au fost trimiși 167 pacienți. În plus față de pacienții cu leziuni traumatice sau inflamatorii care, ca de obicei, au fost cei mai numeroși, au fost raportați 3 răniți de bombe de avion, mai multe cazuri de infecție puerperală și post-avort, care au necesitat intervenții operatorii. Printre acești pacienți s-au înregistrat 7 decese, consecința unor răni provocate de bombardament³⁹.

Înfrângerile catastrofale suferite de armatele ruso-române în toamna și iarna anului 1916 în Oltenia, Muntenia și Dobrogea au permis extinderea controlului Puterilor Centrale asupra întregului fluviu. Acesta a fost folosit pentru transportarea spre Centrul Europei a cerealelor și petrolului din România și din alte zone, dar și a altor materii prime necesare industriei germane, aduse din Orient. Așa se justifică interesul arătat de austro-germani pentru întreținerea șenalului navigabil, pentru

³⁷ Virgil Coman, *Dobrogea în arhivele românești (1597–1989)*, București, 2013, p. 310.

³⁸ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Secretariat general*, dosar 91, f. 8.

³⁹ Ibidem.

dragajele de la bara Sulinei și construcția de șlepuri mici care să poată trece prin Cataracte. Pentru a reorganiza navigația pe Dunăre, germanii:

„au adus aici personal competent, între care unele somități tehnice – cum e cunoscutul inginer E. Foerster, constructorul transatlanticului «Vaterland», cel mai mare vapor de pasageri din lume la ora respectivă – precum și o serie de directori de șantiere navale, constructori de mașini, armatori, constructori hidraulici etc. Cu toată amărăciunea înfrângerii, Grigore Antipa nu ezita să recunoască meritele tehnicienilor germani în repunerea în funcțiune a acestei «căi mondiale de comerț (...) cea mai însemnată de pe continent»”⁴⁰

În ianuarie 1917, în urma evenimentelor războiului, armata rusă responsabilă cu apărarea teritorială a Dobrogei a confiscat cele două spitale ale C.E.D. pentru îngrijirea răniților săi. Spitalizarea și tratarea oficialilor Comisiei și ale locuitorilor săraci din oraș au fost în continuare asigurate de directorul spitalului și de majoritatea personalului, care nu își părăsiseră posturile. În acel an, numărul total de pacienți spitalizați a fost de 1,550. Zilele de tratament au fost 17,539, iar vizite ambulatorii 5,110. Cei 1,550 de pacienți primiți în secții au fost compuși din soldați și marinari ruși (1,332), români (38), francezi (3), germani (1 aviator), muncitori ai C.E.D. (33), localnici (143).

Majoritatea celor 1,374 soldați tratați în secțiile spitalelor C.E.D. prezenta răni provocate de război. Malaria a consemnat 170 de cazuri. Au fost 24 decese, dintre care unul determinat de leziuni medicale. Ceilalți 176 de pacienți, din categoriile de angajați C.E.D. și locuitori ai orașului, au prezentat formele morbide obișnuite. Febra tifoidă s-a remarcat cu 21 de cazuri, gripa cu 113, pneumonia cu 7 cazuri⁴¹.

Sistematizate într-un document prezentat în 1919, aceste date cu privire la activitatea din perioada războiului a spitalului din Sulina au atras critici din partea reprezentantului României, care a subliniat faptul că raportul medical publicat ca anexă la Protocolul C.E.D. (nr. 901) indica ca fiind primit de la directorul titular al spitalelor, doctorul Stoica Petrescu, dar era de fapt semnat de chirurg, doctorul G. Martone. În plus, raportului îi lipsea data și prezenta aspecte ce nu corespundeau faptelor. De fapt, el acoperea întreaga perioadă din 1916 până în 1919, timp în care Martone lipsise de la spital, concentrat fiind în armata italiană. Directorul Petrescu era, prin urmare, singurul în măsură să cunoască situația spitalului din acea perioadă și să vorbească despre ea. Acesta a fost prezent și audiat de C.E.D. în sesiune plenară, dar, în ciuda acestui fapt, era acuzat că raportul „său” era semnat de adjunct. Delegatul român, Constantin Conțescu, era de părere că situația trebuia clarificată, pentru corectarea și menținerea

⁴⁰ Ștefan Stanciu, *România și Comisia Europeană a Dunării...*, pp. 240–241.

⁴¹ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Secretariat general*, dosar 91, f. 8.

corectă a documentelor oficiale inserate în protocoale: fie doctorul Petrescu fusese în concediu, iar chirurgul trebuia să indice acest lucru în raport, fie directorul aproba raportul adresat în numele său, fapt care trebuia de asemenea menționat. Petrescu a luat cunoștință de afirmațiile secretarului general fără a obiecta pe seama raportului în cauză, elaborat de dr. Martone⁴².

Amprenta lăsată de război asupra serviciilor sanitare din Sulina ne este relevantă în câteva rânduri dintr-o notă (din 24 noiembrie/7 decembrie 1918) adresată Directorului General al Serviciului Sanitar la București de către delegatul României, M. Burghel. Acesta sublinia neputința C.E.D. de a-și procura materiale sau a face plăți, din lipsa veniturilor, activitatea sa depinzând exclusiv de o posibilă asistență a guvernului român, ca împluternicit al statului pe teritoriul căruia C.E.D. se afla:

„D-l Dr. Petrescu Hagi Stoica, care îndeplinește sarcina de Director al Serviciului Sanitar de la Gurile Dunărei, atîrnînd de Guvernul Român și acea de Director al Spitalelor atîrnînd de Comisiunea Europeană, îmi scrie că, la spital, are nevoie de medicamente; că fără de dînsule s'ar vedea silit să refuze bolnavi, poate chiar să închidă spitalul, ceea ce n'ar fi nimerit la un timp când bîntue o gripă foarte rea într'o populație slăbită de nemîncare și de alte miserii, și că pentru procurare de ceva medicamente s'a adresat mai de mult acelei Direcțiuni Generale, fără a fi căpătat pînă acum un rezultat. În vederea considerațiunilor de mai sus, și a faptului că la Spitalele Comisiunei Europene sunt primiți atît la consultațiuni cît și în tratament, pe lângă marinarii în trecere, pentru care s'a înființat spitalul, și locuitorii din Sulina într'un număr mărișor, viu cu onoare a sprijini cererea ce v'a adresat, rugându-vă să binevoiți, dacă se poate, a o satisface mai înainte de închiderea navigațiunii”⁴³

Această lipsă de medicamente venea într-un context extrem de nefavorabil, mai ales că în zilele de început ale lunii decembrie 1918 se confirmau patru cazuri de holeră la bordul vasului „General”, care făcea cursa Poti-Nowa, Rosslik-Odessa-Constanța-Brăila⁴⁴.

Drept răspuns la solicitarea cu nr. 192, delegatul României era informat de faptul că trebuia să îl pună pe D-l Dr. Petrescu Hagi Stoica să înainteze Direcțiunii o cerere de medicamente necesare, însă aceasta urma să fie cât mai restrînsă, întrucît stocul medicamentelor era unul limitat⁴⁵.

Reluarea navigației pe Dunăre a fost consemnată și în datele statistice ale spitalului Comisiei, unde numărul pacienților provenind din

⁴² Ibidem, f. 21.

⁴³ DJANG, fond *Comisia Europeană a Dunării. Secretariat General*, dosar 38, f. 26.

⁴⁴ Ibidem, f. 27.

⁴⁵ Ibidem, f. 31.

flotele comerciale aliate a fost de 101 spitalizați și 543 tratați ambulatoriu. Numărul total de pacienți tratați la spital a ajuns la 251, dintre care 12 erau rămași din anul 1918. Numărul zilelor de tratament a crescut la 3,879, iar consultații gratuite au fost 2,970. Gripa a reprezentat 10 cazuri; malaria, tuberculoza, pneumonia și alte afecțiuni au completat statisticile. Manifestarea lor ținea de lipsa condițiilor igienico-sanitare adecvate și a culturii medicale a populației. Tifosul s-a aflat printre bolile infecțioase mai răspândite, cu 36 de cazuri și 4 decese. Tot atunci medicul și chirurgul spitalului au revenit la Sulina, în luna octombrie, iar secția chirurgicală și-a reluat activitatea, având în vedere resursele limitate de care se dispunea ca urmare a vicisitudinilor provocate de război⁴⁶.

Sulina și spitalul C.E.D. în urma războiului. Odată cu sfârșitul primei conflagrații mondiale, și ca efect al reluării navigației în 1919, s-au reluat și activitățile Comisiei în toate ramurile sale. Astfel, se constata încă o dată importanța oferirii la Sulina a unor servicii medicale la standarde ridicate, ca parte componentă a menirii C.E.D. de asigurare și îmbunătățire a navigației. Importanța reluării circulației era cu atât mai mare întrucât bazinul dunărean era teatrul unor mari schimbări politice, consecințe ale războiului, echilibrul economic antebelic suferind zdruncinări puternice. Eforturile de refacere economică, concurența produselor agricole, miniere și industriale americane, dumping-ul sovietic și îndeosebi capacitatea scăzută de consum a acestora, grevau tot mai mult din punct de vedere financiar asupra statelor riverane. Astfel, de restabilirea în condiții optime a navigației pe Dunăre depindea soarta multor țări europene⁴⁷.

Spitalul de boli epidemice din Sulina a fost distrus aproape în întregime în timpul Primului Război Mondial, dar a fost reconstruit la începutul anilor '20 și dotat cu instalații moderne. Se aprecia – la împlinirea a 75 de ani de la înființarea C.E.D. – că spitalele date în folosință de Comisie în 1869 și 1894, mărite și mai bine dotate după război, se prezentau în condiții mai mult decât mulțumitoare, fiind pregătite pentru tratamentul maladiilor de orice natură, în caz de epidemie ca și în timpuri normale. Pe lângă cele două spitale de la Sulina a fost organizat la Tulcea, Galați și Brăila un serviciu medical menit să asigure îngrijirea funcționarilor și muncitorilor C.E.D., precum și a marinarilor străini. De asemenea, Comisia a încheiat un contract cu Spitalul „Elisabeta Doamna” din Galați, căruia i-a acordat o subvenție anuală în schimbul rezervării a 4 paturi pentru funcționarii și marinarii săi⁴⁸.

Departate de rolul unui important port comercial, în anii Primului Război Mondial Sulina a devenit un veritabil tărâm al spionilor.

⁴⁶ Ibidem, dosar 91, f. 9.

⁴⁷ Jean Bart, *Cartea Dunărei*, pp. 82-85.

⁴⁸ *La Commission Européenne du Danube...*, pp. 337-340.

Administrația românească din Dobrogea, surprinsă de evoluția rapidă a evenimentelor militare din toamna anului 1916, s-a refugiat la Chilia Veche, unde se concentra și flota românească de pe Dunăre și Marea Neagră. La Sulina au mai rămas funcționarii poliției, ai primăriei, o companie de infanterie marină și crucișătorul „Elisabeta”, care nu era dotat cu armament. Totuși, importanța strategică a gurilor Dunării nu a fost neglijată de autoritățile românești care, prin agentul Mihail Moruzov, însărcinat de Marele Cartier General și de Direcția Siguranței Generale, au pus bazele Biroului de Siguranță a Deltei Dunării, cu centrul la Ismail și sectoare de operare la Ismail, Sulina și Vâlcov⁴⁹.

Constatarea că serviciile spitalicești, bine dotate, au adus servicii importante marinei comerciale și de război, populației civile de la Dunărea de Jos, funcționarilor Comisiei și muncitorilor angajați în atelierele și șantierele acesteia are întreagă acoperire, cu toate că au existat și situații dificile, cu pagube materiale și greutăți financiare, care au determinat disfuncționalități în mersul acestor servicii. Reacția curajoasă a medicilor Comisiei în fața valurilor epidemice, dar și serviciile deosebite oferite marinarilor, muncitorilor și angajaților C.E.D., precum și întregii populații nevoiașă a orașului, au dovedit importanța existenței unui spital la gurile Dunării, ce trebuia să se ridice întodeauna la înălțimea misiunii sale umanitare.

⁴⁹ Florin Pintilie, Nevian Tunăreanu, *Istoria Serviciului Secret de Informații (1917-1940)*, vol. I, București, 2000, p. 18.

**REINSERTIA SOCIALĂ PRIVIND PERSOANELE ÎNCARCERATE
ÎN UNELE DOCUMENTE ARDELENE**

***Social reinsertion of imprisoned persons as depicted in some
Transylvanian documents***

Abstract: Society has always adopted punishments that corresponded to a given historical period. One has to adapt to others around him, this is what is expected. This expectation has been solidified over time, fixed in rules, in standards that essentially refer to human behavior and are named «rules of conduct». At first, these rules were just in people's minds. Some society members were aware of what others were expecting. Forensic science explicitly retraces millennia of slavery and feudal social organization, the use of the epitome of death, mutilation, corporal punishment and social embarrassment. Contrary to these methods, used until the end of the Middle Ages, society then opened itself towards a new approach to the application of punishment, to the awareness of the offender and his attempt to rehabilitate, his active and real reintroduction into the community. The interest shown by our forerunners in the social reintegration of detainees can be discovered by examining special documents kept in archival funds. By analyzing the content of administrative papers concerning Transylvanian prisons at the end of the 19th century, we will present obvious evidence that their criminal policies accepted progressive Western influences, given the fact that they tried to create a socially-positive behavior in detainees in order to eliminate, as far as possible, criminal recidivism. These methods might seem surprising for the times, but they confirm that changes in the perspective concerning convicted persons manifested since the mid-nineteenth century.

Keywords: prison, Alba Iulia, detainees, dungeon, dual administration, social reintegration, detention conditions

Motto:

„Nu e de nici un folos să ții un individ după gratii
dacă nu îl educi astfel încât să-l redai mai bun societății”

John Howard

Închisorile nu au avut același rol de la apariția lor și până în prezent. Studiul documentelor, al cronicilor vechi și al analizelor efectuate de diferiți

* PhD Candidate, „1 Decembrie 1918” University, Alba Iulia, Romania; presura_dan@yahoo.com

Acknowledgement: Această lucrare a fost realizată cu sprijinul proiectului POCU 125040 ”Dezvoltarea învățământului terțiar universitar în sprijinul creșterii economice - PROGRESSIO”, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020.

Date submitted: January 15th, 2021

Revised version submitted: May 5th, 2021

Final draft accepted: June 2nd, 2021

istorici ne arată variații uriașe în percepția generală despre pedeapsă, cât și despre rolul închisorilor în diverse etape istorice¹. Raritatea documentelor referitoare la unele perioade (sfârșitul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea) împinge uneori discursul spre speculații, după cum abundența documentelor din alte epoci (secolul XX) presupune o schematizare câteodată prea simplistă. În ciuda acestor pericole inevitabile unei abordări istorice, traiectul prin trecutul carceral românesc are menirea de a deschide o fereastră spre înțelegerea acestei instituții, precum și a rolului ei în societatea vremii. Închisoarea s-a situat când în centrul societății (în palatele domnești și boierești), când la periferia ei (în mănăstirile din Moldova și Țara Românească sau în beciurile cetăților ardelen). Execuția pedepsei a fost și publică, și ascunsă. O revenire la pedepsele corporale publice este azi imposibilă, în ciuda unor solicitări care există în acest sens². Trebuie spus că ideea de *închisoare* a avut o evoluție interesantă în timp. Până în epoca modernă, ea nu a dispus de o clădire special construită în scopul încarcerării deținuților. Aceștia erau plasați în una sau mai multe încăperi din edificiile puternic fortificate, tocmai pentru ca evadarea în sine să fie imposibil de realizat. În plus, scopul încarcerării era, până în era modernă, tortura brutală și suprimarea fizică ca pedeapsă pentru diverse fapte. Închisoarea ca spațiu special construit nu pentru suprimare fizică, ci pentru privare de libertate în scopul reeducării, constituie așadar o invenție a modernității. În mentalitatea noii epoci nu era nevoie de violență fizică pentru remodelarea unui comportament, care să facă posibilă reintegrarea individului în societate. Închisorile, la fel ca școlile de corecție deschise pentru cazurile de delincvență juvenilă, erau privite ca spații ideale în care răufăcătorii să mai primească o șansă în vederea reabilitării și reintegrării în societate.

Putem afla detalii despre interesul arătat de înaintașii noștri față de politica de reinserție socială a deținuților prin parcurgerea unor înscrisuri cu caracter special păstrate în fondurile arhivistice, de pildă unele ce fac referire la temnițele ardelen de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

În urma cercetărilor efectuate la filiala Alba a Arhivelor Naționale, am descoperit printre documentele din Fondul *Comitatul Alba de Jos și Judecătoria mixtă Alba Iulia*, la fila 45, o circulară emisă în anul 1880 de reprezentantul autorității comitatului Alba de Jos. Acesta solicita tuturor

¹ Vezi Gr. I. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, București, Tipografia Curții Regale, 1900; O. Gorescu, *Văcăreștii mănăstire, Văcăreștii penitenciar. Regimul penitenciar în România*, București, 1930; Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar din veacul al XIX-lea, cu un studiu necunoscut al lui Constantin Moroiu, profesor obștesc de legi la școala rumânească de la Sf. Sava*, Tipografia „Fondul cărților fundare”, Cluj, 1933; Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România, 1940-1962*, Institutul Național Pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001; Andreea Rotche, Sorin Schiau, *Tineri din Alba în infernul comunist*, Grinta, Cluj Napoca, 2012, ș. a.

² Solicitare promovată în mediul virtual de prof. Mircea Pelea, jurist, jurnalist-redactor TV, pe site-ul Petitieonline.com, v. petitieonline.com/introducerea_pedepsei_cu_moartea [17.02.2021].

oficialităților statului și reprezentanților clericali să se implice activ în preluarea deținuților puși în libertate. Reproducem textul tradus³ din limba maghiară (vezi originalul în *Anexa 1*), limbă, după cum se cunoaște, declarată de uz oficial, alături de cea germană, în perioada coabitării dualiste a Imperiului Austro-Ungar (1867-1918):

”Copie nr. 38992 - Ministerul Maghiar Regal de Interne

Circulară

Pentru punerea în practică a prevederilor art. V, alin. 48 și 52 din Codul penal maghiar emis în 1878 se permite comisiei de supraveghere din penitenciar punerea în libertate (liberarea condiționată) a deținuților cu un comportament deosebit de bun, care au executat cel puțin $\frac{3}{4}$ din pedeapsă cât și a celor condamnați pe viață care au executat cel puțin 15 ani din pedeapsă.

Eliberarea condiționată va fi valabilă doar dacă, după părăsirea penitenciarului fostul deținut se va pune la dispoziția supravegherii permanente de către toate organele cu atribuții potrivit art. 50 din Codul penal maghiar.

Apelez astfel la autoritățile competente să aibă în vedere maxima responsabilitate pentru respectarea condițiilor de liberare condiționată cu un profund scop umanitar. Să participe la reeducarea acestora în vederea reintegrării lor în societate ca cetățeni utili.

Pentru rezultate bune se recomandă să participe toate organele competente, căpitani de poliție, preoți ,membrii clerului, încât acești foști deținuți să nu redevină pericole sociale.

La Buda Pesta, 17 august 1880, Tisza s.k.

Număr 6784 - 1880, de la nobilul vicecomite al Comitatului Alba de Jos

Mulțumesc pentru comunicarea și aplicarea întocmai a dispoziției de mai sus, domniei sale, ministrul de Interne

Aiudul Mare, 25 august 1880, pentru vicecomite,
Torok Bertalan, notar principal al comitatului⁴

³ Traducere efectuată de prof. Borbely Gyongyike Elisabeta, Hunedoara.

⁴ DJAN, Fond *Prefectura județului Alba*, dosar nr. 13/1880, fila 45.

Este deci evident interesul arătat de autoritățile maghiare, cel puțin la nivel administrativ, dar și penal, față de politica de incluziune socială a deținuților eliberați. În cadrul aceluiași registru de reguli destinate pregătirii spre reinserta socială a deținuților, conform analizei documentelor destinate punerii în libertate (biletele de liberare), ni se demonstrează atenția strictă acordată acestui moment de către autorități. Actele evidențiau cu rigurozitate destinația, direcția de deplasare, semnalmentele foștilor deținuți, dar și sumele de bani ce le aveau asupra lor în momentul punerii în libertate, de cine erau însoțiți, precum și de către cine erau preluați la reîntoarcerea în sânul comunității lor. Spre exemplificare, expunem un bilet de liberare emis în 2 iunie 1880, formular tipizat, tradus⁵ din aceeași limbă maghiară (vezi original în *Anexa 2*):

„Nr. 2369/1880

Bilet de liberare

Nume: Szohodoli Csortan Fira [Csortan Fira din Sohodol, n. n.]

Date personale ale liberatului:

Vârsta: 19 ani

Înălțime: medie

Constituție: potrivită

Fața: ovală

Tenul: deschis

Părul: castaniu

Religie: unitariană

Limba maternă: română

Stare sănătate: bună

Ocupație: servitoare, necăsătorită, fără avere

Comportamentul în timpul detenției: rău; călătorește cu hainele proprii.

- De la Tribunalul Alba Iulia, Judecătoria regală, sub numărul 214 din 02 aprilie 1888, a fost încarcerată pentru infracțiunea de înșelătorie.

- A executat 2 luni de pedeapsă cu închisoarea.

- Se deplasează, sub însoțirea căpităniei, la Sohodol unde urmează să se anunțe în 24 de ore de la sosirea sa la comanda comunei.

- Localitatea unde se deplasează: Sohodol

- Călătorește de la închisoarea locală regală, de la Alba Iulia la Sohodol pe ruta drum orășenesc Alba Iulia, pe jos.

- Cheltuieli de întreținere a deținutului: 56 de florini și 68 de creițari”⁶

⁵ Traducere efectuată de prof. Borbely Gyongyike Elisabeta, Hunedoara.

⁶ DJAN Alba, Fond *Prefectura județului Alba*, dosar nr. 13/1880, fila 40.

Un alt argument al atenției acordate de autorități importanței reeducării condamnaților este evidențiat și în lucrarea *Orașul Liber Regal Gherla*, tălmăcită în română⁷ după *Szamosújvár szab. kir. város Monográphiája, 1700-1900* [Monografia orașului liber regal maghiar Gherla] – (1901) – poate cel mai important volum dintre toate cele realizate de Kristóf Szongott (vezi *Anexa 3*). Importanța cărții stă în faptul că ea a fost întocmită în cea mai mare parte pe surse inedite; apropiindu-se cu restituția faptelor spre cumpăna secolelor XIX-XX, Szongott pune în valoare istoria orală, dar și istoria trăită de el însuși în acest univers.

Autorul ne dezvăluie, în temeiul documentelor unice deținute, că:

„De sufletul deținuților se îngrijeau preoții care păstoreau și în pușcărie, după cum urmează: călugării franciscani din localitate, parohul greco-catolic, preotul luteran din Mintiul Gherlii și preotul ortodox din Sic. Acești preoți purtau numele de capelani ai cetății”⁸

Deținuții nu erau ignorați nici la părăsirea penitenciarului, după finalizarea pedepsei primind diverse sume de bani drept ajutor inițial pentru asigurarea hranei și transportul spre locurile de baștină. Sumele erau asigurate din fonduri „umanitare” (*Billiard, Lotteria*) puse la dispoziția comunității prin grija administrației.

Totodată, cei încarcerați primeau îndrumare spirituală și morală, autoritatea administrativă având în vedere, cel puțin la nivel de normă, transformarea acestora în buni creștini și obișnuirea lor cu educația ce promova dezvoltarea morală prin acceptarea greșelilor, conștientizarea și reabilitarea comportamentală.

În ordinul gubernial adresat comandantului fortăreței în 22 noiembrie 1821 citim următoarele:

„Pentru ca deținuții să poată obține rezultate mai bune în deprinderea învățăturii și principiilor creștine proprii confesiunii fiecăruia, guvernul a considerat util să trimită două exemplare din cartea «Învățămintele moralei creștine», destinată în special educării deținuților din penitenciare, cu mențiunea ca prin îndrumarea preoților de acolo, în zilele de duminică și de post, să se străduiască a-i învăța pe robi după aceste scrieri și a controla îndeaproape la respectarea întocmai a acestui ordin”⁹

Sintetizând cele de mai sus, ajungem la concluzia că în anii dinainte de 1848 ideea educației morale jucase un rol secundar. Închisoarea avea preoți care îi învățau pe deținuți preceptele religioase și morale, însă nu

⁷ Kristof Szongott, *Orașul liber regal Gherla. Generalități* (volumul 1), traducere de Andrea Ghiță, Editura Ararat, București, 2014.

⁸ Ibidem, p. 90.

⁹ Ibidem, p. 91.

îmbinau această învățătură cu școlarizarea și educarea lor pentru a le schimba comportamentul în bine. În organizarea de atunci, penitenciarul nu era decât un loc de ispășire a răufăcătorilor, o casă mizeră pentru ticăloși, un purgatoriu al spălării păcatelor.

În 1860 ministerul de interne cezaro-crăiesc emitea un regulament pentru administrarea închisorilor. Paragraful 11 al acestui document, care se referea la reprezentanții clericali, prevedea că, înainte de liberare, preoții trebuiau să asigure educația moral-religioasă a deținuților¹⁰. Potrivit regulamentului, nu exista altă reglementare privind educația deținuților decât îmbinarea supunerii necondiționate cu cea a prestării de activități productive.

Prin încoronarea regală din 1867 și constituirea monarhiei dualiste austro-ungare s-a restabilit continuitatea constituției din 1848, în baza căreia Ardealul a revenit sub administrația maghiară¹¹. Penitenciarul național regal Gherla, în calitate de instituție de stat, a fost subordonat ministerului regesc ungar al justiției. Sub conducerea acestui minister, penitenciarul s-a transformat într-o instituție corecțională modernă, care prin aplicarea unui tratament mai uman, în limitele legii, încurajarea educației și munca permanentă, respectarea strictă a ordinii și disciplinei, își exercita menirea de a-i ridica pe cei „căzuți” și a împământenii o viață și un comportament social mai bun.

La 11 noiembrie 1867 o comisie de control verifica și informa înaltul minister asupra stării de fapt din penitenciar:

„Aspectul exterior al locului creează satisfacție privitorului, întrucât peste tot se observă ordinea și curățenia, în schimb în organizarea internă se constată multe lipsuri. Nu are preoți ordinari, instrucția școlară este necunoscută, bibliotecă nu are, iar pentru corecție au la dispoziție numai patru celule“

Analizând alte documente care demonstrează atenția ce se acorda îmbunătățirii condițiilor de detenție, și implicit a creșterii nivelului de educație a indivizilor încarcerați, constatăm că la nivel de guvernare exista interesul, cel puțin legislativ, ca deținuții să fie stimulați intelectual și prin intermediul și cu ajutorul cărților, indiferent de tematica lor. În Ordinul Ministrului Justiției nr. 696/18 februarie 1874 (cu privire la arestul preventiv și penitenciare) se specifica limpede, la articolul 39, că:

”Fiecare arest și temniță cu un număr mare de deținuți vor fi dotate cu biblioteci pentru uzul deținuților care vor conține următoarele:

a) cărți religioase

¹⁰ Ibidem, p. 99.

¹¹ La 8 iunie 1867, împăratul Franz Joseph I (1848-1916) a fost încoronat și ca rege al Ungariei, moment ce a marcat constituirea monarhiei dualiste Austro-Ungaria.

- b) cărți uzuale de învățături morale și cărți hazlii
- c) cărți de economie, de industrie și de uz gospodăresc
- d) manuale școlare în limba corespunzătoare naționalității”¹²

Nu am descoperit surse care să ne confirme faptul că, într-adevăr, aceste reglementări legale erau puse în practică (sau la ce nivel, eventual unul suficient de îndestulător) în cazul în care s-ar fi făcut solicitări în acest sens de către persoanele condamnate. Indubitabil este faptul că dorința guvernanților exista, se făcea remarcată și devenea astfel normă.

În același text indicat mai sus se mai reglementa un aspect important:

„Art. 40

Celor din aresturi și temnițe este indicat să li se asigure o ocupație.

Art. 41

Pe cât posibil, deținuților condamnați, în zilele de sărbătoare și în funcție de condiții, potrivit religiei, li se vor asigura, servicii și slujbe religioase sau întruniri cu discuții despre lucruri de interes general”¹³

Iată că asistăm la un proces de civilizare a penitenciarelor, la o nouă abordare a vieții și evenimentelor carcerale pe care autoritățile maghiare, evident sub presiunea apartenenței la Imperiul austro-ungar și la schimbările impuse de mișcările naționale, o făceau prin introducerea și clarificarea unor noi reguli, mai umane, de executare a pedepselor, având un scop final declarat de a reda societății un individ nou, conștient de greșelile sale împotriva semenilor săi.

Un alt aspect al reintegrării sociale a condamnaților privea și desfășurarea activităților productive, de muncă. Aceștia, potrivit prevederilor legale, puteau munci atât în interiorul penitenciarului, unde prestau activități gospodărești (grădinărit, ateliere de producție interioară – spre exemplu, confecționare coșuri de nuiele în interiorul Penitenciarului Deva¹⁴), dar și în exteriorul închisorii. În Codul Penal maghiar din 1878, la Titlul III, articolul 37, este notat clar în ce condiții puteau presta muncă condamnații, făcându-se o diferențiere pe categorii de persoane (deținuți sau prizonieri):

¹² *A magy. kir. igazságügyminiszternek 1874-ik évi februárhó 18-án 696. sz. alatt kelt szabályrendelete* [„Ordinul Ministrului Justiției, numărul 696 din 18 Februarie 1874 cu privire la arestul preventiv și penitenciare”], p. 15, disponibil la library.hungaricana.hu/en/view/OGYK_RT_1874/?query=%20%20obortoneinek&pg=2&layou=s [17.02.2021].

¹³ Ibidem, p. 15.

¹⁴ DJAN Hunedoara, Fond Parchetul Tribunalului Hunedoara, dosar nr. 1/1881.

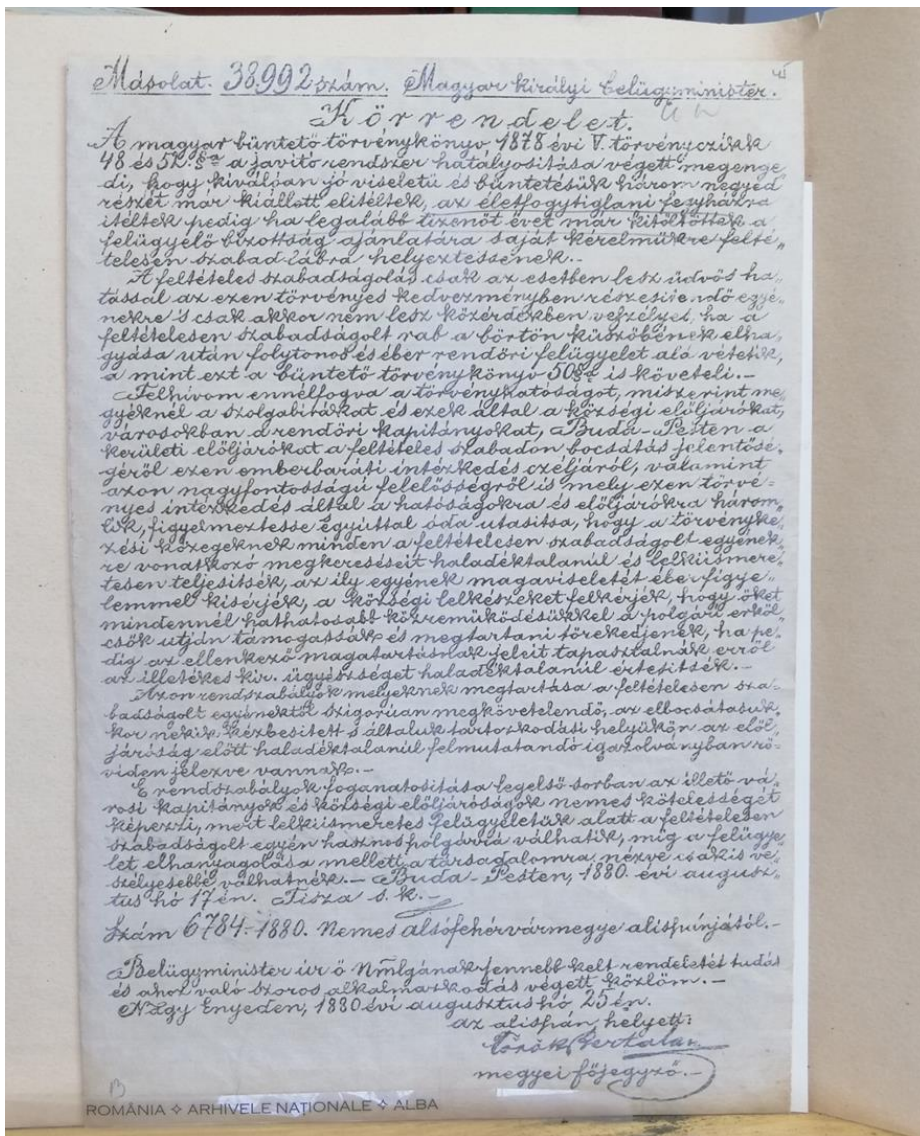
„§ 37 Persoanele condamnate la închisoare îndeplinesc munca în funcție de circumstanțele lor, dar sunt libere să aleagă genul de muncă dintre orele de lucru stabilite pentru acea închisoare; în afara clădirii închisorii, aceștia pot fi angajați numai cu muncă publică și numai cu acordul lor, caz în care vor fi despărțiți de prizonieri și lucrători liberi”¹⁵

Iată deci dovezi evidente, care ne surprind, dar care ne și confirmă faptul că schimbarea de optică a guvernanților asupra persoanei condamnate se manifesta încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, că politica penală cunoștea influențe progresiste occidentale, avându-se în vedere crearea și impunerea unui comportament social pozitiv care să elimine, pe cât posibil, recidiva infracțională, și să determine întoarcerea în societate a unui deținut conștient, educat și responsabil de fapta sa reprobabilă. Totodată, este evident că și societatea se pregătea să răspundă nevoilor de îmbunătățire a condițiilor de detenție.

¹⁵ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről [„Codul Penal maghiar din 1878”], disponibil la net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TV#lbjoidc317 [17.02.2021].

ANEXE

Anexa 1. Copie nr. 38992 - Ministerul Maghiar Regal de Interne – Circulară emisă de reprezentantul autorității comitatului Alba de Jos¹⁶

¹⁶ DJAN, Fond *Prefectura județului Alba*, dosar nr. 13/1880, fila 45.

Anexa 2. Bilet de liberare – Nr. 2369/1880¹⁷

2369-880
Rm
szám.

B) minta a 79. §-hoz.

Elbocsátó levél.

Az elbocsátott személyes leírása:

Kora: 36 éves
 Nagysága: 168 cm
 Testalkata: normális
 Arcza: széles
 Arcszíne: szürkés
 Hajja: szürkés
 Homloka: széles
 Szemöldöke: szürkés
 Szeme: szürkés
 Orra: széles
 Bajusza: nincs
 Szaja: széles
 Fogai: széles
 Szakállja: nincs
 Alla: széles
 Különös ismertető jelei: nincs

Vallása: ortodox
 Anyanyelve: román
 Nyelvismerete: ismeri
 Egészségi állapota: jó
 Foglalkozása: szőlőművelő
 Letartóztatása alatt foglalkozott-e
 s mivel? nincs
 Tanult-e itt valamely iparüzleti fog-
 lalkozást? nincs
 Családi állapota: házas
 Bir-e vagyonnal s hol? nincs
 Letartóztatása ideje alatt viselete? normális
 Ellátott-e az utra s mivel? nincs
 Minő ruhában utazik? széles
 Illetőség helye: Boboceloa
 Honnan? Boboceloa
 Meddig? 1880. április 2-án
 Hora? Boboceloa
 Miként utazik? (kísértetik?) gyalog
 Sajátkezű név aláírása: [Signature]

Jegyzés: (Elbocsátott a legközelebbi rendőrhá-
 tásnak adatik át, s az eleje szabott utól nem
 térhet el.
 Ezen elbocsátó levél belső lapján — a meg-
 indulás helyén, az utközben s a megérkezés he-
 lyén levő illető közbiztonsági hatóság által
 látványozandó.)
naplárca-kötés 504/685

1879. évi október
 hó 28-n beszállítottán; miután
2 hét börtön büntetését
végrehajtotta

mai napon szabadon bocsátott és innen Boboceloa
 utazik, hol megér-
 kezésekor a helyi rendőrség
 az első 24 óra alatt jelentkezni tartozik.

Kelt Boboceloa 1880.
október hó 2-ik napján.
[Signature]
 kir. ügyész.

[Signature]
 kir. fogházfelügyelő.

Nyomtat. esküvő 125. — Ny. Luch S. az or. ref. sz. gróf. M. Vasarhely, 1874.

¹⁷ DJAN Alba, Fond Prefectura județului Alba, dosar nr. 13/1880, fila 40.

Anexa 3. SZONGOTT, Kristóf (1843-1907)

Pe numele adevărat Hacı Azduatzadurian (mai degrabă Asvadurian). Istoric, etnograf, filolog, pedagog, poliglot și traducător erudit, s-a născut în anul 1843 în Maros Bogaton. Personalitate ilustră a armenilor din Transilvania, a fost considerat de contemporanii săi unul dintre marii animatori ai renașterii și mișcării de rearmenizare din regiune. Neobosit activist al obștii armenie din Gherla, a condus o școală de meserii, a luptat pentru dezvoltarea orașului, a intrat în viața politică devenind deputat, membru de onoare al Societății „Sf. Stepan”, membru corespondent al Societății de etnografie din Transilvania (secția armeană). De numele lui se leagă întemeierea și redactarea publicației *ARMENIA*, revistă de armenologie în limba ungară (1887-1907) la care au semnat circa 170 de colaboratori din Gherla, din Transilvania și de peste hotare. Este autorul a două monografii despre Gherla (ambele tipărite), fiind socotit cel mai mare istoric al orașului. Tot datorită străduințelor sale s-a creat la Gherla și un muzeu armenesc. A trecut în neființă în anul 1907 (24 ianuarie), fiind înmormântat, cu mare cinste, într-o criptă a Catedralei armenie din Gherla.

**MAURICIU BROCIER (1855-1946): FUNCȚIONAR ȘI
PENSIONAR AL CASEI REGALE**

***Maurice Brocier (1855-1946): On his service to the Royal Household
and his retirement***

Abstract: *Maurice (Mauriciu) Brocier was a longtime official of the Royal Household of Romania, serving under king Carol I and king Ferdinand I for 36 years. The presence at the Royal Court of a Jewish-descended Romanian veteran of the Russo-Turkish War of 1877-1878 (known for Romanians as the War for Independence), a few years after the Constitution was revised in 1879, allowing Jews to obtain Romanian citizenship, illustrated the efforts led by the Royal Family to integrate minorities into the Romanian society. During the First World War, given a position of importance at the Palace, to keep things in check while the Royal Family left for Jassy, Brocier was forced into retirement for alleged wrongdoings during the wartime German occupation of Bucharest, living for almost three decades from his veteran and Royal House-given pensions. Through historical archives and memoirs, we will provide details on Brocier's longtime service at the Royal Household, with the purpose of understanding an attempt made by the Romanian royalty as part of a larger effort to keep anti-Jewish sentiment in check. Since Jews were the largest minority of Romania before the Great Union of 1918, the matter of their treatment became a matter of European concern, which the king knew should be dealt with accordingly.*

Keywords: *First World War, Romanian Jews, Romanian War of Independence, Royal Household*

Mauriciu Brocier a aparținut primei generații de evrei care a beneficiat, din copilărie, de avantajele statului român modern. Născut la 15 iulie 1855 la Iași¹, el s-a remarcat, alături de frații săi, Iosif², Marco³ și

*PhD Candidate, University of Bucharest, Romania; tudor.miu.visan@gmail.com

Date submitted: January 15th, 2021

Revised version submitted: May 10th, 2021

Final draft accepted: May 28th, 2021

¹ Unele surse indică anul nașterii drept 1854 (ex. Gheorghe Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, Institutul de Istorie «Nicolae Iorga», 1972, p. 75). Am preluat data nașterii din *Anuarul Armatei Române* (a se vedea, de exemplu, ediția din 1903, p. 561; și ediția din 1912, p. 476).

² Iosif Brocier (1846-1918), absolvent de Drept la Universitatea din Iași, a devenit președintele comunității evreiești din Galați, unde s-a ocupat de întreprinderi de căi ferate. S-a remarcat în eforturile pentru a obține încetățenirea evreilor din România în anii 1878-1879. A organizat prima conferință generală a reprezentanților comunităților evreiești din România, desfășurată în martie 1896 la Galați. A fost inițiatorul și primul președinte al Uniunii Comunităților Israelite din România, fondată în anul 1901. Este autorul a

Andrei⁴, ca un reprezentant al comunității evreiești din România. Veteran al Războiului de Independență, funcționar al Casei Civile a Regelui și, în fine, pensionar al Casei Regale, Mauriciu Brociner ilustrează, probabil, cel mai interesant exemplu de integrare a românilor de origine evreiască în sferile înalte ale societății din Vechiul Regat.

Frații Brociner proveneau dintr-o familie cu origini în Galiția și Moldova, înrudită cu numeroase personalități ale comunităților evreiești

numeroase lucrări privind istoria și drepturile evreilor din România, precum *Chestiunea israeliților români până la 1848* (1910). A fost un susținător al sionismului. A fost francmason, inițiat într-o lojă franceză, ajungând până la gradul maxim 33. Vezi Hary Kuller (coord.), *Evrei din România: breviar biobibliografic*, București, Hasefer, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România (CSIER) din cadrul Federației Comunităților Evreiești din România, 2008, pp. 84-85; Isidore Singer, Martha Washington Levy, „Brociner, Joseph B.” în *The Jewish Encyclopedia*, New York, Funk & Wagnalis, volumul III, 1902, pp. 391-392, jewishencyclopedia.com/articles/3725-brociner-josef-b [04.01.2021].

³ Marco Brociner (1852-1942), absolvent de Drept al Universității din Leipzig și absolvent de Științe Politice și Filosofie al Universității din Heidelberg, a fost jurnalist și autor de literatură în limba germană. Ca și fratele său, Iosif Brociner, a debutat cu creații literare în anii 1872-1873 în ziarul *Vocea apărătorului*, care milita pentru emanciparea evreilor și combaterea antisemitismului (v. Ițic Șvarț-Kara, *Contribuții la istoria obștii evreilor din Iași*, cuvânt înainte de Mihail M. Cernea, București, Hasefer, 1997, pp. 54-55). A fost redactor al ziarului *Bukarester Tagblatt* (*Gazeta Bucureștilor*) în anii 1881-1887. Expulzat de guvernul român în 1885 împreună cu alte personalități culturale evreiești, s-a stabilit la Viena, unde, începând din 1888, a publicat în *Neue Wiener Tagblatt* (*Noua gazetă vieneză*). Nuvela sa cu subiect țărănesc, *Sanda* (1882), a atras critica necrutătoare a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea (publicată în revista *Contemporanul*, inclusă ulterior în Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, București, Tipografia „Românul”, vol. I, 1890, pp. 189-208), determinându-l să publice numai în limba germană (în continuare, vom aminti câteva lucrări cu subiect românesc). Romanul său în 2 volume, *Ionel Fortunat* (1890), l-a adaptat, împreună cu Ludwig Ganghofer, într-o piesă de teatru, *Die Hochzeit von Valeni* („Nunta de la Văleni”) (1891), reprezentată la Teatrul Popular din Viena; piesa a fost ecranizată într-un film (1914), regizat de Jacob Fleck, și a inspirat libretul operii compozitorului ceh Karel Weis, *Bojárska nevesta* („Nunta boierească”) (1943). Romanul său, *Das Volk steht auf! Ein sozialer Roman* („Se ridică poporul! Un roman social”) (1911), are ca subiect răscola țărănească din 1907. Marco Brociner a murit într-un lagăr nazist, fiind una dintre victimele Holocaustului. A avut un fiu, Hans Brociner. Vezi Hary Kuller, *Evrei din România*, p. 85; Alexandru Mirodan, „Brociner, Marco” în *Dicționar neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română*, Tel Aviv, 1986, vol. I, p. 239, apud Lucian-Zeev Herșovici, „Brociner family” în *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, 2010, ediție online, yivoencyclopedia.org/article.aspx/Brociner_Family [04.01.2021]; Marius Mircu (Israel Marcus), „Evreii în războiul de independență a României” în *De la Cilibi Moise la Paul Celan: antologie din operele scriitorilor evrei de limbă română*, ediție și cuvânt introductiv de Ticu Goldstein, București, Hasefer, 1996, p. 467.

⁴ Andrei Brociner (1856-1930) a fost publicist și traducător de limbă germană. În 1871, la Cernăuți, a publicat volumul *Frühlingsbluthen* („Flori de primăvară”), „poezii lirice tipărite în folosul școlarilor săraci ai școalelor primare”. A creat la Galați prima școală israelito-română de fete. În anii 1913-1914 a ținut câteva conferințe la clubul cultural Toynbee-Hall din București, care ulterior au fost publicate (*Reflexiuni asupra Teatrului în general*, conferință din 9 ianuarie 1913; *Meditațiuni asupra Istoriei și foloasele ce tragem dela ea*, conferință din 12 noiembrie 1914). În anii Primului Război Mondial a servit voluntar, ca infirmier-șef onorific, la spitalul „Speranța” din Galați pentru răniții de război. Vezi Marius Mircu, „Evreii în războiul de independență a României”, p. 466.

din Europa⁵. Tatăl lor, arendașul Idel Ber Brociner, era haskalist (susținător al ideilor Haskala, „Iluminismul evreiesc”), încurajându-și fiii să urmeze studii superioare. Astfel, Mauriciu Brociner, care absolvise liceul la Cernăuți, a urmat Academia de Studii Comerciale din Viena. Revenind în țară, la 19 ani s-a înrolat voluntar în Armata Română, ca soldat, la 15 noiembrie 1874. A îndeplinit stagiul militar la Craiova, în cadrul Regimentului 8 Linie. La 15 mai 1875, a fost avansat caporal, iar, la 28 ianuarie 1877, sergent⁶. În acest timp, l-a ajutat pe tatăl său, care se stabilise la Galați, în activități comerciale⁷.

La momentul declarării războiului față de Imperiul Otoman, în aprilie 1877, Mauriciu Brociner a fost unul dintre cei aproape o mie de evrei⁸ înrolați în Războiul de Independență. Îndeplinind stagiul militar în cadrul Regimentului 8 Linie, el a fost primul dintre soldații evrei care, în urma unui examen susținut înaintea plecării pe front, a fost ridicat la gradul de sublocotenent, la 15 iulie 1877⁹. Căpătând renumele de „erou” al „bătăliei de la Grivița”¹⁰, Mauriciu Brociner a fost decorat cu Ordinul „Steaua

⁵ Iosif Brociner oferă, într-o serie de articole intitulate „Biografia mea și istoricul a două familii”, publicate în *Curierul israelit* (de la nr. 13 din 17 mai 1908 la nr. 36 din 18 octombrie 1908), informații privind istoria și înruderile familiei sale (v. Hary Kuller, „Lexiconul evreilor din România: autori și texte de referință: «J. B. Brociner»” în *Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România*, nr. 2/1998, pp. 136-143). Unul dintre stră-străbunicii fraților Brociner era Abraham David Wahrman (1770-1840), marele rabin al comunității evreiești din Bucaci (1813-1840) din cadrul Imperiului Habsburgic. Bunicul patern al fraților Brociner era Iosef Beer Brandner-Brociner, iar bunica paternă era sora rabinului Iankef Berish, predicator la Roman și în Palestina. Printr-un frate al tatălui, frații Brociner erau veri primari cu avocatul Giuseppe Brociner (care a profesat la Pisa) și chimistul Alfons-Lupu Brociner (care a profesat la Paris). Fiul unei verișoare primare, Michel Goldenthal, s-a căsătorit cu o nepoată a cardinalului Mariano Rampolla (1843-1913), fapt semnalat la acel moment într-un articol din presa românească („Cardinalul Rampolla și familia Brociner”) și evocat de Iosif Brociner (pentru o serie de ziare citite de Iosif Brociner, vezi Arhivele Naționale ale României, Serviciul Municipiului București, *Colecția Personală I.B. Brociner*, dosar 1/1913). Vezi Marius Mircu, „Evreii în războiul de independență a României”, p. 465; Salomon Wininger, *Grosse Jüdische National-Biographie*, Cernăuți, Orient, vol. I, 1925, p. 460.

⁶ Date din *Anuarul Armatei Române*, București, Tipografia Curții „F. Göbl”, 1880, p. 589. Pentru restul articolului, am completat datele cu informații din ediții viitoare, până la *Anuarul Armatei Române pe anul 1914*, București, Tipografia Curții Regale „F. Göbl Fii”, 1914.

⁷ „Brociner, Mauriciu” în Salomon Wininger, *Grosse Jüdische National-Biographie*, I, pp. 462-463.

⁸ Numărul veteranilor evrei ai Războiului de Independență cărora li s-a acordat cetățenia română, indicat în majoritatea lucrărilor, este 883 (din cei 888 propuși). Vezi, de exemplu, Ion Stanciu, „Evreii în istoria României între anii 1821 și 1918” în Nicolae Cajal, Hary Kuller, *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, ediția a II-a revăzută, București, Hasefer, Federația Comunităților Evreiești din România, 2004, p. 94.

⁹ Propunerea pentru înaintare a fost adresată domnitorului Carol I într-un raport al ministrului secretar de stat la Departamentul de Război, generalul de brigadă Alexandru Cernat (v. Marius Mircu, „Evreii în războiul de independență a României”, p. 468).

¹⁰ În bătălia pentru cucerirea redutei Grivița (30 august/11 septembrie 1877), sublocotenentul Mauriciu Brociner a fost cel care, după căderea la datorie a căpitanului

României” în grad de cavaler¹¹, citat prin ordin de zi al Marelui Cartier General (9 septembrie 1877)¹², iar, după revizuirea Constituției în 1879, a primit cetățenia română, împreună cu ceilalți veterani români de origine evreiască¹³. La 27 martie 1879, a fost trecut în rezerva Armatei Române.

După război, Mauriciu Brociner a lucrat ca impiegat de cancelarie la oficiul vamal din Galați¹⁴ și funcționar la Ministerul de Război. În anul 1882 Mauriciu Brociner a intrat în serviciul Curții Regale, îndeplinind diverse

Valter Mărăcineanu (1840-1877), a condus asaltul final pentru cucerirea redutei. O relatare făcută de Brociner lui Israel Marcus în anul 1942 a fost narativizată în Ibidem, pp. 469-471. Rănit în timpul asaltului, Brociner a fost ridicat de pe front și internat, primind primele îngrijiri chiar de la ambulanța „Zion” (organizată de comunitățile israelite). La infirmerie (*lazaret*) a fost vizitat de colonelul Grigore Ipătescu, comandantul Diviziei III Infanterie, care, în numele domnitorului, i-a înmănat Ordinul „Steaua României” în grad de cavaler, și de președintele Consiliului de Miniștri, Ion C. Brătianu, care i-ar fi adresat aceste cuvinte: „Domnule sublocotenent, frumoasă inaugurare a epoleților. Te felicit! Faci onoare neamului dumitale!” (v. Ibidem, p. 471; cf. Teșu Solomonovici, *Istoria evreilor din România: 2000 de ani de existență*, București, Editura Teșu, 2007, p. 137). Participarea sa pe front s-a încheiat atunci, fiind trecut în rezervă cu gradul de locotenent, dar, în urma petiției sale adresată domnitorului, a revenit în serviciul activ (Marius Mircu, „Evreii în războiul...”, p. 471; Idem, „Evreul” în *Magazin Istoric*, nr. 5 (122)/ mai 1977, pp. 52-53; Adolf Stern, *Din viața unui evreu-român*, București, Tipografia „Progresul”, 1915, pp. 199-202).

¹¹ În timpul războiului, i s-a mai acordat medalia „Virtutea Militară” de aur, clasa I, iar, din partea împăratului Alexandru al II-lea al Rusiei, Ordinului „Sf. Stanilau” cu spade, clasa a III-a, și, din partea principelui Milan al Serbiei, Ordinul „Crucea Takovo”. În decursul serviciului de la Casa Regală, lui Brociner i s-au acordat și alte decorații românești, precum Ordinul „Coroana României” în grad de Ofițer (v. Decretul nr. 2603 din 20 mai 1895 în *Monitorul Oficial*, nr. 118 din 26 august 1895, p. 3993).

¹² Brociner a fost citat în ordinul de zi din 9 septembrie 1877, împreună cu sergentul sanitar Mendel Leizer și sergentul Florin Bercovici (v. Hary Kuller, *Evrei din România*, p. 85; Teșu Solomonovici, *Istoria evreilor din România*, p. 116).

¹³ Lista acestora, deschisă de sublocotenentul Mauriciu Brociner, se regăsește în proiectul de lege pentru naturalizarea română pentru israeliții care au servit în Războiul de Independență (*Monitorul Oficial*, nr. 235 din 17/29 octombrie 1879, pp. 6660-6675). Legea a fost adoptată de Senat în ședința din 13 octombrie 1879 și de Adunarea Deputaților în ședința din 18 octombrie 1879, fiind promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 2529 din 6 noiembrie 1879 (Ibidem, nr. 255 din 11/23 noiembrie 1879, pp. 7078-7093). Lipsește, deocamdată, un studiu dedicat veteranilor evrei din Războiul de Independență. Articolul semnat de Lya Benjamin și Jean Ancel, „Evreii în Războiul de Independență al României (1877-1878)” în *Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorică a Evreilor din România*, nr. 1/1997, pp. 102-112, se referă mai degrabă la episodul unei ambulanțe operate pe front de o echipă de medici evrei (ambulanța „Zion”). În anexă sunt reproduse câteva documente referitoare la Mauriciu Brociner, pentru a ilustra ascensiunea în societatea românească a unui veteran româno-israelit al Războiului de Independență. Textul lui Marius Mircu, „Evreii în războiul de independență a României” (reprodus în antologia *De la Cilibi Moise la Paul Celan*, pp. 462-475), acordând un larg spațiu lui Mauriciu Brociner, este destul de literarizat, fiind publicat inițial în *Alte șapte momente*, Haifa, 1978, pp. 60-65 (a doua din seria de trei broșuri care debutase cu *Șapte momente din istoria evreilor din România*).

¹⁴ Prin decizia ministrului Finanțelor nr. 22532 din 22 iulie 1881, semnată de un subaltern, Mauriciu Brociner, impiegat de cancelarie clasa I la biroul vamal Galați, a fost destituit, în urma telegramei șefului-perceptor al biroului, care îl acuza de „o conduită arogantă către superiorii săi”. A fost înlocuit în postul său de Pericle Mavrodin, impiegat de cancelarie clasa I de la biroul vamal Brăila (*Monitorul Oficial*, nr. 94 din 28 iulie/9 august 1881, p. 3000).

funcții pe lângă Mareșalatul Palatului (de exemplu, cea de casier)¹⁵. Ca rezervist, a fost înaintat locotenent, la 16 martie 1883¹⁶; căpitan, la 10 mai 1886; maior, la 8 aprilie 1896; locotenent-colonel¹⁷, la 10 mai 1906, cu ocazia serbărilor Jubileului de 40 de ani de domnie a regelui Carol I; și, în fine, colonel, la 10 mai 1913¹⁸. La 30 decembrie 1907, la propunerea lui Louis Basset¹⁹, administratorul Curții Regale, regele Carol I l-a numit pe Brociner director („șef”) al Serviciului Palatului și al Mareșalatului Curții Regale²⁰.

¹⁵ Conform *Anuarului Bucureștilor*, Brociner a îndeplinit următoarele funcții: ajutor al Cancelariei (ed. 1885, p. 23), atașat la Cancelaria Regală (ed. 1886-1887, p. 1, și *eds. urm.*) și casier al Cancelariei Regale (ed. 1895, p. 1, și *eds. urm.*). De asemenea, a contribuit și la alte inițiative regale. De exemplu, la momentul înființării, în anul 1905, a societății de caritate „Țesătorea”, patronată de regina Elisabeta, Brociner era casierul societății (*Monitorul Oficial*, nr. 65 din 22 iunie 1905, p. 2453). În lucrarea memorialistică *Colțul penaiților mei*, publicată în limba germană (*Mein Penatenwinkel*, Frankfurt, Minjon, 1908), regina Elisabeta amintește: „(...) în familia noastră sunt reprezentate toate religiile. Avem printre noi catolici, protestanți, ortodocși, iar secretarul nostru este evreu și tocmai pe el mă reazăm în toate acțiunile mele filantropice. Colonelul Brociner a fost de două ori grav rănit în războiul din 1877; curând după aceea a devenit secretarul nostru și se sacrifică cu un devotament fără egal pentru cei care suferă, care sunt săraci și așteaptă ajutorul nostru (...)”; v. Carmen Sylva, *Colțul penaiților mei*, traducere, cuvânt introductiv și addenda de Dumitru Hincu, ediția a II-a revăzută, București, Editura Vivaldi, 2016, p. 52.

¹⁶ Înaltul Decret Regal nr. 769 din 6 martie 1883, în *Monitorul Oficial*, nr. 278 din 11/23 martie 1883, p. 4506. Pentru celelalte înaintări, am indicat datele din *Anuarul Armatei*.

¹⁷ Diploma regală de locotenent-colonel din 3 iunie 1906 este reprodusă în Lya Benjamin, Jean Ancel, „Evreii în Războiul de Independență al României (1877-1878)”, p. 109. În anul 1911, Brociner a înaintat o cerere pentru promovarea la gradul de colonel, care inițial i-a fost refuzată; v. G. T. Kirileanu, *Martor la istoria României (1872-1960): Jurnal și epistolar*, ediție îngrijită, cuvânt înainte, note și indice de Constantin Bostan, vol. I, București, Rao, 2013, p. 191. Ulterior, în anul 1913, a fost avansat colonel. Marius Mircu relatează o discuție avută cu Brociner în anii '40, în care acesta susținea că a primit promisiunea avansării la gradul de general, din partea unor oficiali ai Ministerului de Război, cu condiția creștinării sale. Regina Elisabeta l-ar fi descurajat, spunându-i: „Dacă îți trădezi credința, n-ai să te mai bucuri nici de stima, nici de încrederea mea” (v. Marius Mircu, „Evreii în războiul de independență a României”, p. 472).

¹⁸ Brociner a fost înaintat colonel prin Înaltul Decret Regal nr. 3802 din 9 mai 1913, în *Monitorul Oficial*, nr. 33 din 15 mai 1913, p. 1431. După Primul Război Mondial, la 1 aprilie 1919, împlinind 64 de ani, a fost trecut în retragere pentru limită de vârstă, cu gradul de colonel, prin Înaltul Decret Regal nr. 4412 din 18 octombrie 1919, publicat în *Monitorul Oficial*, nr. 151 din 23 octombrie 1919, p. 8601.

¹⁹ Louis Basset (1846-1931) a fost cel mai longeviv demnitar al Curții Regale. Intrând în slujba domnitorului Carol I în anul 1869, a devenit secretarul particular al regelui Carol I și al regelui Ferdinand, precum și administrator al Curții Regale, funcție pe care a continuat să o îndeplinească și la curtea regelui Carol al II-lea, până la moartea sa. Jurnalul său din anii 1916-1921 a fost publicat sub îngrijirea Alinei Pavelescu (v. *Războiul unui slujitor devotat*, București, Humanitas, 2019).

²⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare ANIC], Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 29/1908, f. 2. Decretul este reprodus în Lya Benjamin, Jean Ancel, „Evreii în Războiul de Independență al României (1877-1878)”, p. 110. Ulterior promovării la Curtea Regală, în august 1908, Brociner a fost decorat de împăratul Nicolae al II-lea al Rusiei cu Ordinul „Sf. Ana”, clasa a II-a (diploma și traducerea sunt reproduse în *Ibidem*, pp. 111-112). Alte decorații străine primite: din partea împăratului Franz Iosif al II-lea, Ordinul „Coroana de

După moartea regelui Carol I, în anul 1914, Brociner a fost păstrat la curtea regelui Ferdinand ca director al Serviciului Palatului²¹ și a lucrat în serviciul direct al reginei Elisabeta²². Vechi funcționar al Curții, Brociner se bucura deja de un renume în rândul comunității evreiești. G. T. Kirileanu²³, angajat al Cancelariei Regale și bibliotecarul Palatului, consemna cum, recomandându-se ca „bibliotecar al regelui” pe lângă un evreu în timpul unei deplasări în țară, a primit, prompt, comentariul: „Va să zică vă cunoașteți cu dl. Brociner”²⁴. Tot Kirileanu consemnează atmosfera de la Curte în anii neutralității, când au existat dispute între membrii personalului Casei Regale pe seama opiniilor privind conflagrația europeană. Brociner, care de mulți ani își exprimase deja opinia proastă despre „transilvănenii” care „se vâra peste tot” și „sunt prefăcuți”²⁵, s-a afirmat ca un partizan al eliberării Basarabiei²⁶ (deci, al alianței cu Puterile Centrale, contra Rusiei)²⁷. Cele mai frecvente dispute le avea cu aghiotantul regal, locotenent-colonelul Paul Angelescu²⁸, adept entuziast al eliberării Bucovinei și Transilvaniei de către români. De exemplu, într-o zi din octombrie 1914, Kirileanu i-a surprins pe cei doi în sala adjutanților „certându-se... tot pe seama neomeniilor din Bucovina”²⁹.

La 14/26 august 1916 România a intrat în război de partea Antantei³⁰. Campania a debutat prost iar, având perspectiva ocupării Bucureștilor de către Puterile Centrale, Familia Regală, guvernul și celelalte

Fier”, clasa a III-a și Ordinul „Franz Iosef” în grad de Comandor; din partea împăratului Germaniei, Ordinul prusac al Coroanei, clasa a II-a; din partea regelui Bulgariei, Ordinul „Sf. Alexandru”; din partea sultanului, Ordinul „Medjidie” etc.

²¹ G. T. Kirileanu, *Jurnal și epistolar*, I, p. 346, însemnare din 13/26 noiembrie 1914.

²² Ibidem, p. 319, însemnare din 20 octombrie/2 noiembrie 1914; p. 357, însemnare din 24 noiembrie 1914.

²³ Gheorghe Teodorescu (G. T.) Kirileanu (1872-1960) a intrat în slujba Curții Regale în anul 1906, iar în anul 1909 a devenit bibliotecarul Palatului. A fost înlăturat din post odată cu venirea pe tron a regelui Carol al II-lea. Eminent cărturar, a fost unul dintre editorii operei lui Ion Creangă.

²⁴ G. T. Kirileanu, *Jurnal și epistolar*, I, pp. 165-166, însemnare din 5 iulie 1910.

²⁵ Ibidem, pp. 147-148, însemnare din 19 noiembrie 1908.

²⁶ Ibidem, p. 281, însemnare din 9/22 septembrie 1914: „[Brociner și cumnatul său] iar m-au întrebat de ce ținem mai mult la ardeleni decât la basarabeni”.

²⁷ Despre partizanii acestei opțiuni a scris Lucian Boia, v. „Germanofili”: *elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Humanitas, 2009.

²⁸ Paul Angelescu (1872-1949), ofițer de carieră, a intrat în slujba regelui Carol I ca adjutant regal, în anul 1910. A îndeplinit funcții de comandă în campania Războiului de Întregire iar, în anii 1920-1927, a fost șef al Casei Militare și mareșal al Palatului. A fost ministru al Apărării Naționale în guvernele Brătianu și Tătărescu (4 iunie 1927 - 9 noiembrie 1928 și 27 iulie 1934 - 28 august 1937), precum și Inspector General al Armatei.

²⁹ G. T. Kirileanu, *Jurnal și epistolar*, I, 2013, p. 315, însemnare din 18/31 octombrie 1914.

³⁰ Pentru contribuția evreiască, vezi *Evreii din România în războiul de reîntregire a țării: 1916-1919*, volum alcătuit de Dumitru Hîncu, selecția materialului de Lya Benjamin, prefată de Constantin Antip, București, Hasefer, CSIER, 1996. Reținem o idee formulată, în prefața cărții, de generalul Antip, conform căreia Eroul Războiului de Independență (Mauriciu Brociner) „avea să fie luat drept model de contingentele de evrei participante la Războiul de Reîntregire a României” (Ibidem, p. 10).

instituții centrale s-au refugiat la Iași. Înaintea părăsirii capitalei, Barbu Știrbei³¹, administratorul Curții Regale în locul lui Basset (care în 1916 fusese trimis într-o misiune în străinătate, din care nu a revenit până la finalul războiului³²), a încredințat lui Brociner următorul mandat, la 15/28 noiembrie 1916:

„Domnul Colonel Brociner, Directorul Palatului Regal și al Cancelariei Marelui Prinț, fiind însărcinat în lipsa noastră din Capitală cu administrația Casei Regale și a Palatului Regal din București, este autorizat a expedia în numele nostru toată corespondența, a aproba toate cheltuielile necesare întreținerii Casei și a lua orice măsuri pentru asigurarea bunului mers în toate serviciile dependente de această administrație.

Din Înalț Ordin am delegat pe Domnul Al. Tzigara Samurcaș, Directorul Fundației Carol I, cu apărarea intereselor generale ale Casei Regale, cu care urmează a fi pus în legătură”³³

[subl. în original]

Alexandru Tzigara-Samurcaș³⁴ primise de la Barbu Știrbei mandatul de „a reprezenta Casa Regală și Domeniul Coroanei și a apăra interesele

³¹ Barbu Știrbei (1872-1946) a fost administratorul Domeniului Coroanei (1913-1919) și administrator interimar al Casei Regale (1916-1918). Prim-ministrul unui guvern de scurtă durată (4-21 iunie 1927), a fost trimis într-un exil forțat odată cu revenirea regelui Carol al II-lea, în 1930. În anii celui de-al Doilea Război Mondial i s-a încredințat o misiune diplomatică specială la Cairo, pentru a desfășura tratative cu Aliații pentru un armistițiu. În 1945, după căderea guvernului generalului Nicolae Rădescu, regele l-a mandatat cu formarea guvernului, dar presiunile autorităților de ocupație sovietice s-au impus în favoarea numirii lui Petru Groza, la 6 martie 1945.

³² Perioada respectivă este consemnată în jurnalul lui Basset (v. *Războiul unui slujitor devotat*, pp. 29-363).

³³ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 47. Decizia a fost însoțită de o traducere în germană, v. *Ibidem*, f. 48.

³⁴ Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872-1952), profesor de estetică și istoria artei la Școala Națională de Arte Frumoase. În 1899 a devenit director al bibliotecii Fundației Regale „Carol I” (a ocupat acest post până în 1946), iar în 1906 a fost numit la conducerea noului Muzeu etnografic, de artă națională, artă decorativă și artă industrială (din 1915, Muzeul de artă națională „Carol I”). A fost un apropiat colaborator al regelui Carol I, în epocă vehiculându-se în mod fals zvonul că ar fi fost copilul din flori al regelui (în timp ce Lucian Boia acreditează presupusa filiație, Vasile Docea o demontează în mod convingător; v. Lucian Boia, „Germanofili”: *elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Humanitas, ediția a II-a, 2010, p. 327, respectiv Vasile Docea, „La curtea iubirilor reprimite” în *Tribuna*, nr. 41/2004, pp. 12-15). A fost prefect al Poliției Capitalei în anii ocupației germane. În septembrie 1917 s-a întâlnit cu împăratul Wilhelm al II-lea la Curtea de Argeș, în timpul vizitei sale în România. Demisionând din funcția de prefect la 1/14 ianuarie 1918, a fost renumit prin decret regal, în timpul guvernului Alexandru Marghiloman, continuând să exercite funcția în ultimele luni ale ocupației germane (aprilie-noiembrie 1918).

respective, față de autoritățile civile și militare, în tot timpul absenței din Capitală” a Curții Regale³⁵.

Colaborarea între Brociner și Tzigara-Samurcaș, deși începuse sub premise favorabile, s-a deteriorat în contextul ocupației germane. În ziua intrării trupelor Puterilor Centrale în București, la 23 noiembrie/6 decembrie 1916, germanilor și deținuților străini eliberați³⁶ li s-a permis de către Brociner (cum a pretins Tzigara-Samurcaș) să pătrundă în curtea Palatului Regal, de unde au aclamat armata ocupantă. Sosind la fața locului, feldmareșalul August von Mackensen³⁷ a declarat, în aceeași zi, că „nimeni (din ocupanți – n.n.) nu se va atinge de reședințele regale”³⁸. Ziua următoare, Tzigara-Samurcaș i-a scris lui Brociner, reproșându-i gestul față de armata ocupantă:

„[...] nu trebuie să uităm că suntem ținuți să reprezentăm mai presus de toate și cu cât mai multă demnitate interesele suveranului nostru, mai ales în asemenea grele momente pentru patria și demnitatea noastră”³⁹

³⁵ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 49. Traducerea în germană a deciziei la Ibidem, f. 287v.

³⁶ Odată cu intrarea României în război, la 14/27 august 1916, o serie de funcționari de origine străină au fost internați ca deținuți, cei de la Palatul Regal fiind trimiși la moșia regală de la Copăceni (ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 44/1916). Printre ei se afla și intentendul Theodor Kraemer. Au fost eliberați înaintea intrării trupelor Puterilor Centrale în București.

³⁷ August von Mackensen (1849-1945), comandantul armatelor Puterilor Centrale pe frontul românesc (august 1916 - mai 1918), guvernator al teritoriului românesc ocupat.

³⁸ Alexandru Marghiloman (1854-1925), om politic conservator și cunoscut „germanofil”, consemnează că, în momentul ocupării Bucureștilor, feldmareșalul August von Mackensen (1849-1945), comandantul armatelor Puterilor Centrale pe frontul românesc, devenit guvernator al teritoriului românesc ocupat, a declarat, sosind la Palatul Regal, că „nimeni (din ocupanți – n.n.) nu se va atinge de reședințele regale” (v. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1927, vol. II, p. 327, însemnare din 23 noiembrie/6 decembrie 1917). Promisiunea s-a adeverit: la 25 martie/7 aprilie 1918, Tzigara-Samurcaș îi scria lui Barbu Știrbei: „reședințele regale din București, Sinaia și Curtea de Argeș nu au suferit întru nimic în timpul ocupației. Din ordinul chiar al Feldmareșalului von Mackensen, reședințele regale nu au fost ocupate de nimeni. De asemenea nu s-a constatat nici o lipsă a obiectelor rămase în diferite reședințe. Din Palatele Regale din București au fost rechiziționate de armatele de ocupație toate trăsurile, caii și hamurile lor, pentru care acum în urmă numai, după repetate cereri ale mele, s-au eliberat bonurile cuvenite. Domeniile Coroanei, precum și moșiile regale, au fost luate de la început sub administrația germană, care urmează a prezenta conturile respective. (...)”; v. ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 18.

³⁹ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, București, Tipografia „Convorbiri literare”, 1920, p. 55; Idem, *Memorii*, volumul II, București, Editura „Grai și suflet - cultura națională”, 1999, p. 169; pentru episoadele ulterioare ale conflictului cu Brociner, a se vedea în special capitolul CLIII, „Vicleșugurile lui Moritz Brociner” (Ibidem, pp. 195-199), capitolul CLVII, „Demisiunea mea ca prefect al Poliției” (Ibidem, pp. 204-207) și capitolul CLX, „Mazilirea lui Moritz Brociner” (Ibidem, pp. 215-217).

La 30 noiembrie/13 decembrie 1916⁴⁰, Alexandru Tzigara-Samurcaș a fost numit prefect al Poliției Capitalei de către girantul Ministerului de Interne, Lupu Kostaki⁴¹, după demisia generalului Alexandru Mustăță⁴². Până în ianuarie 1918, Tzigara-Samurcaș a cumulat funcția de prefect cu cea de reprezentant al Casei Regale.

Din corespondența lui Tzigara-Samurcaș cu Brociner din anii 1916-1918 reies tensiuni, care au sporit continuu⁴³. La 1/14 decembrie 1916 Tzigara-Samurcaș i-a reproșat lui Brociner că a depus o carte de vizită „în numele Casei Regale” la feldmareșalul von Mackensen, „depășindu-și atribuțiile”⁴⁴. Pe parcursul anului 1917, Tzigara-Samurcaș a invocat frecvent aprecierea că, în mandatul său, Brociner are un rol intern în administrația Curții și că numai el, ca reprezentant al Casei Regale, avea dreptul de a purta corespondență și a ține legătura cu autoritățile. Brociner a contrazis ideea unei subordonări ierarhice față de Tzigara-Samurcaș⁴⁵. Această neînțelegere s-a inflamat la sfârșitul anului 1917, când, în urma intervențiilor lui Brociner pe lângă autoritățile judiciare militare germane

⁴⁰ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 335.

⁴¹ Lupu Kostaki (1851-1923), om politic „germanofil”, fusese lăsat girant al Ministerului de Interne prin decizia titularului, Vasile G. Morțun, care, împreună cu guvernul Brătianu, s-a refugiat la Iași.

⁴² Alexandru Mustăță (1854-1927), general, fusese lăsat prefect al Poliției Capitalei, înaintea evacuării orașului, prin decizia ministrului de Interne Vasile G. Morțun. Înlocuitorul său, Alexandru Tzigara-Samurcaș, a susținut că motivul demisiei sale era necunoașterea limbii germane (Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, p. 58).

⁴³ O selecție din corespondență, făcută de Brociner, la ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 52-61, și o selecție făcută de Tzigara-Samurcaș, la Ibidem, ff. 259-332.

⁴⁴ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 51 și 262. Brociner s-a justificat prin faptul că Mackensen se interesase de persoana lui, iar cartea de vizită a fost depusă „în nume personal”. Mărturie a relațiilor lui Brociner cu autoritățile germane stă și o consemnare din jurnalul lui Titu Maiorescu (1840-1917), fost prim-ministru și cunoscut „germanofil”, rămas în București sub ocupație, conform căreia Brociner l-a vizitat la 21 decembrie/3 ianuarie 1917, prezentându-se ca intermediar al feldmareșalului Mackensen pentru a aranja o întâlnire cu Maiorescu (v. Lucian Boia, *„Germanofiliu”*, ed. 2010, p. 46). Maiorescu a refuzat întâlnirea, relatându-i despre vizita lui Brociner și lui Alexandru Marghiloman, care consemnează această conversație în jurnalul său (v. *Note Politice*, II, pp. 367-368, însemnare din 4 ianuarie 1917).

⁴⁵ Vezi, de exemplu: Brociner către Tzigara-Samurcaș, 12/25 ianuarie 1917: „Din parte-mi nu am impietat nici un moment în atribuțiile D-tale, lăsându-ți reprezentarea pe lângă autoritățile civile și militare, deși atât în calitatea mea de Director al întregului serviciu cât și ca însărcinat cu administrarea Casei Regale, am aceleași drepturi”; sau 20 martie/2 aprilie 1917: „Nu-ți recunosc nicidecum vreo superioritate ierarhică. Administrația Curții Regale fiindu-mi încredințată mie, sunt, ca atare, delegat al Casei Regale egal cu D-ta”; și Tzigara-Samurcaș către Brociner, 16/29 aprilie 1917: „Vă invit din nou ca orice corespondență sau intervenire, atât verbală cât și scrisă, ce veți avea de făcut, să treacă prin intermediul meu. (...) Sper că pe viitor nu voi mai avea ocazie să constat nici o abatere din partea Dv”; la 29 aprilie/11 mai 1917: „constat din nou lipsa de interes cu care întâmpinați toate cererile ce vă adresez și vă anunț că această stare de lucruri neputând continua; voi fi nevoit a întrerupe orice comunicare de serviciu cu Dv., adresându-mă direct organelor respective din Administrația Palatului”; în aceeași scrisoare, îi cere să recunoască „însărcinarea superioară” a funcției sale.

(inițial soluționate în favoarea lui Tzigara-Samurcaș)⁴⁶, a obținut o decizie care regla raporturile între cei doi în favoarea lui Brociner⁴⁷. Simțindu-se lezat, Tzigara-Samurcaș a comunicat Ministerului de Interne de la București, la 1/14 ianuarie 1918, demisia din funcția de prefect al Poliției Capitalei, precum și retragerea din calitatea de reprezentant al Casei Regale (asupra căreia a revenit în februarie 1918)⁴⁸.

Inamiciția dintre Tzigara-Samurcaș și Brociner a culminat cu un incident petrecut la 22 februarie/7 martie 1918 în antreul Palatului Regal. Rugat de Mackensen, Tzigara-Samurcaș sosise la Palat pentru a prezenta clădirea ministrului german al Afacerilor Externe, Richard von Kühlmann⁴⁹, aflat la București. Brociner, a pretins Tzigara-Samurcaș, i-a refuzat accesul, iar, în altercația ce a urmat, acesta din urmă i-a dat un pumn în obraz, după care s-a îndepărtat⁵⁰. Vizita ministrului german nu a fost tulburată. Ziua următoare, Brociner i-a făcut lui Tzigara-Samurcaș o plângere la poliție, ambii fiind chemați să dea declarații⁵¹. Brociner a ridicat și problema unui duel, iar opinia militarilor pe care i-a consultat, generalul Mustață, fostul prefect al Poliției Capitalei, și colonelul Alexandru Magheru⁵², fost adjutant regal, a fost că, în baza regulilor de duel,

⁴⁶ A se vedea adresa Administrației Militare Germane în România nr. 5105 din 2/15 iunie 1917, prin care lui Tzigara-Samurcaș i se recunoștea funcția de a reprezenta interesele Casei Regale și Domeniului Coroanei pe lângă autoritățile civile și militare, iar lui Brociner aceea de a gestiona chestiunile interne ale administrației Palatului (ANIC, Fond *Casa Regală Oficiale*, dosar 120/1918, f. 47).

⁴⁷ Decizia semnată de colonelul Richard Hentsch (1869-1918), șeful Statului Major al Administrației Militare Germane în România (de la 1 martie 1917 până la 13 februarie 1918, când a murit), la ANIC, Fond *Casa Regală Oficiale*, dosar 120/1918, f. 66: „Afacerile Administrației Palatului Regal din București le girează Colonelul Brociner. Profesorul Tzigara se va abține de la orice amestec. Numai dacă o chestiune de reprezentare de interese ale Administrației Palatului în afară, atunci Colonelul Brociner este obligat de a înștiința pe Profesorul Tzigara și ambii domni se vor pune de acord pentru pertractarea ulterioară. Dacă nu se ajunge la un acord asupra aceia ce, în atari cazuri, ar fi necesar pentru «apărarea» drepturilor Administrației Palatului, atunci decide în această privință profesorul Tzigara. Acesta nu stă în nici un fel de raport de superior față de Colonelul Brociner”.

⁴⁸ În memoriile sale, Alexandru Tzigara-Samurcaș recunoaște că respectivul incident a fost un pretext pentru demisia sa, motivul real fiind neînțelegerile cu Lupu Kostaki, superiorul său ierarhic (v. *Memorii*, II, p. 184).

⁴⁹ Richard von Kühlmann (1873-1948), ministru secretar de stat pentru Afacerile Externe (6 august 1917 - 9 iulie 1918), sosise la București la 28 ianuarie/10 februarie 1918, în toial negocierilor pentru semnarea armistițiului româno-german, semnat la Buftea la 20 februarie/5 martie.

⁵⁰ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, II, pp. 211, 215-216.

⁵¹ Declarația lui Alexandru Tzigara-Samurcaș asupra incidentului, datată 8 martie 1918, la ANIC, Fond *Casa Regală Oficiale*, dosar 120/1918, f. 38, și declarația lui Mauriciu Brociner, la Ibidem, f. 34. Cele două relatări diferă: Tzigara-Samurcaș susține că l-a agresat din cauza încercării de a-l da afară din Palat, în timp ce Brociner, prezentându-se ca fiind primul agresor, își motiva gestul printr-o injurie pe care Tzigara-Samurcaș i-o adresase, făcând referire și la originea sa evreiască. În declarația sa, un martor, comisarul Nicolae Ardeleanu, a confirmat injuria (Ibidem, f. 34 față/verso).

⁵² Alexandru Magheru (1854-1947), adjutant al regelui Carol I în anii 1906-1910. A intrat în rezerva Armatei, în anul 1914, cu gradul de colonel. Tatăl său, Gheorghe Magheru (1828-

„ofensatul este cel care primește lovitura”, deci Tzigara-Samurcaș ar fi fost în măsură să pretindă „satisfacție” printr-un duel, lucru care nu s-a întâmplat⁵³.

În martie 1918, în urma armistițiului cu Puterile Centrale, după ce legătura dintre Palatul de la București și Curtea Regală de la Iași a putut fi reluată, suveranii și membrii Curții de la Iași au aflat despre conflictul între Brociner și Tzigara-Samurcaș⁵⁴. Într-o scrisoare adresată lui Barbu Știrbei la 25 martie/7 aprilie 1918, cel din urmă a reclamat „greutățile de tot felul, ce de la început am avut de întâmpinat din partea D-lui Col. Brociner”, acuzând mai ales atitudinile și gesturile lui Brociner față de autoritățile de ocupație. În acest sens, și-a însoțit scrisoarea cu anexe „doveditoare”⁵⁵. Mareșalul Curții, Henri Catargi⁵⁶, a prezentat situația regelui Ferdinand. La 21 martie/3 aprilie 1918, Catargi i-a confirmat lui Tzigara-Samurcaș mandatul de reprezentant al Casei Regale, în timp ce mandatul lui Brociner a fost transferat lui Laurențiu Steinebach, administratorul interimar al Palatului Cotroceni. În același timp, le-a cerut lui Tzigara-Samurcaș și Brociner să înainteze un memoriu-raport privind relația lor de colaborare în anii ocupației, promițând că, în final, va fi luată o hotărâre imparțială⁵⁷.

1875), a fost avocat, magistrat, prefect de Gorj și deputat. Bunicul său era generalul Gheorghe Magheru (1802-1880), comandant general al trupelor revoluționare din Țara Românească în anul 1848. Unchiul său, Romulus Magheru (1847-1897), a fost adjutantul regelui Carol I în anii 1880-1882.

⁵³ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 39.

⁵⁴ În jurnalul său, regina Maria notase inițial, la 18/31 martie 1918: „Am primit vești despre palatele din București. Brociner s-a comportat admirabil, la fel și Kopkow [Arthur Kopkow era șeful grajdurilor regale; în 1916-1918, soția sa, care lucra drept cameristă la Palat, a însoțit Familia Regală în Moldova – n.n.] și grădinarul meu cel amabil de la Copăceni. Tzigara, Steinebach [casier-contabil al Casei Regale, însărcinat la 15/28 noiembrie 1916 cu administrarea Palatului Cotroceni – n.n.] și Kraemer [intendant – n.n.] s-au ridicat la înălțimea situației. Bătrânul Liemann [arhitectul Casei Regale – n.n.] și Burin [cameristă – n.n.] nu s-au lăsat nici ei mai prejos - Liemann a fost foarte decent. Mă bucur că oamenii în care am crezut nu m-au dezamăgit” (Maria, regină a României, *Jurnal de război*, trad. Anca Bărbulescu, ediție îngrijită de Lucian Boia, București, Humanitas, 2014, vol. II). La acel moment, informațiile primite de familia regală erau aproximative. Steinebach sosind la Iași, la 26 mai/8 iunie 1918, după întâlnirea cu acesta, regina Maria nota: „Tot ce mi-a povestit mi-a sfâșiat inima, mi-a pricinuit o durere de neîndurat, nimicitoare... E oribil, oribil, toate detaliile sunt oribile, oribile... El însuși spune că germanii s-au prefăcut în brute groaznice și necinstite; totuși, precum cei mai mulți, vorbește admirativ despre Mackensen, care se pare că a rămas un gentilom și încearcă sau cel puțin vrea să lase impresia că încearcă să-i ajute pe români și să asculte corect toate plângerile celor oprimați. (...)” (Ibidem, vol. III).

⁵⁵ ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 18-19. Și față de purtarea altor funcționari au existat plângeri; de pildă, Steinebach a adresat la 12 iulie 1918 un memoriu lui Tzigara-Samurcaș privind lipsa de loialitate a lui Arthur Kopkow, pe care acesta l-a înaintat Mareșalatului Curții, vezi Ibidem, ff. 20-26.

⁵⁶ Henri Catargi (1860-1944), absolvent de studii în Drept la Paris, magistrat, funcționar al Băncii Naționale a României (cenzor în anii 1899-1910 și director în anii 1910-1914), mareșal al Curții Regale în anii 1914-1920 și ministru plenipotențiar al României la Bruxelles în anii 1920-1929. Este tatăl pictorului Henri H. Catargi (1894-1976).

⁵⁷ Adresele lui Henri Catargi către Tzigara-Samurcaș, Steinebach și Brociner, la ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 205-209.

Cei doi au răspuns prompt acestei solicitări⁵⁸. Brociner, pe lângă adresele către mareșalul Curții, în care a protestat contra retragerii mandatului său, a adresat, la 23 aprilie/6 mai 1918, o petiție regelui Ferdinand, solicitând delegarea unei comisii pentru anchetarea cazului său⁵⁹. Între timp, predând gestiunea către Steinebach, Brociner i-a propus lui Tzigara-Samurcaș stingerea conflictului, pe care cel din urmă a acceptat-o⁶⁰.

Conform variantei prezentate de Tzigara-Samurcaș, Brociner se făcea vinovat de „lipsa totală de demnitate față de armata ocupată”, „dificultăți și piedici” puse lui Tzigara-Samurcaș, abuzuri etc. În apărarea sa, Brociner invoca faptul că Tzigara-Samurcaș „a avut o atitudine mereu ofensatoare și umilitoare” față de el, dar respingea acuzațiile privind favorizarea trupelor de ocupație, încercând să arate că „și-a făcut datoria întotdeauna și că tot ce spune D-l Al. Tzigara Samurcaș sunt invenții provocate de faptul că n-a voit să-i recunoască vreo superioritate în îndeplinirea mandatelor ce amândoi aveau”. Relatările unor angajați ai Curții, precum Kivu Ionescu, casier-contabil al moșiei regale Sinaia-Predeal, nuanțau cele două perspective⁶¹.

La 1/14 iunie 1918, la Iași, regele Ferdinand îl primea în audiență pe Alexandru Tzigara-Samurcaș, sosit de la București. Cazul lui Brociner a fost unul dintre subiectele discutate⁶². Câteva zile mai târziu, Tzigara-Samurcaș, revenind în capitală, îi comunica lui Brociner, la 7/20 iunie 1918, revocarea sa din funcția de director al Palatului Regal, în care fusese numit de regele Carol I în anul 1907, acesta fiind nevoit să-și părăsească serviciul și locuința de la Palat⁶³. În schimb, i s-a propus pensionarea, cu condiția semnării unei

⁵⁸ Memoriul lui Brociner la ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 44-46 (transmis la 23 martie/5 aprilie 1918, conform telegramei de la Ibidem, f. 72). Memoriul lui Tzigara-Samurcaș din 11/24 aprilie 1918, la Ibidem, ff. 252-258 (însoțit de 64 de anexe, la Ibidem, ff. 259-332). Rezumatele alcătuite de Cancelaria Regală în mai 1918, pe seama relatărilor și completărilor ulterioare, la Ibidem, ff. 9-10 (pentru Tzigara-Samurcaș) și Ibidem ff. 11-12 (pentru Brociner).

⁵⁹ Ibidem, ff. 101-102.

⁶⁰ Ca urmare a gestului de împăcare al lui Brociner, Tzigara-Samurcaș i-a adresat ziua următoare, la 3/16 mai 1918, o scrisoare în care încheia astfel: „Dându-vă în scris asigurarea cuvintelor de care altminteri v-ați convins, că nu sunt animat de nici un spirit de răzbunare în contra Dv și luând act de gestul spontan, venit din partea Dv. ieri, și de mine apreciat, consider incidentul închis, fără nici o retractare din parte-mi și fără nici un amestec în desfășurarea mai departe a hotărârilor ce au fost luate, respectând starea de lucruri dictată de autorități superioare” [subl. în original]. Textul scrisorii, la Ibidem, ff. 5-6. În același sens, a se vedea scrisorile lui Brociner către Henri Catargi și Barbu Știrbei din 3/16 mai 1918, la Ibidem, ff. 97, 99-100.

⁶¹ Memoriul lui Kivu Ionescu din 27 martie/9 aprilie 1918, la Ibidem, ff. 189-196 (rezumat, la ff. 13-14), se încheia cu aprecierea următoare: chestiunile personale și de precădere între Brociner și Tzigara-Samurcaș au dus la „zăpăcirea minților servitorilor și la păgubirea intereselor Casei”.

⁶² Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, II, p. 217. Tzigara-Samurcaș notează că regele era „foarte la curent cu cele bune, ca și cu cele rele petrecute la reședința din București”, unele fapte amuzându-l, altele mâhnindu-l.

⁶³ ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 8.

declarații conform căreia se angaja să nu ridice alte pretenții și să nu protesteze în presă; simbolic, i se acorda titlul de „director onorific al Maresălatului Curții”⁶⁴.

După sfârșitul războiului și revenirea Casei Regale la București, la 18 noiembrie/1 decembrie 1918, cazul Brociner a devenit subiectul unor articole de presă în care Alexandru Tzigara-Samurcaș era prezentat nefavorabil⁶⁵. Astfel, în februarie 1919, acesta a adresat Curții Marțiale o reclamație privind activitatea lui Brociner în timpul ocupației germane⁶⁶. În cadrul procesului au fost citați ca martori demnitari și angajați ai Curții, precum și reprezentanți ai autorităților române din timpul ocupației, politicieni și juriști. Barbu Știrbei, administratorul Casei Regale, a fost citat din oficiu, arătând, în mărturia sa, că mandatul lui Tzigara-Samurcaș era unul superior, dar el contase pe o bună colaborare cu Brociner, pe care îl remarcase ca un funcționar devotat al Curții⁶⁷. Ca martori ai lui Tzigara-Samurcaș au fost citați Laurențiu Steinebach, doi portari și trei servitori⁶⁸. Ca martori ai lui Brociner au fost citați generalul Leon Mavrocordat, fost șef al Casei Militare Regale⁶⁹, foștii adjutanți regali Constantin Costescu⁷⁰,

⁶⁴ Conform proiectului deciziei maresălatului Curții pentru pensionarea lui Brociner, acesta ieșea la pensie, în baza regulamentului pensiilor funcționarilor Cămarilor Regale din 1 ianuarie 1914, pe data de 1 ianuarie 1919. Pensia sa, reprezentând 74% din retribuția lunară, era de 866 lei. Proiectul declarației este datat 7/20 iulie 1918. Ambele documente, la Ibidem, ff. 221-222.

⁶⁵ Un instrument util pentru identificarea articolelor de presă vizându-l pe Tzigara-Samurcaș este lucrarea *Alexandru Tzigara-Samurcaș: 1872-1952: biobibliografie adnotată*, Biblioteca Centrală Universitară din București, 2004.

⁶⁶ Reclamația a fost înregistrată la Curtea Marțială a Corpului II Armată cu nr. 5922 din 25 februarie 1919 (stil nou). În folosul apărării sale, Brociner a adresat lui Henri Catargi, maresălatul Curții, la 15 martie 1919, cererea de a primi copii după memoriul și rapoartele înaintate în aprilie 1918 (ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 140). Și comisarul regal, raportor special, colonelul Ioan Mihăescu, în adresa nr. 12533 din 5/18 martie 1919, solicita maresălatului Curții înaintarea spre Curtea Marțială a dosarului de la Cămarile Palatului privind activitatea lui Brociner (Ibidem, f. 219).

⁶⁷ Ibidem, f. 120.

⁶⁸ Într-o scrisoare adresată directorului ziarului *Universul* în 1930, Brociner afirma că, dintre cei șase martori ai lui Tzigara-Samurcaș „cinci au făcut depoziții ridicole, iar unul mărturie constatată mincinoasă, care a fost respinsă ca atare de instanța judiciară” („Cine este Tzigara-Samurcaș - o scrisoare a domnului colonel veteran Brociner” în *Universul*, nr. 219 din 11 septembrie 1930, p. 3). În afară de Steinebach, ceilalți martori erau portarii Sofronie Comșa și Bogdan Ion, comisionarul Nicolae Ardeleanu și lacheul Nicolae Poenaru (ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 120v). Un al șaselea, pe care nu am reușit să îl identificăm, era probabil cel pe care Brociner îl acuza de mărturie mincinoasă.

⁶⁹ Leon Mavrocordat (1858-1939), general al Armatei Române, a fost șeful Casei Militare Regale (1906-1918), delegat cu atribuțiile maresălatului Curții (1906-1914). La 1 iunie 1918 a părăsit serviciul Palatului, trecând, împreună cu alți ofițeri, la dispoziția Ministerului de Război, pentru însărcinări speciale. În anul 1919 a trecut în rezerva Armatei.

⁷⁰ Constantin Costescu (1861-1945) a fost adjutant al regelui Carol I. În Primul Război Mondial a comandat Divizia 10 Infanterie, căzând prizonier. A ajuns până la gradul de general de divizie.

Nicolae Grașosky⁷¹ și Alexandru Magheru, generalul Eracle Nicoleanu⁷², fostul girant Grigore Antipa⁷³, omul politic Constantin C. Arion⁷⁴, juriștii Constantin Hamangiu⁷⁵, Oscar Niculescu⁷⁶, Petre Sfetcu⁷⁷ ș. a. În afară de Antipa, care și-a limitat mărturia la corespondența purtată cu acuzatul în timpul ocupației, martorii lui Brociner au susținut că acesta nu a manifestat atitudini împotriva dinastiei sau țării⁷⁸. Neputând fi acuzat de vreo faptă penală, Mauriciu Brociner a fost exonerat⁷⁹.

⁷¹ Nicolae Grașosky (1861-?), ofițer de marină, a fost adjutant al regelui Ferdinand I. În anii Primului Război Mondial a condus secția română de pe lângă Societatea Internațională de Cruce Roșie de la Berna („Agenția de Cruce Roșie Română”). A ajuns până la gradul de amiral.

⁷² Eracle Nicoleanu (1872-1943), general, prefect al Poliției Capitalei (1930-1931).

⁷³ Grigore Antipa (1867-1944), directorul Muzeului Național de Istorie Naturală (1893-1944), a fost, în timpul ocupației germane, girantul Ministerului Agriculturii și Domeniilor.

⁷⁴ Constantin C. Arion (1855-1923), om politic conservator, ministrul Afacerilor Străine în guvernul Marghiloman (5 martie-23 octombrie 1918).

⁷⁵ Constantin Hamangiu (1869-1932), jurist și magistrat, consilier al Înaltei Curți de Casație și Justiție începând de la 1 octombrie 1918. A fost ministru de Justiție în guvernul Nicolae Iorga (18 aprilie 1931-7 ianuarie 1932). Este cunoscut pentru opera sa juridică, precum și pentru culegerea de legi *Codul general al României*, inițiată în anul 1900 și continuată după moartea sa.

⁷⁶ Oscar Niculescu (1860-1939), jurist și magistrat. La 1919 era prim-președinte al Curții de Apel din București. Ulterior, a devenit prim-președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție (1927-1930).

⁷⁷ Petre Sfetcu (1860-?), jurist și magistrat. Cu studii de drept la Paris, a fost procuror și judecător la Tribunalul Ilfov, precum și președinte al Tribunalului Teleorman. S-a retras din magistratură pentru a intra în viața politică, ca membru al Partidului Conservator. A fost prefect al Județului Ilfov (1899-1904), senator etc.

⁷⁸ ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 121-122.

⁷⁹ Dosarul a fost clasat cu ordinul nr. 20167 din 16 aprilie 1919 (stil nou) al comisarului regal, raportor special, colonelul Ioan Mihăescu, asistat de greșierul cabinetului de instrucție, sublocotenent G. Lissen. Ordinul a fost aprobat de consilierul juridic al Marelui Cartier General, Matei Balș (fost consilier la Înalta Curte de Casație), și confirmat cu ordinul definitiv nr. 1637 din 11 mai 1919 (stil nou) al comandantului corpului II de armată, generalul Nicolae Rujinski. La cererea lui Brociner, i s-a eliberat certificatul constatator nr. 27474 din 21 mai 1919 (stil nou), conform căruia acuzațiile ce i-au fost aduse „erau nefondate și lipsite de temei”, vezi Ibidem, f. 119. Reproducem și relatarea unui vechi funcționar al Curții Regale, Eugeniu Buhman (a fost în slujba Curții din 1898 până în 1940, inițial ca funcționar al Serviciului de Poștă, Telegraf și Telefon al Casei Regale, devenind în timpul domniei regelui Carol al II-lea director al secretariatului particular al regelui): „La înapoierea în Capitală a Curții, profesorul Tzigara-Samurcaș a făcut o reclamație la Curtea Martială, împotriva lui Brociner. După o lungă anchetă, Comisarul Regal a găsit că acuzațiile au fost neîntemeiate. Generalul Comandant al Corpului II de Armată, de comun acord cu Consilierul Juridic al Curții, a pronunțat astăzi [data însemnării este 30 mai 1919, dar decizia a fost anterioară – n.n.] achitarea lui Brociner. Din amănuntele pe care le cunosc și eu în această chestiune, mi-am făcut convingerea că toată acuzația se reduce la o chestiune personală. Brociner a fost un om corect” (Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României: memorii: 1898-1940*, ediție îngrijită de Cristian Scarlat, București, Editura Sigma, 2006, pp. 221-222).

În iunie 1920, Brociner a fost reprimis în serviciul Curții și pensionat cu 38 de ani de activitate⁸⁰. La 1 iulie 1921 a fost numit consul onorific al României la Frankfurt am Main⁸¹. Primindu-l în audiență la 2 februarie 1923, regina Maria a consemnat întâlnirea în jurnalul său⁸². Timpul trecând, Brociner nu a trecut peste felul în care a fost tratat, iar, după moartea regelui Ferdinand (20 iulie 1927), a adresat serviciilor Casei Regale numeroase memorii în care se arăta nemulțumit de drepturile sale ca pensionar al Casei Regale, pe care le considera insuficiente în raport cu îndelungatul său serviciu și nedreptatea concedierii sale. Într-o petiție din 18 martie 1927, Brociner a adresat mareșalului Curții, generalul Paul Angelescu, cererea de a i se plăti o rentă viageră. Cu aprobarea regelui, mareșalul a dispus plata unei indemnizații anuale pentru plata chiriei, în

⁸⁰ Procesul verbal încheiat în urma deciziei de pensionare din 28 iunie 1920, cu semnăturile lui Basset, administratorul Casei Regale, Paul Angelescu, mareșalul Curții, și Brociner, la ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 249. Până a se ajunge la varianta finală, textul deciziei de pensionare a fost îndelung negociat cu Brociner. În acest sens s-au păstrat mai multe proiecte ale deciziei de pensionare, la Ibidem, ff. 131-132 și 164. Într-un raport din 7 februarie 1920 (Ibidem, ff. 223-224), Nicolae Butculescu, contabilul-șef al Casei Regale, arăta că noul regulament de pensii al funcționarilor, slujbașilor și servitorilor Casei și Moșiilor Regale, aprobat de rege prin Înalta Decizie din 28 februarie 1919, includea prevederi diferite față de vechiul regulament al pensiilor funcționarilor Cămarilor Regale din 1 ianuarie 1914. De exemplu, noul regulament includea obligația plății de rețineri pentru fondul de pensii al Casei Regale. Astfel, Butculescu sugera pensionarea lui Brociner conform prevederilor vechiului regulament (cu 1115 lei, deci 82% din 1360 de lei, total ce însuma salariul și sporul de 200 de lei pentru leafă și hrană). În final, Brociner a fost pensionat în baza noului regulament. Deși pensia era de 100% din cuantumul retribuției lunare din 1919, 1360 lei, cu un spor de 11%, aducând totalul la 1509 lei, Brociner urma să primească, efectiv, 1300 de lei, pentru a se achita obligațiile sale față de fondul de pensii. Procesul-verbal includea următoarea declarație: „Subsemnatul, Colonel M. Brociner, declar că sunt mulțumit cu modul cum s-au lichidat drepturile mele și că nu mai am nici o pretenție față de Administrația Casei Regale. Prezentul act fiind privat, ambele părți se leagă de a-i păstra caracterul absolut confidențial”.

⁸¹ Înaltul Decret Regal nr. 2890 din 2 iulie 1921, conform *Monitorul Oficial*, nr. 76 din 9 iulie 1921, p. 2837.

⁸² Maria, regină a României, *Însemnări zilnice*, trad. Sanda Racoviceanu, ediție îngrijită de Vasile Arimia, vol. V (1923), București, Editura Historia, 2006, pp. 48-49: „Această audiență (a lui Iuliu Maniu - n.m.) a fost urmată de una de care mă temusem de mult timp. Sărmanul bătrân Brociner, omul care a fost la palat timp de 30 de ani și care a fost scos din serviciul nostru, la înapoierea de la Iași, datorită acuzațiilor ce i-au fost aduse de Tzigara și Steinebach. Ulterior, el a fost achitat, dar a trebuit oricum să părăsească casa și de atunci nu l-am primit niciodată, pentru că și eu am fost foarte supărată pe el, deoarece fusese lăsat să se ocupe de interesele noastre la București, în timpul exilului nostru, și se presupune că el s-a pus mai mult sau mai puțin la dispoziția inamicului. El este evreu, dar a fost întotdeauna un bun slujitor. De doi ani, este consulul nostru la Frankfurt. Ei bine, în cele din urmă, m-am înduioșat și l-am primit. Trebuie să spun că s-a comportat bine. Era palid și copleșit de o reală emoție, avea lacrimi în ochi, dar nici un fel de reproșuri. Absolut demn, a privit această audiență ca un semn de iertare, declarând că, după toată suferința lui amarnică, aceasta este cea mai luminoasă zi din viața sa. Am vorbit despre condițiile din Germania și el a fost chiar interesant”. Cu ani în urmă, la 15 iunie 1920, regina nota: „Am vorbit mult după micul dejun cu Angelescu [șeful Casei Militare Regale – n.n.] în legătură cu chestiunea Brociner” (Ibidem, vol. II, 1920, București, Editura Albatros, 2003, p. 178).

valoare de 36.000 de lei⁸³. Ulterior, într-o adresă din 5 august 1927 a subadministratorului Casei Regale, Nicolae Butculescu⁸⁴, lui Brociner i se prezenta perspectiva reducerii pensiei și a suplimentelor. La 28 noiembrie 1927, Brociner scria lui Basset, protestând față de această posibilitate. Pe document apare rezoluția: „Pensia pe 1928 a rămas aceeași ca în 1927”⁸⁵. Adresele au continuat în 1928, colonelul Brociner cerând recalcularea pensiei sale, înmulțirea acesteia cu indexul legal de scumpire, pentru plata unei rente pentru despăgubirea daunelor morale și materiale suferite și reabilitarea sa publică⁸⁶. Cererile sale nu erau chiar atât de exagerate, ținând cont de inflația ce urmase Primului Război Mondial⁸⁷. Deși, în

⁸³ ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 243-244.

⁸⁴ Nicolae Butculescu (1867-1944), contabil. În serviciul curții din 1889, a fost numit în 1908 șeful Serviciului Contabilității și Casieriei, apoi subadministrator.

⁸⁵ ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, ff. 178-179.

⁸⁶ Ibidem, dosar 59/1928. La dosar sunt incluse memoriile din 5 august, 12 august și 8 septembrie 1928, adresate administrației Casei Regale, urmate de încă două din 2 și 8 octombrie 1928, adresate ministrului Casei Regale, Constantin Hiott. Cităm câteva pasaje. În memoriul din 5 august 1928, Brociner afirmă: „[...] Așezarea mea la pensie, precum știți, am acceptat-o nu de bună voie, ci forțat de situația precară materială în care mă găseam, fiind revocat în mod ilegal din funcțiune, deși toate acușățiunile îndreptate împotriva mea au fost constatate juridicește calomnioase”. Prin urmare, el cere „reabilitarea mea deplină, prin anularea revocării mele făcută în public, printr-un act adus asemenea la cunoștința publică, ceea ce ați omis a face, cu toate că, prin art. 5 al deciziei de trecerea mea la pensie, ați luat obligațiunea de a anula orice dispozițiuni luate împotriva mea”. Mai cere că „administrația Casei Regale să-mi plătească, pentru daunele morale și materiale ce mi-a pricinuit, o despăgubire sub formă de rentă viageră, ireductibilă, [transferabilă] asupra soției mele, independentă de pensia ce o primesc din Casa pensiunilor în virtutea decisiunii respective de la 28 Iunie 1920. Pensia nu constituie o despăgubire pentru daunele morale și materiale ce am suportat și suport încă, ci este un drept ce se cuvine fiecărui funcționar după numărul anilor de serviciu”. În memoriul din 12 august 1928 afirmă: „Administrația Casei Regale (...) mi-a impus de a păstra caracterul absolut confidențial al actului de așezarea mea la pensie, măsură prohibitivă a unui drept cuvenit mie, de a aduce la cunoștința publică reabilitarea mea și din partea Curții Regale, ca o consecință a decisiunii de clasare definitivă de către Curtea Marțială a învinuirilor îndreptate împotriva mea. E timp ca aceste persecuțiuni să-și ia sfârșit și să nu se uite că am servit cu credință și devotament 38 de ani în Casa Regală [se referă la anii 1882-1920, n. n.]”. În memoriul din 8 octombrie 1928 adresat ministrului Casei Regale, Constantin Hiott, Brociner arată că administrația Casei Regale nu i-a răspuns la ultimele trei adrese [5, 12 august și 8 septembrie], iar că „întârzierea Administrației Casei Regale de a da urmare reclamațiunii mele îmi pricinuieste mari daune”.

⁸⁷ Eugeniu Buhman nota: „În 1920 a fost scos la pensie cu o leață de mizerie și a murit (...) în cea mai completă sărăcie. Îmi pare rău că sunt silit să constat că Palatul Regal nu se poartă așa cum ar trebui cu oamenii care l-au servit o viață întreagă” (Buhman, *Memorii*, p. 222). În privința cuantumului pensiei, colonelul Brociner arată, în memoriul din 5 august 1928 (amintit în nota anterioară), că „în 1920 am admis a se trece în decizia de trecerea mea la pensie numai suma de Lei 1300 drept pensie lunară, am făcut-o, conform înțelegerii de atunci (...) pentru achitarea succesivă a vărsământului de 50% asupra totalului reținerilor pe cei 30 ani trecuți [noul regulament din 1919, în baza căruia a fost pensionat, a introdus obligația reținerilor către fondul de pensii al Casei Regale, care lipsea din regulamentele anterioare – n.n.]”. Brociner susținea că suma la care era îndreptățit era de 1509 lei (retribuția din 1919 de 1360 lei, la care se adăuga un spor de 11% de 149 lei), iar, în anii 1920-1924, primind suma de 1300 lei, restul de 209 lei trebuiau considerați drept

aprilie 1927, fusese elaborat proiectul unei decizii ce urma să fie semnată de ministrul Casei Regale, Constantin Hiott⁸⁸, și de mareșalul Curții, Paul Angelescu, prin care lui Brociner i se acorda o rentă viageră de 30.000 de lei, transferabilă asupra soției sale, acesta a rămas doar în stadiul unei bune intenții⁸⁹.

În anul 1923, după ce și-a încheiat serviciul diplomatic la Frankfurt, Brociner a rămas, în mare parte, o persoană privată, trăind alături de soția sa, Eugenia. A rămas activ în cadrul comunității evreiești și în câteva societăți comerciale⁹⁰. În anul 1930, a adresat o scrisoare ziarului

contribuție la fondul de pensii al Casei Regale (într-o notă pe marginea memoriului, Butculescu sau Basset contraziceau această interpretare, susținând că „Nu a contribuit”). Efectiv, în 1928, pe lângă pensia inițială de 1300 lei, Brociner mai primea lunar un supliment de scumpete de 2600 lei, care însă nu fusese sporit succesiv în raport cu scumpirea traiului. Anual, mai primea un adaos suplimentar de 24.000 lei, plătit în două rate, la 1 ianuarie și 1 iulie, precum și indemnizația de chirie stabilită la 18 martie 1927 de 36.000 lei, plătită într-o tranșă la 1 aprilie. Repartizând suma totală pe 12 luni, rezultă că Brociner primea, efectiv, 8900 lei. Calculul prezentat de Brociner ne pare convingător: „Pensia derizorie, împreună cu toate suplimentele, ce primesc astăzi e de Lei 8900 pe lună = Lei 296,66 pe zi = Lei 7,41 din 1916, iar pâinea neagră, ce costa [înaintea războiului – n.n.] 0,25 bani, costă astăzi Lei 12 etc. etc.”. Brociner cerea rectificarea pensiei sale lunare la 1509 lei. Aceasta nu s-a întâmplat. În anul 1941, pensia lui Mauriciu Brociner era de 1300 de lei lunar, cu un spor lunar de 2600 lei, totalul fiind de 3900 lei (ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 76/1941, f. 5). Într-adevăr, la acel moment, avea cea mai mică pensie dintre funcționarii superiori ai Casei Regale pensionați. Indicăm, spre comparație, cuantumul celorlaltor pensii: Ștefan Dăscălescu (fost funcționar al Moșiei Regale Mănăstirea), 1400 lei cu spor de 2800 (total, 4200); Constantin Bolomey (fost inspector al moșilor regale), 1720 lei cu spor de 3440 (total, 5160); doamna Matilda Basset, văduva lui Louis Basset (secretar regal și administrator al Casei Regale), 1500 lei cu spor de 3000 (total, 4500); doamna Maria Drosso, văduva colonelului Nicolae Drosso (fost prefect al Palatului Regal), 2050 lei cu spor de 4100 (total, 6150); doamna Louise Steinebach, văduva lui Laurențiu Steinebach (fost administrator al Palatului Cotroceni, mort în 1927), 2250 lei cu spor de 4500 (total, 6750); Constantin Manu (fost secretar al Mareșalatului), 2530 lei cu spor de 5070 (total, 7600); G. T. Kirileanu (fost bibliotecar al Palatului), 3865 lei cu spor de 7730 (total, 11.595); Apostol Popescu (fost secretar al Mareșalatului), 3900 lei cu spor de 7800 (total, 11.700); Nicolae Butculescu (fostul șef al Serviciului Contabilității și Casieriei și subadministrator), 4668 lei cu un spor de 9332 (total, 14.000).

⁸⁸ Constantin Hiott (1861-1941), diplomat și om politic, a fost ministrul plenipotențiar al României la Praga (1920-1925). La 20 septembrie 1924 a fost numit ministru al Casei Regale, luându-și postul în primire la 1 martie 1925. A demisionat din post după întronarea regelui Carol al II-lea (8 iunie 1930). Fiul său, Constantin Dinu Hiott, născut în 1896, a fost ministrul plenipotențiar al României la Bratislava (1939-1940) și Vichy (1940-1944).

⁸⁹ Proiectul, datat 12 aprilie 1927, indica începerea retroactivă a rentei viagere, începând de la 1 ianuarie 1926. Proiectul includea o apreciere pe care ministrul Casei Regale și mareșalul Curții urmau să și-o asume: „ne-am format asemenea deplina convingere despre netemeinicia acestor învinuiri [făcute de Alexandru Tzigara-Samurcaș în 1918 – n.n.] și că Dl. Colonel Brociner și-a făcut în tot timpul datoria în mod foarte conștiincios și devotat”. Vezi ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 120/1918, f. 242.

⁹⁰ De exemplu, a fost ales cenzor al Societății Anonime Române de Investiții și Furnituri din București în 1929 și 1931 (*Monitorul Oficial*, nr. 233 din 18 octombrie 1929, Partea a II-a, p. 12459, și nr. 170 din 25 iulie 1931, Partea a II-a, p. 9523). L-am mai găsit prezent la o întrunire a Ligii Chiriașilor din București: „Dl. Colonel Brociner spune că aproape întreaga sa pensie pe care o primește neregulat [de la Casa Regală – n.n.] este dată pentru chirie. În

Universul, privind vechiul său conflict cu Alexandru Tzigara-Samurçaș⁹¹. În anul 1937 Brociner, aproape nonagenar, a defilat în fruntea veteranilor de la 1877, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la Războiul de Independență⁹².

Situația evreilor din România s-a înrăutățit începând din anul 1938, odată cu promovarea unei legislații care le restrângea drepturile. Măsurile luate împotriva acestora au continuat până la 23 august 1944⁹³. În anii domniei regelui Mihai, atât suveranul cât și regina-mamă au intervenit în apărarea evreilor din România, în cazurile în care acest lucru a fost posibil. În ce îl privește pe Brociner, deja în etate, Curtea Regală nu a uitat de acesta. În mai 1941, administrația Casei Regale se adresa Ministerului de Finanțe pentru scutirea de impozit a pensiei colonelului Brociner. Răspunsul venit a fost că scutirea de impozit se va aplica numai dacă acesta nu primea deja o altă scutire pentru pensia de veteran de război⁹⁴.

Supraviețuind celui de-al Doilea Război Mondial, Brociner rămăsese singurul în viață dintre veteranii români de origine evreiască ai Războiului

proportia la care s-au micșorat pensiile, spune d-sa, ar trebui să scadă chirile” (*Adevărul*, 22 martie 1932, p. 4).

⁹¹ „Cine este Tzigara-Samurçaș - o scrisoare a domnului colonel veteran Brociner” în *Universul*, nr. 219 din 11 septembrie 1930, p. 3. Și din partea lui Alexandru Tzigara-Samurçaș, inamiciția a persistat. În 1920 a fost nemulțumit de decizia Curții de reabilitare a lui Brociner, în memoriile sale reproșându-i lui Henri Catargi că „s-a lăsat înduișat de slugarnicele plângeri ale lui Brociner” (Alexandru Tzigara-Samurçaș, *Memorii*, III, p. 57).

⁹² Hary Kuller, *Evrei din România*, p. 86. În același loc se afirmă, în mod incorect, că Brociner a fost, o lungă perioadă de timp din interbelic, secretar al reginei Maria a României (1875-1938).

⁹³ *Raport Final*, Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România (președinte comisie: Elie Wiesel), editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Polirom, 2004, p. 167.

⁹⁴ ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 50/1941, f. 9. Reproducem adresa transmisă Administrației Casei M. S. Regelui de Ministerul Finanțelor, Direcția Contribuțiilor Directe-Serviciul Contribuțiilor Directe: „Răspunzând adresei Domniei-Voastre No. 601/941 [a administrației Casei M. S. Regelui - n.n.], avem onoare a vă aduce la cunoștință că, în baza aprobării date de către D-l. Secretar General Eugen Demetrescu [de la Ministerul Finanțelor - n.n.], pensia servită D-lui. Colonel M. BROCINER [ca pensionar al Casei Regale - n.n.] este scutită de impozitul pe salarii, dacă D-sa nu primește și pensie ca veteran al războiului din 1877, în care caz urmează a se bucura numai de scutirea prevăzută de art. 45 din Legea Contribuțiilor Directe [„Sunt scutiți (...) invalizii cari au înfirmități dobândite în război, precum și văduvele și orfanii de război pentru pensiunile pe cari le primesc în aceste calități”, vezi Legea nr. 661/1923 pentru unificarea contribuțiilor directe și pentru înființarea impozitului pe venitul global - n.n.], pentru pensia la care are dreptul în această ultimă calitate”. În arhiva Palatului se mai păstrează o cerere a colonelului Brociner, datată 17 august 1942, adresată lui Florian Marinescu, administratorul Casei Regale, de a se întâlni „pentru a termina în mod loyal (sic!) diferendul existent” (ANIC, *Fond Casa Regală Oficială*, dosar 41/1942, f. 382). Nu se precizează obiectul diferendului intervenit între Brociner și Marinescu, care se poate să fi fost anterior celui de-al Doilea Război Mondial, cei doi cunoscându-se de mult, întrucât Marinescu lucra la Serviciul Contabilității și Casieriei din cadrul Casei Regale din perioada domniei regelui Ferdinand. Scrisoarea a fost înregistrată (cu nr. 1206 din 18 august 1942), dar nu știm dacă i s-a dat curs, întrucât, la scurt timp (27 august 1942), a fost numit un nou administrator al Casei Regale, Vasile Vasiliu (rămas în post până în 1947).

de Independență din 1877-1878. Astfel, la 15 februarie 1946, din inițiativa Uniunii Evreilor Români, prezidată de Wilhelm Filderman⁹⁵, a fost organizată o festivitate în onoarea sa la Fundația Dalles⁹⁶. La festivitate au fost prezente câteva sute de persoane, remarcându-se participarea unor intelectuali evrei și a unor studenți. Regele Mihai a fost reprezentat de colonelul Octav Ullea⁹⁷, maestrul de ceremonii al Palatului Regal⁹⁸. În discursul colonelului Brociner, citit de șeful secțiunii tineretului din cadrul Uniunii Evreilor Români, avocatul Monicu Birnberg⁹⁹, au fost evocate figurile regelui Carol I și reginei Elisabeta, sugerându-se o paralelă între regele Carol I și regele Mihai - apreciată pozitiv de autor - prin faptul că actualul suveran continua spiritul democratic și politica de păstrare a unor bune relații cu vecinul de la răsărit. În raportul Siguranței, care consemna evenimentul, se amintea în încheiere: „Festivitatea sărbătoririi colonelului veteran Mauriciu Brociner s-a desfășurat într-o atmosferă de admirație pentru Regele Mihai, publicul aclamând și manifestând pentru Suveran”¹⁰⁰.

⁹⁵ Wilhelm Filderman (1882-1963) a fost avocat, reprezentant al comunităților evreiești din România, deputat în Parlamentul României. A luptat în Armata Română în războiul de întregire din 1916-1919. Membru în comitetul central al Uniunii Evreilor Pământeni, a devenit președintele ei odată cu transformarea în Uniunea Evreilor Români (1923). În anii celui de-al Doilea Război Mondial a depus neobosite eforturi pentru apărarea comunităților evreiești. După 23 august 1944 Filderman a revenit la conducerea Uniunii Evreilor Români (care își suspendase activitatea în anii 1938-1944) și a Federației Uniunilor de Comunități Evreiești din România (creată în 1937, desființată în 1941), încercând să mențină autonomia organizațiilor evreiești în fața încercărilor de aliniere politică a acestora, până ce, în 1947, a fost înlăturat (pentru detalii, v. Hary Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949: evenimente, documente, comentarii*, București, Hasefer, CSIER, 2002). În martie 1948 Filderman a plecat în exil, stabilindu-se la Paris (v. Idem, *Evrei din România*, pp. 144-146).

⁹⁶ Lucian Nastasă (coord.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare*, vol. 5: *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, doc. 53, p. 189.

⁹⁷ Octav Ullea (1889-1960), ofițer de carieră, a fost directorul Mareșalatului Palatului în timpul domniei regelui Carol al II-lea (1930-1940). Odată cu domnia regelui Mihai I a devenit și responsabilul de protocol, ca „maestru al Curții”, până în anul 1947. Era văr primar cu Lucrețiu Pătrășcanu, mamele lor, surori, fiind născute în familia Stoika (Mihai Sorin Rădulescu, „O genealogie nebănuită: Lucrețiu Pătrășcanu” în *Istorie și civilizație*, nr. 1/2009, p. 31). Ajuns în exil după 1947, Ullea a intrat în serviciul fostului rege Carol al II-lea, aflat la Estoril, îndeplinind rolul de maestru de ceremonii.

⁹⁸ În mod eronat, o notă a editorilor volumului *Evreii din România, 1945-1965* îl indică drept „mareșal al Palatului Regal” (v. p. 190), demnitate îndeplinită la acel moment de Dumitru Negel (1890-1969), administrator al Domeniului Coroanei în anii 1942-1947, mareșal al Curții Regale în anii 1944-1947, ministru al Agriculturii și Domeniilor în guvernul generalului Constantin Sănătescu (23 august - 3 noiembrie 1944).

⁹⁹ Monicu Birnberg (1913-1978), fiul avocatului Isidor Birnberg (1877-1953), a fost președintele tineretului Uniunii Evreilor Români în anii 1945-1947. A fost unul dintre apărători în procesul liderilor Partidului Național-Țărănesc în toamna anului 1947. Sora sa, Marie-Claire, căsătorită cu Mircea Ștefănescu, este autoarea memoriilor *Unde ești, copilărie!*, cuvânt înainte, note și îngrijire de ediție de Daniela Ștefănescu, București, Editura LiterNet, 2016.

¹⁰⁰ Lucian Nastasă (coord.), *Evreii din România, 1945-1965*, doc. 53, p. 190. Raportul Direcției Poliției de Siguranță este datat 16 februarie 1946.

La 29 iunie 1946, Eugenia Brociner, soția colonelului Brociner, a solicitat Casei Regale sprijinul pentru „a putea interna în sanatoriul Eraclide¹⁰¹ pe soțul său, Dl. Col. rez. veteran M. Brociner, pensionar al Casei Regale, în etate de 92 ani (sic!), care este suferind și are nevoie de un tratament radiologic”. Casa Militară a regelui a înaintat cererea mai departe, pentru „a se face intervențiile necesare”¹⁰². Această corespondență arată că, la finele vieții sale, Curtea regelui Mihai nu l-a uitat pe vechiul ei slujbaş, dar era prea târziu pentru bătrânul și bolnavul colonel.

Mauriciu Brociner a murit la 18 iulie 1946, fiind înmormântat în Cimitirul Evreiesc „Filantropia” din București¹⁰³. Pe placa sa funerară s-a înscris următorul text:

Colonel veteran din 1877
MAURICIU BROCINER
Director al Mareșalatului și Palatului Regal
Secretarul M.S. REGINA ELISABETA (Carmen Silva)
deced. 18 Iulie 1946

Prezența lui Mauriciu Brociner la Curtea Regală, deși încheiată într-un mod nefericit, ilustrează eforturile Familiei Regale, care se dorea a aparține tuturor, pentru integrarea minorităților în societatea românească. Exemplul său arăta că, în statul român modern, cetățenii români de origine evreiască (care își dovediseră patriotismul prin participarea la Războiul de Independență) puteau fi integrați oriunde, din moment ce un reprezentant al lor ajunsese în serviciul Casei Regale. Pe marginea biografiei lui Brociner putem vedea cum situația comunităților evreiești din România arată importanța respectului față de demnitatea umană, de care instituțiile moderne sunt datorare, „fără deosebire de origină etnică, de limbă sau religie” (Constituția din 1923, art. 8).

¹⁰¹ Sanatoriul militar „Elena Eraclide”, destinat ofițerilor, se afla pe Calea Plevnei din București, în apropierea Spitalului Militar Central. Înființat în 1915, și-a încetat activitatea în 1949.

¹⁰² ANIC, Fond *Casa Regală Oficială*, dosar 34/1946.

¹⁰³ Gheorghe Bezviconi, *Necropola Capitalei*, p. 75. În același cimitir este înmormântat și fratele lui Mauriciu Brociner, Iosif Brociner (vezi nota 2).

**STATE-SANCTIONED IDENTITY VERSUS MINORITY
IDENTITY: THE CASE OF SOUTHERN BESSARABIAN
GERMANS IN INTERWAR ROMANIA**

***Identitate agreată de Stat versus identitate minoritară: cazul
germanilor din Sudul Basarabiei în România interbelică***

Abstract: *The analysis of the Romanian interwar nation-building process still contains too few regional case studies. That of Southern Bessarabia is interesting because of its special circumstances: a very complicated social scene, where the State wanted to enforce its authority in creating a homogenous national identity, but could not administer enough horizontal social pressure in order to do so. Our study follows the manner in which the State imagined its cultural propaganda program, then focuses on part of the strategies and instruments it used for its implementation, namely on the manner in which its cultural mission was internalized and carried out by local schooling staff. We will then turn to the case study of a community that widely featured the complex relations between socio-cultural politics and local identity: the Southern Bessarabian Germans. By following elements within their relationship with cultural politics and State propaganda, we intend to show the bi-directional character of the culturally-formative process, as well as the struggle of keeping one's own identity while being pressured to assume the one of the majority. We have gathered our theoretical framework from the writings of the Romanian elite of the time, and our facts from archival documents.*

Keywords: *Akkerman, Tarutino, cultural politics, cultural propaganda, national elite, minority elite, teacher, choir, ethnic celebration, ethnic music*

In the overall historical process of building a Romanian nation-State, the first decade of the interwar period is quite representative because of its special status, that of a transition between pre- and postwar socio-political typologies. The first and the second five-year sequence after the formation of Greater Romania (1918 to 1923, 1923 to 1928 respectively) clearly distinguish themselves as two intervals with distinctive characteristics. For the first part, the systems used in the regional administration of day-to-day life continued to be different from one province to another, keeping with structures and customs that had been used under previous rules: traditional Romanian in the Old Kingdom,

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, Romania; mituoana@gmail.com

Date submitted: February 19th, 2021

Revised version submitted: March 12th, 2021

Final draft accepted: March 15th, 2021

Austro-Hungarian in Transylvania and Bukovina, Imperial Russian in Bessarabia¹. The next five years of the interwar period then marked the implementation and settlement of new, standardizing principles and rules. These canons were meant to support the creation of a homogenous political identity, one that would ensure the stability of the newly enlarged State. More subjectively than that, they were meant to create a uniformly-Romanian nation-State. A new, neo-liberal Constitution in 1923, and an ensemble of laws concerning all aspects of public life (politics, economy, education, health, religion, military service, etc) were meant to gradually reconstruct individual and collective values, principles, attitudes, and behaviours regardless of ethno-cultural backgrounds, but with a precise interest towards “true” (i.e. bloodborn) Romanians. The main objective of the State was to mold and cultivate a mental space in which individuals and communities would automatically identify themselves within the attributes of *Romanian-ness*. In order to achieve this goal, the interwar State chose to concentrate its forces into varied styles of cultural pressure, and to construct its nation-building program around cultural politics and policies. Its preference was grounded on the belief that, be it on an individual or social level, culture is the most profound determinative for identity.

Although the material investments that went into the culture-based nation-building program were more than significant, the unfavourable proximity to the war and the Great Depression meant that the State had a limited capacity for supporting the financial requirements that came along with such a complex project². Adding the manner in which Romanian mentality defined concepts as *nation*, *patriotism*, *duty*, and the relationship between them, the interwar State practiced a great deal of reliance on the moral partnership that it wished to conclude with its citizens. It was a social contract, seen by the State as an honourable bestowal and as a binding duty for all its subjects. Through it, they were called to serve the greater interests of the Nation, by acting as agents for socio-cultural integration and uniformity. The *national energies* of intellectuals were mostly used in this respect, as they were deemed models for - and guardians of - national values. The resources of private cultural associations, both moral and financial, were also seen as important assets in the nation-building program, and used to that end. State discourse

¹ This was a natural and objectively-assumed consequence of the political, economical, social, and administrative huddle that came right after the War and the Union of 1918. The State, its government, and the population itself needed to re-settle and establish stability before taking on the next major socio-political project: uniformization. Furthermore, there were no clear structural guidelines for the nation-building process until the proclamation of the 1923 Constitution and the new set of State laws. In this sense, diverse liberties were granted as a result of communities being freed from under imperial rule, but regional life went on to function with particular characteristics, as a composite between practices new and old, that had been internalized by the people due to their real functionality.

² This was not an exclusive characteristic of the cultural program. Suitable funds were also insufficient for administrative and infrastructural modernisation, amongst other matters.

mandated its very own “human resources” (public servants, teachers, clerics, military men, etc.) with a duty of honour for preserving and propagating national spirit. Preaching the pledge that any *good Romanian* was morally indebted to take for the higher interests of the national community, the interwar governments called upon all those who respected their national identity to fulfill the *sacred duty* of radiating the *Romanian manner*.

Cultural policies were mostly mindful of the peasantry, which was seen as the vessel for traditional identity essence, and therefore the most appropriate foundation on top of which the ultimate national design was to be erected. In the newly united provinces, and especially in Bessarabia and its Southern region, similar attention was granted to the poorly formed Romanian elite, in the endeavour of shaping a stronger and more levelled national conscience, and of subsequently ensuring an exponential propagation of desired values, principles, and behaviours. The elite were given the mission of disseminating the *Romanian manner* of feeling and thinking. Endowed with the moral authority (and obligation) to be the keepers and the preachers of *Romanian-ness*, they were responsible with setting the standards for social conduct. They were loosely defined, especially in the provinces that were in dire need of national agency. This meant that an intellectual and/or a member of the elite could be anyone that possessed a minimal set of qualities that would make them a good example for those around them. Civil servants, teachers, servicemen, clergymen, freelance professionals such as doctors, merchants, craftsmen, even better off peasants³ were automatically considered intellectuals and/or members of the local or regional elite. An entire set of values, principles and norms, as well as a typological activity program were designed for the guidance of this veritable *army*⁴ composed of the special personnel put in

³ Those that had a bit more schooling than the average, that were hard working, dutiful and obedient, and that could engage the compliance of their fellowmen.

⁴ The use of State personnel as a factor of social influence was a part of the strategy used by the elite ever since the first interwar years. However, up until mid-1920s its use in cultural propaganda was done in a rather unstructured manner. In the case of schooling, for example, up to the mid-'20s the State concentrated on the expansion of infrastructure, while the cultural activity of teachers was guided by mere appeals to individual scruples concerning their duty towards the greater good. But around 1923/24 intervention became much more structured. After 1925 the State itself got involved in the cultural process. Its personnel started receiving directives, that became mandatory professional duties. The militaristic nuance of State discourse was an interesting element: „Until recently, cultural propaganda was the exclusive domain of private initiatives. In more recent times, the Ministry for Public Instruction found it necessary for the State to also embrace this activity. Minister Petrovici sees this propaganda as a «cultural offensive», whose command goes to the State and for which it gives a permanent army, recruited from the members of the educational staff. Private initiative will alternatively fight alongside this permanent army; the State will look to coordinate it with its own, creating a single army under its command” – as said by Onisifor Ghibu, one of the most representative members of the interwar cultural elite and an agent for Romanian nation-building. Cited from his work, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități* [Three years on the Bessarabian front. The audit of

the service of State cultural politics. Our analysis will regard the manner in which this cultural mission was assumed and performed by members of the teaching staff⁵. Our ultimate interest lies in Southern Bessarabia, a socio-administrative region that was problematic from multiple points of view. The case study itself will circumscribe to Akkerman (Cetatea Albă) county. The theme regards the profile of a regional minority, and the manner in which it interacted with the socio-cultural environment of interwar Romania.

Before submitting the facts, it is instrumental to mention that we will concentrate on a number of analytical elements. We have already made a brief presentation of the State's standpoint on cultural politics. It is relevant to say that the cultural propaganda carried out under the guidance of the interwar Romanian State had a prominently internal and proselyte character. Its internal perspective shaped as a systematic action for the spread of culture amongst the masses. The proselyte aspect manifested as the pursuit for gaining adhesion from all social conscience, regardless of its origins, to the political, civic, and cultural norms shaped by the State and its representative ethnic group. In relation to these two orientations, we will position the particular matter of the reasoning (and pursuant actions) to maintain ethno-cultural identity by a minoritarian group. We will therefore discuss the relationship between the implementation of a national program for cultural integration and homogenization, on one hand, and the right, interest, and actions taken by a minoritarian community so as to manifest its own cultural profile, on the other. In a wider setting, our analysis portrays the differences between a socio-political discourse, built upon a set of generally accepted values and principles (neo-liberal civil liberties), and

activities], edition, introduction and notes by Marian Radu, The Romanian Cultural Foundation, Bucharest, 1996, p. 174. For the State's change of perspective and strategy concerning cultural politics, especially for the partnership it made with private associations, see Oana-Maria Mitu, „Din contribuția ASTREI la integrarea culturală a Basarabiei interbelice” [Aspects from ASTRA's contribution to the cultural integration of interwar Bessarabia] in Aurel Ardelean (coord), Ioan Boia Stelean, Maria Alexandra Pantea (eds), *ASTRA și arădenii, ctitori de modernitate românească* [ASTRA and the elite of Arad, builders of Romanian modernity], Vasile Goldiș University Press, 2018, pp. 87-122.

⁵ A period in which all social energy was turned towards completing a unitary socio-political environment for the Romanian people, the interwar years were governed by the belief that „the teacher prepares the future of the nation. His calling is difficult and full of responsibility to the State, which put onto him the kneading of this future” – see Constantin Angelescu, „Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani” [The evolution of primary and secondary schooling in the last 20 years] in Nicolae Peneș, *Dr. C. Angelescu. Reformator al învățământului românesc* [Dr. C. Angelescu. A reformer of Romanian education], Editgraph, Buzău, 2008, p. 236. P. P. Negulescu defined matters in the same spirit: „the teacher prepares the future of the nation. He is trusted and expected to erase the differences that the soul of our people has gathered under centuries of living in different conditions, to bind our unity and to form our unitary national conscience”; see full text in Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O. C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)* [The schooling Statute (primary, secondary, tertiary)], Bucharest, «Pavel Suru» Library, 1929, p. 120.

the realities of social conducts. We refer to the relation between the official State principle of not intervening in the private cultural matters of minorities (as long as they did not disturb social security) and the actual approach that State personnel took to these guidelines, by combining them with the counter-address that pushed them to undertake a very active Romanian propaganda. We do take into consideration the fact that the adversary differences between these two elements could have been the result of either a collective act of will or an incontrollable sociological reaction. However, the nature of the differentiation is of lesser importance to our analysis, which seeks to ascertain its intrinsic existence. Within a social environment that was being reconstructed, sideslips, excesses, and sometimes power abuse were proven realities, with different frequencies and intensities, and with different interpretations and consequences for those involved. Fervour and zeal, as well as their possible exaggerations, had complex origins, and were directly linked to a vast set of causes.

To name just one of such possibilities, civil servants were certainly often confused about the objectives they had to accomplish, and about the proper means to do so. In fact, authorities had received anticipatory warnings from the elite about how cultural agents needed to receive very careful guidance in order to be effective. This meant that they needed to be very clearly instructed on the specific results they had to obtain. Secondly, they had to be provided with prerequisite tools in order to efficiently obtain those results⁶. One of the faults for general confusion was, in itself, the foundation on which were designed the new legislative principles of the interwar nation-states, including those of Greater Romania. Calling for the shaping of strong societies that would be based on a collective spirit educated in the direction of a national union, fundamental laws asserted State power over cultural matters. These socio-political definitions led to a certain limitation of individual and collective liberties for the benefit of common interests and public order. Therefore, in many of the interwar European Constitutions, cultural politics and policies turned from liberalism to normativism⁷.

Within this context, and in the settings of its new social tableau (with a transition from 8% in 1912 to approximately 28% of the population being ethnically non-Romanian in 1930⁸), the State had several possible directions for interpreting and acting on the matter. It could choose either social uniformisation, toleration of autonomous cultural developments, or

⁶ See G. G. Antonescu, *Educație și cultură* [Education and culture], IIIrd edition, revised and completed, «Cultura Românească», Bucharest, 1935, p. 145.

⁷ Ștefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană* [The politics of culture in contemporary Romania], «Alexandru Țerek» Tipography, Iassy, 1937, pp. 35-36.

⁸ See Cristian Gojinescu, „Situția demografică a cultelor după 1918” [The demographic situation of cults after 1918] in *Etnosfera*, nr. 2, 2009, p. 1; and *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930* [The General Census of Romania's Population from December 29th 1930], Central Statistics Institute, vol. II, Bucharest, 1938, p. XXIV.

the attempt to conceive a harmonious blend of all cultures⁹. Public appeals raised dissimilar opinions over these possible scenarios. They ranged from arguing that the State's cultural mission was bonded to national culture interpreted as (and only as) the particular profile of the Romanian majority, to advocating that the superior interests of the Romanian State could be simultaneously ensured with the inward development of minoritarian cultures (considering that one of the State's responsibilities was accounting for the inevitable organic differences inside its social structures), or to considering that full cultural autonomy could be granted to ethnic minorities, and that an equilibrium could be achieved amongst multiple cultures while still maintaining a unitary State. Being faced with the necessity of making a choice in the matter, the governing elite knew that, with the new European socio-political principles that guaranteed liberties and rights previously refused by imperial regimes, the integration of minorities through some sort of official de-nationalization program was impossible to undertake both on a moral and a practical level. The traditional Romanian style of governance and the highly centralised administration of the State, as well as the fragile stability of interwar politics did not permit the opposite scenario, that of complete cultural autonomy inside a politically unitary State. These conditions, and the need to sustain political stability, led to the official option of trying to obtain some sort of understanding between majoritarian and minoritarian objectives. Therefore, the State declared that it promoted national Romanian values by adding the patrimony of universal ones, and that it fully understood and respected every ethnic community's need for self-manifestation. In addition, however, it also announced that it had both the right and the responsibility to construct a collective conscience that would ensure social conformation to its greater needs, and that it would thusly conduct its cultural politics, by ensuring that each and every one of its citizens respected a set of national requirements. On this line, the nation-State gave itself warrants and allowances towards minoritarian practices concerning spirituality and education¹⁰.

Legislative attention was focused on the general instruction system, on the use of language, and on religious practice. Very few references addressed cultural manifestation per se, or the relation between educational, religious, and social environments, whether they were administered by the State or by the private endorsements of communities (sometimes minoritarian). The only officially declared principle was that of free cultural

⁹ Mircea Vulcănescu, „Reorganizarea Ministerului de Instrucție, Culte și Arte și transformarea lui într-un Minister al Culturii Naționale” [The reorganisation of the Ministry for Instruction, Cults and Arts and its transformation into a Ministry for National Culture] in Dimitrie Gusti, *Un an de activitate la Ministerul Instrucției, Cultelor și Artelor (1932-1933)* [A year at the Ministry of Instruction, Cults and Arts], anastatic edition, Tipomoldova, Iassy, p. 1056.

¹⁰ Idem in Ibidem, pp. 1056-1057.

manifestation as long as State interests and public safety were not undermined, and Romanians were vaguely told that minorities were their equals in the eyes of the political State. This meant that a mutually respectful cohabitation was desired, and that the population needed to be educated in the regard of cultural alterity, a practice to which it was not at all accustomed to, and which did not fit the century-long desire for Romanian uniformity. As far as State politics went, the Romanian governance wanted to prove that, especially in relation with the newly united provinces, it would rule in a much more rightful and democratic manner than its imperial predecessors. However, the other (and stronger) half of the socio-political mentality was that the Romanian people, finally together inside the same State, were under the historical opportunity of creating their uniform nation, and that it was their right and duty to do so. In this sense, the neo-liberal discourse that granted democratic rights to all citizens (but favoured the State's higher interests) became progressively narrower, and interpreted the latter as the right for the *State-creating nation* to prevail over others, especially in the cultural department. A very heavy and repetitive discourse stated that all *good Romanians* had the moral obligation to defend the Romanian spirit¹¹. In these conditions, it is not difficult to sense how it was possible for confused interpretations to develop, and for incorrect choices to appear within the public conduct of those summoned to apply State policies.

We now turn to the cultural mandate that the State gave its educators, to teachers of all levels, especially in Bessarabia and in its Southern region. In wanting to Romanianise the province, the central governance firstly launched a campaign for re-nationalizing Bessarabian teachers, and for introducing Romanian culture to minoritarian schooling staff. The truly structured debut of this endeavour can be determined around 1923 or 1924. Courses for language and national subjects (history, geography, literature, civics) had opened ever since 1918¹², but only grew

¹¹ It is important to note that this mentality and discourse were not yet interpreted, nor did they manifest in an extremist manner. They revolved mainly around the objective of regional Romanians regaining their national conscience and building a uniform identity, and were not targeted to the active exclusion of minorities.

¹² For 1918-1920 see Natalia Maftăuță, „Învățământul secundar teoretic de Stat din Basarabia în perioada interbelică” [State theoretical secondary schooling in Bessarabia in the interwar period] in *Anuarul Institutului de Istorie* [The History Institute's Annual], Science Academy of Moldova, nr. 1/2011, pp. 213-214. Ever since 1918 courses for re-acquainting with the Romanian language were held for Bessarabian teachers, and starting from 1920 courses for learning grammar and basic conversation were held for ethnics. For lack of funding, their duration was cut in half, but they still managed to have „gratifying” results, judged by the good grades that most of the participants got and by the „connection made between the Ukrainian and Romanian teachers”; see Idem in *Ibidem*, pp. 213-214. An address sent to schoolmasters by the General Directorate for Primary Education shows how teachers from all around the newly united provinces gathered in these courses, while the authorities „tried their best to blend these elements in order to standardize their acquirements and to make them acquaint with one another and to distribute them in such a

around 1922¹³. In the South of the province, 248 teachers were temporarily transferred to the Old Kingdom in 1924 precisely for the purpose of taking Romanian classes¹⁴. Organically, only the Romanian-born participants were seen as future instruments in the State's cultural offensive, that *permanent army* recruited from the members of the schooling staff¹⁵.

It is therefore appropriate to bring into discussion a brief typology of this *educational legion*. Naturally, each person reacted in a different manner to the appeal launched by the State, and teachers separated themselves into several varieties. We will set aside those who did not reach even their minimal level of professional duties as educators¹⁶. Others did cover their primary responsibilities, but did not have any intention of bringing an additional contribution to the national-cultural movement. The reasons behind the poor yield of some teachers were manifold: some were of inferior professional quality, some had a faulty personal nature, others sensed the lack of real support coming from the State itself and the unfavourable conditions for pursuing certain aspects of their duties, most lacked motivation. It is important to keep in mind that this entire enumeration is exclusively attached to Romanian teachers. In the eyes of the governance, a different ethnicity automatically deemed an individual as having an organic inability for being an agent for Romanian culture¹⁷.

manner that they would no longer lead a life that would impede the accession to the objectives of the classes". Teachers were divided into those who did not know anything about the Romanian language, history, geography, or Constitution, and those who had some knowledge about them. Participants were supervised so they would interact by using Romanian. The manner in which they were treated had to be „amiable”, and the environment had to be „likeable” in order for them not to feel „as in a foreign place”. See The National Archives of Romania, Central Archival Service [CAS], *Ministerul Instrucțiunii* [Ministry of Instruction] Fund, dos. 115/1924, ff. 17-18.

¹³ When approximately 1 250 Romanian teachers from minoritarian schools from all the provinces participated in 40-day summer courses held in the Old Kingdom. See *Ibidem*, dos. 144/1922, f. 4.

¹⁴ 50 teachers from Tighina county were sent to Iassy and 8 were sent to Bucharest, 80 teachers from Akkerman county were sent to Bârlad, 100 were sent to Galați and 10 were sent to Bucharest. See *Ibidem*, dos. 115/1924, f. 29.

¹⁵ Onisifor Ghibu, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități*, p. 174.

¹⁶ See the complaints and the general debate raised around the assignment of questionably qualified personnel to Bessarabia. For the four counties of Southern Bessarabia, and for the entire interwar period, there are numerous reports concerning primary and secondary teachers not fulfilling basic educational duties. In a selective manner, we can indicate to CAS, *Ministerul Instrucțiunii* [Ministry of Instruction] Fund, dos. 301/1923 and 255/1925, *Inspectoratul General al Jandarmeriei* [The General Inspectorate of the Gendarmerie] Fund, dos. 62/1939 for Cahul county; *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 16/1924 and 256/1925, *Inspectoratul General al Jandarmeriei* Fund, dos. 63/1939 for Izmail county; *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 301/1923 and 255/1925, *Inspectoratul General al Jandarmeriei* Fund, dos. 36/1935 for Akkerman county; *Președinția Consiliului de Miniștri* [The Presidency of the Council of Ministres] Fund, dos. 3/1924, vol. I and *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 296/1929 for Tighina county.

¹⁷ It was thought that, for a teacher to be able to awaken in his pupils the conscience of belonging to the same ideals, the crucial condition was that he himself „be spirited by that

Nevertheless, this did not stop a certain part of the public discourse to simultaneously ask minoritarian teachers to actually *be* active supporters of Romanian culture, as proof for their good faith towards the *Romanian right* of determining social culture. Within the State's nation-building program, the *entire* teaching body was therefore called to do its educational duty whilst also applying the values and principles of Romanian nationalism. Naturally, official reports showed that minoritarian teachers had difficulties in being vessels for both scientific knowledge and Romanian spirit. Their attitudes ranged from neutral indifference in pursuing their own integration in the new system, to the disqualification of national ideals that were strange to them, to active counter-propaganda; all scenarios were applicable to individuals that, just like Romanians, either still fulfilled other educational responsibilities, or neglected those also. From this whole perspective, the quantity of minoritarian teachers present in Bessarabia, and especially in its Southern region, was perceived by Romanian authorities (specifically by those inflated by a passionate national spirit) as somewhat of an insult to majoritarian primacy, and as a possible menace to national interests. Taken further than necessary, the cautiousness with which authorities watched over the private cultural manifestations of minoritarian communities in Southern Bessarabia sometimes transformed into institutional and/or individual reactions that were too intrusive. In itself, the phenomenon developed into a generalised occurrence in the mentality and behaviour of the State apparatus. Extremely indicative for the fact is the testimony left by Nicolae Iorga¹⁸, who stated that:

which he wishes to induce in the hearts of the children". It was also thought that „for this to happen, the teacher must be Romanian by origin”, and that ethnic teachers could be loyal to the State and fulfill their professional duties, but that they could never teach anything other than sciences. „Educators, in the national sense of the word, makers of an active national conscience, they cannot be”, it was said, „at least not the current minoritarian generation”. Being of a different nature, spirit and ideals – how could Romanians ask of them to change their soul and raise children in the Romanian manner?, the national elite asked. See Constantin Kirițescu, *Apărarea națională și școala. Conferință ținută la Universitatea Liberă* [National security and schooling. A conference held at the Free University], published by the «House of Schools», Bucharest, 1927, p. 23.

¹⁸ Nicolae Iorga (1871-1940), important Romanian historian and politician. As a historian, he produced a very large body of scholarly works, and became well known for having impressively extensive capacities for research in general humanities. A professor at the University of Bucharest, he is also credited for having established the Popular Summer University in Vălenii de Munte, Prahova county, the first non-governmental academic and cultural center for the young elite. As a politician, he was a right-of-center activist who combined conservatism, nationalism, and agrarianism. Co-founder of the Democratic Nationalist Party, he was a Member of Parliament, President of the Chamber of Deputies and of the Senate, cabinet minister and, for a very brief time, Prime Minister. Initiator of large-scale campaigns to reinforce traditional Romanian identity and culture, his discourse sometimes included antisemitic rhetoric, but he was a fierce opponent of the Romanian radicalist far-right movements. This opposition ultimately led to his assassination.

„there is great error in the manner in which cultural politics is perceived nowadays (...): the Ministry takes on an official initiative to draw up a number of papers, which are then sent to all corners of the country, calling on a number of persons to undertake propaganda in support of the cultural politics. All sorts of inspectors, great and small, are then created, and all sorts of scholarly bureaucrats throw themselves at the unfortunate nation and at the minorities. A Saxon, a Hungarian, or a Russian cannot walk the street without an entire crowd of cultural agents keeping close behind”¹⁹

In the context of a socio-political program put into the service of a national system defined as „the culture of the majoritarian kin”²⁰, the spiritual competition with minorities sometimes developed into negative manifestations, a rivalry that ultimately hurt both sides²¹.

Resuming the categorization of Bessarabian teachers and their enrolment in the State’s cultural program, we turn our attention to a specific type of Romanian reactions (although there were some cases, albeit very few, in which minoritarians acted in the same manner). In opposition to those that, for various reasons, did not partake in (or even adversed) cultural propaganda, there were those who identified themselves as fierce cultural agents in support of State interests. For many of these individuals, manifestations were not only participatory – they anticipated official calls. This reaction was interpreted by the subjects themselves as being a result of an „imperative command of the soul to immediately proceed to the consolidation of local life within the lines of the new Romanian spirit and to guide it in the national-cultural direction”²². The different forms in which their activity unfolded was, once again, directly linked to personal characteristics. They varied from a non-aggressive and inviting approach, which succeeded in attracting the admiration and collaboration of minorities themselves²³, to excessive zeal, which worsened the relations

¹⁹ Nicolae Iorga, „Politica culturii” [Cultural politics] in *Politica culturii. 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român și aspecte ale unei politici a culturii, texte de legi de biblioteci populare și o bibliografie a culturii* [The politics of culture. 30 public lectures and dissertations organised by the Romanian Social Institute, and aspects of a cultural policy, drafts for public libraries laws, and a cultural bibliography], Romanian Social Institute, Bucharest, 1931, p. 3.

²⁰ Mircea Vulcănescu, „Reorganizarea Ministerului de Instrucție, Culte și Arte și transformarea lui într-un Minister al Culturii Naționale”, p. 1056.

²¹ Friedrich Müller, „Statul, cultura și școala minoritară” [The State, culture and the minoritarian school] in *Politica culturii. 30 prelegeri publice și comunicări...*, p. 469.

²² Remus Iliescu, „Cum s-a întemeiat Cercul Cultural Cetatea Albă” [How the Akkerman Cultural Club came to be] in *Cetatea Albă, zece ani de la realipire (9 aprilie 1918-9 aprilie 1928)* [Akkerman, ten years from the reunification], «Prince Carol» Cultural Foundation, Bucharest, 1928, p. 45.

²³ See the example of Pavel Melinte, a primary school teacher sent from Covurlui county to Izmail, where „through energy and love for his people he created a school worthy of the name of a Romanian teacher”. Schooling inspectors reported that „upon seeing his pupils

with ethnic communities rather than obtaining any development in the spread and acceptance of Romanian culture.

In order to monitor the national program and the teachers that were putting it into practice, the State created administrative structures such as the Extracurricular Service within the Bessarabian Directorate, or the Inspectorate for Extracurricular Activities and for the Promotion of Romanian Culture. Their representatives were obliged to constantly communicate with local teachers in order to guide them in their cultural propaganda activities. Special inspectors reported to the Ministry of Public Instruction and made propositions concerning the optimal methods for realising Romanian culturalisation. They spoke of the necessity for local forces collaborating both on an institutional and an individual level, and of immediate needs such as the prompt payment of these agents²⁴. In Bessarabia, cultural inspectors had their most active season between 1922 and 1926, supervising the implementation of national propaganda and mobilising „the forces of the teachers and of the population towards the fortification of the School, [and towards] organising cultural activities aimed at strengthening national conscience”²⁵. Discussing the State’s cultural politics, the Bessarabian Extracurricular Service noted in 1920 that:

„our plan is that we have a cultural movement in every town, with a library, a local newspaper, a music association, Romanian theatre and dances, lectures, etc (...) Small travelling [performance] companies will do much more than a single central organisation for the whole of Bessarabia”²⁶

The same institution planned that a part of the following year’s budget be used for the payment of „advertisers of Romanian music and traditional dances in every town”, this being one of the only possible manners of „introducing our art to the [Bessarabian] students, which dance far too many Russian dances”²⁷.

[Melinte worked with ethnic children] one might think that they were Romanians themselves, judging by the way in which they have learned to speak Romanian and by the way in which they recite Romanian poems”. Alongside his school duties, the teacher constantly organised public gatherings and was an active member of several cultural associations. See CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 258/1922, ff. 10-11.

²⁴ „Because otherwise their enthusiasm diminishes and results become null”. See the report of Ioan Tudor, schooling and cultural inspector for the counties of Akkerman, Tighina, Kishinev, Soroca, and Bălți in the spring of 1926, in Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească (1918-1940)*. Studii [The integration of Bessarabia in the Romanian spiritual life], Cartdidact, Kishinev, 2010, p. 55.

²⁵ See Ibidem, p. 54. In 1925 there were 9 inspectors, in 1926 there were 5.

²⁶ CAS, *Casa Școalelor și Culturii Poporului* [House of Schools and Peoples’ Culture] Fund, dos. 417/1920, f. 9.

²⁷ Ibidem, f. 9.

As far as the Southern part of Bessarabia went, it was officially part of a *cultural sanitary belt* which had been established by law in multi-ethnic and multi-lingual areas. As such, it was put through an intensive propaganda program²⁸, with cultural and educational inspectors receiving indications for granting special attention to minoritarian settlements²⁹. As a matter of fact, the South was where the very first local/regional ASTRA³⁰ department was established in Bessarabia (in 1924). But, even with the enthusiasm of the frail local Romanian elite, doubled by the authorities' concern for the numerical majority of other ethnics, cultural activity advanced at an extremely slow pace in Southern Bessarabia. If at the debut of their counseling visits (1923) the schooling-and-cultural inspectors recorded that the extracurricular activity within Akkerman county was practically non-existent³¹, ten years later authorities testified to the same feebleness in cultural activity³². The only element that could bring about a

²⁸ „Considering the intensification of Romanian schooling in the regions with a polyglot population, we decide that: Art. 1 – In the regions with a polyglot population a cultural area will be established in which teachers' curricular and extracurricular activity will be especially intense. This area will include: (...) in Bessarabia the counties of Hotin, Tighina, Akkerman and Izmail”. See Decision no. 40771/April 21st 1924 of the Secretary of State in the Department for Instruction, CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 408/1924, f. 9.

²⁹ Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească...*, p. 53.

³⁰ ASTRA (an acronym for «Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român»/«The Transylvanian Association for Romanian Literature and the Culture of the Romanian People») is a cultural association founded in 1861 in Sibiu (at that time, a part of the Austro-Hungarian Empire). It played a very important role in the process of national awakening for the Romanians in Transylvania and, in the interwar period, acted as a solid partner for the State in the nation-building program, as it established a wide range of local institutions which operated directly towards cultural socialization and integration.

³¹ Gheorghe Palade, *Integrarea Basarabiei în viața spirituală românească...*, p. 55. In order to redress the situation, the inspector convened teachers from several settlements and explained various methods of doing cultural propaganda, including an activity plan that would concentrate their efforts into „national, social, civic and political education”.

³² The report made by the Akkerman Security Police in May 1933 said that „cultural activity consists of occasional celebrations, plays held by the National Theatre from Kishinev, and conferences held by teachers at the ASTRA community centres. National propaganda is generally shallow and reduced. We find it necessary for the central [administration] to send lecturers, performers, funds for public gatherings, and for it to allow citizens to participate in such activities without paying a ticket; we believe this is how the Romanian sentiment will evolve”. In August 1933 they wrote: „in our county national propaganda (...) has been fairly insufficient, especially in this area, which needs a very well structured national propaganda because of the large number of minoritarians which occupy all social levels. We recommend that national and cultural propaganda be intensified; public conferences should be held on national subjects, followed by national dances and the spread of national literature amongst the young”. In January 1934 they wrote that there were 450 ASTRA centres in Akkerman county and 1 730 registered members, but that actual cultural activity was „almost non-existent”, and that „as long as teachers and priests will keep on being Russian, Ukrainian, Bulgarian, or German, the Romanian national idea will continue to remain undervalued”. In July 1934 they wrote: „Cultural national propaganda is non-existent, especially now during the school holiday. A number of teachers from Akkerman have established a choir, and are touring Southern Bessarabia and the Old Kingdom. We recommend the intensification of Romanian national propaganda in the areas with Romanian population, but especially in the

certain degree of appeasement to the cultural competition imagined by the authorities was the fact that minorities were in the same situation, not really mounting up to many cultural manifestations³³.

For Romanians and ethnics alike, the main environments for cultural activity were schools, churches, and public gatherings. Celebrations [*serbări* in Romanian] were theorized and practiced as supplements for activities that took place within institutions that were especially meant for cultural propaganda. They could be organised by teachers, local authorities, or by private associations. In regions that held special status, such as Southern Bessarabia, they were viewed as „a very precious means to fraternize the population still refractory to schooling”³⁴, meaning that by participating in school-organised celebrations locals would become more open to the idea of sending their children to Romanian schools. Celebrations were also – at least theoretically – a means for obtaining multicultural interaction and mediating social dialogue. Ever since 1923, the People’s Culture Directorate in Bessarabia requested that the Ministry of Public Instruction bound educational staff to endorsing the population’s cultural manifestations „as long as these initiatives do not harm Stately order, the harmony between social classes, or the concord between minorities and the Romanian people”³⁵. This particular issue is the connecting point to our case study.

Inside the Southern Bessarabian ethnical mosaic, the German population was one that, on a day-to-day basis, had a generally unproblematic interaction with Romanian authority. Although the reorganisation of public life, and the new principles and rules imposed by the Romanian State concerning education³⁶ and local administration

areas with German, Russo-Ukrainian, and Bulgarian residents”. All cited segments apud Arthur-Viorel Tuluș, *Stări de spirit ale populației din județul Cetatea Albă între anii 1933-1934. Documente din Arhiva de Stat a Regiunii Odessa, Ucraina* [The population’s state of mind in Akkerman county between 1933 and 1934. Documents from the State Archives of Odessa region, Ukraine], Istros, Brăila, 2016, pp. 97-98, 149, 181, 239, 315-316.

³³ Ibidem, p. 46.

³⁴ Mircea Ispir, Panait Antohi, *Un sat din Bugeac. Monografia satului Plătărești, județul Cetatea Albă* [A village in Budjak. The monograph of Plătărești village, Akkerman County], «Scrișul Românesc», Craiova, 1932, p. 164.

³⁵ Fragment from a report sent in June 1923 by the Regional Directorate for People’s Culture to the Ministry of Instruction, CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 611/1923, f. 16v.

³⁶ The reactions of Bessarabian Germans to the nationalisation of schools were divided: political leaders strongly opposed the action, whilst a part of the local population supported it because of the communities’ inability to continue sustaining them financially, according to Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică* [The cultural identity of Germans in Romania in the interwar period], National Museum for Romanian Literature, Bucharest, 2013, pp. 128-129. Also, one of the most important post-Unification acquisitions made by the Bessarabian Germans was the re-Germanization of their schools, which had undergone strong Russification since the last decades of the XIXth century, according to Natalia Mafteuță, „Aspecte ale învățământului particular din Basarabia în primii ani după Unire” [Aspects of private schooling in Bessarabia in the first years after the Union] in *Buletinul Științific al Tinerilor Istorici* [The Young Historians’ Bulletin], New

prompted some opposition, the Southern Bessarabian German community was, for the most part, described in official reports as being law abiding and orderly³⁷. In some cases, it even acted as a trustworthy partner to the stability of the Romanian presence in the region and for the guard of public order and security, such as it did in the events of Tatarbunar in 1924³⁸.

In the interwar years, similar to the situation of Romanians and of other ethnic communities, Bessarabian Germans were going through their own process of re-acknowledging traditional national identity. In 1918, at the time of the Unification that made them a part of the enlarged Romanian State, German communities that resided in different provinces did not have the same national conscience. Apart from having different backgrounds, their ethno-cultural identity had been affected by the various socio-political regimes that had ruled them for centuries, and sometimes their shared

Series, II (VII), Kishinev, 2013, p. 115. The nationalization of teachers was a problematic issue, as official State policy was to replace minoritarians with Romanians. Also, the new rules for the Baccalaureate were a troublesome matter; see CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, f. 43 and Petre Andrei, *Opera Omnia*, an edition by Cătălin Bordeianu and Doru Tompea, Tome VI, Vol. I, Part I, *Discursuri Parlamentare (1929-1933)* [Parliamentary Discourses], TipoMoldova, Iassy, 2010, pp. 117-120. If primary and secondary German schools initially kept using the German language, during the first decade of the interwar period it was gradually replaced with Romanian. In the end, 82% of local German schools went under State administration, and in 1931 only 3 continued to be managed by the community: the gymnasiums for girls and for boys in Tarutino, and the Pedagogical School in Sărata, according to Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România în perioada interbelică*, pp. 128-130.

³⁷ According to the Army's General Staff (the Bureau for Counter-Intelligence), „German colonists maintain the same orderly manner, and are refractory to Bolshevik ideas”. Also, „the German population in Bessarabia, due to its unique culture, takes all the hardships of these times without revolting against the Romanian authorities”. See its newsletters (September 29th 1920; March 1st to 31st 1925) in CAS, *Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției* [Ministry of Internal Affairs, The General Police Directorate] Fund, dos. 3/1920, ff. 34, 340. For similar information, see the reports for the 1930s in *Ibidem*, dos. 6/1932, ff. 307, 309, 350-351.

³⁸ See Vasile Ciobanu, „Considerations on the German Peasants of Romania in the First Decade of the Interwar Period” in Sorin Radu, Oliver Jens Schmitt (eds), *Politics and Peasants in Interwar Romania: Perceptions, Mentalities, Propaganda*, Cambridge Scholars, 2017, pp. 476-477; also see Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924* [The subversive movement in Bessarabia between 1918 and 1924], Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 2004, p. 244. The „1924 Tatarbunar events” were a local armed conflict that took place approximately between September 15th and 18th in the region of the Tatar Bunar settlement of Akkerman county. It was part of a greater Communist plan to start riots all over the Romanian Kingdom in order to destabilize its socio-political structure and to end „Romanian imperial occupation” of Bessarabia, turning the latter into a Soviet republic. Instigated and led by Communists which had illegally crossed the border over the Dniester river, the Tatarbunar „uprising” was caused by a Bolshevik raid, and was ended by the Romanian army shortly after it commenced. Being an outside intervention, it did not gain large popular support, and it mainly implicated individuals following the commands of the Communist Third International. German settlers fought alongside the Romanian Gendarmerie against the Bolsheviks until the Army came and terminated the attack.

affiliation was reduced to a very general definition of being German³⁹. In Bessarabia, same as all other local ethnics, they had been subjected to an aggressive assimilation program inside the Russian Empire, which they now wished to reverse. Declaring their obedience to the new, interwar rule⁴⁰, being especially interested in the linguistic, educational, and economical integration of their future generations⁴¹, the representatives of Bessarabian Germans nevertheless expressed the hope that the preservation and development of their own national character would never be restricted⁴², and that an honourable competition be led between the majoritarian and minoritarian cultures, one which would not interfere with the organic growth of either community⁴³. Once more similar to Romanians, their conservative socio-cultural profile made them refractory to anything that implied an intrusion in the private life of the community, and to any such intervention, be it for cultural, religious, or administrative matters⁴⁴.

Opinions differ on the manner in which the cultural activity of the South Bessarabian Germans evolved under the interwar rule. On one hand, some researchers consider that it went on unrestricted, and that it made use of approximately the same methods and instruments as the Romanian system: public libraries, schooling, educational counseling and cultural orientation, scholarships, conferences for adults in rural environments, and so on⁴⁵. On the other hand, there are specialists that underline the restrictive side of Romanian politics, which affected these local German communities⁴⁶. It is true that the Romanian authorities had a circumspect, often mistrustful and interventionist attitude, and that this specifically expanded over Bessarabia's multiethnic South, as it was considered to be a very unstable region because of its social disparity and its status as an

³⁹ Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România...*, p. 10.

⁴⁰ The Congress of the German settlers of the Moldavian Republic gathered in Tarutino on March 7/20th 1919 and gave a unanimous resolution which declared the union with the Romanian Kingdom. It also stated „the firm belief that the Bessarabian Germans will live in peace and unity with the Romanian people, united under the same [royal] sceptre”. See Dinu C. Giurescu (coord), *Istoria României în date* [The history of Romania in data], Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 2003, p. 357.

⁴¹ Ever since 1922 Southern Bessarabian Germans asked for schooling personnel that could teach their children the language of the State, because they thought that linguistic stagnation of their young „is not only in our detriment, but also in the disadvantage of the State, because a child that is educated under the dominance of the Romanian culture and language will bring good services to the country when he becomes a citizen”. See CAS, *Ministerul Instrucțiunii Fund*, dos. 401/1922, ff. 70-72.

⁴² Vasile Ciobanu, *Identitatea culturală a germanilor din România...*, p. 30.

⁴³ The State had to comprehend that its resources were not exclusively meant for the spiritual development of Romanians, that ethnics played an important role in their accumulation and were thusly also entitled to receive support from the State; see Friedrich Müller, „Statul, cultura și școala minoritară”, p. 469.

⁴⁴ Vasile Ciobanu, „Considerations on the German Peasants of Romania...”, p. 476.

⁴⁵ Idem, *Identitatea culturală a germanilor din România...*, pp. 87-93.

⁴⁶ Ute Schmidt, „Germans in Bessarabia: historical background and present-day relations” in *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*, nr. 03 (2008), p. 312.

entryway for Communists on national soil. Unaccustomed to the principles of ethnic plurality in socio-political matters, constantly being on-guard because of revisionist tendencies, Romanian authorities did not look kindly upon the pro-active attitude of German leaders.

In Bessarabia, German colonists had not envolved themselves in politics during the Russian rule, remaining immune to political agitations and especially to the Bolshevik discourse. On the other hand, the imperial regime had not given them the opportunity to actively participate in dealings of State politics. The rights and liberties gained through integration in the Romanian State therefore permitted them to become more active in the interwar years. In 1920 a Popular German Council for Bessarabia (the *Volksrat*) was established; it was reorganised in 1923 in Tarutino, the German community's „capital” in Akkerman county. The *Volksrat* was a popular institution, meant for the representation of German interests in regional politics, economy, culture, and social matters. Though they were determined to assure the well-being of their own people, the leaders of the *Volksrat* were not radical in their demands to the State⁴⁷. However, many Romanian authorities saw any and all acts of protecting or advocating ethnic cultural identity as being „active” undertakings for resisting State politics, and thusly as an immediate threat to national interests⁴⁸. In these circumstances, the *Volksrat* was deemed as having the

⁴⁷ Up until 1933 the *Volksrat* associated itself with the political parties that held governance, in order to negotiate benefits for its community. Aware of their regional sway, and having the historical memory of the liberties they had had in the first half of the XIXth century, the Germans from Southern Bessarabia did indeed start making demands that vexed the Romanian nationals, such as local autonomy, German-only civil servants and the official use of the German language in local administration. Even so, the first-generation leaders of this organisation were generally inclined to collaborate with the State and did not encourage social rebellion. In the beginning, the *Volksrat* operated „by the principle of keeping away from political conflict and from the Romanian political matters in order to be able to represent the interests of its minority”. Its activity, as well as that of German deputies, was mainly turned towards minimizing the losses caused by the agrarian reform, the retrocession of property that had been confiscated under the Russian rule, and preventing the Romanianization of German schools. For the first half of the interwar period, Pastor Daniel Haase was the most reknowned figure of the Bessarabian German community, as high Church representative, Member of Parliament, and president of the *Volksrat*. When national-socialism rose to popularity, he and his peers were gradually replaced, and eventually the command of the *Volksrat* was taken over by supporters of the hitlerite movement in Romania (such as Otto Bronetzchi/Broneske from Tarutino). For more details see Ute Schmidt, *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră* [Bessarabia. German colonists on the Black Sea], translated by Cristina Grossu-Chiriac, Cartier, Kishinev, 2014, pp. 305-306. Also see Arthur-Viorel Tuluș, „The Germans from Southern Bessarabia (Bugeac). From Colonisation to Repatriation” in Mircea Brie, Sorin Șipoș, Ioan Horga (coord), *Ethno-confessional realities in the Romanian area: historical perspectives (XVIII-XX centuries)*, University of Oradea Publishing House, 2011, pp. 298-299.

⁴⁸ See the report written up by secondary schooling inspector Anton Bobeică on the concert held in Tarutino on June 8th 1924 in CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, f. 55. The inspector wrote down that „especially this *Volksrat* undertakes an energetic activity against the Romanian schooling”.

pretences of acting as „a State inside the State”⁴⁹, in spite of the fact that in their official reports regional authorities themselves recognised that, overall, the Southern Bessarabian German population was not at all interested in political dealings⁵⁰. Even so, this manner of interpreting the minority’s right, interest, and option for preserving its own cultural profile disseminated through public discourse from governmental to local administration. Afterwards, the nature and intensity of individual actions depended on the way in which public servants had internalised the sermon of their *national duty*. In Akkerman county, where the majority of the Bessarabian Germans lived⁵¹, authorities mandated with the supervision of educational and cultural matters concentrated their attention on the activities of the Volksrat and the Tarutinoer Sportverein «Bessarabia»⁵².

The event that sparked direct tensions was a public celebration organised by the latter in 1924. Here is what happened:

Members of the local German elite had arranged that on June 8th 1924 a concert take place in Tarutino with the participation of musical ensembles coming from other German communities within or outside of the country. Learning about this event, a Romanian music’s professor from the Girls’ Gymnasium in Akkerman city, Vladimir Vlasov (Vlasii), decided that he would also participate in the event with the student choir that he coordinated within the school. According to his own statements, beside having a „scientific purpose”, his intentions were to do Romanian national propaganda⁵³. From this point on, events whirled and embroiled, and an entire series of opinions and deductions were engaged, only amounting to the destabilisation of a fragile social balance.

Driven by the confidence of his „national rights”, professor Vlasov had unreservedly announced his presence at the event, appealing to the authority of the highest rank in local Romanian administration, the Prefecture of the county, to enforce his decision. However, the latter, more aware of the appropriate ways of managing an environment where Romanians were at an universal disadvantage, avoided to intervene imperatively in the internal affairs of an otherwise unproblematic

⁴⁹ See Idem in Ibidem, f. 55.

⁵⁰ Excerpt from the report of Izmail county prefect to the Ministry of Internal Affairs, 1932. See CAS, *Ministerul de Interne, Direcția Generală a Poliției* Fund, dos. 6/1932, f. 35.

⁵¹ In 1930 there were 55 598 Germans living in Akkerman county, 10 524 in Tighina, 8 664 in Cahul, and 983 in Izmail (a total of 75 749 persons), according to *Recensământul General al Populației României...*, vol. II, pp. XXXII-XXXIII. In 1935 there were 60 419 Germans living in Akkerman county, 11 400 in Tighina, 7 663 in Cahul, and only 898 in Izmail (a total of 80 830 persons), according to CAS, *Inspectoratul General al Jandarmeriei* Fund, dos. 8/1936, f. 25.

⁵² The «Bessarabia» Sports Club had been established in Tarutino in 1919 with the purpose of engaging young Germans in sports, educational and cultural activities. It’s motto was „Einigkeit macht stark”/„Unity makes us strong”. In 1924 it had 120 registered members. See CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, ff. 62-63.

⁵³ Ibidem, ff. 54, 65-66.

community, and had guided him to the source of the upcoming happenings. Sent to discuss matters directly with the Germans, the Romanian Vlasov saw himself entitled to draw their attention to the moral obligation of minority celebrations to be opened and accompanied by Romanian cultural elements. (We note that the entire situation was unfolding at a time when ethnic populations in Southern Bessarabia had not yet had much contact with the national program of the majority, and even less with its side that claimed to be persuasive and attractive). Taking it upon himself to ensure the indispensable greeting of Romanian primacy, Vlasov saw his participation in the German celebrations as a certainty. He failed to perceive the obvious restraints of the minority, which avoided making any open commitments, instead offering dry explanations for the improbability in changing a program that had already been approved by State officials.

The complete failure in communication was easy to see from the start of these void negotiations. The Romanian teacher would later declare that he had been „decisively told”, as a promise, that his choral group would open the festivities⁵⁴. Therefore, there was little left to interpret regarding the manner in which communication between those directly involved and, by extension, between the Romanian authorities and the community under their responsibility, had taken place. In the end, a scandal arose, and on it, an official investigation. Statements were taken, and their content showed the lack of real dialogue. None of the parties had been the least receptive to the other. The Romanian professor, obsessively focused on fulfilling his national mission, had not had the capacity to observe (or refused to do so) the natural and clear reserve of the minoritarians. Much less had he had the social wisdom to not force himself upon a community that had the legal right to organize a private and peaceful cultural manifestation, independent of State structures and their interference. On the other hand, the German party did not seem to treat the clearly expressed attitude of the Romanian representative with the necessary seriousness, failing in their turn to take into account the socio-political climate of the newly constituted nation-State. The year 1924 itself can be defined through the accentuation of the idealistic nation-building discourse and, by being positioned outside the culturally-established „sanitary belt”, Southern Bessarabia was in the direct attention of authorities, within the reach of their most concentrated enterprises. In Tarutino, direct and unequivocal messages had failed to be understood by both majority and minority.

As a result of this disfunctional dialogue, on the day of the gathering the Romanian professor had presented himself with his entire, 50-student choir, and immediately asked to be given the stage. Seeing such a large group (that, for their part, had not even been expected), the German organizers would find a single solution that would not disturb their own festivity: progressively postponing in giving Vlasov definite directions.

⁵⁴ Ibidem, ff. 65-66.

Seeing that he was not being given the attention he claimed, still receiving ambiguous answers about the impossibility of modifying a program that had already been approved by the same authorities whose honor Vlasov was claiming to save, the professor left the event by metaphorically turning the house on its head, proclaiming to all that would listen that his participation in the event had been blocked by the malevolence of minorities „because we wanted to do national propaganda with beautiful Romanian songs”⁵⁵. The story’s thread, in the form it had been given by the teacher, was indicative for his way of interpreting the whole situation:

„[we were placed] at the back of the hall, to wait until they would announce us (...) afterwards, we were told that the choir would perform after the second part of the concert. After the second part we approached the stage to sing genuine Romanian songs and we were bewildered to find that if we wanted to perform we could do so only after the conclusion of the show. My response to this situation was that a secondary State’s school choir which undertakes national propaganda is not fitted to perform at the end of an event, at a time in which the audience is already turning its back to the stage. This proposition was so offensive to a State school that myself and the pupils immediately left the concert hall, without waiting for the end of the show. The concert’s program was printed solely in German and with the use of Gothic letters. I brought this fact to the attention of the subprefect, who said that the brochure had been approved by the Ministry. All of my pupils were dressed in beautiful traditional clothing and were very spirited with being called to do national propaganda with Romanian songs, but afterwards they complained about sensing enmity from the Germans in Tarutino. We cannot surpass the following incident: when we were waiting at the back of the hall, deputy Muciler, MP, on entering the room and seeing me, came over (as he has known me for some time) and said: «I am glad that you came, it would be nice if you sang religious or Ukrainian songs, as these melodies are pleasing to the Germans». This was said in front of the pupils. (...) Muciler then continued: «If you are concerned, do not be; I, as an MP, will do away with any discontent». This is the manner in which a deputy of the Romanian Parliament does «national» propaganda within the German population, by asking the pupils of a Romanian school to sing Ukrainian songs. I told him that a State school does not do Ukrainian melodies; that we are subjects to our superior authorities and that we do not infringe their commandments. Our intent of doing national propaganda was thusly paralyzed by the malevolence of some Germans, which under the guise of a «sports’ club» undertake foreign propaganda inside our own country, in our unceasingly troubled Bessarabia,

⁵⁵ Ibidem, ff. 65-66.

but under the favour of our own authorities, which give them trains to travel when our Romanian schools in Bessarabia can hardly obtain such facilitations”⁵⁶

The words, the phrasing, and the interpretations given to the incident by the Romanian professor clarify much of the conflict’s subcontext, and explain the psychological foundations for the series of official investigations that the event generated. The reasons for dissatisfaction, as they unveil, were: the bruised national ego of the Romanians; the minority’s refusal to grant the Romanian teacher his „right” to cultural superiority; the German’s „audacity” of printing the brochure of an otherwise private event using their own language and alphabet⁵⁷; the „insult” brought to Romanian culture by the fact that Germans were more open towards the Russian or Ukrainian cultural profiles rather than to the Romanian one⁵⁸; last but not least, the discontent over facilities given to minorities⁵⁹ in the so-called detriment of Romanians, who were considered entitled to be privileged by default.

Professor Vlasov’s perspective would later be taken up by most of the local (Romanian) authorities which investigated the scandal that ensued. Being an occasion to celebrate cultural tradition and to strengthen inter-community ties, the music festival in Tarutino had not been limited to local participants, instead having received delegates from various German environments. Noting the events, Anton Bobeică, one of Akkerman county’s schooling inspectors, had written up that guests had been received by locals „with the German flag” and with greetings spoken in German. Following the protest of Romanian officials, the flag had been confiscated, to be sent to the Ministry of Interior Affairs as part of a future punitive investigation. The brochure of the concert had in turn been rejected by censorship because of the language in which it was written, because it lacked songs or poetry in Romanian, but also because it had been considered biased through the way in which it depicted the map of Bessarabia⁶⁰. The position of the inspector (and, through him, that of

⁵⁶ Ibidem, ff. 54, 65-66.

⁵⁷ It is important to note that this practice was otherwise allowed, and even encouraged by the Romanian authorities for all ethnic communities living in Bessarabia. This was not only an application of the new constitutional policies but, most importantly, a means through which the governance tried to eliminate Russian cultural influences (the strategy for integrating minorities by re-nationalising them first) and to make the general transition towards the Latin alphabet in the province.

⁵⁸ A fact that could have ultimately been easily explained by their long (and sometimes forced) contact with those cultural elements over the span of a century.

⁵⁹ However, this was an official provision of the new Constitution and legislation, and it had also been officially chosen as an integratory strategy by the government.

⁶⁰ The statement does not include details on the subject, but merely indicates to page no. 15 in the aforementioned brochure. Most probably, it was either an old map in which Bessarabia was part of the Russian Empire, or a map envisioning some type of German self-

school authority itself) became obvious since he found it inconceivable to approve a minority gathering without Romanian cultural elements being imposed on it. The fact that „the performance began with the «Long live the King» anthem, sung by all the choirs of the German colonies”, did nothing to save the Germans in the accusing eyes of this public servant⁶¹. Moreso, inspector Bobeică took it upon himself to be the spokesman for „the entire Romanian community” in saying that German hymns and national songs, written by the renowned Southern Bessarabian professor Albert Mauch⁶², should not have been performed at all during the event. His conclusion was that the Romanian pupils had not been allowed to interpret their own songs on false excuses, that „in this case indeed” an insult had been made to Romanian culture in Bessarabia, that this did not fit at all „with the prestige of the Romanian State”, and that „the Sportverein would do well to officially apologize to professor Vlasov”⁶³.

The documents drawn up by law enforcement contained a very fine change in the passionate description of the incident; however, the general tone of interpretations and the manner of establishing guilt remained the same. Introducing very few new details on the matter, they summarized the statements of the two representatives for the Romanian school system (Bobeică and Vlasov himself), then gave short and sharp judgments. Of all those accused of misconduct, the Gendarmerie had identified Heinrich Roemmich, the director of the Tarutino boys’ gymnasium, as the most criticizable⁶⁴, as he presumably had treated the Romanian choristers with contempt, „without any sense of being a good Romanian and of his duty”⁶⁵.

administering community in Southern Russia (a project that had been imagined ever since the first settlements in the Empire, but had no real foundation for accomplishment).

⁶¹ CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, ff. 55, 72. It is important to take note of the fact that, although one of the issues initially raised by Vlasov was that Germans did not know the National Royal Anthem (and therefore were about to offend Romanian authority by not performing it at the event), the German community in Tarutino had given the issue its due importance and had made sure that the requirement be completed.

⁶² Albert Mauch was the principal of the German Pedagogical School in Sărata, Akkerman county, one of the community’s most important institutions. Over several decades, the Mauch family had given some of the most active and well known teachers of Southern Bessarabian Germans. Primary school teacher Christian Mauch, for example, had fueled the development of secondary education for the German people by founding, in 1872, the first classes which pupils could take in order to continue their studies after the first 4 grades.

⁶³ CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, f. 55.

⁶⁴ Heinrich Roemmich had been born in a German colony in the Herson district, studied theology in Dorpat and had been given a parish in the area. In 1917-1919 he had taken a teaching position at the Secondary School for Boys in Tarutino. He was to be the principal of this school between 1919 and 1932. Between 1918-1921 he had also taught at the School for Girls in Tarutino. He was one of the founders of the German newspaper in Bessarabia and vicepresident of the Volksrat. He would voluntarily relocate to Saxony in 1932, then to other regions in Germany. After World War II he would preside over the association of Germans from Russia.

⁶⁵ See the report send by the 5th Regiment of Gendarms to their Corps in Akkerman in CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, f. 57. Although never indicated by name or by

His dismissal had therefore been recommended, so that his opinions would not harm State interests by wrongfully influencing future generations of Southern Bessarabian Germans as Romanian citizens. In its turn, the Army had reprimanded the local Romanian authorities instead, „the only ones able to avoid such unfortunate incidents”⁶⁶, by accusing them of lacking vigilance and promptness in action, of failing to impose an adequate (privileged n.n.) place within the festivity for Romanian elements, and also of having allowed the event in the first place.

Very few of the documents drawn up by State authorities brought to light new details about the incident. Many of them had derived already circulated information only to pass it on, paradoxically, to the very source from which they had originally received it from (see the correspondence between the Schooling Inspectorate in Akkerman and the IIIrd Army Corps' Security Brigade). They did not resolve the issue of Vlasov's complaints and his interpretation of the facts. On the contrary, their conclusions aggravated the state of affairs by feeding institutional frustrations. The documents that survived do not contain actual resolutions on the statements collected, or decisions that could have been carried upon the complaints. We therefore lack the opportunity to find who was ultimately named as the guilty party inside a situation that was interpreted by the local Romanian authorities as being a solemn offense brought upon the honour of the majority. Bearing in mind similar clashes, the socio-political balance (sometimes tense, but stable) established between the two parties, as well as information we hold on some of those involved in the story, we have reason to think that the outcome may have supplemented animosities between local elites, but that they did not mount to anything more. Despite all its threatening statements, the conflict did not seem to rise above an administrative scandal. The situation often repeated itself, in very similar circumstances, without determining significant consequences on the way in which the daily lives of the two local populations, German and Romanian, were conducted. Beyond the demagoguery of nationalist discourse, the administration had admitted the natural and inevitable existence of contradictions in multiethnic communities such as those found in Southern Bessarabia and, although it kept them under record, pursued other, seemingly more impending threats raised by the general socio-political context. Undoubtedly, under viable conditions, the State would have exploited any measures favourable to Romanian interests and would have given out more than just symbolical reprimands in such matters. The fact that its line of action was generally limited to loosely built investigations

position, the female principal of the Girls' Lyceum in Tarutino was also considered to be at fault for „wrongfully” managing the national spirit of young Germans, seeing how in this institution authorities had found „the portrait of our King torn, with his Majesty's eyes drawn on with pencil”; see the report send by the Security Brigade of the IIIrd Army Corps to the Schooling Inspectorate in Ibidem, f. 72.

⁶⁶ From the report of Akkerman Garrison to the XIInd Division in Izmail, see Ibidem, f. 70.

indicated, among other things, that by lacking a consistent demographic representation in Southern Bessarabia the Romanian administration also lacked the power needed for specific interventions. Other, more objective grounds for not taking strong action against such incidents resided in the newly established legislative framework, as well as in the political reasoning which dictated that, despite the strong homogenizing intentions and the verve of cultural agents, the major interest of the State was not to aggravate conflicts in extremely sensitive regions such as Southern Bessarabia, or in relation to minorities that proved to be otherwise unproblematic in terms of civic conduct.

For all of these reasons, many other enmities would be aroused over the years by the more vocal members of both parties, without this causing great upheaval on the part of the system itself. The leaders of Southern Bessarabian communities would continue to quarrel with varying degrees of malice, but over time the Romanian missionaries' annoyance with the Germans' „impropriety”, on the one hand, and the German elite's dissatisfaction with the claims of the former, on the other, would no longer provoke such significantly impulsive disputes as had been the case in Tarutino in the summer of 1924. Cohabitation between the Romanian administrative authority and the German elite in Southern Bessarabia gradually settled as the stabilization of national laws took place. The State continued a relentless implementation of its rules and values, folk adapted to the new conditions of coexistence, and the mutual opposition of elites moved underground, in reciprocal suspicion and surveillance.

Looking back to 1924, we have every reason to think that the first encounter of parties played a specifically significant role in the subsequent development of relations between the two elites. Each of them had had the opportunity to notice the other's interests, goals, and attitudes. German leaders had had the first clear contact with what the Romanian cultural integration program would entail, as well as with the intensity of manifestation that some of its supporters would develop. For their part, Romanian cultural agents had already formed a „conviction” that the German population of Tarutino did „not nurture feelings of sincere friendship to everything that is Romanian”, or that „at least the members of the Society [*Sportverein* n. n.] [were] indifferent to what [was] currently troubling the soul of the Romanian people”. Although they admitted Germans were „an element of social order”, these functionaries did not see them as „sincere friends of the Romanian people”, and thought that „in the event of an European conflict [they would] not be on the side of the Romanians”⁶⁷. Under these circumstances, the administration proclaimed that the most appropriate way of action was „to begin an intensive cultural

⁶⁷ Ironically, just some months afterwards the Tatarbunar incident would occur, in which the German population was to prove itself very helpful to the Romanian authorities, and very unhesitating in fending off the Bolshevik attacks.

and national propaganda in order to make known to them all the good qualities of the Romanians and thus to bring them closer and connected with the Romanian people”⁶⁸. Seemingly noble in the perspective of a fruitful inter-community communication (and certainly necessary in terms of civic relations), these intentions, candid in theory, became provocative when transformed into actions by members of the State apparatus which condensed the strict cadence of a holy national mission. What these local representatives of administrative power did not take into account was precisely the principle argued at central political level regarding the objective inability of other ethnics to be real participants in the process of cultural reconfiguration according to purely Romanian values. Even the most fervent theorists of Romanianism had established that it was impossible for minorities to *feel* Romanian in the sense dictated by the national culturalization program. Or, upon reading the statements of the Tarutino conflict, one easily sees that the renunciation of their own internal cultural authority, the abandonment of their previous affiliations, and the voluntary assent to a cultural spirit foreign to them was precisely what had been asked of the Germans in Southern Bessarabia by the new administration. In blaming these ethnics for being indifferent to „what is currently troubling the soul of the Romanian people”, the latter contradicted their own logic. They then committed a similar fault by not taking into account the local social context, which they were now responsible for, as governing authority.

Idealistically thinking that a neo-liberal Constitution, together with the promise of temperance in the development of the national-constructive program⁶⁹, would suffice to navigate the complex social environment of Southern Bessarabia, Romanians lost sight of the similarities that they shared with other ethnics in the region. All communities were trying to bring back and solidify the cultural identity which they saw as traditional, pure, and righteous. In the attempt to unilaterally resolve social issues in the interests of the majority, a vicious cycle was created, in which the State strived to impose its own cultural profile, deeply dissatisfying ethnic communities and hindering their desire to preserve their own cultural identities.

⁶⁸ See the conclusions of schooling inspector Anton Bobeică’s report in CAS, *Ministerul Instrucțiunii* Fund, dos. 641/1924, f. 55.

⁶⁹ One official declaration said that national authorities and the elite would „strive for the creation, in our children’s hearts, of a sentiment of respect, love, and understanding for all kins, [and that it] will fight against national ego, which is dangerous”. See D. V. Toni’s (president of the Association of Primary School Teachers of Romania) intervention in the Chamber of Deputies, session of December 8th 1932, in Petre Andrei, *Opera Omnia*, Tome VII, Vol. I, Part II, *Parliamentary Discourses (1929-1933)*, p. 465.

ISTORICUL PRIMEI REVISTE A POMPIERILOR MILITARI ROMÂNI

History of the first publication of Romanian military firefighters

Abstract. *Historiography has not given much attention to the press created for/by firefighters. Therefore, our study follows the evolution of the first such publication, created in April 1929 under the name Bulletin of Romanian Firefighters [Buletinul Pompierilor Români], until the present day, when it is called Romanian Firefighters [Pompierii Români]. The stated purpose of this magazine was to create a specific media space for studies and observations made by civil specialists in the science of firefighting. The main aspects pursued by our own analysis are related to the language, architecture, graphics, format of the magazine, its general vision and the vision of its editors, and so on. We also sought to do an overall review of articles published during its 92 years of existence, and an analysis on how the journal communicated information to its readers. As a result, our study shows how its discourse combined scientific information with the emotion of events being portrayed, the impulses addressed to the military, the chronicle of events within the country, and how the format of the journal changed along with shifts within the institution responsible for its editing. This included, but was not limited to, the change of the magazine's name with the advent and then the fall of the Communist regime. Our conclusions show the need for improvement of the information published in the journal, depending on the study of the past and the understanding of future perspectives.*

Keywords: *Romanian firefighters, image, media, editorial design, Pompierii Români (revistă), Buletinul Pompierilor Români (revistă)*

În *Comunicarea simbolică*, sociologul Vasile Dâncu examinează semnificația imaginii percepute de o audiență, considerând-o o reprezentare simbolică a realității: „încărcată de semne,... un act magic, simbolic” a cărui existență este dată doar de semnificațiile pe care le transmite¹. Din punct de vedere funcțional, *psyche* pune „imaginea” la baza tuturor rațiunilor și motivărilor psihice, fie că este vorba despre opinii, încredințări ori principii². Orice obiect, fie el real sau închipuit, se

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, Romania; eugenmariuschirita@gmail.com

Date submitted: July 6th, 2021

Revised version submitted: July 15th, 2021

Final draft accepted: July 26th, 2021

¹ Vasile Sebastian Dâncu, *Comunicarea simbolică*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2009, p. 54.

² Ștefan Vlăduțescu, „A standard mass media image analysis” în *Annals of the University of Craiova for Journalism, Communication and Management*, vol. 4, nr. 66-78/2018, pp. 66-67.

construiește din imagini extrase din viața cotidiană. Întâlnite la R. Dyer³, aceste ipoteze au fost studiate și de către P. Popescu-Neveanu, care a arătat că imaginea este un model figurativ rezultând din întâlnirea dintre percepție și manifestarea gândirii⁴.

În general, oamenii sunt preocupați de imaginea lor, și deseori se îngrijesc mai mult de felul în care sunt văzuți decât de realitatea faptelor proprii. La rândul-le, organizațiile își doresc un impact pozitiv asupra cetățenilor și alocă resurse umane și materiale pentru a dezvolta, consolida și menține o imagine bună, deci un capital de încredere. Imaginea unei instituții impregnează tot ceea ce ea produce. Un student care a absolvit cursurile unei universități cu un prestigiu slab va fi urmărit de renumele acesteia, fapt care se va reflecta negativ asupra capacităților personale.

Importanța *imaginii* a crescut atât din punct de vedere istoric cât și axiologic, existând astăzi inclusiv baze legale menite să apere imaginea persoanei sau a instituției⁵. Aceasta pentru că imaginea este o amprentă pe care oamenii, instituțiile, produsele nu au obținut-o în mod gratuit (însemnând că bani, timp și efort intelectual au fost investite în acest sens). Alocarea acestor resurse este menită să construiască o imagine anume în mintea unui subiect exterior. Putem astfel concluziona că imaginea publică, aspectele sociale ale unei activități sunt de fapt probleme de comunicare, iar existența unei instituții se construiește (și) prin acest proces.

Dincolo de teoriile despre imagologie, o definiție coerentă a conceptului de *imagine organizațională* o vom prelua de la Valentin Bușu, care o definește prin trei coordonate. Astfel, imaginea unei instituții: a) are elemente simbolice și fizice; b) stabilește granițe între perceperea acestor elemente și orizontul așteptărilor (misiunea instituției); c) generează preferințe, atitudini și trenduri⁶.

Activitatea pompierilor îi aduce pe aceștia aproape de oameni în situații-limită în care viața și bunurile le sunt amenințate de distrugere. Când echipajele efectuează un act medical de prim-ajutor ori alte acțiuni de salvare a persoanelor aflate în pericol, ele transmit o serie de semnificații asociate salvării vieților omenești, justificându-și statutul prin cunoștințele și abilitățile dobândite. În urma misiunilor specifice, publicul percepe o imagine pe care o asociază curajului și eroismului. Ca urmare, pompierii sunt reprezentați simbolic prin termenul de „eroi”, actele fiindu-le încărcate de valori. Conceptul nu are determinante exacte în mintea publicului, astfel încât activitatea pompierilor și informațiile pe care mass-media le

³ Richard Dyer, *The matter of images: Essays on representations*, Routledge, 2013.

⁴ P. Popescu-Neveanu, *Dictionar de psihologie*, Editura Albatros, București, 1978, p. 337.

⁵ Ovidiu Ungureanu, Cornelia Munteanu, „Dreptul la propria imagine” în *Noul Cod Civil. Romanian Review of Private Law/Revista Romana de Drept Privat*, 2/2016, pp.9-30; Dan Valeriu Voinea, „The journalists' obligation of protecting the victims of sexual assault” în *Social Sciences and Education Research Review*, 2(2), 9/2015, p. 9.

⁶ Oprea Valentin Bușu, „Social Image and Brand Image of Organization” în *Business Management Dynamics*, 3(3)/2013, pp. 22-26.

transmite cu privire la acestea construiesc împreună imaginea unei expresii ale cărei semnificații se află în continuă schimbare.

Studiul de față a pornit de la coordonatele conceptului de *imagine instituțională* pentru a analiza felul în care îndeplinește aceste deziderate publicația specifică pompierilor. Putem emite cu această ocazie ipoteza că imaginea instituțională a pompierilor se reflectă asupra publicației pe care ei o emit, preluând din capitalul lor de încredere și transformându-l în audiență. Cu toate că tipăriturile militare sunt unele de nișă, presupunând un public specializat, revistele întocmite de pompieri au avut mereu cititori prin prisma necesității altor instituții și a cetățenilor de a se proteja de pericol și a fi informați privind legislația din domeniul situațiilor de urgență.

Elementele simbolice din imaginea publicației pompierilor au variat în funcție de schimbările instituționale (aparitia Apărării Pasive), transformările politice (instaurarea regimului comunist) și viziunea editorilor activi după anul 1989. Sigla Apărării Pasive (astăzi Protecția Civilă) s-a numărat printre primele simboluri ale revistei, asociat atacurilor aeriene din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial. Regimul comunist a impus stema țării drept marcă principală sub care stăteau toate activitățile pompierilor, inclusiv publicațiile acestora. După Revoluție, sigla proprie instituției pompierilor s-a impus definitiv, până în numerele actuale ale revistei.

Într-un cadru larg al domeniului de activitate, elementele fizice ale imaginii instituționale pot fi considerate autospecialele de intervenție și tehnica din dotare. Acestea pot fi puse în legătură directă cu priceperea și experiența celor care le folosesc pentru a-și îndeplini îndatoririle de specialitate. Dacă vorbim despre instituția pompierilor, misiunea ei și elementele fizice sunt practic stabilite de persoanele care vin în contact cu publicul (precum purtătorul de cuvânt și inspectorii de prevenire) și de pompierii „de la front”, încadrați pe mașinile de stingere, descarcerare sau SMURD. În acest context, așteptările publicului se leagă de prezența lor concretă în anumite situații, ori de necesități complementare precum asigurarea consultațiilor tehnice pentru întocmirea unor documentații. Ambele tipuri de asistență oferă sentimentul siguranței și confortului în cazul unor pericole care amenință viața și bunurile. Atunci când este vorba despre publicația pompierilor, așteptările publicului cuprind primirea de indicații privind situațiile noi dintr-o comunitate, potențial periculoase, și modurile de comportare în fața acestora (atacuri aeriene, bombe incendiare, incendii, inundații, cutremure ș.a.). În plus, publicațiile militare, cum este și cazul celor editate de pompieri, oferă spațiu publicului specializat, interesat de descoperiri tehnice, soluții și repere diverse în domeniu. Toate acestea redau și explică misiunea instituției, umplând orizontul așteptărilor ce vin din exteriorul ei.

Cea de-a treia coordonată a imaginii instituționale face referire la generarea de preferințe și trenduri din partea publicului. Dacă o publicație

își dorește să aibă un impact pozitiv asupra cititorilor săi, ea trebuie să aloce resurse umane și materiale (colectiv redacțional, dotare cu tehnică modernă) pentru a se dezvolta, a se consolida și a menține o imagine bună, deci un capital de încredere. Preferințele, atitudinile și trendurile unei publicații sunt astfel strâns legate de cele ale publicului (în acest caz pompierii înșiși) și derivă din dezvoltarea tehnologiei și psihologia socială. În cazul studiat de noi, această dinamică nu a putut fi posibilă decât în ultimii doi ani, odată cu schimbarea politicii redacționale. Cu toate că eforturile individuale și de echipă ale pompierilor erau recunoscute la nivelul unităților, revista lor nu transmitea către un public mai larg povestea și imaginile militarului. Dezvoltarea tehnologiei multimedia, care a permis înregistrarea conținutului informațional pe dispozitive mobile și difuzarea lui pe internet, poate fi asociată noului accent pus pe imagine – instituțională și personală deopotrivă. Astfel, una dintre satisfacțiile morale obținute de pompieri în urma muncii depuse a devenit publicarea/difuzarea pozei militarului care se remarcă printr-o acțiune deosebită pe timpul serviciului sau în timpul liber.

Pornind de la aceste considerații, latura practică a studiului de față are drept subiect prima și cea mai longevivă revistă a pompierilor militari români, examinându-i scopul, conținutul și arhitectura de la începuturi până astăzi. Una dintre metodele utilizate în elaborarea documentării și analizei a fost obținerea unor mărturii orale ale redactorilor care au construit publicația timp de 20 de ani după Revoluție. Demersul nostru este momentan unic în cadrul istoriografiei publicațiilor specifice pompierilor. Cu toate că există numeroase studii dedicate altor reviste ale Ministerului Apărării Naționale, precum este cazul *Observatorului Militar*, publicațiile destinate pompierilor au rămas în afara sferei preocupărilor istoricilor de presă. Aici, merită recunoscut efortul lui Dan Gîju, care a integrat această presă scrisă în două volume privind *Istoria presei militare*⁷.

Prima revistă a pompierilor români. Prima revistă națională a pompierilor a luat ființă după Marele Război și reîntregirea României, într-o perioadă de dezvoltare și redefinire a structurilor militare din țară, atunci când a avut loc atât o reorganizare a administrației centrale și locale cât și o reasezare a întregii armate.

La 1 aprilie 1929 erau puse în funcțiune tiparele revistei de specialitate a pompierilor militari români, ca rezultat al efortului considerabil realizat de o echipă ambițioasă, care a înțeles rolul și atu-ul instituțional pe care-l poartă o asemenea publicație.

Anul 1929 marchează în trecutul pompierilor români două date semnificative: această apariție a primei lor reviste de specialitate, sub numele de *Buletinul Pompierilor Români*, precum și prima individualizare

⁷ Dan Gîju, *Istoria presei militare*, Editura Favorit, București, 2016.

la nivel național a instituției, prin transformarea, la 2 august, a Inspectoratului Pompierilor în Comandamentul Pompierilor Militari⁸.

Înființată în baza aprobării Marelui Stat Major al Ministerului de Război al României (v. nr. 44/1929), scopul publicației era „popularizarea științei focului, precum și a mijloacelor de prevenire, izolare, localizare și stingere a incendiilor”. Revista își propunea „să înlesnească ofițerilor de specialitate activi și de rezervă, cum și specialiștilor civili, publicarea studiilor, cercetărilor și observațiilor în știința focului”⁹. „Rostul buletinului ce-și începe existența astăzi” – afirma în prima pagină a numărului inaugural colonelul Gheorghe Pohrib, primul comandant al tuturor pompierilor din România – „este deci ca toți pompierii să-și împărtășească prin el vederile și nevoile, în scopul realizării unui plan unic de dezvoltare”¹⁰. Reflectând procesul de reorganizare și modernizare a pompierilor români, paginile publicației defineau și principalele preocupări ale instituției: „Dacă înainte vreme pompierii se mărgineau a veni și stinge focurile ivite, astăzi ei trebuie în rândul întâi să ia măsurile de prevenirea oricărui incendiu (...). Pentru aceasta, trebuie și muncă devotată, și pricepere multă”¹¹.

Denumită *Buletinul Pompierilor Români*, revista era structurată în 24 de pagini, incluzând cele patru coperti. Prima conținea numărul ediției, sumarul, costurile pentru cumpărători/tipărire și o listă cu revistele care fuseseră consultate pentru redactare. Acestea din urmă erau editate de structuri ale pompierilor din țări precum Franța, Anglia, Belgia, Italia, Germania, Austria. Coperta 2 cuprindea informații despre Comitetul de Direcție, Comitetul de Redacție și Comitetul Administrativ, delimitate de trei linii orizontale cu rol de design. Astăzi o numim simplu *caseta redacțională*. Paginile 3-4, precum și 23-24 (copertile 3 și 4), erau alocate anunțurilor și reclamelor vremii la echipamente, utilaje și accesorii destinate prevenirii și stingerii incendiilor.

La interior articolele erau aranjate pe una până la patru pagini, scrise pe două coloane, cu puține imagini. Ele tratau teme din regulamente militare, analize diverse, prezentări ale unor incendii din țară și din lume, descrieri ale operațiunilor de intervenție și ale unor utilaje și accesorii destinate prevenirii și stingerii incendiilor, învățăminte extrase din misiunile specifice, descrieri de fenomene fizice și chimice care aveau aplicativitate în domeniul de activitate, statistici, recenzii, cronici, expoziții și informații din lume, sfaturi practice, îndrumări privind prevenirea incendiilor la diverși operatori economici.

Revista prezenta în paginile sale conceptul și dezvoltarea activității de prevenire a incendiilor, de instruire a cadrelor. Articolele acopereau

⁸ Ion Panțuru, *File din istoria pompierilor români*, Serviciul Editorial și Cinematografic, București, 1983, p. 150.

⁹ *Pompierii Români*, nr. 3/1999, p. 3.

¹⁰ *Buletinul Pompierilor Români*, nr. 1/1929, p. 3.

¹¹ *Ibidem*, nr. 1/1935, p. 4.

întreținerea și funcționarea tehnicii de intervenție, cunoștințe tehnice de specialitate, organizarea și funcționarea formațiilor de pompieri civili, prezentări analitice de incendii din țară și străinătate, date din istoria pompierilor ori de cultură generală. S-au publicat materiale referitoare la întărirea rolului formațiilor de pompieri din mediul rural și informarea populației în vederea cunoașterii și respectării principalelor măsuri de prevenire și stingere a incendiilor, alături de materiale dedicate transmiterii și generalizării experiențelor extrase din intervenții în diverse situații de urgență. Despre acestea colonelul Pohrib scria: „conducerea acțiunii de stingere a unui foc este o operațiune ce impune comandantului de pompieri, pe lângă foarte mult curaj și pricepere, obligațiuni și răspunderi foarte mari, pe care în orice moment trebuie să le poată acoperi prin competență și personalitatea sa”¹². Analizând situația în care se aflau trupele de pompieri în perioada crizei interbelice, redacția revistei nota, în 1935: „Sufletul ce punem în toată activitatea noastră nu poate suplini și învinge întotdeauna lipsa dotării convenite, de aceasta trebuie să fie convinse autoritățile pe care le deservim”¹³.

Anii tulburi de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial aveau să curme apariția ritmică a publicației, întreruptă în ianuarie 1944. Doi ani mai târziu, inspectorul general al pompierilor, colonelul Aurel Nisipeanu, propunea reapariția acesteia și elaborarea proiectului unui nou număr. Faptul se împlinea abia în ianuarie 1948. În primul număr reapărut, noul inspector general, colonelul Mihai Anastasiu, afirma că revista își propunea publicarea de articole referitoare la „probleme de natură tehnică, de dotare și de prevenirea și stingerea incendiilor; probleme cu caracter educativ; chestiuni de cultură generală; realizări în domeniul pompieristic la orașe și în mediul rural; (...) informațiuni, statistici și recenzii”¹⁴. În realitate, după modificarea denumirii revistei în aprilie același an, conținutul acesteia scădea în varietate, materialele rezumându-se la probleme de specialitate¹⁵. Au dispărut din paginile publicației dezbaterile și prezentările, precum și traduceri din literatura străină, această schimbare de conținut reflectând închiderea generală la care era supusă întreaga societate românească. Au devenit preponderente materialele tehnice dedicate prevenirii incendiilor, domeniu aflat în plină evoluție, concretizată prin înființarea (în septembrie 1953) a inspecțiilor regionale de prevenirea incendiilor¹⁶.

O publicație de cultură generală în perioada comunistă.

Ulterior celui de-al doilea război mondial, *Buletinul pompierilor români* a fost redenumit, devenind revista *Paza contra incendiilor*. Ea a continuat să

¹² Ibidem, p. 5.

¹³ Ibidem, p. 3.

¹⁴ Ibidem, nr. 1/1948, p. 4.

¹⁵ *Pompierii Români*, nr. 5/1992, p. 5.

¹⁶ Ibidem, nr. 8/1998, p. 4.

fie editată la București, publicarea fiindu-i reluată, după cum s-a menționat, în ianuarie 1948.

În ianuarie 1954 ea și-a schimbat din nou denumirea și structura, apărând în două serii, diferite în titlu și conținut. Anunțul laconic, dar explicit, al acestei transformări afirma următoarele: „Revistei noastre trasându-i-se sarcini noi, în ceea ce privește conținutul ei, vechiul titlu de *Revista Pompierilor* a devenit necorespunzător (...). Pe viitor, titlul revistei pentru sectorul industrial va fi *Prevenirea Incendiilor*, iar pentru sectorul agricol *Paza Contra Incendiilor*”. Tematica revistei a devenit mai variată; alături de materiale dedicate organizării și instruirii formațiilor civile de pompieri, prevenirii și stingerii incendiilor sau cunoștințelor tehnice de specialitate au apărut și articole de cultură generală, istorie, magazin¹⁷.

După numai doi ani revistei i s-a schimbat din nou denumirea, după ce Comandamentul Pompierilor a devenit Direcția de Pază contra Incendiilor. Astfel, din ianuarie 1956 publicația s-a numit *Paza Contra Incendiilor*, titlu pe care avea să îl păstreze până în decembrie 1989.

Ajunsă în 1955, la 26 de ani de la apariție și recunoscută sub denumirea de *Prevenirea Incendiilor*, publicația avea coperti de culoare roșu aprins, în fundalul unei fotografii monocrome. Simbolistica acestei culori nu era relevantă, fie că era vorba de foc, noblețe, sacrificiu; importantă era apariția ei, continuitatea unei publicații cu vechime.

Numărul de pagini avea să crească cu 12, ajungând la 36 cu tot cu cele patru coperti. Pe coperta 1 apăreau elemente ca numărul revistei și titluri din cuprins. În coperta 2 se regăsea, pe lângă cuprinsul integral, cu titlurile articolelor, autorii acestora, paginația, și informații generale referitoare la redacție și ediția tipărită. Copertile 3 și 4 aveau rolul de a ușura lectura specializată prin simțul umoristic al caricaturilor, ce transmiteau în principal mesaje de prevenire a incendiilor sau scoteau în evidență greșeli făcute prin nerespectarea măsurilor specifice. Titlurile erau însoțite de imagini, renunțându-se la simplitatea lineară de până atunci. Se înlocuia scrisul negru cu cel de culoare albastru-indigo sau roșu-bordeaux, apariția letrinelor la începutul articolelor, introducerea mai multor poze, monocrome, în articole.

Alte două inovații în arhitectura revistei de la acea vreme dădeau dovadă de curaj editorial: distribuirea pe două pagini, cu continuare de pe verso pe față, formând un ansamblu de landscape, și introducerea casetelor de text în cadrul unor articole, ajungându-se astfel la o structură internă cu totul diferită față de cea utilizată în primii 25 de ani de existență ai publicației.

Articolele tratau activități specifice desfășurate de pompieri, de la intervenții și prevenire la instruire, exerciții de pregătire și înștiințări. Erau propuse materiale despre industrializare și implicarea pompierilor în aceste obiective, dar și consfătuiri cu cititorii, creându-se un dialog permanent

¹⁷ Ibidem, nr. 5/1992, p. 3.

între redacție și publicul-țintă. Există chiar și o rubrică de sport, unde erau descrise inclusiv meciuri de fotbal.

Odată cu apariția numărului 9 din 1963 și cu aniversarea Zilei Pompierilor Militari Români au fost propuse copertile cu ilustrații color reprezentând activități specifice pompierilor militari. Trecerea de la monocromie la imagini colorate reprezenta un nou și important capitol în activitatea publicațiilor militare de specialitate.

Prevenirea Incendiilor după anii 1970. Un alt pas înspre modernizarea arhitecturală a publicației a avut loc în 1970. Cum deja se obișnuia de 7 ani, pe coperta 1 se afla dispusă, pe toată suprafața, o fotografie color peste care erau trecute date de identificare, cu numele și numărul revistei, iar pe copertile 2, 3 și 4 rămăneau aceleași informații învechite, reprezentate de ilustrații monocrome pe fundal roșu.

Se păstra același format de 36 de pagini cu tot cu cele patru coperti, fără ca acestea să fie numerotate; se menținea scrisul articolelor pe 3-4 coloane, însă cu fotografiile mai clare, superioare calitativ, cu aceleași elemente de design.

În primele numere s-a remarcat reintroducerea stemei. Chiar dacă aparținea Partidului Comunist Român, ea era totuși un simbol național, care avea rolul de consolidare a statutului unei publicații. Acest lucru s-a păstrat până în prezent, stema actuală fiind cea a Inspectoratului General pentru Situații de Urgență (I.G.S.U.). Un alt element nou era introducerea casetei redacționale în partea de sus a primei pagini. Totodată, avea loc o diminuare considerabilă a mărimii fontului în textele articolelor, ceea ce însemna o creștere cantitativă a materialelor. Acestea aveau titluri scrise în culori deschise, vii și provocatoare (verde deschis, galben, portocaliu).

Anii '70 găsesc revista cu cel mai numeros colectiv redacțional, cu articole scrise atent, o organizare eficientă și o prezentare grafică în continuă modernizare. Către sfârșitul anilor '80, disimulate sub forma unor rubrici de noutăți tehnice în domeniul pazei și stingerii incendiilor, au reapărut informații profesionale din presa străină de specialitate, ca și pagini de cultură generală, mozaic, umor și sport. Tot în această perioadă publicația și-a reînnoit statutul, prin obținerea unei autorizații de funcționare emise de Consiliul Culturii și Educației Socialiste (nr. 127 din martie 1986). Treptat, ea a devenit un organ de propagandă, paginile sale, ca de altfel ale întregii prese românești din acea perioadă, reflectând „mărețele înfăptuiri ale epocii de aur“.

Revista Prevenirea Incendiilor devine Pompierii Români în decembrie 1989. În 1988 publicația și-a redus numărul paginilor de la 36 la doar 24, începând să fie numerotate și copertile. A crescut dimensiunea fizică, lățimea revistei mărindu-se la 250 de milimetri.

La sfârșit de an, culoarea își făcea simțită prezența în paginile de mijloc, începând cu numărul 12 din 1988 fotografiile articolelor fiind color, nu doar monocrome.

Revoluția Română din decembrie 1989 a găsit revista pompierilor în postura unei publicații profesionale de calitate, care acoperea aproape toate domeniile apărării împotriva incendiilor. Ultimul număr al anului a fost oprit în tipografie și înlocuit cu o ediție specială – sub denumirea de *Pompierii Români* – al cărei conținut reflecta efervescența momentului și cuprindea inclusiv o „profesiune de credință”:

„vom relata în paginile publicației noastre (...) despre curajul și abnegația pompierilor români, care înțeleg să slujească, chiar și jertfa supremă, flacăra sfântă a revoluției, luptând pentru a apăra de flăcările incendiilor viețile concetățenilor și avuția poporului”¹⁸

Cu toate că numărul de pagini a scăzut, conținutul propriu-zis rămânând de doar 20, pentru prima dată în istoria publicației avea loc o îmbunătățire semnificativă a calității suprafeței de tipărire prin introducerea hârtiei lucioase, care oferea avantaje la tipărirea offset. Bineînțeles că, odată cu acest mare și important pas, totul devenea cât se putea de clar și mai ales viu colorat. Odată cu numărul 7 din 1994 coperta a înfățișat titluri ale articolelor mai importante din cuprins. Acest mod de prezentare a fost utilizat mult timp, renunțându-se la el în 2017, odată cu trecerea în rezervă a longevivei conduceri de până atunci.

În ciuda culorii copertilor, ce furau imediat ochii cititorilor, interiorul era la fel de rustic, același text negru pe hârtie plină de impurități lemnoase. În paginile publicației reușeau să își facă loc tot mai multe reclame cu specific pompieristic, amplasate într-un mod evident în locul lăsat gol de mesaje tipice epocii apuse.

Un alt element de design, obligatoriu în ziua de azi, își făcea apariția pentru prima dată. Poziționată pe pagina 3, în partea stângă, era fotografia Monumentului Eroilor Pompieri, simbol al onoarei, curajului, devotamentului, jertfei și demnității pompierilor militari români, ridicat în amintirea luptei din Dealul Spirei din 13 septembrie 1848.

Odată cu definirea noului cadru legislativ și cu elaborarea actelor normative de profil, revista a publicat aceste documente alături de comentarii necesare prezentării și explicării modului lor de aplicare.

Publicația și-a redefinit statutul printr-o Hotărâre de Guvern (nr. 638/1997) care i-a reglementat modul de funcționare, clarificându-i situația administrativă după câțiva ani de dificultăți financiare, depășite cu eforturi și cu o mobilizare unanimă a pompierilor din țară, solicitați să sprijine continuitatea tipăriturii.

¹⁸ Ibidem, decembrie 1989, p. 2.

Pompierii Români la 13 ani după Revoluție. La jumătatea lui 1995 dimensiunea revistei s-a micșorat, formatul clasic A4 primind încă 8 pagini, ajungând la 28 inclusiv copertile. În 1997 suprafața s-a redus iarăși, s-au adăugat 8 pagini, rezultând un format cu 36 de pagini, păstrat până în decembrie 2018.

În 2007, după doi ani de la înființarea Inspectoratului General pentru Situații de Urgență ca instituție publică, prin unirea Corpului Pompierilor Militari cu Protecția Civilă (2004), tehnoredactorii revistei au început să folosească hârtia lucioasă, fiind sprijiniți atât de noile tehnologii cât și de factorii decizionali. Formatul A4 a permis mai mult spațiu, deci mai multă informație în cele 36 de pagini.

Au devenit obișnuite rubricile destinate prezentării activității neîntrerupte a pompierilor pe frontul incandescent, problemele cu care aceștia se confruntă, opțiunile de dezvoltare a instituției și nevoile de dotare. Articole tehnice, noutăți științifice, portrete de pompieri, subiecte de relații internaționale, sunt doar câteva din gama largă a temelor abordate în această perioadă. A avut loc o fluctuație a personalului redacțional, care și-a pus amprenta și asupra conținutului revistei, încercându-se menținerea unui grup relativ stabil de colaboratori și corespondenți, necesar creșterii calității publicației.

Din interviurile luate primilor redactori activi după anul 1990, apoi celor ce au îngrijit publicația în urma unificării instituționale, am extras câteva stări de spirit și informații despre situații dificile întâlnite de-a lungul anilor de existență a revistei. Martori ai activității colegilor lor din teren, redactorii au remarcat cum greutățile întâlnite în misiuni au fost întâmpinate cu stoicism, cu fermitate morală, cum prezența instituției a fost permanentă acolo unde neglijența, nepăsarea sau reaua voință au provocat tragedii, acolo unde sacrificiul pompierilor în lupta cu flăcările se contopea cu propria lor viață.

Discutând cu militarii din prima linie a focului, redactorii au arătat lumii aspecte ale războiului, furia marilor incendii, prăpădul cutremurului din 1977. Dezvoltarea societății i-a obligat pe pompieri să țină pasul cu cerințele care se impun pentru protecție, nu numai în contra incendiilor ci și în fața fenomenelor naturale devastatoare, a avariilor produse în marile instalații tehnologice și în evoluția tehnicii de stingere. Astfel, cauzele și efectele acestor evenimente distrugătoare au fost mereu analizate. Obiectivitatea materialelor publicate a fost permanent cel mai bun „doctor” pentru vindecarea bolilor numite *nepricepere*, *necunoaștere* și *neglijență* în domeniul situațiilor de urgență.

La întrebarea „Ce-i trebuie revistei în etapa actuală și în viitor?”, răspunsul redactorilor de după anul 1989 ai *Pompierilor Români* a fost unanim: sprijinul material pentru apariție și difuzare, din partea tuturor celor care răspund de activitatea de prevenire și stingere a incendiilor. „După părerea mea” – a declarat, în calitate de fost redactor, colonelul

Valentin Uban – „un pompier, un primar, un patron sau un director care nu se informează din paginile acestei publicații greșesc. Disparația unei vieți omenești sau distrugerea de bunuri materiale prin incendii trebuie să se constituie în culpe pentru cei care răspund de activitatea de prevenire și stingere a incendiilor. Lucrătorii revistei trebuie să fie în prima linie pentru veridicitatea faptelor, fără părtinire. Pentru ei datoria să fie cerința zilei”¹⁹.

În cei 92 de ani de activitate, revista pompierilor români a fost fanionul educației civice în domeniul prevenirii și stingerii incendiilor, de promovare a noutăților tehnico-științifice și a legislației în domeniul situațiilor de urgență. Pentru toți cei care au depus eforturi pentru continuitatea publicației, cunoașterea a fost cerința zilei, iar cuvântul – umbra faptei.

Revista Pompierii Români astăzi. Anul 2019 a venit cu un nou început în cadrul redacției publicațiilor de specialitate editate de I.G.S.U. *Pompierilor Români* i-a fost regândit designul, activitatea în general, pentru ca revista să nu devină plictisitoare, intrând într-o rutină care să o arunce în uitarea sau indiferența cititorilor.

Pentru prima dată, și chiar la aniversarea a „Nouă decenii de tipare publicistice”, după cum s-a intitulat primul articol din noul format, simbolică revistă a pompierilor români a renunțat la apariția lunară. Rămasă cu un colectiv redacțional înjumătățit față de efectivul necesar, angrenat în publicarea a trei reviste, cu un mare vid de activități, s-a luat hotărârea de a se reface strategia pentru binele *Pompierilor Români*. După un amplu proces administrativ, în 2019 s-a concluzionat ca revista să fie trimestrială, la fel ca sora ei mai mică, *Protecția Civilă*, dar cu un număr de 60 de pagini, cu tot cu cele patru coperti.

Cu toate că redacția a fost redusă, designul paginilor și abordarea articolelor au rămas reprezentative pentru Inspectoratul General pentru Situații de Urgență, instituția care o editează. Astfel, cea mai mare realizare vizibilă în noul proiect o reprezintă alinierea la standardele exigente de design și tipărire ale tipografiilor de top. Prin intermediul programului de prelucrare electronică a paginilor de revistă, redacția are posibilitatea de a înainta publicația spre tipar fără ca tipografia să intervină asupra spațiului arhitectural, cum s-a făcut timp de 90 de ani. Dacă până la începutul anului 2019 designul era realizat de tipografie, la propunerea arhitecturală a acesteia și cu acordul redacției, în prezent totul se află la nivelul imaginației artistice a tehnoredactorului.

O altă schimbare mare și importantă a constituit-o crearea unui logo al revistei, un simbol de autenticitate, originalitate, stabilitate și greutate profesională, la care s-a adăugat refacerea în întregime a spațiului arhitectural de pe copertile 1 și 4, ce reprezintă interfața cu publicul-țintă. Astfel, au dispărut denumirea și sigla ovală fără însemnătate, ambele

¹⁹ Interviu luat în Capitală cu ocazia Zilei Pompierilor din România (13 septembrie 2019).

situate inițial în josul paginii, în favoarea denumirii situate sus, scrisă cu alb, asemenea nobleței armei pe care o reprezintă, și așezată pe fundal roșu, ce înseamnă spiritul de sacrificiu, dragostea de semeni și focul.

În interior, cuprinsul apare împreună cu fotografia Monumentului Eroilor Pompieri, dispus pe alb, la care se adaugă ilustrații din cadrul celor mai importante articole. Designul urmează a se schimba odată la doi ani publicistici, echivalentul a opt numere de revistă. Sus, în dreapta, apare în format mare logo-ul revistei, asemenea numelui de pe coperta 1, care se regăsește într-o dimensiune mult mai mică pe fiecare pagină impară.

Articolele sunt dispuse pe categorii distincte, într-un spațiu arhitectural de pagini cu număr par, cel puțin două. Sunt abordate teme din categoria evenimentelor aniversare, a activității instituționale de la nivelul eșalonului superior cu răsrângeri în unitățile subordonate, a achizițiilor, atât de numeroase în această perioadă, și a dezvoltării instituționale. Conținutul continuă cu rubrica „Eroii dintre noi”, unde sunt prezentați pompierii ce s-au remarcat în activitatea profesională, în evenimente la care au luat parte individual sau împreună cu echipa, atât în timpul serviciului cât și în timpul liber. Prevenirea incendiilor își are locul binemeritat, după o prezentare succintă a evenimentelor ce au avut loc în perioada de referință a numărului de revistă și pentru care nu s-a alocat spațiu publicistic separat. Ultima parte a publicației este destinată pregătirii profesionale, competițiilor, tehnologiilor moderne și articolelor din afara sferei pompieristice. Această structură este ușor de parcurs pentru fiecare cititor, în funcție de interes și pasiuni, publicul-țintă intuind unde să găsească informația dorită²⁰.

Titlurile, textele articolelor și numele autorilor sunt scrise cu același font, au același format și aceleași mărimi ale caracterelor, având diverse orientări, toate într-o tipologie bine definită. Aceste detalii consolidează semnătura revistei, o caracteristică aparte a fiecărei publicații.

Fotografiile, ilustrațiile și alte elemente de design sunt moderne, fără zgomot arhitectural, fără chenare sau limitări care să țină în loc imaginația publicului. Totul pune accent pe dialog sau comunicare, o relație obligatorie între cei care realizează o publicație și publicul ei țintă.

Elementele de design secundare se schimbă de la un articol la altul, fiind adaptate cerințelor actuale; excepție fac articolele de continuitate, care își păstrează elementele de design, fiind astfel mai ușor de identificat de cititori.

Un alt element nou-apărut îl constituie datele de contact cu redacția și cu instituția editoare prin intermediul rețelelor de socializare, toate fiind amplasate la final, în josul copertii 4.

Revoluția arhitecturală produsă în 2019 a avut ca scop evidențierea prestigioasei publicații, așezarea ei în locul frontal ce i se cuvine, pentru a-i

²⁰ *Pompierii Români*, nr. 1/2019, p. 7.

reprezenta cu succes pe militari, ca o carte de vizită a celor ce luptă pentru binele semenilor și care formează, filă cu filă, cartea noastră de istorie.

Începând cu anul 2020 revista *Pompierii Români* este distribuită lunar, cu titlu gratuit, Inspectoratelor din țară. Publicația poate fi citită de abonați, persoane fizice și juridice, atât pe hârtie cât și în format electronic, pe site-ul instituției pompierilor.

Concluzii. Întreaga evoluție a publicației, indiferent sub ce titulatură a apărut ea și prin ce epoci a trecut, a fost o oglindă a vieții și activității pompierilor militari din țara noastră, constituindu-se într-o adevărată istorie a acestora: fragmentată, nesistematică și lipsită de o viziune de sinteză, dar cu rolul unei istorii cotidiene publicate.

Cercetarea trecutului acestor tipărituri de nișă este echivalentă cu reconstituirea unor momente din istoria pompierilor militari. În demersul nostru, am apelat la mărturiile orale ale foștilor redactori, am strâns fotografii din redacție și am analizat evoluția arhitecturii revistelor pentru a înțelege diferitele moduri în care ea a comunicat, conținutul mesajului pe care a vrut să-l transmită, greutățile care au fost întâmpinate în tipărire și crearea unei identități.

Studiul deschide calea către o viitoare cercetare asupra construirii identității organizaționale (imaginea pompierilor în societate), a modalităților de transmitere creativă a mesajului către cititori/public și a imaginii pe care și-o face publicul despre instituție.

ÎNCEPUTURILE ȘI EVOLUȚIA TELEVIZIUNII ÎN STATELE DIN SPATELE CORTINEI DE FIER

The outset and evolution of television in the states behind the Iron Curtain

Abstract: Our paper discusses the evolution of national television in Communist states in the second half of the 20th century. After the Second World War, most of the eastern European states fell under the authority of the Soviet Union, so the beginnings of their national television programmes were marked by their Communist regimes. This study focuses on the evolution of each television, as well as on the similarities they all shared, such as the use of propaganda or censorship. Our main hypothesis is that media institutions from the states behind the Iron Curtain could not exist without proper cooperation between themselves. Programme exchange was an important aspect of their development, especially after the increase in broadcasting hours. The study offers a comparative outlook on the evolutions of each television network, by following the main sources on each individual case from the German Democratic Republic to Poland, Czechoslovakia, Hungary, Albania, Bulgaria, Yugoslavia, and Romania.

Keywords: Cold War, Mass-media, Propaganda, Communism, Broadcasting

Televiziunea a apărut în viețile locuitorilor statelor comuniste în plin proces de intensificare a conflictului dintre Est și Vest, care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial, conflict care s-a încheiat abia în anul 1991, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice. Chiar dacă actorii principali ai Războiului Rece au fost URSS și Statele Unite, rolul „jucătorilor” regionali nu a fost deloc de neglijat, iar confruntarea s-a desfășurat în toate mediile posibile, de la literatură la sport sau călătorii în spațiu. Televiziunea nu putea să fie o excepție, iar regimurile politice, deopotrivă democratice sau totalitare, au folosit-o în mod constant în această luptă pentru supremație¹. Pentru statele din spatele Cortinei de Fier – Republica Democrată Germană, Cehoslovacia, Republica Populară Polonă, Republica Populară Ungară, Republica Populară Bulgară, Republica Populară Română, Albania, chiar și Iugoslavia –

* PhD Candidate, University of Bucharest, Romania; silvia-cristina.baumgarten@drd.unibuc.ro

Date submitted: February 19th, 2021

Revised version submitted: May 6th, 2021

Final draft accepted: May 16th, 2021

¹ Heather L. Gumbert, *Envisioning Socialism: Television and the Cold War in the German Democratic Republic*, The University of Michigan Press, Michigan, 2014, p. 29.

televiziunea nu a fost doar un instrument pentru promovarea propriei ideologii, ci și un canal de comunicare prin care puteau fi combătute ideile și valorile occidentale.

Mass-media avea avantajul de a putea trece dincolo de granițele țărilor, indiferent de care parte a Cortinei de Fier se aflau ele, iar televiziunile au avut un rol propagandistic în perioada Războiului Rece indiferent de tipul regimului politic pe care îl serveau. Dezvoltarea lor s-a aflat în strânsă legătură cu evoluția conflictului, existând o conexiune între deciziile luate în televiziunile naționale ale statelor comuniste și factorii de politică externă². Spre deosebire de războaiele anterioare, unde lupta se dăduse pe câmpuri de bătălie tradiționale, Războiul Rece s-a dat și pe calea undelor folosite pentru transmisiunile televizate. Atât regimurile comuniste cât și cele occidentale își promovau pe această cale viziunile despre puterea economică și libertatea politică, reușitele societății vestice de tip capitalist, respectiv succesele comuniste și antifascismul.

În această perioadă de pionierat a televiziunii în țările socialiste, dar și mai târziu, în al șaptelea și al optulea deceniu ale secolului XX, numărul de televizoare existente pe teritoriul unui stat poate fi considerat a fi un indicator relevant pentru situația economică a țării respective. Astfel, spre deosebire de Marea Britanie, principalul exponent european al culturii vestice, unde în 1953 1 locuitor din 24 dispunea de un televizor, majoritatea țărilor comuniste erau abia în faza experimentală, urmând ca televizorul să își depășească propria condiție de obiect de lux abia către mijlocul anilor '60³. Dacă în țările vestice situația economică a fost reglată de implementarea Planului Marshall, statele comuniste se confruntau în continuare cu probleme economice. Totuși, guvernele acestor țări au investit sume generoase pentru a dezvolta televiziunea, astfel încât să o poată folosi pentru propagarea idealurilor comuniste.

Din acest punct de vedere, cazul Republicii Democrate Germane a fost relevant pentru înțelegerea luptei pe calea undelor. Istoria televiziunii a început în spațiul german cu mulți ani înainte de cea de-a Doua Conflagrație Mondială, în anul 1929, atunci când au fost transmise primele imagini fără sunet. Testele efectuate în acel an în Germania s-au concretizat sub forma primului film de televiziune – *Morgenstund hat Gold im Mund*⁴ –, produs un an mai târziu. Specialiștii germani au reușit să combine imaginile și sunetele abia în anul 1934, iar regimul nazist nu a pregetat în a utiliza primul

² Sven Grampp, „Watching Television, Picturing Outer Space and Observing the Observer Beyond: The first Manned Moon Landing as Seen on East and West German Television” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *Television Beyond and Across the Iron Curtain*, Cambridge Scholars Publishing, 2016, p. 58.

³ Siegfried Zielinski, *Cinema and television as entr'actes in History*, Amsterdam University Press, 1999, p. 201.

⁴ Aforism al cărui echivalent în limba română este „Cine se scoală de dimineată, departe ajunge”.

canal de televiziune (Paul Nipkow⁵) ca instrument de propagandă. Experimentele au fost încununate de succes, astfel încât Jocurile Olimpice de Vară din 1936 au putut fi transmise live, doar că sistemul de televiziune nu a putut fi lansat pe piață din cauza izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial⁶. După ce conflictul s-a încheiat, având același scop propagandistic, regimul comunist instaurat în Republica Democrată Germană a început construcția televiziunii în iunie 1950, în cartierul Adlershof din Berlin. În paralel, în Republica Federală Germania se făceau deja teste pentru primele programe televizate ale Televiziunii NWDR (*Radiodifuzarea Germaniei Nord-Vestice*). În RDG, testările au început abia în decembrie 1951, iar în aceeași lună a anului următor televiziunea a fost lansată pentru public, chiar în ziua aniversării liderului sovietic Iosif Vissarionovici Stalin⁷.

Primele programe transmise în RDG nu au avut rolul de a transmite un mesaj politic coerent sau de a oferi o alternativă la emisiunile din RFG. Scopul principal al autorităților comuniste germane a fost acela de a porni transmisiunea cât mai repede, astfel încât să câștige teren în bătălia undelor de transmisie. Astfel, decizia de a începe transmisiunile televiziunii est-germane nu a avut legătură cu valorile culturale sau ideologice ale regimului, ci a fost parte a luptei pe calea undelor, care a caracterizat începuturile Războiului Rece⁸. Chiar dacă exista o lege care interzicea în mod oficial acest lucru, locuitorii Germaniei comuniste nu puteau fi opriți să urmărească programele televiziunii vest-germane. Din acest motiv, programele de actualitate ale televiziunii din RDG erau judecate în mod foarte dur de către public, propaganda comunistă pierzându-și în scurt timp credibilitatea. Televiziunea din RDG era mai apreciată pentru emisiunile de divertisment decât pentru reportajele sau documentarele sale⁹. Cu toate acestea, de-a lungul timpului, televiziunea a reușit să devină o parte semnificativă a vieții cotidiene est-germane. În perioada 1959-1961 numărul orelor de difuzare a crescut de la 7 la 9 pe zi. Programul zilnic conținea atât emisiuni de interes pentru publicul larg, cât și ediții speciale dedicate unor grupuri specifice (precum elevii sau muncitorii). Perioada aceasta coincide cu începutul creșterii cererii pentru televizoare în RDG, în scurt timp existând un echilibru între numărul de televizoare deținute în cele două părți ale Germaniei. Dacă în RDG numărul cetățenilor care dețineau un televizor a crescut la aproximativ 1 milion, în Germania de Vest numărul lor se ridica în 1960 la 3 milioane, în condițiile în care populația sa era de aproape trei ori

⁵ Paul Julius Gottlieb Nipkow (22 august 1860-24 august 1940) a fost tehnicianul care a inventat una dintre primele tehnologii de succes pentru transmisia de televiziune.

⁶ Horace Newcomb (ed.), *Encyclopedia of Television*, ed. a II-a, vol.2, Fitzroy Dearborn, New York, 2004, p. 981.

⁷ Judith Keilbach, „Campaigning Against West Germany: East German Television Coverage of the Eichmann Trial” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *vol. cit.*, p. 30.

⁸ Heather Gumbert, *Envisioning Socialism: Television and the Cold War in the German Democratic Republic*, p. 14.

⁹ Katja Kochanowski, Sascha Trültzsch, Reinhold Viehoff, „An Evening with Friends and Enemies” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *vol. cit.*, p. 81.

mai numeroasă decât cea din Republica Democrată Germană¹⁰. Văzând succesul de care se bucura televiziunea în RDG, cancelarul vest-german Konrad Adenauer a încercat să crească influența televiziunii vest-germane, creând un al doilea post (intitulat sugestiv *Televiziunea Liberă*), care avea ca scop prezentarea opiniilor guvernului din RFG. Ca răspuns, est-germanii au lansat la rândul lor, la 1 ianuarie 1961, un al doilea post de televiziune, care promova programe educaționale și culturale¹¹.

Chiar dacă în prima parte a anilor '50 autoritățile din RDG au interzis vizionarea programelor televiziunii din Republica Federală Germania, ele au realizat în scurt timp că își pot folosi propria televiziune pentru a se adresa în mod direct nu doar cetățenilor lor, ci și locuitorilor Germaniei de Vest. Din acest motiv au fost introduse câteva emisiuni dedicate direct populației din RFG, care erau transmise noaptea. Aceste programe conțineau reportaje din RDG și celelalte țări din blocul socialist, dar și comentarii asupra știrilor de seară prezentate la Televiziunea din RFG¹². Ca reacție la lansarea *Rote Optik* (*Optica Roșie*), emisiune prezentată de Thilo Koch¹³, care analiza reportajele televiziunii est-germane, a apărut în anul 1960 *Der Schwartz Kanal* (*Canalul Negru*). Seria de programe propagandistice prezentată de Karl-Eduard von Schnitzler¹⁴ prelua reportajele de la televiziunea din RFG și le nara din perspectivă comunistă¹⁵. Începând de la finalul celui de-al șaptelea deceniu, în ciuda permanentelor șicane, cele două televiziuni est și vest germane au reușit să colaboreze, făcând diverse schimburi de programe. În acest context televiziunea est-germană a adoptat concepte, genuri și producții ale televiziunii din Republica Federală într-o perioadă în care ambele state pretindeau să fie unicul reprezentant legitim al poporului german¹⁶.

Începuturile televiziunii poloneze datează tot din perioada interbelică, din anul 1937, dar, la fel ca în cazul celorlalte țări din spatele Cortinei de Fier, cel de-al Doilea Război Mondial și condițiile economice din perioada imediat următoare, datorate aflării în sfera de influență a Uniunii Sovietice, au întrerupt evoluția infrastructurii de profil¹⁷. Testele au reînceput în luna octombrie a anului 1952 și au marcat lansarea Televiziunii

¹⁰ Heather Gumbert, *Envisioning Socialism*, pp. 82-83.

¹¹ Horace Newcomb (ed.), *Encyclopedia of Television*, vol. 2, p. 982.

¹² Heather Gumbert, *Envisioning Socialism*, p. 90.

¹³ Thilo Koch (20 septembrie 1920 - 12 septembrie 2006) a fost un jurnalist și realizator de televiziune din RFG.

¹⁴ Karl-Eduard von Schitzler (28 aprilie 1918 - 20 septembrie 2001) a fost un cunoscut jurnalist german, comentator-șef al programului de televiziune din RDG.

¹⁵ Andreas Grape, *Die digitalisierten Sendemanuskripte – Der Schwarze Kanal 1960-1989*, <http://sk.dra.de/> [22.12.2020].

¹⁶ Judith Keilbach, „Campaigning Against West Germany: East German Television Coverage of the Eichmann Trial”, pp. 26-27.

¹⁷ Anikó Imre, „Adventures in Early Socialist Television Edutainment” în Timothy Havens, Anikó Imre, Katalin Lustyik (ed.), *Popular Television in Eastern Europe During and Since Socialism*, Routledge, New York, 2013, p. 33.

Poloneze TVP. În perioada următoare, transmisiunile au avut loc în fiecare zi de vineri, durând aproximativ o oră. Televiziunea poloneză s-a dezvoltat cu pași mici până în anul 1956, atunci când în luna mai a fost inaugurat Centrul de Televiziune din Varșovia și, conform trendului european, televiziunea s-a extins și către alte orașe. Începând din anul 1957 polonezii au beneficiat de câteva ore de transmisiune timp de 5 zile în fiecare săptămână. Televiziunea Poloneză a început să transmită în fiecare zi a săptămânii abia în 1961. Spre deosebire de televiziunile altor țări din blocul estic, televiziunea Republicii Populare Polone a transmis filme și seriale vestice încă din această perioadă de început a deceniului al șaptelea. Totuși, elementele propagandistice nu au lipsit. Autoritățile comuniste poloneze au intuit potențialul televiziunii de a deveni un bun instrument ideologic abia către finalul anilor '50. În 1958 a fost lansată *Dziennik TV*, principala emisiune de știri poloneză, care a rezistat până în anul 1990. Rolul său era acela de a promova valorile ideologice ale regimului și de a prezenta evenimentele interne și externe în lumina dorită de conducerea comunistă a Republicii Populare Polone¹⁸. Către finalul deceniului numărul abonaților a crescut semnificativ, transformând televiziunea într-un canal mass-media relevant pentru populație, și implicit crescându-i influența și rolul de instrument propagandistic pus în slujba regimului comunist. Dacă în anul 1955 doar 6,1% din populație se putea bucura de programele televiziunii, în 1960 procentul depășea deja jumătate din numărul populației, crescând la 54,7%. În anul 1968 nu mai puțin de 78,8% dintre cetățenii polonezi urmăreau programele televiziunii din Varșovia¹⁹. Lucrul acesta s-a datorat și varietății emisiunilor, situația televiziunii din Polonia fiind ceva mai fericită decât cea a televiziunilor altor state comuniste. În 1968, un diplomat american care lucra la consulatul din Poznan a raportat că cetățenii polonezi puteau să urmărească la televiziunea națională serii americane precum *Bonanza*²⁰ sau *Bewitched*²¹ și filmul *Billy Rose's Jumbo*²² în aceeași zi, sugerând că autoritățile permit difuzarea unor astfel de programe vestice pentru a determina populația să renunțe la a participa la sărbătorile religioase tradiționale²³. Chiar și așa, spre deosebire de alte televiziuni ale statelor din spatele Cortinei de Fier, în cazul celei poloneze elementul ideologic nu a fost resimțit la fel de pregnant. Spectatorii puteau urmări seara, în intervalul de maximă audiență, nu doar știri înțesate de propagandă, ci și programe culturale, precum emisiunea *Pegaz*, care aducea

¹⁸ Horace Newcomb (ed.), *Encyclopedia of Television*, vol.3, p. 1774.

¹⁹ Jan Loboda, „The Diffusion of Television in Poland” în *Economic Geography*, vol. 50, nr. 1, 1975, p. 70.

²⁰ Serial western produs de NBC în perioada 1959-1973.

²¹ Serial de comedie produs de ABC în perioada 1964-1972.

²² Film de comedie lansat în anul 1962.

²³ Sabina Mihelj, „Television Entertainment in Socialist Eastern Europe: Between Cold War Politics and Global Developments” în Timothy Havens, Anikó Imre, Katalin Lustyik (ed.), *vol. cit.*, p. 17.

în fața publicului informații despre artă, filme sau cărți. Pentru a-i atrage pe telespectatorii tineri, la finalul emisiunii erau prezentate secvențe cu artiști străini precum Marlene Dietrich sau Rolling Stones²⁴.

În ceea ce privește cazul Cehoslovaciei, situația a fost asemănătoare cu cele ale Germaniei de Est și Poloniei, a Doua Conflagrație Mondială întrerupând experimentele legate de televiziune efectuate în perioada interbelică. Testele au reînceput abia în anul 1948, urmând ca în luna mai a anului 1953 să fie înființată televiziunea cehoslovacă, denumită în limba cehă *Československá Televize* și în limba slovacă *Československá televízia*²⁵. Inițial, ea transmitea doar 3 zile pe săptămână, însă începând din luna noiembrie numărul zilelor de transmisiune a crescut la 4²⁶. Televiziunea a început să transmită 7 zile pe săptămână abia în anul 1958, Guvernul Cehoslovaciei menținând permanent controlul strict asupra știrilor și informațiilor, cenzura fiind o practică obișnuită, la fel ca în celelalte state din blocul comunist. Totuși, în anul 1968, în timpul Primăverii de la Praga, s-a renunțat la multe dintre restricții, iar televiziunea a transmis informații în timp real, chiar și în timpul invaziei sovietice și a trupelor statelor semnatare ale Pactului de la Varșovia²⁷.

În istoria recentă a Cehoslovaciei perioada cuprinsă între 1969 și 1989 a purtat numele de „normalizare”, fiind caracterizată de restaurarea regimului comunist și stoparea regimului de liberalizare. În timpul acestui proces de „normalizare” televiziunea cehoslovacă s-a întors la statutul său de instrument propagandistic pentru încă două decenii. De altfel, în ziua de 10 mai 1970 a fost lansat un al doilea canal (*ČST TV2*), lucru care s-a întâmplat și datorită cererii de noi programe, care venea pe fondul creșterii vânzărilor la televizoare. Dacă în 1960 exista un televizor la 95,8 locuitori, zece ani mai târziu, în 1970, raportul era de un televizor la 4,6 locuitori²⁸. Programele televiziunii au fost puse sub atentă monitorizare, departamentul de Mass Media având obligația de a lucra în permanență la planul tematic ideologic²⁹. La fel ca în celelalte state socialiste, televiziunea cehoslovacă a fost pusă în slujba regimului și a conducătorilor săi.

În ciuda evenimentelor sângeroase din toamna anului 1956, una dintre televiziunile care au beneficiat de o mare diversitate a emisiunilor și o deschidere amplă către programele vestice a aparținut Republicii Populare Ungare, *A Magyar Televízió - MTV*. Fiind una dintre țările care și-au lansat televiziunea către finalul anilor '50, Ungaria comunistă a reușit să mențină

²⁴ Anikó Imre, *TV Socialism*, Duke University Press, Londra, 2016, p. 52.

²⁵ Idem, „Adventures in Early Socialist Television Edutainment”, p. 46.

²⁶ *Czechoslovak Television until 1992*, ceskatelevize.cz/vse-o-ct/historie/ceskoslovenska-televize/prehistorie/ [22.12.2020].

²⁷ Eli Noam, *Television in Europe*, Oxford University Press, 1991, p. 281.

²⁸ Sabina Mihelj, „Television Entertainment in Socialist Eastern Europe: Between Cold War Politics and Global Developments”, p. 22.

²⁹ Irene Reifová, „A study in the history of meaning-making: Watching socialist television serials in the former Czechoslovakia” în *European Journal of Communication*, 2015, vol. 30, p. 85.

un grad ridicat de liberalizare în cadrul programelor televizate³⁰. Deși testele inițiale au avut loc în anul 1936, prima transmisiune a *MTV* a avut loc în ziua de 1 mai 1957, după ce timp de trei ani, în intervalul 1954-1957, s-au făcut pregătirile necesare. Conducerea nou-înființatei televiziuni a simțit la scurt timp nevoia pregnantă de cooperare regională, așa că încă din anul 1957 a propus primul schimb de programe de televiziune care a avut loc în blocul estic. Sub numele *Interviziunea*³¹, Cehoslovacia, Republica Populară Polonă, Republica Populară Ungară și Republica Democrată Germană au început să colaboreze, făcând schimb de producții tv³². Tot în același an, *MTV* a fost pusă sub conducerea *Departamentului Radioului Maghiar*, abia mai târziu urmând să beneficieze de o conducere proprie. Transmisiunile regulate au început un an mai târziu, în 1958, anterior televiziunea transmițând doar 3 zile pe săptămână, dintre care două erau dedicate filmelor, iar a treia teatrului și emisiunilor sportive. Chiar dacă și-a început activitatea mai târziu, Televiziunea Maghiară a fost una dintre primele televiziuni din spatele Cortinei de Fier care au transmis în culori, eveniment care s-a întâmplat în anul 1969. Numărul abonaților a crescut într-un ritm susținut, de la 80.000 de abonați în 1960, ajungând la 1 milion de abonați în doar șapte ani. Până în anul 1972 televiziunea devenise disponibilă pentru locuitorii din 80-87% din teritoriul țării, acela fiind și anul lansării celei de-a doua televiziuni naționale în Ungaria socialistă³³. În ceea ce privește ponderea programelor aduse în fața telespectatorilor, la începutul anilor '70 doar 25% din transmisiunile *MTV* se încadrau în tematica politică sau economică, spre deosebire de cazul Poloniei, de exemplu, unde programele cu conținut ideologic ocupau 45% din timpul de emisie. Celelalte procente erau împărțite între emisiunile culturale sau de divertisment și programele educative. Din totalul emisiunilor, 14,9% proveneau din schimburile internaționale. Din rândul acestora făceau parte și cele mai urmărite transmisiuni, două serii polițiste care s-au bucurat de un mare succes în Republica Populară Ungară³⁴.

Una dintre țările ale căror transmisiuni de televiziune au fost puternic afectate de germenul propagandistic sovietic a fost *BHT*, televiziunea națională a Republicii Populare Bulgare. Faza de experimente în vederea înființării unei televiziuni pe teritoriul bulgar a început în anul 1954, însă transmisiunile regulate au început abia în anul 1959, cu ocazia aniversării Revoluției din 1917³⁵. Data de naștere a televiziunii bulgare a fost considerată ziua de 26 decembrie 1959. Transmisiunea din acea zi a fost împărțită în trei părți distincte. Cea dintâi a constatat în discursuri ale oficialilor comuniști și acordarea de premii pentru muncitorii care lucraseră

³⁰ Horace Newcomb (ed.), *Encyclopedia of Television*, vol. 2, p. 1150.

³¹ Sistem de transmitere a programelor de televiziune între țările socialiste.

³² Anikó Imre, „Adventures in Early Socialist Television Edutainment”, p. 33.

³³ Eli Noam, *Television in Europe*, p. 285.

³⁴ Anikó Imre, *TV Socialism*, p. 42.

³⁵ Eli Noam, *Television in Europe*, p. 282.

la construcția clădirii televiziunii, urmând ca mai apoi să fie prezentate mesaje de felicitare din partea celorlalte țări socialiste. Celelalte două părți au constatat într-un concert festiv și un film realizat în co-producție sovieto-bulgară.

În ciuda succesului pe care l-a avut televiziunea după lansarea sa, radioul bulgar a reușit să își mențină supremația în rândul canalelor de comunicare pe tot parcursul celui de-al șaptelea deceniu, lucru datorat și faptului că în primii ani de existență televiziunea transmitea doar în capitală și în zonele limitrofe, abia mai târziu extinzându-se către restul teritoriului. Emisiunile sale s-au înscris în efortul autorităților de promovare a ideologiei comuniste, conținuturile fiind înțesate de propagandă³⁶. Transmisiunile zilnice au început abia în anul 1965, Bulgaria comunistă având cel mai ridicat nivel de import al materialelor video, aproximativ 45% dintre programele sale fiind preluate de la celelalte televiziuni socialiste. Cele mai multe au provenit din Uniunea Sovietică, televiziunea bulgară transmițând în fiecare vineri (dimineața în intervalul 10:00-12:30 și seara între 17:00 și 23:00) emisiunea *Vinerea Sovietică*, program care includea preluări fără traducere ale televiziunii naționale sovietice. Cu toate acestea, telespectatorii bulgari au fost printre puținii cetățeni ai unei țări din blocul comunist care s-au putut bucura de transmisiunea în direct a aselenizării, în luna iulie a anului 1969³⁷. Dacă în perioada 1962-1973 televiziunea a fost abia în perioada sa de dezvoltare, deținând doar trei studiouri regionale, ea s-a extins, și în 1975 a apărut un al doilea canal de televiziune bulgar³⁸.

Un caz aparte în rândul televiziunilor socialiste a fost reprezentat de *Radio Televizioni Shqiptar*, adică radioteleviziunea albaneză. Ea a fost ultima înființată, perioada de testare durând mai mult decât în cazul celorlalte televiziuni socialiste. Primele transmisiuni experimentale au avut loc în 29 aprilie 1960 la Centrul Experimental de Televiziune, utilizându-se echipament donat de Uniunea Sovietică și Republica Democrată Germană. Întregul personal al nou-înființatei televiziuni a numărat doar cinci oameni: trei tehnicieni, un cameraman și un editor care era totodată și prezentator. Timp de cinci ani, programele televiziunii albaneze au fost transmise doar 3 zile pe săptămână, iar semnalul a fost receptat doar în zona capitalei Tirana și a orașului Durrës. Abia în anul 1971 televiziunea albaneză a început să transmită zilnic. Programul era însă unul scurt, desfășurându-se în intervalul

³⁶ Bissera Zankova, „The media in Bulgaria during communism and their transformation into democratic institutions” în *Open Society Archives at Central European University*, 2005, p.1.

³⁷ M. Raicheva-Stover, E. Ibroscheva, „East Meets West: The cultural History of Television in Bulgaria” în *View Journal of European Television History and Culture*, vol. 6, nr. 11, 2017, p. 6.

³⁸ Eli Noam, *Television in Europe*, p. 282.

18:00-21:00. Sâmbăta a fost singura zi în care, în această perioadă, programele televizate au fost prezente și în timpul dimineții³⁹.

Spre deosebire de Bulgaria, în cazul Albaniei televiziunea națională nu a jucat rolul de instrument de propagandă sovietică pentru că, la un an după primele transmisiuni, Albania s-a aflat în plin conflict cu URSS. În decembrie 1961 cele două state au rupt relațiile diplomatice, eveniment care a dus la încetarea participării Albaniei la activitatea Organizației Tratatului de la Varșovia⁴⁰. Din acest motiv țara s-a aflat în izolare față de restul statelor socialiste, fapt care a afectat în mod direct și activitatea televiziunii albaneze, care nu a beneficiat de schimburile de programe practicate în cadrul *Interviziunii*. Totuși, în ciuda politicii izolaționiste, albanezii din anumite regiuni au beneficiat de informațiile provenite din emisiunile altor televiziuni (precum televiziunile din Italia, Grecia sau Iugoslavia) al căror semnal putea fi receptat în regiunile de graniță⁴¹.

Cea din urmă țară a avut la rândul său o situație atipică în rândul statelor comuniste. După cel de-al Doilea Război Mondial, Republica Socialistă Federativă Iugoslavia s-a aflat în conflict cu Uniunea Sovietică. Neînțelegerile s-au atenuat în anul 1955, după ce la conducerea statului sovietic a venit Nikita Hrușciiov, dar Iugoslavia a continuat să fie o excepție în rândul statelor comuniste. Pe plan intern, societatea iugoslavă și-a depășit statutul de societate tradițional agrară, evoluând către o societate industrializată foarte bine dezvoltată. Evoluția aceasta a avut efecte directe în procesele de urbanizare, electrificare, construcție de infrastructură, afectând pozitiv calitatea vieții cetățenilor⁴². În acest context, Iugoslavia s-a bucurat și de cea mai independentă televiziune din Estul Europei, *Jugoslovenska Radio Televizija (RTV)*, care a avut o organizare diferită de cea centralizată a celorlalte televiziuni ale țărilor comuniste. Având în componența sa șase republici, Republica Socialistă Federativă Iugoslavia a avut nu mai puțin de opt organizații de televiziune: în Belgrad, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Skopje, Titograd⁴³, Novi Sad și Priștina. Primele transmisiuni de televiziune din Iugoslavia au fost făcute în actuala capitală a Croației, Zagreb, în anul 1956. Au urmat în 1958 *RTV Belgrad* și *RTV Ljubljana*, iar în anul 1964 a transmis pentru prima dată televiziunea din Skopje. În anul 1969 s-a lansat postul *RTV Sarajevo* și, doi ani mai târziu, *RTV Titograd*. Ultimele stații de televiziune iugoslave, *RTV Novi Sad* și *RTV*

³⁹ Idriz Idrizi, „«Magic Apparatus» and «Window to the Foreign World»? The Impact of Television and Foreign Broadcasts on Society and State-Society Relations in Socialist Albania” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *vol. cit.*, p. 231.

⁴⁰ Mircea Serediuc, Petre Opriș, „Retragerea Albaniei din cadrul Organizației Tratatului de la Varșovia” în Horia Dumitrescu (coord.), *Omagiu istoricului Florin Constantiniu*, Pallas, Focșani, 2003, pp. 734-735.

⁴¹ Idriz Idrizi, „«Magic Apparatus» and «Window to the Foreign World»?...”, p. 232.

⁴² Judith Keilbach, „The Socialist Family Sitcom: Theatre at Home (Socialist Federal Republic of Yugoslavia 1972 – Republic of Serbia 2007)” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *vol. cit.*, p. 126.

⁴³ În prezent Podgorica/Podgorița, capitala Muntenegrului.

Priştina, şi-au început activitatea în 1975. Cele opt centre *RTV* au transmis în zece limbi diferite, printre care şi engleza, limba în care erau majoritatea emisiunilor importate⁴⁴. Până în anul 1965 televiziunile au transmis doar 6 zile pe săptămână, dintre care 3 zile dedicate programelor proprii şi 3 programelor preluate din Italia şi Austria. Începând din 1965 gradul de dezvoltare le-a permis să transmită 7 zile din 7. În întreaga perioadă a anilor '60 televiziunea iugoslavă a fost marcată de câştigarea unei independenţe organizaţionale şi financiare, bazându-se mai mult pe câştigurile produse de publicitate decât pe fondurile oferite de stat. Iugoslavia a fost singura ţară comunistă a cărei televiziune a făcut parte din Uniunea Europeană de Radio şi Televiziune⁴⁵, participând la schimburile de programe şi transmiţând chiar şi concursul de muzică uşoară *Eurovision*. În ciuda faptului că programele televiziunii iugoslave nu aveau elemente propagandistice pregnante, au existat şi emisiuni propagandistice, de o mai mare fineţe decât în cazul celorlalte televiziuni din blocul estic. Libertatea de exprimare pe care au avut-o realizatorii emisiunilor iugoslave le-a permis să lanseze adevărate talk-show-uri, în care erau dezbătute probleme sociale grave, aducând laolaltă membri ai clasei muncitoare, ai elitelor economice şi ai clasei politice⁴⁶.

Televiziunile naţionale din statele comuniste şi-au început activitatea pe parcursul celui de-al şaselea deceniu al secolului XX, începuturile desfăşurându-se sub forma unui şir de programe experimentale. Abia după câţiva ani de existenţă, fiecare dintre televiziunile amintite a reuşit să îşi profesionalizeze transmisiunile, îmbunătăţindu-le atât conţinutul cât şi forma. De cele mai multe ori, pe parcursul anilor '60 şi la începutul anilor '70, televiziunea a fost o oglindă a politicii interne a statului în care şi-a desfăşurat activitatea, transmiţând fidel viziunea autorităţilor fie că discursul era unul profund propagandistic sau, din contră, unul lipsit de influenţe ideologice. Nivelul de performanţă al programelor de televiziune din statele socialiste s-a aflat în strânsă legătură cu evoluţia economică a fiecărei ţări, reflectată atât în puterea de cumpărare a televizoarelor de către locuitori, cât şi în echipamentele tehnice folosite.

Pe măsură ce numărul orelor de emisie a crescut, televiziunile au fost obligate să preia programe din afara ţării, pentru a-şi completa necesarul de emisie şi pentru a putea transmite programe de calitate şi pe un al doilea canal. Indiferent de care parte a Cortinei de Fier s-au aflat, statele europene

⁴⁴ Eli Noam, *Television in Europe*, p. 283.

⁴⁵ European Broadcasting Union a fost înfiinţată în ziua de 12 februarie 1950 şi este, chiar şi în prezent, cea mai importantă alianţă din lume a entităţilor mass-media.

⁴⁶ Sabina Mihelj, *TV in Yugoslavia*, lboro.ac.uk/subjects/communication-media/research/research-projects/screening-socialism/television-histories/tvinyugoslavia/ [22.12.2020].

au început încă din anii '60 să preia emisiuni și seriale americane⁴⁷. Deși o mare parte dintre importuri a provenit de la Uniunea Sovietică și de la restul statelor socialiste, programele preluate de la televiziunile vestice nu au fost nicidecum neglijabile. În anul 1970 12% dintre emisiunile televiziunii maghiare *A Magyar Televízió* au provenit din Marea Britanie, 10% din Franța și 10% din Germania de Vest. În cazul televiziunii iugoslave, 80% dintre programele importate au provenit din afara blocului estic. Din acest procent, mai bine de 40% au fost emisiuni americane. România Socialistă s-a aflat și ea printre țările care au importat programe din Statele Unite ale Americii, printre ele numărându-se *Flipper*⁴⁸ sau *Mannix*⁴⁹. În cazul Republicii Populare Polone, peste 17% din programe au fost importate, în timp ce 30% dintre programele RDG și 24% dintre programele Cehoslovaciei au avut origine străină⁵⁰. Situația s-a menținut pentru că importurile au fost vitale pentru evoluția televiziunilor socialiste, având în vedere costurile ridicate pe care le implica realizarea unor producții autohtone.

Pentru a asigura conținut pentru televiziunile naționale, statele comuniste au apelat la trei strategii diferite, pe care le-au folosit de cele mai multe ori în paralel. Cea dintâi a constatat în a-și îmbogăți programul prin schimburi cu celelalte televiziuni, a doua în cumpărarea producțiilor străine, cea din urmă în vânzarea producțiilor către televiziunile occidentale, pentru a primi valută pe care mai târziu să o reinvestească în cumpărarea programelor din statele vestice. Schimbările au fost reglementate prin instituții precum Uniunea Europeană de Radio și Televiziune (EBU) și Organizația Internațională de Radio și Televiziune (OIRT)⁵¹, deopotrivă televiziunile estice și cele vestice cooperând în ciuda confruntării ideologice. Schimburile nu s-au rezumat doar la producțiile de televiziune; s-au creat căi de colaborare între oficiali și schimburi de experiență pentru tehnicienii și inginerii care lucrau în televiziunile naționale ale statelor socialiste. În paralele s-a dezvoltat și rețeaua de vânzare-cumpărare a producțiilor de televiziune, în special a serialelor. Fie că a fost vorba de târgurile de televiziune precum Sesiunile ecranizărilor EBU și Teleforumul OIRT sau de festivalurile *Premiul Tinereții*⁵², *Premiul Dunării*⁵³, Festivalul Internațional

⁴⁷ Andreas Fickers, „Looking East – Watching West? On the Asymmetrical Interdependences of Cold War European Communication Spaces” în Kirsten Bönker, Julia Obertreis, Sven Grampp (ed.), *vol. cit.*, p. 3.

⁴⁸ Film american lansat în anul 1963, în regia lui James B. Clark.

⁴⁹ Serial TV american polițist, produs pentru CBS între anii 1967 și 1975.

⁵⁰ Sabina Mihelj, „Television Entertainment in Socialist Eastern Europe: Between Cold War Politics and Global Developments”, pp. 15-16.

⁵¹ Organizația Internațională de Radio și Televiziune este o rețea a radiourilor și televiziunilor din Europa de Est, înființată în 28 iunie 1946, având scopul de a asigura schimburile de informații necesare radiodifuzării.

⁵² *Prix de Jeunesse* – festival de televiziune desfășurat la München, în Germania, a cărui primă ediție a avut loc în anul 1964.

⁵³ *Prix Danube* – festival internațional bianual de programe pentru copii și tineri, înființat în 1971, desfășurat în Cehoslovacia, în prezent în Slovacia.

de Televiziune de la Praga⁵⁴, precum și de festivalurile europene de film de la Cannes, Veneția, Berlin, Monte Carlo sau Karlovy Vary, toate s-au transformat în adevărate arene în care s-a orchestrat schimbul de programe. Deși în mod oficial scopul lor a fost acela de a prezenta producțiile europene, în realitate aceste festivaluri au oferit cadrul perfect pentru tranzacțiile cu producții de televiziune americane⁵⁵. În ciuda confruntării ideologice dintre sovietici și americani, celelalte state socialiste din Europa au utilizat toate mijloacele disponibile pentru a-și completa programele de televiziune, apelând frecvent la producțiile vestice. În ceea ce privește cazul românesc, participarea la astfel de târguri și festivaluri a fost foarte importantă, mai ales în contextul lansării celui de-al doilea post, *TVR2*, în anul 1968. De altfel, trebuie avut în vedere că autoritățile din România au permis transmiterea de producții americane la *Televiziunea Română* cu scopul de a sublinia autonomia pe care și-au dorit-o față de Uniunea Sovietică.

Schimbul de programe nu a fost nicidecum singura oportunitate de a colabora a televiziunilor din statele socialiste. Competițiile internaționale de muzică ușoară organizate începând din anii '60 au fost adevărate desfășurări de forțe, atât din partea țărilor gazdă, cât și din partea delegațiilor participante. În majoritatea cazurilor televiziunile au avut un rol foarte important în funcționarea acestor competiții, care au fost la rândul lor un bun prilej pentru a colabora în vederea schimburilor de programe. Deși în contradicție cu rigorile ideologiei promovate de statele socialiste, prezența în juriu a unor personalități ale televiziunilor vestice a fost o constantă a acestor festivaluri muzicale. În Republica Populară Ungară prima manifestare culturală de acest gen a avut loc în 1966. *Festivalul de Muzică Pop (Táncdalfesztivál)* a fost organizat de televiziunea maghiară și a numărat 15 ediții, dintre care 10 s-au desfășurat înainte de căderea regimului comunist. Festivalul a avut un succes enorm în rândul publicului maghiar, dar a stârnit și numeroase controverse, în special în mediul rural, din cauza aerului occidental pe care îl aveau momentele artistice. Unul dintre cele mai cunoscute astfel de concursuri de muzică ușoară desfășurate în spatele Cortinei de Fier a fost Festivalul *Sopot*, organizat anual de televiziunea poloneză începând din anul 1961. Câștigătorii au provenit atât din țări socialiste cât și din țări occidentale, festivalul fiind considerat a fi varianta estică a Concursului Muzical *Eurovision*⁵⁶. Republica Populară Bulgară a avut la rândul său un astfel de festival, care a fost intitulat *Orhideea de Aur* și s-a desfășurat în orașul Varna, iar Republica Socialistă Cehoslovacă a organizat până în anul 1968 Festivalul *Lira de Aur*. Finalul acestuia a coincis cu începutul competiției *Cerbul de Aur*, festival organizat de Televiziunea

⁵⁴ *Golden Prague* – festival internațional de televiziune desfășurat în Cehoslovacia, în prezent în Cehia.

⁵⁵ Andreas Fickers, „Looking East – Watching West? On the Asymmetrical Interdependences of Cold War European Communication Spaces”, pp. 13-15.

⁵⁶ Competiție anuală desfășurată între țările care fac parte din Uniunea Europeană de Radio și Televiziune. Prima ediție a avut loc pe 24 mai 1956 în orașul Lugano din Elveția.

Română anual în perioada 1969-1971, care a strâns vedete ale muzicii europene și delegații ale televiziunilor estice și vestice deopotrivă⁵⁷. Desfășurarea acestor festivaluri de muzică, organizate de televiziunile naționale, s-a aflat permanent în strânsă legătură cu situația politică internă a fiecăreia dintre țările-gazdă, dar și cu cea externă, competițiile fiind în special influențate de raporturile statelor socialiste față de Uniunea Sovietică. În cazul Cehoslovaciei, festivalul *Lira de Aur* a încetat să mai existe după intervenția din august 1968 a trupelor Tratatului de la Varșovia, în timp ce în Republica Socialistă România festivalul *Cerbul de Aur* a luat naștere tocmai în contextul politicii de distanțare a regimului de la București față de Uniunea Sovietică.

Dacă înființarea Televiziunii Române în anul 1956 s-a încadrat într-un amplu proces de introducere a televiziunii în toate țările blocului socialist, modul în care a evoluat TVR la începutul celui de-al optulea deceniu al secolului XX a fost unul propriu, fiind condus mai mult de agenda personală a liderului comunist Nicolae Ceaușescu decât de influențele externe. La fel ca alte televiziuni naționale ale unor țări comuniste, Televiziunea Română a participat frecvent la schimburile de programe pentru a-și completa necesarul de emisie și pentru a-și îmbunătăți transmisiunile. Producțiile vestice au jucat un rol important în evoluția Televiziunii Române, care nu a renunțat la transmiterea lor chiar dacă, ideologic vorbind, prezența acestora în grila de programe nu a fost în concordanță nici cu politica regimului, nici cu punctele de vedere exprimate de Ceaușescu în *Tezele din iulie*. Televiziunea Română a fost dependentă de programele străine, fie ele reportaje, filme, seriale, desene animate, ori transmisiuni ale unor evenimente artistice sau sportive, pentru a-și îndeplini rolul de promotor al viziunii Partidului Comunist Român.

⁵⁷ Anikó Imre, *TV Socialism*, pp. 91-92.

**LA PAS CU POEZIA PRIN COMUNISM. POETUL ANDREI
CIURUNGA, ÎNTRE REZISTENȚĂ ȘI CONFORMISM**

***Walking with poetry through Communism. The poet Andrei Ciurunga,
between resistance and conformism***

Abstract: Andrei Ciurunga was and still is a popular name of the anti-Communist resistance in the political prisons. In his poems, he reproduced the measure of the sufferings endured by his generation on the Danube-Black Sea Canal, for which he was titled «a Poet of the Canal» during his detention. However, so far no study has been published to capitalize the information provided in the documents drafted by Securitate, the political police of the Romanian Communist regime. Therefore, our goal is to restore the poet's biography as a whole, using mainly this archival source, and secondarily the memories of former political prisoners who knew him closely. In particular, we will reconstruct his lesser known biographical periods, namely those before and after political detentions. We will also render the overall image of the creation, dissemination, rescue, and publication of his prison poems.

Keywords: political detention, prison poetry, anti-Communist resistance, socialist realist poetry

* * *

Andrei Ciurunga a fost și încă este un nume popular al rezistenței anticomuniste din închisori, poetul redând în poeziile sale măsura suferințelor îndurate de generația sa pe cuprinsul Canalului Dunăre – Marea Neagră, fapt care i-a atras supranumele de *Poet al Canalului* încă din timpul detenției¹.

Cunoscut din memorialistica detenției ca un anticomunist fervent, drept dovadă stând și cele două condamnări politice îndurate pentru crearea de poezii anticomuniste, poetul se bucură astăzi de efigia unui martir, atât dincoace cât și dincolo de Prut, în Basarabia natală².

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, România; dantudorache2004@yahoo.com

Submitted: April 10th, 2021

Revised version submitted: May 31st, 2021

Accepted: June 1st, 2021

¹ Jean Suciuc Buchiu, *Iertare, Da, Uitare, nu!*, Editura Lucman, București, 2005, pp. 143-144.

² În acest sens, în martie 2014 Consiliul Raional Cahul a decis ca Biblioteca Publică Raională a orașului să-i poarte numele, „în scopul înveșnicirii numelui poetului-martir”; v. Decizia orașului Cahul Nr. 03/17-111 din 28 martie 2014 cu privire la conferirea numelui „Andrei Ciurunga” Bibliotecii raionale Cahul.

Cu toate acestea, până în prezent nu s-a publicat nici un studiu care să valorifice informațiile din dosarele informative și penale întocmite de Securitate pe numele său. Mai mult decât atât, cu toate că numele poetului este nelipsit din antologiile de poezie carcerală, încă nu există o imagine de ansamblu a creării, difuzării, salvării și publicării poeziilor sale carcerale. Prin urmare, obiectivul nostru este acela de a reconstitui biografia în ansamblu, încercând să acoperim carențele biografice ante și post-detenției, mai ales că însuși Andrei Ciurunga a pledat pentru ideea că „un scriitor, oricât de neînsemnat ar fi, are dreptul să fie restituit în întregime posterității, cu toate avatarurile sale din anumite momente”³.

În Basarabia natală. Pe numele său adevărat Robert Eisenbraun, Andrei Ciurunga s-a născut pe 28 octombrie 1920 în Cahul, Basarabia, din tată german (Herman)⁴ și mamă româncă (Margareta), cu origini grecești⁵.

Școala primară și liceul le urmează la liceul de băieți „Ion Voevod” din orașul natal. Dotat cu o inteligență ieșită din comun⁶, încă de la o vârstă fragedă își demonstrează talentul poetic, astfel că la doar 11 ani debutează în revista liceului, *Îndrumarea Tinerimii*, cu poezia „24 ianuarie”⁷. Poezia avea ca temă Unirea Principatelor Române, marcând constanta vieții sale literare, respectiv poezia patriotică.

Activitatea susținută de scriitor o începe în anii 1935-1936, în ziarul *Vocea Cahulului*, când publică 3-4 poezii de dragoste⁸, pe care apoi le reunește cu alte câteva în placheta *Melancolie*, apărută în 1936 sub pseudonimul Robert Cahuleanu, nume luat de la Cahulul natal.

Ultimul an de liceu (clasa a VIII-a) îl urmează între anii 1938-1939 la Liceul „Regele Carol al II-lea” din Bolgrad, deoarece Liceul „Ion Voievod” se restructurase ca școală gimnazială de băieți⁹. În această perioadă colaborează cu poezii la revista locală *Buceagul* și cu articole literare la

³ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste. Evocări și versuri din închisori*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 28.

⁴ *Gherman*, după alte variante din documentele Securității, însă noi am optat pentru varianta *Herman*, pe care poetul a folosit-o în autobiografiile sale date în arest.

⁵ Numele de domnișoară al mamei poetului era Maris Margareta, și se pare că ea ar fi avut mai multe proprietăți în orașele Cahul și Brăila; v. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [în continuare A.C.N.S.A.S.], fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 53.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Îndrumarea Tinerimii*, nr. 1, din ianuarie 1932, revistă a liceului „Ion Voievod”, al cărui elev era Ciurunga la acea vreme; v. Tudor Opreș, *Istoria debutului literar al scriitorilor români în timpul școlii (1820-2000)*, Aramis, București, 2002, p. 100.

⁸ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 1, f. 64; *Ibidem*, vol. 3, ff. 27, 114.

⁹ Andrei Ciurunga, *Scrieri. Poezie. Memorialistică*, text selectat și îngrijit, repere biografice, note, comentarii și iconografie de Mihai și Teodor Papuc, studiu introductiv de Anatol Moraru, Editura Știința, Chișinău, 2018, p. 515; A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 31-32.

Neamul Românesc, revistă patronată de Nicolae Iorga. În 1939 reușește să-și scoată al doilea volum de poezii, *În zodia cumpenei*¹⁰.

După absolvire se întoarce la Cahul, unde este angajat ca pedagog la fostul său liceu, „Ion Voevod”, și începe colaborarea cu poezii la revistele *Curentul literar* și *Prepoem*¹¹.

Între anii 1940 și 1941, pe timpul ocupației sovietice din Basarabia, lucrează ca învățător în comuna Tartaul de Salcie, județul Cahul¹². În aceeași perioadă creează poezii cu caracter anti-sovietic, cu speranța să le poată publica în vremuri mai bune, dar colaborează cu mici articole de proză la ziarele sovietice care apăreau la Cahul și Chișinău¹³.

După recuperarea Basarabiei de către România, între 1941 și 1942, lucrează ca funcționar diurnist la Serviciul Sanitar Județean Cahul, apoi este reangajat pedagog la școala gimnazială din oraș¹⁴.

Între anii 1942 și 1944 duce o prolifică activitate publicistică la mai multe ziare din Basarabia, respectiv *Tribuna Basarabiei*, *Basarabia literară*, *Vocea Cahulului*, *Raza*, *Buceagul*, dar și la revistele *Cuget clar* și *Neamul Românesc*.

Această poziție de influență, ca tânăr ziarist aflat în plină ascensiune, îl aduce în atenția S.S.I.-ului, astfel că în luna august 1943 este recrutat ca informator cu titlu onorific, sub numele conspirativ „Ion Dumbravă”¹⁵. Colaborarea a fost însă scurtă și nesemnificativă¹⁶, deoarece peste aproximativ o lună avea să fie detașat ca pedagog la Liceul „B. P. Hașdeu” din Chișinău¹⁷.

În paralel cu activitatea de pedagog lucrează ca reporter la ziarul *Basarabia*, având misiunea de a consemna știri. În același an reușește să tipărească broșura *Poemul desrobirii*, tablou-scenetă în versuri despre dezrobirea Ardealului¹⁸.

În februarie 1944 publică la Chișinău volumul de versuri *Cântece de dor și de războiu*, primele două cicluri ale cărții cuprinzând poezii explicit sau aluziv antistaliniste, unele scrise în Basarabia, în timpul ocupației

¹⁰ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 31-32.

¹¹ Andrei Ciurunga, *Scrieri. Poezie. Memorialistică*, p. 517.

¹² A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 2, f. 2.

¹³ Ibidem, vol. 1, f. 64.

¹⁴ Ibidem, vol. 3, f. 33.

¹⁵ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 3, ff. 1-4.

¹⁶ Ciurunga figurează ca informator între 12 august și 15 septembrie 1943, când este concediat, cu mențiunea că s-a mutat la Chișinău. La dosar nu se găsesc alte documente din care să cunoaștem concret activitatea sa de informator, în afară de faptul că ar fi furnizat informații generale (cel puțin așa rezultă din fișa de informator întocmită de S. G. Martinescu, cel care l-a și recrutat). Scurta colaborare, de o lună, și existența unei simple fișe indică mai degrabă că a fost un accident de carieră, pe care poetul nu l-a evitat din lipsă de experiență, ținând cont că la data recrutării avea vârsta de 23 de ani.

¹⁷ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 33, 64.

¹⁸ Ibidem, f. 33.

sovietice din 1940-1941, iar celelalte concepute între anii 1941-1944¹⁹. Cartea nu a fost însă pusă în circulație publică, exemplarele tipărite fiind distruse chiar în tipografie, cu ocazia unor bombardamente, exceptând câteva salvate de poet, pe care le-a trimis unor prieteni din Cahul și la câteva reviste din București²⁰.

Refugiat la Brăila. O lună mai târziu, respectiv în martie 1944, poetul primește ordin de evacuare pe fondul invadării trupelor sovietice în nordul Basarabiei și Bucovinei, astfel că se refugiază la Brăila, împreună cu mama și bunica, gazdă fiindu-le o mătușă²¹.

În toamna aceluiași an este numit pedagog la liceul din Buftea (județul Ilfov), dar după un an de activitate didactică demisionează, constrâns de salariul modest, care nu-i permitea să-și întrețină familia; după aceea se întoarce în Brăila²².

Din toamna anului 1945 începe să lucreze ca redactor la ziarul *Expresul*, organ local al Partidului Național-Liberal (P.N.L.), facțiunea Gheorghe Tătărescu, unde publică poezii, dar și note sau comentarii despre activitățile literare din oraș și din țară²³. Câteva săptămâni mai târziu, mai precis în noiembrie 1945, se înscrie în P.N.L.²⁴, iar noua sa adeziune politică o face publică în articolul „Sunt prezent aici”, publicat în *Expresul*²⁵. Uzând de o retorică cvasi-religioasă și un ton înflăcărat, caracteristic firii sale temperamentale, poetul își justifică încadrarea politică arătând că în acest partid regăsise „principiile românești” de care fusese întotdeauna atașat, respectiv monarhismul, dreptatea socială, libertatea individuală, proprietatea particulară și credința în Dumnezeu, dar și „pentru că ideologia acestui partid se opune altor ideologii colorate”²⁶, aluzie directă la comunismul care se instaura în țară.

Poetul nu preconizase însă că pe 8 noiembrie, la doar 4 zile de la publicarea articolului, aveau să se desfășoare în țară ample manifestații pro-monarhiste și anticomuniste, cu ocazia onomasticii Regelui Mihai I, inclusiv la Brăila, evenimente care aveau să-i atragă prima arestare²⁷.

¹⁹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste. Evocări și versuri din închisori*, p. 35.

²⁰ Câteva exemplare au fost trimise și la Academia Română de către editură; v. A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 34, 114-115.

²¹ Ibidem, vol. 3, f. 34; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 7.

²² A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 34, 46.

²³ Ibidem, ff. 34-35.

²⁴ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 3, f. 9.

²⁵ Robert Cahuleanu, „Sunt prezent aici!...” în *Expresul*, An 40, nr. 1430, 4 noiembrie 1945.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Se pare că acest articol a stârnit o mare indignare și în rândul ziariștilor din Brăila, care au hotărât sancționarea poetului într-o adunare a Sindicatului Ziariștilor, dar la intervenția lui Sotir Constantinescu, proprietarul ziarului *Expresul*, precum și a avocatului Ionel Constantinescu, liderul P.N.L. din oraș, conflictul a fost aplanat; v. A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 17, 35; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 10.

Robert Eisenbraun (Andrei Ciurunga) în arestul Securității din Brăila, anul 1950

Sursa: ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 134388, vol. 2, f. 6

Ciurunga era acuzat de autoritățile locale pro-comuniste de incitare la dezordine și considerat autor moral al întregii manifestații de pe plan local, ca urmare a publicării articolului „Sunt prezent aici”. Încarcerat inițial la penitenciarul din Brăila, împreună cu alți 30-40 de manifestanți, el a fost deferit Curții Marțiale Galați, dar achitat și eliberat la 15 decembrie 1945²⁸. În cele 29 de zile cât a fost închis a conceput în fiecare zi câte o poezie la cererea colegilor de cameră, pentru șezătorile organizate seară de seară, acesta fiind preambulul rezistenței prin poezie, pe care o va cultiva din plin în următoarele detenții. Din păcate, din cele 29 de poezii create cu această primă ocazie, poetul a reușit să salveze de la uitare doar una, respectiv „Poem de închisoare”²⁹.

Întors la Brăila după eliberare, la 2 ianuarie 1946 este angajat ca redactor la ziarul *Ancheta*, oficios al Partidului Social Democrat (P.S.D.). Momentul acesta marchează virajul poetului spre stânga politică, aspect care se va răsfrânge considerabil asupra publicisticii sale³⁰.

În paralel cu activitatea redacțională de la *Ancheta*, Ciurunga publică poezii la ziarele locale *Expresul*, *Voința Socialistă*, *Înainte* și *Facla*, ba chiar devine membru în juriile care acordau premii la concursurile de poezie inițiate la această ultimă gazetă³¹.

²⁸ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 1, f. 54 v.; A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 35.

²⁹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, pp. 11, 115.

³⁰ Faptul că, imediat după eliberare, Ciurunga s-a angajat la *Ancheta* în loc să se întoarcă la *Expresul* ne-a intrigat curiozitatea. Acest moment, deși este descris cu banalitate în memoriile sale, este capital pentru evoluția concepțiilor sale asumate în scris. De exemplu, am fost foarte surprinși să descoperim că în anul 1947, în preajma sărbătorii Paștelui, poetul a publicat o poezie antireligioasă (cu caracter obscen la adresa divinității), despre care avea să declare într-o autobiografie dată în arestul Securității că „a scandalizat așa zisa «lume bună» din Brăila și a făcut ca preoții să ceară excomunicarea mea din biserică”; v. A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 38. A se vedea Robert Cahuleanu, „Post scriptum pentru noaptea Învierii” în *Facla*, Anul VIII (1947), nr. 142, p. 2.

³¹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 20; A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 35-36.

În martie 1947, dornic „de a fi făcut un act temerar, într-o vreme când și cel mai neînsemnat manifest, de câteva rânduri, se pedepsea cu ani grei de închisoare”³², poetul publică clandestin broșura *Poeme de dincoace*. Alcătuită din selecții de versuri publicate în *Facla* între anii 1946-1947³³, dar și din câteva poezii cu caracter anticomunist, Ciurunga a oferit câteva exemplare (din cele 32 tipărite) unor prieteni și colegi de redacție, restul rămânând spre păstrare în grija mamei, ascunse sub o saltea³⁴. Gestul său subversiv rămâne fără consecințe imediate, iar pe măsura consolidării comunismului poetul se conformează mersului vremurilor. Astfel, demisionează din P.N.L. în noiembrie 1947, odată cu scoaterea din guvern a grupului Tătărașcu, apoi se înscrie în P.S.D., aripa Voitec-Rădăceanu³⁵, iar la indicațiile județenei de partid își schimbă pseudonimul din Robert Cahuleanu în Andrei Ciurunga³⁶. Această ultimă măsură era una de corectitudine politică, pentru a nu deranja tovarășii sovietici, câtă vreme Cahulul se afla în Basarabia, care acum se afla sub ocupația lor.

Sub zodia proletcultismului. Începând cu anul 1948, viziunea social-politică reflectată în publicistica sa continuă să se schimbe, ajungând la 180 de grade față de cea care îl consacrase până în 1945³⁷. Astfel, în februarie 1948 își încetează activitatea la ziarul *Ancheta*, suprimat ca o consecință a procesului de comunizare a presei³⁸, și se înscrie în Partidul Muncitoresc Român (P.M.R.)³⁹, care îl încadrează responsabil cu presa și propaganda la Organizația Județeană a Uniunii Tineretului Muncitoresc (U.T.M.). Aici lucrează până în iunie 1948, după care este angajat ca redactor la *Înainte*, organ al Comitetului P.M.R.⁴⁰. Sarcina poetului era aceea de a publica reportaje despre activitățile din fabrici și instituții, pe care însă le-a făcut lipsit de orice convingere⁴¹. Pe de altă parte, poetul spera

³² Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 22.

³³ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 1, f. 65.

³⁴ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 22.

³⁵ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 38, 45.

³⁶ Trebuie precizat că, pentru o scurtă perioadă, poetul a publicat sub ambele pseudonime; v. *Ibidem*, vol. 1, f. 83.

³⁷ *Ibidem*, vol. 3, f. 37.

³⁸ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 23.

³⁹ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 38.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 39.

⁴¹ De remarcat că Dumitru Moldoveanu, unul din redactorii de la ziarul *Înainte*, avea să declare în fața organelor de Securitate, într-o declarație din 12 iunie 1950, că „prin atitudinea lui dușmănoasă a căutat sistematic să saboteze munca de Partid, printr-o totală inactivitate. În redacție avea de asemeni o atitudine distantă față de ceilalți tovarăși de muncă și nu-și punea la contribuție întreaga sa putere de muncă”. Un alt fost coleg de redacție relata în cadrul aceleiași anchete că „am constatat atitudini de rezervă la Cahuleanu, manifestate prin discuții în care uneori, încerca să dovedească celorlalți că nu totdeauna punctele de vedere «oficiale» sunt și cele mai juste”. A se vedea A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 1, ff. 75, 79, 81.

că, dacă și-a pus condeiul în slujba noilor diriguitori, nu va fi denunțat pentru broșura *Poeme de dincoace*, publicată clandestin cu un an în urmă, broșură despre a cărei existență știau și colegii din redacția oficiosului comunist⁴².

Tot începând cu anul 1948 colaborează intens la revistele literare din capitală, respectiv *Flacăra*, *Contemporanul*, *Viața Românească*, *România liberă*, *Muncitoarea*, *Licurici*, *Pionierul*, *Caet Cultural C.G.M.*, *Îndrumătorul cultural* și altele din țară⁴³.

La începutul lunii septembrie 1949 Ciurunga se mută la București și lucrează ca redactor la ziarul *Flacăra*, ca urmare a sprijinului acordat de Mihai Beniuc⁴⁴. Cei doi se cunoscuseră cu două luni înainte, în cadrul decernării premiilor la un concurs național de poezie, inițiat de Ministerul Artelor, unde Ciurunga a obținut premiul doi. Cu aceea ocazie, Mihai Beniuc i-a propus să vină la București pentru a-l angaja la *Flacăra*, având nevoie de oameni și promițându-i că se va ocupa de toate formalitățile⁴⁵. Acceptând propunerea, Ciurunga s-a ocupat de rubrica „Antologia provinciei”, unde avea de reprodus cele mai valoroase poezii apărute în presa din țară⁴⁶, dar în același timp a continuat publicarea de poezii proletcultiste⁴⁷, inclusiv la *Contemporanul*, *Steagul Roșu* și *Viața românească*⁴⁸.

Acest joc de conformism, pe care îl făcea de aproape doi ani, nu i-a fost însă îndeajuns pentru a-i oblitera trecutul publicistic anticomunist, deoarece Securitatea primește pe 19 noiembrie 1949 un denunț de la Mihai Dumitriu, ziarist la *Scânteia*, din care află că poetul Andrei Ciurunga nu este altcineva decât același Robert Cahuleanu care tipărise la Chișinău „o carte de poezii cu groaznice insulte la adresa regimului sovietic și a tovarășului Stalin”, precum și „o serie de versuri împotriva regimului

⁴² Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, pp. 9, 25.

⁴³ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 40.

⁴⁴ Mihai Beniuc, poet, prozator și psiholog în psihologie animală, a fost unul din corifeii proletcultismului în România comunistă, deținând în perioada anilor 1949-1965 funcția de președinte al Uniunii Scriitorilor din România (U.S.R.). Din această calitate l-a cooptat pe Andrei Ciurunga în redacția revistei *Flacăra*; v. Cristian Sandache, *Literatură și propagandă în România lui Gheorghiu Dej*, Mica Valahie, București, 2011, pp. 37-38.

⁴⁵ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 30.

⁴⁶ Ibidem, p. 31.

⁴⁷ A se vedea poeziile „Biruința muncii” în *Caet cultural*, 12 ianuarie 1948; „Noi pionierii” în *Licurici. Revista școlarilor*, nr. 117, anul 1949, p. 3; „Năpârca” în *Contemporanul*, 22 iulie 1949; „Pe steagurile noastre scrie Pace” în *Luptătorul Bănățean. Organ al GMP*. În acest sens, cel mai relevant exemplu este poezia „De-atunci, din noiembrie șapte”, în care poetul elogiază revoluția bolșevică și „binefacerile” acesteia asupra omenirii, dimpreună cu artizanii U.R.S.S.-ului, Lenin și Stalin. A se vedea A. Ciurunga, „De-atunci, din noiembrie șapte” în *Flacăra. Săptămânal de literatură și artă*, Nr. 44 (96), 5 noiembrie 1949, p. 9.

⁴⁸ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 2; A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 67.

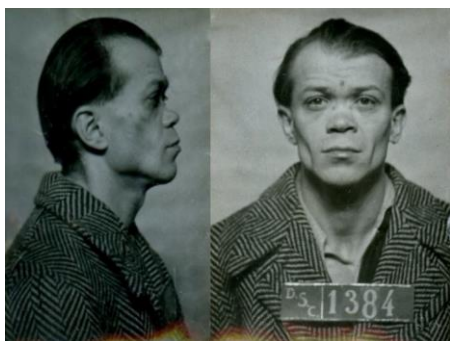
nostru, împotriva Uniunii Sovietice, pe care le-a publicat ilegal la Brăila [...]”⁴⁹. Astfel, în urma informațiilor primite, colonelul de Securitate Gavrilă Birtaş înainta în regim de urgență o adresă prin care solicita Direcției Generale a Securității Poporului Galați informații amănunțite despre poet, în special despre activitatea profesională, relațiile personale, apartenența politică și scrierile publicate⁵⁰.

Condamnat pentru crimă împotriva păcii. În scurt timp, zorii represiunii se abat asupra poetului. La sfârșitul lunii ianuarie 1950 este chemat la redacția revistei *Flacăra* pentru a i se încheia colaborarea, iar pe 3 februarie este arestat de Securitate, chiar cu o zi înainte de a se deplasa în orașul Brăila pentru a-și oficia cununia religioasă cu soția sa, Georgeta Herghelegiu⁵¹.

⁴⁹ A se vedea Nota informativă dată de Mihai Dumitriu, adnotată inițial la 19.11.1949 (Ibidem, vol. 3, f. 80). În delatiunea sa, Mihai Dumitriu precizează că știa de la poetul Victor Tulbure că Andrei Ciurunga e una și aceeași persoană cu Robert Cahuleanu. Cât privește existența unor scrieri anticomuniste tipărite de Ciurunga, informatorul relatează că a aflat despre ele prin intermediul soției sale, colaboratoare la revista pentru copii *Pogonici*, unde redactori erau și doi basarabeni. Unul dintre aceștia, respectiv „Mihăiță Jermăneanu” (posibil Mihai Jemăneanu), i-a povestit soției lui Dumitriu despre aceste aspecte, pe care le știa tot de la poetul Victor Tulbure. Se impune totuși o precizare în legătură cu delatiunea care a dus la arestarea poetului. Andrei Ciurunga a fost convins până la sfârșitul vieții că cel care l-a dat pe mână Securității ar fi fost poetul Mihai Dragomir, cu care a fost coleg la ziarul *Înainte* din Brăila (v. Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, pp. 22-23, 32, 34). Într-adevăr, în cursul anului 1949, Mihai Dragomir a adresat o delatiune pe seama poetului după ce a aflat de cartea acestuia, *Cântece de dor și de războiu*, însă nu Securității, ci Secției Propagandei și Agitației a C.C. al P.M.R.. În urma informării, Direcția de Propagandă și Agitație (D.P.A.) a emis un raport în care arăta că „în ultima vreme informațiile primite la Secția Propagandei și Agitației a CC al PMR arată că dușmanul și-a intensificat sub diferite forme activitatea în rândurile scriitorilor, îndeosebi printre scriitori și poeți tineri. Astfel am fost informați de existența unui curent dușmănos și poate chiar a unei grupări dușmănoase a poezilor fugiți din Basarabia la București după intrarea trupelor sovietice. Astfel, A. Ciurunga, care lucrează la Flacăra, Contemporanul și Licurici, ar fi una și aceeași persoană cu Robert Cahuleanu, care în timpul războiului a tipărit o carte antisovietică la Chișinău. Am fost informați că Ciurunga a publicat ilegal la Brăila o serie de versuri împotriva regimului nostru” (v. Cristian Vasile, *Literatura și artele în România comunistă 1948-1953*, ediție digitală, Humanitas, București, 2013, pp. 83-84). Numai că în dosarele întocmite pe numele lui Ciurunga nu am găsit nici un document din care să reiasă că Securitatea a fost înștiințată mai departe de D.P.A. cu privire la activitatea anticomunistă a poetului. Având informații neclare până atunci despre poet, singurul document care a pus efectiv pe jar Securitatea a fost nota informativă dată de Mihai Dumitriu, notă pe care ofițerii de caz au consemnat nu mai puțin de patru adnotări cu atributul „urgent”.

⁵⁰ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 72.

⁵¹ Ibidem, vol. 1, f. 64; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 33.

Robert Eisenbraun (Andrei Ciurunga)
în arestul Securității, anul 1950

Sursa: ACNSAS, fond Penal, dosar nr.
134388, vol. 3, f. 61

În anchetă este interogat cu privire la placheta de versuri *Poeme de dincoace*, însă la acea dată Securitatea nu avea nici o probă materială, în ciuda faptului că efectuase o percheziție inclusiv la fostul domiciliu din Brăila, unde mama poetului, înștiințată între timp, arsese puținele exemplare rămase⁵².

Pentru a-și face o imagine de ansamblu despre activitatea publicistică a poetului, Securitatea audiază mai multe persoane cu care acesta a colaborat, între care proprietarii revistelor brăilene *Facla* și *Ancheta*, dar și poeții Mihu Dragomir și Victor Tulbure⁵³. În acest context, una dintre cele mai toxice declarații o dă poetul basarabean Victor Tulbure. Opinând că, dacă s-ar produce „schimbarea roatei, pe care o așteaptă reacționarii”, „Ciurunga n-ar sta de lemn” și „ar fi în stare să arunce cu piatra”⁵⁴, Tulbure face în prealabil și o descriere a activității realizată de poet la revista *Flacăra*, pentru a-i reliefa oportunismul:

„Scria enorm. Era cotate ca cel mai rapid poet. [...] Avea pt. fiecare ocazie (23 August, 7 Noiembrie, 30 Dec.) câte 4-5 poezii. Fabrica în serie la mare industrie poetică. Am observat că poemele lui noi, se deosebesc mult de cele vechi de tot, neavând flacăra, entuziasmul și sinceritatea vechilor poeme. Mi-a mărturisit că are nevoie de bani, că strânge bani, că scrie pentru bani”⁵⁵

Într-adevăr, Ciurunga scria sub auspiciile proletcultismului doar pentru bani, nicidecum din convingere, constrâns de situația materială deplorabilă în care se afla. În acest sens, edificator este un referat întocmit pe 4 august 1951 pentru inventarierea averii poetului, în care funcționarul principal al Tribunalului Ilfov consemnase că acesta „nu avea avere mobilă

⁵² Ibidem, p. 78.

⁵³ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 3, ff. 16-26.

⁵⁴ Ibidem, f. 22.

⁵⁵ Ibidem.

decât un așternut, câteva cărți, o masă și un scaun care au fost ridicate de soția învinutului”, de altfel aceste obiecte având „o valoare foarte mică”⁵⁶.

După efectuarea primelor cercetări, pe 24 martie 1950 Ciurunga este transferat la penitenciarul Brăila pentru a fi anchetat de Direcția Regională a Securității Galați, cu motivația că „are activitate ziaristică antimuncitorească în orașul Brăila”⁵⁷, deși la București i se spusese că va fi extrădat în Basarabia pentru a fi judecat de un tribunal sovietic, sub motivația că placheta *Cântece de dor și de războiu* fusese concepută și tipărită acolo⁵⁸. În penitenciarul Brăila este deținut până la 22 septembrie 1950, timp în care Securitatea îi descoperă articolele cu caracter anticomunist publicate în acest oraș, după care este transferat în arestul militar din orașul Galați, apoi, începând cu 3 octombrie 1950, în penitenciarul Văcărești⁵⁹.

Cu ocazia transferului la Văcărești, Direcția Generală a Securității Statului, Regionala Galați, înaintează cercetările Parchetului Curții București, iar procurorul de caz își concentrează investigațiile asupra publicisticii poetului apărute înainte de 23 august 1944, în Basarabia natală⁶⁰. În urma cercetărilor efectuate la Academia R.P.R. sunt descoperite vechile sale articole anticomuniste publicate în ziarul *Raza*, în anul 1943⁶¹. Astfel, obținându-se materiale suficiente, se dispune trimiterea sa în judecată⁶².

Între timp, în cursul lunii iunie 1951, poetul a fost transferat în penitenciarul Jilava pentru așteptarea punerii pe rol a procesului⁶³. La proces îi este incriminată aproape întreaga activitate literară din Basarabia, desfășurată la revistele *Tribuna Basarabiei*, *Buceagul*, *Moldavia*, *Neamul Românesc*, *Cuget Clar*, *Vocea Cahulului*, *Raza* și *Basarabia Literară*, poetul fiind considerat „un fascist notoriu” care a publicat articole și poezii „în ziare și reviste cu caracter net fascist și huliganic”⁶⁴.

Scrierile cele mai incriminate au fost cele din ziarul *Raza*, pe anul 1943, instanța dând ca exemple articolele anticomuniste „Are să treacă și vremea rușilor”⁶⁵, „Cum să scriem poezia de războiu”⁶⁶ și „Din «cartea

⁵⁶ Ibidem, vol. 1, f. 6.

⁵⁷ Ibidem, vol. 2, ff. 40-42.

⁵⁸ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 35.

⁵⁹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 1, ff. 17, 30.

⁶⁰ Ibidem, ff. 35-37.

⁶¹ Ibidem, ff. 50-53.

⁶² Ibidem, f. 59.

⁶³ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 46.

⁶⁴ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 1, f. 17.

⁶⁵ Instanța a reținut inexact titlul articolului, respectiv „A trecut și vremea rușilor”; a se vedea Robert Cahuleanu, „Are să treacă și vremea rușilor” în *Raza*, nr. 655, 28 martie-5 aprilie 1943, p. 2.

⁶⁶ Robert Cahuleanu, „Cum să scriem poezia de războiu” în *Raza* nr. 660, 2-9 mai 1943, p. 3.

viitorului» cetire”⁶⁷. O altă acuzație grea a fost reprezentată de volumul *Cântece de dor și de războiu*, ale cărui poezii antistaliniste au fost văzute de instanță ca fiind:

„cu substrat politic reacționar, antidemocratic și antisovietic, autorul vizând direct în poeziile din acest volum Uniunea Sovietică și pe Tov. Stalin, arătându-i cu rea credință într-un mod defavorabil față de popor și îndemnând la războiu”⁶⁸

Probă de incriminare a fost și articolul anticomunist „Sunt prezent aici”, publicat în 1945 la Brăila, pentru care fusese arestat dar achitat în același an⁶⁹.

Toate aceste scrieri se constituiau, în viziunea Curții București, Secția a III-a Penală, în crimă contra păcii, astfel că prin decizia nr. 2611 din 12 septembrie 1951 instanța îl condamnă la 4 ani de temniță grea, 10 ani degradare civică și confiscarea averii⁷⁰.

Poetul Canalului. După comunicarea sentinței, poetul este transferat la mijlocul lunii octombrie 1951 în colonia Peninsula, după un scurt triaj la Poarta Albă⁷¹. Aici, în timp ce muncește la săpat diguri și la spart piatra, se ocupă constant cu crearea de poezii, pe care le împărtășește colegilor de suferință, iar aceștia, la rândul lor, le difuzează mai departe în alte cercuri de cunoștințe și prieteni din lagăr. În acest fel devine cunoscut sub numele de Robert Cahuleanu și Robert Eisenbraun.

În aceste poezii pline de patos poetul descrie viața de persecuție la care sunt supuși deținuții politici de la Canal, deplânge soarta întregii țări, inclusiv a Basarabiei natale, se roagă lui Dumnezeu și speră sau îndeamnă la restaurarea dreptății sociale.

Printre cele mai populare poezii create la Canal se numără „Marș forțat”, „Nu ne putem odihni”, „Liturgie”, „Aici e toată țara”, „Pe un mandat poștal”, „Daniil Sihastru”, „Jucării”, „Rugăciune pentru osândiții

⁶⁷ Robert Cahuleanu, „Din «cartea viitorului» cetire” în *Raza* nr. 662, 16-23 mai 1943, p. 2. Cu această ocazie aducem mulțumiri deosebite lui Silviu Constantin Nedelcu pentru ajutorul dat în procurarea articolelor lui Ciurunga din *Raza*, *Flacăra*, *Expresul* și *Facla*.

⁶⁸ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0134388, vol. 1, f. 17.

⁶⁹ Ibidem, f. 17v.

⁷⁰ Condamnarea la doar 4 ani de închisoare, în condițiile în care pentru încadrarea în dispozițiile art. 2, pct. c din Legea 207/1948 se dădeau condamnări mult mai grele, se explică prin faptul că instanța de judecată i-a acordat circumstanțe atenuante, reținând din pledoariile a doi martori ai apărării faptul că poetul ar fi scris de nevoie, nu din convingere, fiind foarte sărac, dar și faptul că ziarele *Raza* și *Basarabia* au avut un tiraj mic, astfel că ideile lui anticomuniste nu au avut un impact mare. A se vedea A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0134388, vol. 1, ff. 16-17.

⁷¹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, pp. 51-52.

căzuți”, dar mai ales „Canalul”⁷², poezie prin care Ciurunga devine portavocea tuturor victimelor condamnate la muncă forțată de la Canal.

Deși era susținut de colegii săi de baracă pentru a nu i se descoperi producțiile literare, această activitate nu era lipsită de riscuri. Poetul a fost nevoit să-și distrugă multe notițe cu poezii pentru nu fi depistat la percheziții⁷³, însă popularitatea sa tot mai crescândă l-a adus în atenția administrației lagărului. Într-o noapte din octombrie 1952 este organizată o percheziție inopinată, în timpul căreia i se descoperă un carnetel cu poezii, ascuns în salteaua cu paie pe care dormea. Drept urmare este trimis disciplinar la Brigada 0, în condiții de muncă extrem de dificile, cu rația de hrană înjumătățită, norma de lucru dublată, iar dreptul la pachet și vorbitor suspendat⁷⁴. Suportă aceste condiții doar trei săptămâni, în luna noiembrie 1952 având șansa să fie transferat, împreună cu alte câteva sute de deținuți, în colonia Galeșu⁷⁵. Aici lucrează la înălțarea unor diguri și la consolidarea celor existente, în condiții grele de muncă, cu frig, ploi și noroi peste tot, după care, în anul 1953, este transferat în colonia Poarta Albă, apoi iarăși la Peninsula, până la eliberare⁷⁶.

În tot acest timp poetul a continuat să conceapă poezii, care au ajuns să circule de-a lungul rețelei de colonii de pe Canalul Dunăre-Marea Neagră, aspecte ce vor face obiectul unei cercetări din partea administrației coloniei Peninsula, desfășurată în lunile mai-iunie 1954, la scurt timp după eliberarea sa. Cu această ocazie, Dan Vasile Macedonescu, deținut care împărțise aceeași soartă cu Ciurunga la Peninsula și la Galeș, declara în fața autorităților că:

„pentru a-l înțelege pe acest ROBERT este necesar să explic că toată atitudinea sa era aceea a unui trubadur care circula foarte voios din loc în loc, gândea, concepea, scria în momentul când îi veneau ideile, pe orice petec de hârtie ce [il] avea la îndemână. [...] Umbla cu multe fițuici, mototolite, pe care își nota versurile”⁷⁷

Astfel, pentru firea sa vioaie, spontană, dar mai ales pentru această activitate poetică cu caracter anticomunist, poetul „se bucura de multă

⁷² Reproducem în continuare câteva versuri pentru edificare: „Aici am ars și-am sângerat cu anii / aici am rupt cu dinții din țărână / și-aici ne-am cununat, cu bolovanii, / câte-un picior uitat sau câte-o mână. [...] Istoria, ce curge-acum întoarsă, / va ține minte și-ntr-o zi va strânge / acest cumplit Danubiu care varsă / pe trei guri apă și pe-a patra sânge” (Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 119).

⁷³ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0016876, vol. 1, f. 285.

⁷⁴ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, pp. 66-67.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, pp. 68, 73-74.

⁷⁷ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dosar nr. 0016876, vol. 1, f. 285.

simpatie printre deținuți, avea relațiuni de prietenie cu zeci și zeci de coloniști și nu se putea preciza de care era mai legat”⁷⁸.

La rândul său, Emil Husar, un alt deținut anchetat în această chestiune, declara, într-o cheie vădit ostilă, că poetul:

„făcea o foarte vie agitație reacționară prin poeziile scrise de el, [...] scoțând în evidență «teroarea criminalilor» adică a cadrelor și brigadierilor. El învăța poeziile pe de rost și le declama în dormitor în grupuri de maxim 10 oameni. Poeziile acestea care exaltau până la fanatism pe ascultători, se învățau și se declarau și de către alți intelectuali, prieteni de ai lui EISENBRAUM. Aceștia la rândul lor îi învățau pe alți deținuți-prieteni, care de asemenea declarau poeziile în alte cercuri, încât astă iarnă poeziile acestea circulau, fără a fi scrise, ci din gură în gură, în toată colonia și circulă și acuma”⁷⁹

În urma declarațiilor obținute, administrația coloniei a aflat și faptul că poetul s-a eliberat cu poeziile ascunse într-un cufăr, pentru a nu fi depistat la percheziții. Lucrul acesta l-a reușit cu ajutorul unui avocat, care, prin intermediul unui alt deținut ce lucra la atelierul coloniei, i-a confecționat o lădiță din lemn, cu un perete lateral prevăzut cu patru găuri verticale pentru a-și ascunde poeziile, scrise în prealabil pe hârtie subțire⁸⁰.

Cu această lădiță, poetul a fost eliberat abia la 11 mai 1954, cu aproape 4 luni de întârziere față de termenul legal⁸¹, aspect care nu era însă singular, odată cu el eliberându-se și alți 84 de deținuți al căror termen expirase la diferite date⁸².

Între două condamnări. Întors la Brăila, la mama sa, Andrei Ciurunga își transcrie poeziile create în detenție, aproximativ 60 la număr, pe două caiete⁸³, apoi, neavând vreo oportunitate în orașul de pe Dunăre, se întoarce la București, unde este ajutat cu găzduirea de niște prieteni de familie⁸⁴. Pentru a-și câștiga existența muncește ca om de serviciu la o creșă și ca paznic la Trustul pentru Industrializarea Lemnului „TIL”, însă pe

⁷⁸ Ibidem, f. 285.

⁷⁹ Ibidem, f. 286.

⁸⁰ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 75.

⁸¹ În memoriile sale poetul pretinde că a fost eliberat pe data de 13 mai 1954; v. A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0134388, vol. 3, f. 168.

⁸² Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 77.

⁸³ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 1, f. 283.

⁸⁴ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 78.

venituri extrem de modeste⁸⁵, după care, din anul 1956, ca electrician în cadrul Trustului Regional de Construcții București⁸⁶.

În paralel, încearcă să reîntre în activitatea publicistică, dar nu este primit nicăieri, stigmatul de condamnat politic urmărindu-l în toate încercările. În acest sens, solicită reintegrarea în Uniunea Scriitorilor, însă cererea îi este respinsă fără explicații⁸⁷. O altă tentativă a avut-o în anul 1956, când i-a solicitat sprijinul lui Ovid S. Crohmălniceanu pentru a publica la *Viața Românească*, ținând cont că cei doi colaboraseră la *Contemporanul*, dar poetul a fost evitat⁸⁸. Abia începând cu luna iulie 1957 începe să publice careuri de cuvinte încrucișate la nou-înființata revistă *Rebus*, sub mai multe pseudonime, printre care Radu Calonfir, Radu Caraiman, Matei Scutaru, Nicu E. Grădinaru etc., pentru a nu fi depistat de Securitate⁸⁹, și chiar reușește să obțină un premiu de o mie de lei în cadrul unui concurs de careuri. Tot sub pseudonimul Radu Calonfir publică poezii în revista de satiră și umor *Urzica*⁹⁰.

Numai că Securitatea îl avea în vizor încă din februarie 1957⁹¹, când i-a deschis dosar de verificare⁹² deoarece deținea informații că în cursul detenției „s-a ocupat cu compunerea și difuzarea în rândul deținuților a o mulțime de poezii cu caracter dușmănos la adresa regimului, cu scopul de a menține între deținuți o stare de spirit încordată”, dar și pentru că ar fi strâns mai multe materiale documentare despre viața și tratamentul deținuților politici din România, cu scopul de „a informa statele imperialiste cu astfel de materiale”⁹³. Pe 26 iulie 1957 M.A.I. București stabilește un plan de măsuri pentru a afla dacă poeziile create în detenție și materialele documentare strânse de Andrei Ciurunga au fost trimise în afara țării, sau dacă acesta le difuzează clandestin în țară, precum și dacă scrie în continuare împotriva comunismului. Astfel, s-a dispus dirijarea unor informatori care să stabilească relații cu el, supravegherea operativă timp de 5 zile, interceptarea corespondenței și efectuarea unei percheziții secrete la domiciliu pentru a descoperi eventuale manuscrise cu „caracter contrarevoluționar”⁹⁴.

⁸⁵ Ibidem, p. 80.

⁸⁶ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 1, f. 23; A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 1, f. 35v.

⁸⁷ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 80.

⁸⁸ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160798, f. 24.

⁸⁹ Ibidem, dosar nr. 0160793, vol. 1, f. 23v; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 85.

⁹⁰ Ibidem, p. 85.

⁹¹ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 1, f. 56.

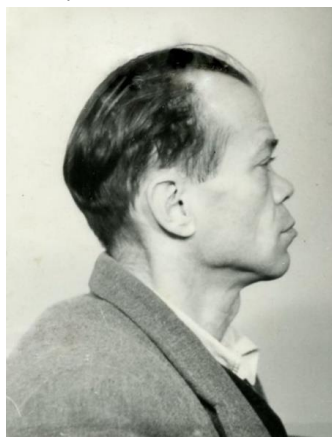
⁹² Ibidem, f. 71.

⁹³ Ibidem, ff. 3, 10, 19.

⁹⁴ Ibidem, f. 20.

În acest timp, fără să bănuiască planurile Securității, poetul își reface viața sentimentală, astfel că la cumpăna anilor 1957-1958, chiar în noaptea de revelion, se căsătorește cu Ana Sofia Podospeev⁹⁵.

O nouă condamnare pentru poezie. Pe 29 noiembrie 1958, la nici un an de la căsătorie, poetul este iarăși arestat, ca efect de domino al arestării unui anume Nicolae Mărășescu. Cei doi s-au cunoscut în colonia Galeș, în anul 1953⁹⁶, unde Mărășescu i-a învățat și răspândit o parte din

poeziile create atunci, dintre care 9 la număr le-a transcris într-un caiet după eliberare⁹⁷.

La data arestării lui Nicolae Mărășescu, Securitatea a confiscat acel caiet, care în timpul anchetelor a devenit probă materială pentru o așa-zisă activitate legionară desfășurată atât în detenție cât și în libertate. O altă probă incriminantă găsită la Mărășescu era și o scrisoare în versuri⁹⁸, pe care Ciurunga i-o dedicase lui Mărășescu cu ocazia onomasticii sale din anul 1954, și în care strecurase câteva idei aluziv anticomuniste⁹⁹.

Robert Eisenbraun (Andrei Ciurunga) în arest, decembrie 1958

Sursa: ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 016876, vol. 4, f. 103

În baza acestor probe, coroborate cu declarațiile despre activitatea poetică din timpul detenției, Tribunalul Militar București îl condamnă, prin Sentința nr. 468 din 29 aprilie 1959, la 18 ani muncă silnică¹⁰⁰.

⁹⁵ Ana Sofia Podospeev, fiica lui Pavel și Virginia, originară din Ismail, URSS, economistă la Ministerul Poștelor și Telecomunicațiilor-Întreprinderea de Telecomunicații; a se vedea A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 56, 66; A.C.N.S.A.S., fond *Rețea*, dosar nr. 0100695, f. 18; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 85.

⁹⁶ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 1, f. 22.

⁹⁷ Poeziile create de Ciurunga și transcrise de Nicolae Mărășescu sunt: „Rugăciune pentru coloniștii căzuți”, „Poem pentru fata din Basarabia”, „Omul cu lădița”, „Bal mascat”, „Lui Radu Gyr”, „Daniil Sihastru”, „Ceahlău”, „Liturgie” și „Gligore Fără Țară”. În memoriile sale Ciurunga afirmă în mod eronat ca Mărășescu trecuse sub poezii numele autorilor din caietul-corp-delict. În realitate Mărășescu declarase în anchetă cine sunt autorii poeziilor carcerale, după care Ciurunga, pus în fața caietului, și-a recunoscut, cu semnătură, poeziile create; v. A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 1, ff. 89-113; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 87.

⁹⁸ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 1, ff. 298-299.

⁹⁹ Versurile în cauză sunt următoarele: „[...] Să trăiești, de ziua ta, / cum trăiește inima / inima acestui neam / așteptând mereu la geam / zorii care vor să vie / cu dreptatea la domnie / și cu visul împlinit, / pentru cât am suferit. [...]”.

¹⁰⁰ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 2, ff. 32-36.

Încarcerat inițial la M.A.I., închisoarea „C”, apoi la Malmaison și Jilava¹⁰¹, poetul a fost trimis după condamnare în coloniile de muncă din Balta Brăilei, respectiv Salcia, Luciu-Giurgeni, Grădina, Stoienesti, apoi, începând cu 20 noiembrie 1961 până la eliberarea din 31 iulie 1964, în penitenciarul Gherla¹⁰².

În tot acest timp, poetul devine cel puțin la fel de prolific ca în prima detenție, condițiile reclusiunii lăsându-l aproape indiferent în timpul elaborării poeziilor, fără nici un mijloc de scriere. În acest sens, cunoscându-l inițial la Jilava, fostul deținut politic Florin Constantin Pavlovici avea să relateze în memoriile sale că:

„Robert Cahuleanu își punea pătura în cap, se băga sub movila de paturi, se ghemuia pe cimentul celulei ca fătul în pânțele mamei, rămânea nemișcat acolo ceasuri întregi. Când ieșea de la șerpărie - așa se numea locul de sub pat -, poemul era gata. Îl recita prietenilor, aceștia îl memorau, ca în scurtă vreme, datorită pritocelilor din celule, să facă înconjurul închisorii. Peste câteva luni, aveam să îl întâlnesc pe Robert Cahuleanu într-un lagăr de muncă și să constat că miracolul poeziei nu avea neapărat nevoie de șerpăria de la Jilava. Poetul izbutea să facă versuri în marș, în pas alergător sau în poziție de drepti, la cărat cărămizi, la curățatul semințelor de sorg, în timp ce mânca, în timp ce dormea”¹⁰³

În colonia de muncă Salcia poetul își pune problema salvării poeziilor elaborate uzând doar de memorie, din cauza faptului că hârtia se găsea cu mare greutate, iar procurarea ei implica mari riscuri. Această situație îl constrânge să inventeze *decastihul*, o formă fixă de poezie, ușor memorabilă, alcătuită din zece versuri distribuite în patru strofe: un vers, un distih, o terțină și un catren, „cu numai două familii de rime, ce se chemau parcă una pe alta”¹⁰⁴. Metoda aceasta nu a fost însă suficientă odată cu creșterea volumului de poezii create constant, astfel că la Stoienesti își notează titlurile lor pe bucățele de hârtie, procurate cu ajutorul unui bun prieten de la infirmeria coloniei și cusute ulterior în cureaua pantalonilor¹⁰⁵.

La Gherla, unde a petrecut cea mai mare parte din cea de-a doua detenție, poeziile sale erau învățate și transmise cu pasiune de colegii de cameră. Mai mult decât atât, ajutat de aceștia, a găsit și aici o metodă ingenioasă de a le salva de la uitare, „scriind” titlurile lor prin coaserea cu

¹⁰¹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 88.

¹⁰² A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 4, f. 143.

¹⁰³ Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor. Memorii*, ediție îngrijită de Lidia Vianu, ediția a IV -a, Contemporary Literature Press, București, 2014, p. 52.

¹⁰⁴ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 92.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 101.

acul și ața pe bucăți de cămașă, pe care ulterior le-a ascuns în căptușeala unui cojocel de care nu se despărțea niciodată¹⁰⁶.

Tot aici prinde și reeducarea ideologică făcută de administrația penitenciarului între anii 1963-1964, cu proiecții de filme și ziare propagandistice¹⁰⁷. Nu avem informații despre cum a reacționat față de aceste tentative de constrângere morală, însă este cert că poetul s-a eliberat ca un indezirabil al regimului, care a făcut „tot timpul instigare între deț[inuții] din fabrică”¹⁰⁸. În acest sens, chiar pe 1 iulie 1964 Ciurunga a fost pedepsit cu 14 zile de izolare și hrană caldă odată la două zile, deoarece, cu ocazia anunțării decretului de eliberare a deținuților politici, a declarat „sub formă de dușmănie că el nu are încredere în comuniști și Partidul nostru”, după cum avea să consemneze supraveghetorul care i-a întocmit raportul de pedeapsă¹⁰⁹. Astfel, poetul a fost eliberat, cu ultimii deținuți politici, abia pe 31 iulie 1964¹¹⁰.

De la refuz la conformism. Sosit la București purtând „cureaua și cojocelul, doldora de poezii amândouă”¹¹¹, poetul află că mama i-a murit cu câteva zile înainte de a se elibera, fără să mai aibă puterea de a-l „aștepta”, astfel că după o scurtă vizită la mormântul acesteia din Brăila se reîntoarce la București pentru a-și reface viața socială¹¹².

În același an, cu ajutorul unor prieteni de familie, este angajat contabil la întreprinderea Acumulatorul, având sarcina de a ține evidența ambalajelor goale în cadrul Serviciului Desfaceri¹¹³. La scurt timp se recăsătorește cu Ana, fosta sa soție, care intentase divorț după condamnarea din 1959¹¹⁴.

Cât privește reluarea activității literare, cel puțin în primele luni după eliberare Ciurunga era hotărât să publice doar poezie apolitică, cu intenția „să o înalțe la o mare factură de creație”¹¹⁵. În acest sens, la îndemnul soției dar și al unor prieteni și foști colegi literați, își selectează o parte din poeziile concepute în ultima detenție, pe care le trimite la toate

¹⁰⁶ Ibidem, p. 102.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 105.

¹⁰⁸ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 4, f. 122.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem, f. 143.

¹¹¹ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 108.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 50; Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 109.

¹¹⁴ A.C.N.S.A.S., fond *Penal*, dosar nr. 0016876, vol. 2, f. 84. După ce a divorțat de Ciurunga, Ana (sau Ina, după cum îi spunea poetul) s-a recăsătorit cu o persoană care a decedat la scurt timp, în cursul anului 1963; v. A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 66.

¹¹⁵ Ibidem, vol. 2, f. 54.

revistele importante din țară¹¹⁶. După câteva refuzuri însă, se descurajează complet, fiind convins că „el niciodată nu va mai putea publica în România” deoarece „la edituri și la reviste s[-]au format clii în care el nu poate pătrunde”¹¹⁷. Astfel, scârbit de situație, hotărăște să nu mai lucreze în publicistică, fiind dispus să se mulțumească chiar și cu „un post de portar, paznic, garderobier sau muncitor necalificat”¹¹⁸.

Numai că Securitatea îl avea încă de la eliberare sub atentă supraveghere pentru a nu mai recidiva cu poezii anticomuniste. În acest scop a fost dirijat inițial un informator, prieten cu Ciurunga din copilărie. Pe numele său conspirativ „Trandafir Alecu”, acesta informa Securitatea într-o notă din 23 decembrie 1964 că a făcut uz de toată influența sa de vechi prieten, de care adesea poetul ținea cont, pentru a-l influența să nu mai scrie nimic împotriva comunismului, argumentându-i că viața românilor este cu totul alta acum, în special a țăranilor, care și-au îmbunătățit constant nivelul de trai datorită colectivizării¹¹⁹. În aceeași notă, informatorul arăta că Ciurunga,

„fie din cauza temperamentului său de poet, fie din cauza firii sale nestatornice este un tip ale cărei reacții și fapte nu se pot prevedea dinainte și este în stare să ofere surprize de tot felul, atât în orientarea sa politică cât și în viața sa personală, sentimentală sau familiară”¹²⁰ deoarece „în viața sa personală este foarte dezordonat și risipitor. A fost răsfățat de copil și urmările acestei educații greșite au avut consecințe grele, făcând din el omul pe care am încercat să-l prezint. Cu toate acestea este un mare talent și totodată un om care poate lua atitudini negative în orice moment, neprezentând certitudinea unui comportament sigur și neschimbător”¹²¹

Considerăm această scurtă caracterizare psiho-morală foarte importantă, deoarece ea explică, fie și în parte, atitudinea surprinzătoare de oscilantă a poetului față de comunism, manifestată în scris de-a lungul vieții.

Totuși, cel puțin până în toamna anului 1965, Ciurunga încă se afla pe poziția de rezistență. Astfel, într-o notă din 20 august 1965, agentul „Vlaicu Petre” înștiința Securitatea că „opera sa și-o păstrează cu sfințenie, în speranța că în viitor, fie chiar și după moartea lui, se va găsi cineva s-o ceară și s-o aducă la lumină”, poetul fiind convins că „nimic nu este veșnic

¹¹⁶ Ibidem, f. 46.

¹¹⁷ Ibidem, f. 54.

¹¹⁸ Ibidem, f. 55.

¹¹⁹ Ibidem, f. 54.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Sublinierea textului este reprodusă așa cum apare în documentul original, cu mențiunea că este făcută cu pix de culoare albastră (v. Ibidem, f. 56).

și că toate sistemele politice când le-a venit ceasul au decăzut din apogeul lor și s-au prăbușit”¹²². Încercând, cu altă ocazie, să-l influențeze pentru a se încadra „cu toată sinceritatea în revoluția culturală actuală”, același informator „Vlaicu Petre” arăta Securității că Ciurunga refuză, deoarece „îi este foarte greu să devină conformist”, fiind convins că într-un viitor apropiat lumea comunistă se va destrăma și se va reveni la libertatea de gândire și manifestare¹²³.

Dar poetul nu rămâne izolat complet de viața literară și, începând cu luna noiembrie 1965, frecventează constant cenaclul literar „George Bacovia”, ale cărui ședințe aveau loc la Casa Regională de Cultură „Nicolae Bălcescu”¹²⁴. În cadrul acestor întâlniri participă cu recitarea de poezii și adoptă din nou pseudonimul Andrei Ciurunga¹²⁵.

Pe de altă parte, intenția lui era aceea de a-și valorifica cumva poeziile create în detenție; bineînțeles, cele neutre politic. În acest sens, la 3 martie 1966, același agent „Vlaicu Petre” informa Securitatea că poetul și-a cumpărat mașină de scris și pregătea câteva volume de versuri, transpunând pe hârtie din numeroasele poezii pe care le-a creat în detenție¹²⁶.

Cu timpul însă, frecventarea cenaclului „George Bacovia” îl ajută pe poet să-și facă o impresie clară despre viața literară din capitală și provincie, cu toate tarele care o caracterizau, majoritatea reduse la oportunism. Astfel, un an mai târziu, planurile sale erau radical schimbate, după mersul vremurilor. Ce anume îl determinase să-și reconsidere poziția față de comunism explică agentul „Veniamin” într-o notă din 6 februarie 1967, precizând că Ciurunga i s-a confesat astfel:

„Libertatea m-a surprins și pe mine și mi-a fost greu până mi-am găsit echilibrul. Ajuns la concluzia ca sacrificiile noastre au fost absolut inutile, că noul sistem s-a consolidat, am procedat în consecință. Și iată că am reușit. Am semnat contractul pentru primul volum. Acesta a fost cel mai greu pas. L-am făcut, de acum urmează alții. Pentru a reuși, a fost însă nevoie să ajung la anumite concluzii definitive pentru mine”¹²⁷

Prima concluzie la care ajunsese Ciurunga era de ordin politic, anume că sistemul burghez nu se va mai putea reîntoarce vreodată la putere, iar a doua de ordin material, anume că scriitorii nu s-au bucurat în nici un sistem politic de avantajele pe care le oferea comunismul. În plus,

¹²² Ibidem, f. 51.

¹²³ Ibidem, ff. 48-49.

¹²⁴ A.C.N.S.A.S., fond *Rețea*, dosar nr. 0100695, f. 5.

¹²⁵ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 44.

¹²⁶ Ibidem, f. 42.

¹²⁷ Ibidem, f. 35.

era convins că nu contează ce gândește despre comunism, important fiind doar ce afirmă și scrie în acest sens. Din aceste motive, Ciurunga hotărâse că „mai presus de sincerele sentimente pe care le purtăm celor care ne-au ratat viața, este interesul”¹²⁸. Aproape patru luni mai târziu de la receptarea acestei confesiuni, informatorul „Iorgulescu” confirmă Securității noua sa optică de viață, într-o notă din 29 mai 1967. Întrebându-l pe poet ce mai face, acesta a răspuns că „acum caută să câștige o bucată de pâine și scrie în ton cu cele cerute”, dar că „cele suferite nu le uită și că la momentul oportun va da riposta cuvenită”¹²⁹.

Însă în ochii Securității conta extrem de mult ceea ce gândește Ciurunga despre comunism, nu doar ceea ce scrie. De aceea, având informații că în cadrul ședințelor de la cenaclul „George Bacovia” strecoară „poezii cu conținut dușmănos, bazându-se pe faptul că membrii cenaclului, mai puțin pregătiți, nu înțeleg substratul acestor lucrări”¹³⁰, dar și că și-a exprimat „speranța fermă că într-un viitor apropiat va putea scrie ce vrea și va da riposta cuvenită”, Securitatea îi deschide, în iulie 1967, dosar de verificare sub numele „Basarabeanu”¹³¹. Un alt motiv avut în vedere era și faptul că Ciurunga menținea „legături numeroase cu foștii condamnați c.r. (contra-revoluționari n.n.), parte din ei activând în cenaclul «Bacovia»”¹³². Toate aceste informații constituiau pentru Securitate o posibilă activitate de agitație și propagandă dușmănoasă¹³³. După un an de verificări însă, organele de Securitate stabilesc că Ciurunga „nu mai are manifestări dușmănoase, nu mai scrie poezii cu conținut dușmănos” și „are o conduită morală sănătoasă”¹³⁴.

Dar ce anume se întâmplase în acest an, încât să determine Securitatea să încheie verificarea fără urmări represive?

„Poet în scrisul socialist”. În iulie 1967, la scurt timp după deschiderea dosarului de urmărire „Basarabeanu”, poetul a fost reprimat în Uniunea Scriitorilor¹³⁵, fapt care a condus la îndulcirea sentimentelor sale față de regimul ceaușist, cel puțin la modul formal. Într-o notă din 9 octombrie 1967 informatorul „Veniamin” redă entuziasmul și, spunem noi,

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem, f. 34.

¹³⁰ Securitatea deținea informația că la ședința din 16 noiembrie 1965 poetul a citit poezia „Cântec luptător”, creată în detenție, și în care era invocată setea de libertate, din acest motiv putând fi interpretată ca dușmănoasă, numai că membrii cenaclului nu ar fi fost capabili să înțeleagă substratul poeziei; A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 48.

¹³¹ Ibidem, f. 2v.

¹³² Ibidem, f. 2.

¹³³ Ibidem, f. 3.

¹³⁴ Ibidem, vol. 3, f. 10.

¹³⁵ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 109.

naivitatea cu care poetul interpretează intențiile regimului comunist față de foștii deținuți politici:

„În sfârșit am devenit membru al Uniunii. În fond, pentru un poet asta e maximum. Acum, sincer fiind, știi pentru ce am fost eu primit în Uniune? Pentru că am fost deținut. Imaginează-ți ce epocă trăim. Toți foștii deținuți cunoscuți în scrisul românesc înainte de arestare, care și-au făcut cerere, au fost primiți în Uniune, în timp ce majoritatea cererilor celorlalți au fost respinse. Este dovada că Ceaușescu se întoarce tot mai mult la obiectivitate și, în sfârșit, am intrat în faza de selecție a valorilor, făcându-se abstracție de orice criteriu politic. Evident, când vezi asemenea acte, te trage inima să-ți pui tot talentul în slujba celor care nu mai țin cont de antecedentele tale. Așa că eu mă consider poet în scrisul socialist și mă voi comporta ca atare”¹³⁶

Atitudinea poetului devine și mai entuziastă față de persoana lui Nicolae Ceaușescu odată cu publicarea, în aprilie 1968, a volumului de versuri *Decastihuri*, care cuprindea 87 de poezii, dintre care aproximativ 30 erau create în cea de-a doua detenție¹³⁷. Aflat sub euforia acestei realizări, poetul expediază la scurt timp după eveniment un exemplar din *Decastihuri* pe adresa Consiliului de Stat, cu următoarea dedicație: „Tovarășului Nicolae Ceaușescu, respectuos omagiu pentru climatul de libertate care mi-a permis apariția acestui prim volum”¹³⁸. Drept urmare primește o carte de vizită cu mulțumirile conducătorului de stat, Ciurunga simțindu-se și mai flatat pentru acest gest¹³⁹, care se pare că nu a fost singular¹⁴⁰. Această schimbare de atitudine a determinat Securitatea să îi închidă dosarul de urmărire, sub motivația că „obiectivul nu desfășoară activitate dușmănoasă în mod organizat și nu întreține relații de această natură, singura preocupare fiind afirmarea lui în domeniul literaturii”¹⁴¹.

Numai că organele represive nu s-a mulțumit doar cu această constatare. Astfel, pe 26 iulie 1968, poetul este avertizat că a purtat discuții „cu caracter ostil regimului”, ocazie cu care se încearcă racolarea lui ca informator, Securitatea urmărind să obțină informații despre componența

¹³⁶ A.C.N.S.A.S., fond *Rețea*, dosar nr. 0100695, f. 64; A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 82.

¹³⁷ A.C.N.S.A.S., fond *Rețea*, dosar nr. 0100695, f. 59.

¹³⁸ Ibidem, f. 55.

¹³⁹ Ibidem, f. 37v.

¹⁴⁰ Într-o scrisoare din iulie 1977, adresată criticului literar Ovid. S. Crohmălniceanu, Ciurunga relatează că cele câteva cărți pe care le-a publicat până atunci i le-a trimis Secretarului General al Partidului „cu tainica bucurie de-a mi le ști în biblioteca sa personală”, poetul precizând și faptul că „de fiecare dată, tovarășul N. Ceaușescu mi-a mulțumit în scris, pentru carte și dedicație”; v. A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160798, f. 22.

¹⁴¹ Ibidem, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 82v.

și activitatea cenaclului „George Bacovia”¹⁴². În urma presiunilor exercitate poetul acceptă să fie recrutat sub numele conspirativ „Borcea Ion”, dând până în august 1968 „unele materiale informative cu conținut operativ legate în special de activitatea cenaclului susmenționat”¹⁴³. Colaborarea cu poliția politică a fost însă formală, la fel ca și cea cu S.S.I.-ul din Basarabia, Securitatea fiind nevoită să înceteze legăturile și să claseze dosarul datorită problemelor mari de vedere pe care le avea poetul, și care nu-i dădeau posibilitatea să se deplaseze¹⁴⁴.

Din același motiv de sănătate, în octombrie 1968 Ciurunga este pensionat pe caz de boală, primind o pensie lunară de 1.500 lei de la Uniunea Scriitorilor. El continuă însă să scrie intens și să publice¹⁴⁵ în marile și micile reviste literare ale epocii, respectiv în *Contemporanul*, *România Literară*, *România Liberă*, *Luceafărul*, *Familia*, *Urzica* etc., atât poezie umoristică cât și realist-socialistă¹⁴⁶. În ceea ce privește activitatea editorială, până la căderea comunismului a publicat 7 volume de poezie, majoritatea neraliate ideologic, respectiv *Decastihuri* (1968), *Vinovat pentru aceste cuvinte* (1972), *Argumente împotriva nopții* (1976), *Micul meu atlas* (1976), *Echivalențe* (1978), *Imn pentru flacăra fără sfârșit* (1982), *Gestul împăcării. Versuri* (1983), *Toată țara-i școala mea* (1989).

Obiectivul „Cicero”. În ciuda angajării în realismul socialist, pe 26 martie 1986 Securitatea îi deschide poetului iarăși dosar de urmărire informativă (D.U.I.) sub denumirea conspirativă „Cicero”, ca urmare a unor semnalări prin mijloace „S” că ar „întreține relații cu elemente de emigrație”¹⁴⁷. Securitatea îi interceptase corespondența cu un anume Doru Novacovici, secretar general al Uniunii Românilor Liberi, care în evidențele Securității era „cunoscut cu activitate dușmănoasă împotriva statului nostru”¹⁴⁸. Acest motiv a fost suficient ca Securitatea să impună „verificarea sa complexă”, stabilind o amplă serie de măsuri, între care dirijarea de informatori, interceptarea corespondenței și a convorbirilor telefonice internaționale purtate de la domiciliu, inclusiv intenția de a se acționa

¹⁴² Motivațiile încercării de recrutare au fost două, respectiv faptul că poetul se bucura în rândul foștilor deținuți politici de o imagine de anticomunist, și faptul că era bine pregătit intelectual; v. A.C.N.S.A.S., fond *Rețea*, dosar nr. 0100695, ff. 1-2, 7.

¹⁴³ În dosarul de rețea am găsit doar trei note date de Ciurunga, însă nici una nu are caracter denunțător la adresa vreunei persoane; v. Ibidem, ff. 3, 9-16, 39.

¹⁴⁴ La acea vreme poetul purta ochelari cu 18 dioptrii, conform Ibidem, f. 3.

¹⁴⁵ Ibidem, f. 37.

¹⁴⁶ Cele mai relevante poezii de acest gen sunt publicate în broșura *Imn pentru flacăra fără sfârșit*, constituită din 18 poezii laudative la adresa partidului unic și a tovarășului Nicolae Ceaușescu. Exemple: „Partidul și-a crescut din leagăn pruncii”; „În mai, atunci când s-a născut Partidul”; „Bărbatul acestui pământ”. Cert este că poetul publică poezie realist-socialistă cel puțin până în anul 1985.

¹⁴⁷ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160798, f. 1.

¹⁴⁸ Ibidem, ff. 66-68.

asupra poetului „pentru influențarea pozitivă cu sprijinul Uniunii Scriitorilor”¹⁴⁹. Toate aceste măsuri aveau ca obiectiv principal „prevenirea editării unor lucrări cu conținut interpretabil sau ostil”¹⁵⁰, fiind caracteristice atmosferei de teroare preventivă a epocii Ceaușescu¹⁵¹.

În fapt, poetul purta doar o corespondență amicală cu Doru Novacovici, fost deținut politic stabilit în Franța, cu care se cunoscuse în timpul celei de-a doua condamnări în spitalul lagărului Salcia, ocazie cu care au legat o frumoasă prietenie¹⁵². Ca urmare a întreținerii acestei legături, urmărirea poetului a durat exact doi ani, până la 31 martie 1988, încheindu-se cu un raport în care lucrătorii Securității, lămurii de situație, consemnau triumfalist că

„printr-un control riguros al preocupărilor, efectuat de surse cu posibilități și ascendență asupra lui, s-a constatat că obiectivul adoptă o atitudine corespunzătoare, fiind prezent în presa literară cu poezii având un profund caracter patriotic”¹⁵³

„Riposta cuvenită”. Pentru poet, riposta cuvenită împotriva comunismului a venit abia la sfârșitul anului 1989, perioadă după care și-a reluat energic activitatea editorială. Astfel, prioritară a fost publicarea poeziilor carcerale pe care a mai reușit să le salveze de la uitare, deși vârsta și mai ales problemele de vedere i-au creat constante dificultăți. Au urmat, în ordine: *Poemele cumplitelui canal* (1992), *Memorii optimiste. Evocări și versuri din închisori* (1992), *Ceasuri fără minutare. Poeme din închisoare* (1996), *Poeme din iad pentru îngeri* (1996) și *Poeme cu umbre de gratii* (1996). Pe lângă poeziile create în cele două detenții, a mai publicat *Lacrimi pentru Basarabia* (1995), *N-aveți un surâs în plus?* (1996), *Versuri pentru Ina* (1996) și *Versuri cu cîmilituri* (1997).

Inventariindu-i opera carcerală publicată, ea se rezumă la aproximativ 150 de poezii, din care circa 60 create în prima detenție, iar 90 în cea de-a doua¹⁵⁴. Ținând cont că pe parcursul celor 10 ani de închisoare politică îndurați a creat peste 600 de poezii¹⁵⁵, este clar că cea mai mare

¹⁴⁹ Ibidem, f. 2.

¹⁵⁰ Ibidem, f. 1v.

¹⁵¹ Silviu B. Moldovan, *Despre „baltici”. Ipoteze ale represiunii politice în România postbelică*, Editura Eikon, București, 2018, p. 104.

¹⁵² Doru Novacovici, *În România după gratii*, Fundația pentru Tineret Buzău, 1994, p. 122.

¹⁵³ Caracterul profund patriotic de care Securitatea a făcut caz pe seama poeziilor lui Ciurunga reprezenta de fapt constatarea angajării politice pe care poetul o reflecta în poeziile din acea perioadă; v. A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160798, f. 113.

¹⁵⁴ În inventarul nostru nu am ținut cont de cele circa 30 de poezii carcerale pe care Ciurunga le-a publicat în volumul *Decastihuri*, deoarece ele nu pot fi identificate ca atare. Singura referință despre acest aspect este dată de un informator, în urma unei discuții purtate cu poetul, și se rezumă generic la acest număr precizat mai sus.

¹⁵⁵ A.C.N.S.A.S., fond *Informativ*, dosar nr. 0160793, vol. 2, f. 46.

parte din această operă s-a pierdut, poate definitiv, însă putem spune cu certitudine că poetul și-a salvat poeziile cele mai fidele crezului său național și spiritual.

Poetul s-a stins din viață la 6 august 2004, iar de atunci a rămas prezent în memoria colectivă cu imaginea unui erou-martir, atât datorită conduitei sale ireproșabile din timpul celor două condamnări¹⁵⁶, cât mai ales datorită acestor poezii „scrise cu obidă și sânge”¹⁵⁷, care au constituit un neprețuit suport moral pentru miile de deținuți politici din întreaga țară, poezii care inspiră în continuare sentimentul patriotic.

Contribuția noastră arată însă că poetul a avut un destin mult mai sinuos decât reperele care l-au consacrat în memoria colectivă, ținând cont de publicistica sa înregimentată ideologic, atât înainte de prima condamnare, cât și după cea de-a doua, aspecte care nu pot fi ignorate. Este remarcabil și faptul că cele două atitudini diametral opuse pe care le-a avut față de comunism de-a lungul vieții se suprapun din punct de vedere temporal celor două pseudonime care l-au consacrat: unul al rezistenței, respectiv Robert Cahuleanu, și altul al conformismului, respectiv Andrei Ciurunga. Însă, ironic din perspectiva simbolică, memoria colectivă l-a consacrat pe Andrei Ciurunga ca poet al rezistenței, și nu pe Robert Cahuleanu.

¹⁵⁶ George Mârzanca, *Patru ani am fost... "bandit". Confesiuni*, Editura „Vasile Cârlova”, București, 1997, p. 86.

¹⁵⁷ Andrei Ciurunga, *Memorii optimiste*, p. 111.

CĂDEREA BLOCULUI COMUNIST ȘI FORMAREA REPUBLICII MOLDOVA CA STAT SUVERAN

The fall of the Communist Bloc and the formation of the Republic of Moldova as a sovereign state

Abstract: *This study focuses on the independence of the Republic of Moldova, as seen in the light of local and international media. It mainly aims at reflecting the response of the international community to this event, and the steps taken by the leadership of this country to achieve this result. The cultural, political, and social situation of the country are also addressed. For a better understanding of the topic, the terms «sovereignty» and «independence» have been defined, and the narrative highlights the consequences and prospects offered to the nation following this historical event.*

Keywords: *separatism, independence, sovereignty, ethnic identity, Transnistria*

Considerații teoretice. În cursul istoriei, conceptul de *suveranitate*, implicând și aspecte juridice, a devenit o temă populară pentru oamenii de știință din diferite domenii (sociologie, istorie, relații internaționale, chiar și filosofie). În zilele noastre, în ciuda faptului că avem o societate relativ dezvoltată, examinarea profundă a fețelor și elementelor noțiunii continuă să fie necesară, trecându-le pe acestea prin prisma noilor provocări și viziuni despre construcția statală și guvernare. Altfel spus, așa cum a subliniat fostul secretar general al Organizației Națiunilor Unite, Boutros Boutros-Ghali, „astăzi principala cerință este reformularea problemei suveranității”¹.

Dacă raportăm această temă la situația existentă în prezent, fără îndoială putem afirma că noțiunea de *stat suveran* este interdependent și coexistă cu dreptul internațional contemporan. Mai mult decât atât, acest element îi formează scheletul și baza, „fără el este de neconceput dreptul internațional ca atare”². Noile tendințe de examinare și înțelegere a

* PhD Candidate, „1 Decembrie 1918” University, Alba Iulia, Romania; grigore.gorincioi@mail.ru

Date submitted: October 7th, 2020

Revised version submitted: May 20th, 2021

Final draft accepted: June 7th, 2021

¹ Apud Richard B. Bilder, „Perspectives on sovereignty in the current context: An American viewpoint” în *Canada - United States Law Journal*, vol. 20, 1994, p. 9.

² Левин И. Д., *К вопросу о сущности и значении принципа суверенитета. Советское государство и право* [Levin I. D., *Cu privire la esența și sensul principiului suveranității. Statul și dreptul sovietic*], Editura „Știință”, Moscova, 1949, p. 35.

problemelor legate de suveranitatea statală creează premisele necesare pentru a profila natura și caracterul dreptului internațional contemporan și, concomitent cu aceasta, pentru a deduce modul de percepere și viziunea cetățenilor asupra unui stat suveran.

Sub anumite aspecte, raportul stat–cetățean nu poate fi analizat doar prin prisma acestor conexiuni. Pentru ca populația să poată percepe conținutul și principiile de bază ale suveranității este necesar, în primul rând, ca ea să aibă acces la un sistem de informare bine ierarhizat și transparent din punctul de vedere al veridicității. Este important să evidențiem faptul că suveranitatea este o condiție obligatorie și un element indispensabil în forma contemporană a oricărui stat. În baza acestui principiu se dezvoltă și se păstrează elemente definitorii precum identitatea etnică, lingvistică, forma proprie de guvernare și valorile specifice.

Suveranitatea trebuie deci privită ca un fenomen social aflat în strânsă legătură cu statul, având rolul de a se dezvolta atât pe plan intern cât și extern, devenind un element de mare importanță în legăturile diplomatice, economice și sociale cu alte state. Tratatând acest concept, considerăm că este importantă, pentru început, alegerea unui punct de reper cât mai corect și mai potrivit, mai ales având în vedere faptul că viziunile asupra subiectului oscilează între extreme. Spre exemplu, într-un dicționar al limbii ruse editat în anul 1989, definirea conceptului s-a efectuat în felul următor: „suveranitatea este independența totală a unui stat față de alte țări în afacerile sale interne și externe”³. Accesând alte surse, găsim că suveranitatea este prezentată ca un atribut inerent, inalienabil și indivizibil al statului, care constă în supremația puterii de stat în interiorul hotarelor și în independența ei în relațiile cu alte state. Dacă analizăm suveranitatea prin prismă politică, ea este văzută ca *supraveghetorul* sau *autoritatea finală* ce oferă statului putere și libertate în procesul de guvernare⁴. Așadar, suveranitatea constă în supremația puterii de stat, iar în baza dreptului internațional putem afirma că ea a apărut ca *instituție* din momentul în care au început să existe state⁵.

Pentru a i se putea înțelege natura și originile, orice concept ce deține un statut istoric necesită să fie clasificat într-o anumită perioadă. După cum am specificat, ideea suveranității și-a făcut loc atât pe plan politic cât și social odată cu formarea statelor moderne. Acest aspect este vital pentru crearea unui stat, făcând parte din temelia lui, exprimându-i maturitatea și experiența pe plan intern și extern. În timp, numărul statelor a crescut, iar relațiile multilaterale care s-au dezvoltat pe plan social și

³ А. М. Прохоров., *Суверенитет государственный. Большая советская энциклопедия* [A. M. Prohorov., *Suveranitatea statului. Marea Enciclopedie Sovietică*], ediția a 3-a, Editura „Enciclopedia Sovietică”, Moscova, 1989, p. 2, consultat la proza.ru/2014/02/05/1263 [06.06.2021].

⁴ V. „Sovereignty”, britannica.com/topic/sovereignty [15.08.2020].

⁵ „Nation-States and Sovereignty”, courses.lumenlearning.com/boundless-worldhistory/chapter/nation-states-and-sovereignty/ [02.06.2021].

economic au oferit o complexitate tot mai mare vieții internaționale. Ideea suveranității a prins noi forme, transformându-se într-un set complex de interpretări și abordări care au schimbat semnificativ structura ideii inițiale. Suveranitatea poate fi deci privită ca un concept ce joacă un rol important nu doar la nivel de stat. Modelul implementat de fiecare țară rămâne o carte de vizită pentru națiunea sa. În cazul în care vorbim despre modul cum funcționează aceasta în interiorul țării, ea poate fi percepută ca o autoritate a puterii centrale asupra teritoriului pe care îl controlează, fiind definită prin intermediul drepturilor, atribuțiilor și obligațiilor pe care le are, excluzând orice alt membru (stat) sau relațiile cu alte țări⁶. Această afirmație se pliază perfect în cazul unui dezacord juridic la nivel internațional.

În baza celor remarcate până în acest punct, este cert că dreptul internațional și suveranitatea nu sunt doar compatibile, ci reprezintă o schemă logică a societății contemporane, completându-se reciproc⁷. Luând în considerare acest fapt, orice problemă ce ține de suveranitate ori face parte din aceeași categorie aleatorie, în mare parte, poate fi rezolvată în comun cu țările vecine sau membre în aceeași uniune.

Considerăm că doar prin această metodă de înțelegere a conceptului se poate ajunge la un progres pe plan intern și extern, schimbând calitatea și vectorul suveranității spre dezvoltare. Esența acestei dogme se schimbă permanent, în dependență de cursul internațional luat de marile comunități statale. Trebuie doar să se evalueze corect și obiectiv, să se depisteze adevăratul rol al suveranității, atât la nivel de stat cât și internațional. Menționăm faptul că, până în acest moment, alternative ori noi modele de construcție a statului nu au fost elaborate, însă, dacă ne referim la perceperea suveranității, așa cum am specificat mai devreme, atât ea cât și independența statală au proprietatea de a se schimba permanent, fiind maleabile.

Din punctul nostru de vedere, suveranitatea este un produs al primelor mișcări democratice. Liberalizarea comunității umane pe plan social, intelectual și politic creează condiții optime pentru formarea unui stat independent. Indiferent dacă încercăm să definim *democrația*, *suveranitatea* ori *independența* prin termeni și viziuni care le separă, interdependența acestor concepte este incontestabilă. Putem presupune deci faptul că, odată cu instalarea unei democrații corecte, suveranitatea poate fi foarte ușor definită și reconstruită. La ora actuală, un stat independent se asociază direct cu un altul suveran și independent, țările care nu dețin un astfel de statut fiind marginalizate de marile organizații

⁶ Richard B. Bilder, „Perspectives on sovereignty in the current context: An American viewpoint”, p. 10.

⁷ Левин И. Д., *Суверенитет* [Levin I. D., *Suveranitate*], Editura „Centrul juridic de presă”, Moscova, 1948, p. 112.

internaționale. Acest lucru demonstrează, o dată în plus, legătura strânsă dintre dreptul internațional și suveranitate.

Proclamarea independenței și a suveranității Republicii Moldova. În continuare, vom urmări și analiza principalele repere istorice traversate de Republica Moldova în procesul de creare a unui stat suveran și independent, precum și reacția comunității internaționale la aceste evenimente, importante atât pentru populația de rând dintre Nistru și Prut cât și pentru cursul luat de clasa politică de la Chișinău.

Pentru început, propunem o paralelă între datele de proclamare a independenței diferitelor țări. Spre exemplu, Franța și-a proclamat independența în vara anului 1870⁸, iar România – la data de 9 mai 1877. Indiferent de evoluția statalității respective, populația din aceste două țări s-a familiarizat parțial cu evenimentul în cauză și i-a cunoscut efectele asupra societății. Astfel, vizavi de el s-a format în plan social o *maturitate istorică și emoțională* care, de altfel, este importantă pentru dezvoltarea conștiinței colective a unui popor.

Declarația de Independență a Republicii Moldova a fost un document adoptat de Parlamentul țării la data de 27 august 1991. Prin acest act, noul stat independent dobândește fundamentele legitime ale consacrării sale depline pe plan național și, înainte de toate, pe cel internațional. Vorbind despre acest moment istoric, este important să îi înțelegem semnificația și felul în care a fost perceput de populație evenimentul în sine. O declarație de independență nu presupune întotdeauna instalarea democrației în țară. Mai mult de atât, o astfel de decizie poate fi impusă de circumstanțele create în rezultatul unor alte evenimente.

Punctul de plecare al acestei hotărâri a fost *Declarația Suveranității RSS Moldovenești* din 23 iunie 1990 (chiar dacă, formal, era încă valabilă Constituția sovietică din 1978). Din acest moment noul stat deținea o suveranitate deplină, având dreptul de a-și controla frontierele și resursele interne⁹. La data de 27 iulie Parlamentul a întărit pașii anteriori înspre independență prin *Decretul emis cu privire la puterea de stat* (28 iulie 1990). Sovietul moldovenesc hotărâse aderarea Republicii la *Declarația Universală a Drepturilor Omului* și ratificarea pactelor internaționale din acest domeniu¹⁰. Faptul că elita politică a Moldovei s-a grăbit să-și proclame independența se reflectă în toate acțiunile întreprinse între anii 1990-1992. Între timp, conducerea de la Chișinău a încercat, în paralel, să-și arate fidelitatea față de fosta conducere centrală, venind cu inițiativa unui *Tratat*

⁸ Titu Georgescu, *România în istoria Europei*, Holding Reporter, București, 1997, p. 56.

⁹ Sorin Bocancea, Radu Carp, *Calea Europeană a Republicii Moldova*, Adenium, Chișinău, 2016, p. 167.

¹⁰ Ibidem, p. 167.

asupra creării comunității de state suverane¹¹. Evident că această mișcare nu a fost acceptată de Moscova. Ulterior, conducerea rusă a emis un proiect cu privire la principiile disocierii economice de republicile care nu doreau să semneze tratatul unional. Proiectul prevedea ca relațiile economice cu aceste țări să fie dezvoltate pe baza „principiilor valabile pentru statele străine”¹². Această politică a fost apreciată drept o avertizare atât la adresa conducerii Republicii Moldova cât și a popoarelor care intenționau să iasă din alianța în cauză. O de-sovietizare mai accentuată s-a simțit atunci când, în data de 23 mai 1991, din *RSS Moldovenească* pământul dintre Nistru și Prut a ajuns să se numească *Republica Moldova*.

Rezumând perioada de tranziție a Republicii Moldova de la țară-satelit a Moscovei până la formarea unui stat de drept, notăm că Parlamentul anilor 1990-1994 a proclamat suveranitatea țării, a dat apreciere politico-juridică Pactului Molotov-Ribbentrop, stipulând necesitatea lichidării consecințelor acestuia, a pus bazele constituirii statului de drept și societății civile, a declanșat reformele democratice. Trăsătura definitorie a acestei faze a fost desprinderea de imperiul sovietic prin intermediul proclamării independenței¹³.

Toți pașii întreprinși au fost prezentați în ordine cronologică. Privindu-le atât separat cât și prin comparație cu alte cazuri asemănătoare, am putea afirma că produsele fiecărei etape, precum și consecințele actului final de formare a unui stat de drept au avut un rezultat nesatisfăcător, iar că în unele sfere acesta a fost chiar mai rău decât fusese situația anterioară proclamării independenței.

În următoarele pagini vom trata reacțiile și atitudinea comunității internaționale vizavi de independența și suveranitatea Republicii Moldova. Vom pune accent pe relațiile româno-moldovenești din acea perioadă, deoarece vectorul principal al parlamentarilor Republicii Moldova era îndreptat spre vecinul din dreapta Prutului.

Republica Moldova și comunitatea internațională. În baza afirmațiilor anterioare privind dobândirea suveranității de către o țară, spunem că pentru a consolida acest proces la nivel internațional este nevoie de recunoașterea comunității respective. Pentru țările post-sovietice declarația de independență nu a însemnat doar formarea unui stat de drept, introducerea valorilor democratice sau afirmarea națională. În viziunea societății și a politicii acestor state, formate la finele secolului XX, independența însemna deschiderea drumului european. Eventual, statele

¹¹ Republica Moldova, Sovietul Suprem al RSSM, Hotărârea nr. 509 din 19.02.1991 despre proiectul Tratatului asupra creării Comunității de State Suverane, lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=309173 [02.06.2021].

¹² „Prețul Libertății” în *Moldova Suverană*, nr. 142 (17751), 10 iulie 1991, p. 1.

¹³ Mihai Cernencu, *Republica Moldova: Istoria politică (1989-2000)*, Olimpia, Chișinău, 2000, p. 91.

emergente cereau țărilor europene *confirmarea* pentru obținerea unui astfel de statut în contextul european.

În acest sens, pe 28 august 1991 ziarul central al Republicii Moldova a publicat un articol intitulat „Apel al Marii Adunări Naționale a cetățenilor Republicii Moldova către popoarele și statele lumii”:

„Ne exprimăm convingerea, că Republica Moldova, în virtutea drepturilor sale suverane va trece de îndată, după recunoașterea independenței sale de stat, la stabilirea relațiilor politice, economice, culturale și în alte domenii de interes comun cu toate statele lumii, în primul rând cu țările europene, procedând, de asemenea, la stabilirea de relații diplomatice cu acestea”¹⁴

În mare parte, comunitatea internațională a răspuns pozitiv la cererea făcută de Parlamentul Moldovei.

România a fost primul stat care a recunoscut independența Republicii Moldova, la numai câteva ore după proclamarea acesteia pe 27 august 1991, relațiile diplomatice la nivel de ambasadă fiind stabilite pe data de 29¹⁵. Președintele României, Ion Iliescu, a adresat președintelui Republicii Moldova, Mircea Snegur, o telegramă în care se afirma că:

„Un adevărat conducător simte clipa în care poporul său a intrat în istorie. Așa cred că au simțit Decebal, Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Așa cred că ați simțit și dumneavoastră, Domnule Mircea Snegur, când împreună cu poporul, ați proclamat Independența Republicii Moldova. Îți admir curajul și înțelepciunea, iubite frate, admir credința voastră în libertate și democrație. Admir entuziasmul realist al parlamentarilor, oamenilor de cultură și slujitorilor bisericii, al cetățenilor Moldovei care își cinstesc astăzi eroii pornind, între Prut și Nistru, pe același drum pe care Ardealul și Moldova, și Țara Românească au pășit după decembrie 1989”¹⁶

Desigur că au existat reacții și din partea țărilor ex-sovietice. Conducerea Lituaniei a felicitat cetățenii Republicii Moldova cu prilejul acestui eveniment foarte important pentru întreaga țară și a specificat faptul că ambele țări au luptat cot la cot pentru acest lucru¹⁷. Țările baltice întâmpinau aceleași probleme ca și Republica Moldova în drumul spre independență și europenizare. Ulterior, nu doar Lituania, ci toate țările

¹⁴ „Apel al Marii Adunări Naționale a cetățenilor Republicii Moldova către popoarele și statele lumii” în *Moldova Suverană*, nr. 179 (17788), 28 august 1991, p. 1. Transcriere fidelă originalului.

¹⁵ „Relația politică bilaterală între România și Republica Molodva”, mae.ro/node/1677 [21.06.2016].

¹⁶ „Reacții la proclamarea independenței Moldovei” în *Moldova Suverană*, nr. 181 (17793), 3 septembrie 1991, p. 2.

¹⁷ Ibidem, p. 2.

baltice s-au dovedit capabile în gestionarea dificultăților din tranziție. Exemplul lor putea fi foarte bun pentru eforturile proprii Republicii Moldova. Pornind din același punct în anul 1990, rezultatele obținute de ele în sfera economică sunt astăzi cu mult mai bune față de cele ale Moldovei. Momentan, Republica Moldova se află pe locul 146 în clasamentul mondial al PIB, pe când Estonia are locul 45, Lituania – 61, iar Letonia – 57¹⁸.

În ediția din 27 august 1991 a ziarului central al Rusiei, *Izvestia*, nu a fost publicat niciun articol în legătură cu independența Republicii Moldova. Oficial, Rusia a fost de acord și a susținut acest eveniment. Acțiunile întreprinse de ea s-au reflectat însă, în mod neoficial, în mișcările făcute autorităților transnistrene, care au degenerat mai târziu într-un conflict armat. Doar în data de 27 august 1992, atunci când conflictul transnistrean ajungea într-o stare de recesiune, a apărut un articol care pune sub semnul întrebării modalitatea de împărțire teritorială, precum și posibilitatea de federalizare a teritoriului Republicii Moldova fără a repeta cazul Iugoslaviei¹⁹.

În contextul Războiului Rece, care a durat până la destrămarea Uniunii Sovietice, valorile democratice și, în general, conceptul libertății statale și sociale era exportat de americani. Recunoașterea independenței de către această națiune însemna o garanție a statalității. Luând în considerare faptul că această țară era clasificată drept *superputere*, autoritățile de la Chișinău așteptau confirmarea și recunoașterea independenței de către Statele Unite, mai ales că țările baltice își primiseră deja confirmarea. Ezitarea conducerii de la Washington de a recunoaște independența Republicii Moldova era comentată drept o „subtilă diferență juridică”²⁰, iar dacă se discuta despre unirea teritorială cu România se adăuga argumentul „că problema este complicată de faptul că Moldova nu cuprinde toate teritoriile românești anexate de Uniunea Sovietică și că în primul rând este nevoie de un acord între Moldova și autoritatea centrală de la Moscova”²¹.

Relația cu România. Țara cea mai deschisă pentru negocieri diplomatice a rămas România. Republica Moldova a primit susținere politică în totalitate din partea vecinului vestic. La data de 29 august 1991, la Ministerul de Externe al României a avut loc semnarea primului

¹⁸ V. CIA, *The World Factbook*, „GDP (official exchange rate) & Population” (informații despre populație obținute de la Total MidAnul Population, U.S. Census Bureau, International Data Base), cia.gov/the-world-factbook/ [16.08.2020]. Notă: Valorile per capita s-au obținut împărțind PIB-ul la numărul de locuitori, apoi rezultatul a fost rotunjit la cea mai apropiată sută.

¹⁹ „В Молдове до сих пор боятся Югославского варианта” în *Известия* [„În Moldova și astăzi se tem de cazul Iugoslaviei” în *Izvestia*], nr. 192 (23766), 7 august 1992, p. 3.

²⁰ „De ce nu recunosc (încă) Statele Independența Republicii Moldova” în *Moldova Suverană*, nr. 48 (17918), 4 aprilie 1992, p. 2.

²¹ Ibidem, p. 2.

document oficial între cele două „Românii”²² despărțite momentan de Prut, după ce Republica Moldova și-a dobândit independența. Încheierea acestui prim act a stabilit deschiderea reciprocă de ambasade, la București și, respectiv, la Chișinău. Alte documente adiționale au avut ca scop liberalizarea și acordarea unor facilități privind călătoriile cetățenilor ambelor țări.

„Acordarea de către România a unui sprijin multilateral independenței Moldovei va constitui temelia unificării lor în viitor”²³

Un asemenea punct de vedere a formulat președintele României, Ion Iliescu, într-un interviu acordat presei românești din Republica Moldova. Afirmatii de acest gen se pot găsi în publicistica anilor 1990-1993. Frecvent, slogane și afirmații unioniste sau care făceau trimitere la istoria comună puteau fi văzute, de asemenea, în repetate rânduri, și în presa din România:

„Neamul nostru e nobil și el se revoltă cu mult mai ușor pentru încălcarea drepturilor morale decât pentru încălcarea intereselor sale materiale”²⁴

Disponibilitatea autorităților românești de a acorda ajutor avea la bază „relația frățească” dintre aceste două țări. Nu existau nici un fel de rezerve din partea României în ceea ce privea necesitatea acordării de sprijin Republicii Moldova „pentru asigurarea independenței și integrității sale teritoriale”²⁵. Pentru elita politică pro-românească din stânga Prutului unificarea era ceva pur formal. Convinși de succesul acestei operațiuni, ei considerau că odată cu liberalizarea frontierelor se va forma un proces tot mai amplu de intensificare a călătoriilor și a relațiilor culturale, că pentru românii din Republica Moldova va deveni clar faptul că aparțin aceleiași țări, iar că acest lucru va facilita procesul de unificare²⁶.

Consultând majoritatea articolelor din presa centrală a Chișinăului, este evident faptul că România a fost țara care a susținut de la bun început intențiile Republicii Moldova de a forma un stat suveran. Într-o oarecare măsură, prin toate chemările populației la unionism, și publicând cu fiecare ocazie afirmațiile făcute de reprezentatii guvernului român în legătură cu

²² „Trecerea Prutului cu buletinul în mână” în *24 Ore*, nr. 391, 30 august 1991, p. 1.

²³ „Obiectivul politic al secolului XX” în *Moldova Suverană*, nr. 27 (17897), 19 februarie 1992, p. 3.

²⁴ „Problema națională nr. 1: Ajutorul nostru total pentru frații noștri de peste Prut” în *România Liberă*, nr. 14 510, 31 august 1991, p. 1.

²⁵ „România va sprijini în continuare Republica Moldova” în *Moldova Suverană*, nr. 69 (17939), 26 mai 1992, p. 1.

²⁶ „Unirea va avea loc mai repede decât ne închipuim” în *Țara*, nr. 39 (57), 3 septembrie 1991, p. 2.

această situație, guvernul moldovenesc nu făcea nimic altceva decât să-și întărească poziția pe fundalul instabilității sociale și politice. În mod paradoxal, același tip de ziare care ofereau populației subiecte unioniste și care luptau pe frontul ideologic pentru o unire cât mai rapidă publicau și articole conform cărora unirea era foarte greu de înfăptuit, „fiind o problemă extrem de complexă”, spunând că ea „nu trebuie soluționată în pripă”²⁷. În scurt timp, retorica adoptată de aceste surse informaționale și-a schimbat cursul înspre consolidarea specificului etnic al populației locale, totodată aducându-se argumente în favoarea creării unei statalități proprii. Mai mult de atât, în anul 1990, înainte de renașterea *bruscă* a conștiinței naționale românești pe teritoriul dintre Nistru și Prut, fostul președinte Ion Iliescu a afirmat, într-un comunicat, faptul că:

„Basarabia și Bucovina sunt provincii istorice locuite de români. Ele astăzi constituie o republică, dacă vorbim de Republica Moldovenească, care aparține Uniunii Sovietice. Noi pe linie de stat nu am pus problema și nu considerăm că în momentul de față este înțelept a ridica problema modificării frontierelor în Europa”²⁸

În legătură cu recunoașterea independenței de către comunitatea internațională, ex-prim-ministrul Republicii Moldova, Mircea Druc (25 mai 1990-28 mai 1991)²⁹, a afirmat într-un comunicat faptul că:

„Eu aș vrea să nu recunoască nimeni în afară de România, aș vrea ca toate țările occidentale să recunoască faptul că aceste pământuri sânt românești, declarând că, în sfârșit, teritoriile răpite prin pactul Ribbentrop-Molotov trebuie să revină la celelalte pământuri strămoșești ale românilor”³⁰

Concluzii. În baza argumentelor aduse de oficialii ambelor țări, tragem concluzia că *dorința* sau *nostalgia* trecutului au creat un mediu prosper pentru relațiile politice și diplomatice care s-au format între Republica Moldova și România, însă condițiile economice cât și cele politice de după căderea sistemului sovietic nu au fost favorabile pentru o eventuală reunificare a celor două țări.

²⁷ „Nu trebuie să forțăm evenimentele” în *Moldova Suverană*, nr. 178 (17787), 27 august 1991, p. 3.

²⁸ „1990–Anul o. Ziua Națională, legiferată la 1 august 1990”, digi24.ro/Stiri/Digi24/Special/1990++Anul+o/Ziua+Nationala+legiferata+la+1+august+1990 [06.062021].

²⁹ „Premierii Republicii Moldova. De la Mircea Druc la Chiril Gaburici”, timpul.md/articol/premierii-republicii-moldova--de-la-mircea-druc-la-chiril-gaburici-75704.html [06.06.2021].

³⁰ „România trebuie să-și facă datoria” în *Moldova Suverană*, nr. 44 (17914), 29 martie 1992, p. 1.

Este o realitate faptul că intelectualitatea și o parte a cetățenilor din Republica Moldova doresc unirea. Și astăzi persistă acest sentiment de conștiință națională românească, în cazul în care tratăm situația dată ca pe o problemă de ordin social și politic. Considerăm că principalul impediment este modalitatea autorităților moldovenești de a soluționa problemele de ordin etnic și social. Pentru început, România a acordat ajutorul necesar și impulsul pentru formarea unui stat de drept și independent. Condițiile și realitatea la care a fost expusă Republica Moldova după destrămarea Uniunii Sovietice nu au lăsat loc și pentru o eventuală unire, însă acest lucru constituie doar un aspect al problemei. Vectorul politic al Chișinăului se schimbă constant, o dată la 4 ani, cu votarea noului parlament, ceea ce conferă sistemului o instabilitate accentuată. Referindu-ne la suveranitate și independență, putem afirma că scenariul în care Republica Moldova nu deține nici una, nici alta este valabil și în prezent. Cu excepția unirii, varianta în care conducerea de la Chișinău ar accepta prezența rusă definitivă și federalizarea Transnistriei, precum și integrarea totală în cadrul Comunității Statelor Independente (CEI) ar însemna că suveranitatea nu este decât o formulă retorică, deoarece conducerea este incapabilă de a soluționa problemele care țin de securitatea internă a țării. Unii istorici sau specialiști în domeniu clasifică cazul Republicii Moldova ca unul eșuat atât din punct de vedere economic cât și politic. Considerăm că, pentru rezolvarea problemelor primordiale din stat, sunt necesare înțelegerea și delimitarea zonelor de interes și de influență ale anumitor persoane și țări, deoarece, în mare parte, populația care conștientizează cele întâmplate și care înțelege natura unor probleme nu va participa sau nu se va lăsa condusă de anumite slogane și provocări.

Preponderent, cetățenii Republicii Moldova sunt influențați de istoria recentă. Într-un studiu privind identitatea națională în Republica Moldova, la întrebarea „Care este, pentru dumneavoastră, cel mai important eveniment din istoria națională?”, aceștia au răspuns *Declarația Independenței* în proporție de 59%, 22% – *Marea Unire (1918)*, 7% – *Unirea Principatelor Române*, 5% – *Eliberarea sovietică din 1945*, 2% – *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, 6% – *altele*. La acest studiu nu au participat persoanele de pe teritoriul Găgăuziei și Transnistriei. În cazul în care ar fi fost intervievați și locuitorii din aceste regiuni, rezultatul ar fi fost complet altul. Chiar și în asemenea condiții, o eventuală unire nu poate fi posibilă, dacă raportăm procentul celor care doresc la procentul celor care nu-și doresc reunificarea României.

Raportând această idee la subiectul pe care îl discutăm, constatăm că formațiunile politice din Republica Moldova nu au fost încă în stare, de la independență până în prezent, să formeze o anumită doctrină care, pe lângă faptul că trebuie să fie o sursă de putere și să inspire populația, trebuie să dețină, în mod primordial, cheia unui viitor prosper. Chiar dacă Uniunea Sovietică s-a destrămat în 1991, iar formarea statelor naționale părea o pură formalitate pentru conducerea de atunci, reziduurile sistemului ei

economic, ideologic și cultural au rămas prezente pe teritoriile fostelor republici socialiste. Experiența istorică acumulată până acum a demonstrat că acești piloni ai sistemului sovietic au fost cu mult mai rezistenți decât formațiunea teritorială a fostului lagăr socialist. Dacă trecerea de la economie planificată la economie de piață și de la imperiu la stat național presupune aplicarea unor parametri clar definiți, cum ar fi unele modele matematice, respectiv o constituție națională nouă, trecerea de la comunism la democrație cere implementarea unui set de valori care ar trebui să schimbe codul cultural al populației³¹. Sistemul politic actual din Republica Moldova mai este capabil să asigure un minim necesar prin intermediul relațiilor economice, dar acest lucru face ca masele să rămână conservatoare. În lipsa unui clasa politică educată în spiritul occidental, populația acestei țări, împreună cu conducerea statului, a creat până în prezent o simplă imitație a valorilor democratice, care nu sunt fortificate și apărate de instituțiile statului. Tendințele politice ale moldovenilor spre democrație și libertate, încă de la începutul creării acestui stat, au fost similare „Cultului Cargo”³².

În astfel de situații, cu referire la sistemul politic și abordarea lui, cel mai mare obstacol într-o discuție rațională este bagajul de viziuni și concepții despre propriul trecut care, la prima vedere, sunt naturale și neutre. După 19 ani de independență, Republica Moldova nu are înregistrate succese pe plan economic, social sau cultural care să justifice, într-o oarecare măsură, unele strategii abordate până în prezent de clasa politică. În concluzie, afirmăm faptul că dogmele și propaganda care se axează pe consolidarea frontierelor de stat, și care le oferă acestora o însemnătate morală sau sacră, sporesc de multe ori această iraționalitate și pot opri societatea din progresele sale economice, culturale și spirituale. Atunci când vorbim despre progres, *ziua de mâine* ocupă un loc foarte important în conștiința cetățenilor. Din cauza lipsei unui proiect politic format în baza realităților regionale dintre Nistru și Prut, din 1991 până în prezent vedem o poziție duală a autorităților de la Chișinău, care oscilează între Est și Vest fără a urma o singură axă, care să ofere totuși o structură clar definită, în teorie și în practică, pentru prioritățile politicii interne și externe. Este important să evidențiem faptul că pe acest teritoriu nu au fost înregistrate proteste frecvente împotriva sistemului și partidelor politice, care oferă aceleași rezultate indiferent de apartenența ideologică, deoarece protestele au fost înlocuite, încet dar sigur, cu migrațiile masive produse după declararea independenței.

³¹ Jenny Hyatt, Hellen Simons, *Cultural Codes—Who Hold the Key? The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe*, Sage Publication, London Thousand Oaks and New Delhi, Vol. 5 (1), p. 24.

³² „Cultul Cargo – Oameni care se închină la avioane”, bit.ly/2Mf4xLi [06.06.2021].

Elsa STAVRO*

VÂRTEJUL IDENTITAR AL AROMÂNILOR DIN ALBANIA: ALBANO-ROMÂNI, MACEDO-ROMÂNI SAU VLAHI?

The identity vortex of Aromanians in Albania: Albano-Romanians, Macedo-Romanians, or Vlachs?

Abstract: *Defining the ethnic belonging of Aromanians from Albania is an especially complex issue. Although there are many names used to designate its members (Vlachs, Vlăhi, Tsintsari, Koutzo-Vlachs, Arvanitovlahi, llatsi-fatsi etc.), this ethnic group is very hard to study separately from the Albanian majority. Since May 9th 1905, when the Ottomans gave the Vlachs in the Empire the right to have religious services and schools in their maternal language, the Aromanians' identity swirled around this religion-language axis. The irony is that their identity chaos is rooted in that same acknowledgement. Although recognized, in October 2017, as an ethnic minority in Albania, some of the Aromanians are against this decision, seeing it as an attempt to single them out from the Albanians. We used a questionnaire to try and assess how the Aromanians identify themselves, especially after 100 years of living with the Albanian majority. The idea was to see if there was a correlation between the subjects' educational level and their knowledge regarding Romania's role in supporting the Aromanians in the Balkans. The denial of Aromanians' fundamental rights during the Communist dictatorial regime, such as learning their maternal language or free practice of their religion, accentuated their cultural identity crisis and resulted in almost complete obliteration of the characteristics which set them apart from the majority.*

Keywords: *Albanian nation, religious minority, religious affiliation, ethnic affiliation, identity chaos, mother tongue*

Introducere. Contopiți cu albanezii, atât de mult încât abia se pot distinge de aceștia, dar în același timp diferiți, recunoscuți drept „parte a minorității grecești” de către statul elen, considerați parte a diasporei de către România, aromânii din Albania se găsesc într-un vortex identitar continuu.

Două trăsături definitorii, limba și religia, stau la baza acestui haos identitar, împărțindu-i pe aromânii din Albania în tabere adverse, pro-români și anti-greci, pro-greci și anti-români, dar întotdeauna pro-albanezi.

* PhD Candidate, „Dunărea de Jos” University, Galați, Romania; elsa.stavro@ugal.ro

Date submitted: April 17th, 2021

Revised version submitted: May 25th, 2021

Final draft accepted: June 4th, 2021

Religia i-a împins de-a lungul secolelor către Biserica Ortodoxă Greacă și Grecia, determinându-i să aibă sentimente filo-grecești, deși tocmai această biserică i-a prigonit:

“Din ordinul și sub impulsivitatea directă a patriarhului, preoții și călugării greci din Macedonia, Tesalia și Epir cutreierau comunele aromânești, amenințând, blestemând și excomunicând, atât pe aromânii care își trimiteau copiii lor la școlile aromânești, cât și pe preoții și dascălii aromâni”¹

Tocmai aceste represalii grecești au reprezentat unul dintre motivele principale pentru emiterea Iradei Imperiale din 9/22 mai 1905 de către Sultanul Abdul Hamid II, prin care aromânii erau recunoscuți în mod oficial de către otomani ca națiune aparte, acordându-li-se, în același timp, dreptul de a avea comunitate, care să se bucure de drepturile civile, de școli și biserici proprii². Trebuie să fi fost un moment-cheie în istoria poporului aromân acela în care un sultan, un musulman, îi acorda dreptul de a se ruga și de a învăța în limba maternă, adică exact privilegiile pe care Biserica Ortodoxă Greacă făcea tot posibilul să nu i le acorde, mergând până la a excomunica și a omorî preoți doar pentru că rugăciunea pe care o rosteau nu începea cu *Πάτερ ἡμῶν*, ci cu *Tatăl a nost...*

Probabil acesta a fost contextul în care poporul aromân trebuie să fi simțit că albanezii, deși diferiți de ei în ceea ce privește religia și limba, erau singurii lor aliați în regiune³, decizând formarea națiunii cu aceștia, cu care aveau istorie, interese și viziuni comune.

Punctul de cotitură al acestei coexistențe a survenit când națiunea s-a întors împotriva ei însăși, iar aromânii li s-a negat încă o dată dreptul la rugăciune și la limba maternă, dându-se astfel startul haosului lor identitar. De această dată, România, și ea sub regim comunist, a considerat mai importantă buna relație interstatală cu Albania decât interesele (a)româniiilor. Ateismul forțat din timpul dictaturii comuniste și lipsa ajutorului României, eliminând legătura cu istoria și tradițiile, i-a împins către populația majoritară.

Așadar, ignoranța actuală a multora dintre aromânii din Albania față de propriile caracteristici identitare are două motive principale:

- a. lipsa posibilităților de a studia în limba maternă, de a vedea cât de similară este cu româna, fiind dialect al acestei limbi;
- b. ștergerea totală, nu doar a contribuției României la edificarea statului albanez, ci și a însăși motivației acestui ajutor, care erau chiar aromânii.

¹ Dem. Abeleanu, *Neamul Aromânesc din Macedonia*, Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”, București, 1916, p. 62.

² Ibidem, p. 65.

³ Nicolae N. Nacio, *Viitorul românismului în Balcani. Scrisoare deschisă*, Tipografia „G. A. Lazareanu”, București, 1905, p. 4.

Acestora li se adaugă eforturile, sistematice în timpul regimului comunist (v. *Tabelul 8*), de a reprezenta populația albaneză ca fiind cât mai omogenă.

Având drept punct de plecare sprijinul României pentru această nație – cea albaneză, pe principiul că „Cine lucrează pentru albanezi lucrează pentru Românism”⁴ –, articolul de față are drept scop tratarea unor aspecte considerate printre cauzele haosului identitar al aromânilor din Albania.

Metodologie. Tocmai pentru a vedea cât de profundă este fuziunea aromânilor, acum recunoscuți drept minoritate etnică, cu poporul albanez, am întocmit un chestionar. Acesta a urmărit, printre altele, să vadă cum se autoidentifică în prezent acești aromâni și ce apartenență religioasă și etnică cred ei că au.

Chestionarul conține 30 de întrebări, începând cu vârsta, sexul, locul nașterii, statul în care trăiesc actualmente respondenții, statutul lor social, nivelul educației, statul unde au studiat, precum și apartenența lor religioasă, etnică, câte limbi vorbesc și pe care o consideră limba maternă. S-a încercat să se studieze corelația dintre nivelul educațional și cunoștințele despre rolul României în susținerea drepturilor aromânilor din Balcani și în formarea statului albanez.

Cei 30 de intervievați, 14 femei și 16 bărbați, sunt considerați o mostră eterogenă din punctul de vedere al vârstei (de la 21 la 73 de ani; v. *Tabel 1*), al educației, profesiei, statutului social, locului de origine (care include orașele Berat, Korçë, Fier, Gjirokastër, Vlorë, Tiranë, Durrës și Lushnjë), precum și al locului unde trăiesc acum (Albania, România, Grecia, SUA).

Având în vedere complexitatea pe care o reprezintă „apartenența etnică” pentru această minoritate, relativ nouă *de jure*, chestionarul a fost alcătuit printr-o alternanță a întrebărilor închise și deschise, pentru a se putea obține cât mai multe informații. Intenționat s-au folosit termenii *aromân*, *aromânii* și *limba aromână* (în loc de *vlah-vlahii* și *limba vlahă*) pentru a se testa reacția intervievaților.

La sfârșitul chestionarului s-a dat un text, preluat din cartea *Socrat Buba* a autorului aromân Thanasi Medi, tradusă din albaneză în aromână de către Andon Kristo:

„Ancă aestu ți vini aveau păpuți cu mâl'iau, lustrafine lai, pantaloni terital ancupurati Tirana, geachetă di cadifei cu line supsări ș-săhati di mână cu singhir ti asimi, di marca «Popjeda». Tu gepea ali geacheti, țănea ș-un cheptini di fildiș vartos, șamei diplusită cu mirachi ti sădori ș-natyral, rivista cu articulu ti

⁴ Bogdan P. Hașdeu, *Cine sunt Albanezii? Discurs în ședința Academiei Române* (1902), cf. *Ibidem*, p. 5.

copulație artificială. Numa a lui ira dusă ma ninti di el singur la Gorița Mare. Ş-tot ți u adunară, ahorea di Josif Şolla, polițul a tută-puteriei nou-numit a reghinul, u spusiră dişchis entuziazmul. Ama ma entusiast ti toț era tatăl cu tută că nu s-feați vărnaoară curios s-nvăța ți scriira articol, lă s-mărea alăntor, anda u băga capela ninga ş-ma strămbă: - Socrat al melu, va si facă mari!”⁵

În varianta din chestionar, textul de mai sus a fost modificat, scoțându-se diacriticele, care nu există în limba albaneză, și făcându-se o aproximare fonetică, folosindu-se literele care corespund cel mai bine sunetelor reprezentate de diacriticele și grupurile de litere ale limbii române: *g, ge-gi - xh; ch, c - k; ț - c; ș - sh și ă - ë*. Această modificare a fost necesară fiindcă chestionarul a fost aplicat în formă scrisă. Dacă interviurile ar fi avut loc față în față, acest text le-ar fi fost citit participanților, întrucât cunoscătorii limbii aromâne din Albania nu sunt familiarizați cu forma scrisă.

Națiunea și credința religioasă - complexitatea chestiunii albaneze. În ciuda descendenței din primele populații creștinate și a ajutorului Europei de Vest pentru supraviețuirea statului albanez, creștinii sunt o minoritate în Albania. Catolicii se găsesc în nordul țării, iar ortodocșii în sud, unde, potrivit teologului Dh. Beduli, „ortodoxia nu a fost niciodată învinsă”⁶.

În epoca imperială otomană, acești creștini plăteau *djizya* pentru a trăi pe pământul care le aparținea, taxă care se considera dovadă a supunerii lor față de musulmani. Deși *djizya* diferea de *kharadji* (potrivit explicației din *Enciclopedia Islamului*, una se plătea pentru pământ și cealaltă pe cap de locuitor), niciuna dintre ele nu era datorată de cei care se converteau la mahomedanism⁷. Mulți cercetători consideră convertirea masivă a albanezilor la islam, la sfârșitul secolului al XIV-lea, drept indicator al spiritului lor pragmatic, care rămâne și astăzi principalul motiv al toleranței lor religioase. Ipotezele principale ale istoricilor albanezi susțin drept cauzele răspândirii rapide ale mahomedanismului, pe lângă cele de mai sus, violența turcilor și eforturile albanezilor de a-și proteja identitatea⁸. Convertirea nu era obligatorie, dar oferea multe avantaje⁹, care însă nu

⁵ Thanasi Medi, *Socrat Buba*, traducere Andon Kristo, FLESH, Tiranë, 2018, p. 91.

⁶ Dhimitër Beduli, „Kisha Orthodhokse Autoqefale e Shqipërisë deri në vitin 1944” în *Kishë dhe Kulturë*, IDK, Tiranë, 2006, p. 38.

⁷ „Djizya” în *The Encyclopaedia of Islam*, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht (eds.), New Edition, Volume II (C-G), E. J. Brill, Leiden, 1991, p. 559.

⁸ Gjergj Sinani, *Feja dhe Edukimi*, Fondacioni „Friedrich Ebert”, Albdesign, Tiranë, 2017, p. 6.

⁹ Sabrina Ramet, *Nihil Obstat: religion, politics, and social change in East-Central Europe and Russia*, Duke University Press, Durham, 1998, p. 209.

veneau fără o demonstrație a devotamentului, albanezii fiind binecunoscuți pentru loialitatea lor față de Înalta Poartă. Sau, după cum se menționa într-un articol din presa engleză de la începutul secolului XX, „Guvernul turc a găsit în albanezi cel mai folositor instrument de opresiune a supușilor săi creștini”¹⁰.

Această împărțire a puterilor și a popoarelor în musulmane și non-musulmane crea un alt tip de elite. Pentru *Rum millet*¹¹, aceasta era grupul grec (sau grecizat) din Fanar, care, după ce a devenit puternic din punct de vedere economic, a influențat viața politică a statului otoman¹². În virtutea privilegiilor acordate comunităților creștine ortodoxe de cuceritorul Mahomed al II-lea, Patriarhia din Constantinopol a ajuns să fie stat în stat în Turcia¹³. Identificarea culturii bizantine cu cea greacă, serviciile religioase și predarea în limba greacă au reprezentat tot atâtea elemente de opresiune în sprijinul dominației otomane asupra popoarelor ortodoxe din Turcia europeană. Configurarea statelor naționale din această regiune a început tocmai cu desprinderea din acest *Rum Millet*, prin solicitarea autocefaliei bisericilor naționale.

În această situație haotică, rolul Bisericii Ortodoxe – care, într-un fel, era legată inevitabil de Patriarhia de Constantinopol – a devenit la fel de complex precum apartenența etnică. O parte a naționaliștilor din Balcani considerau Patriarhia drept o a doua față a invadatorilor turci, având în vedere puterea fanarioților. Pus față în față cu schimbări aproape dogmatice, acest for a început atacurile împotriva naționalismului religios, considerând aceste mișcări *filetiste* aproape niște erezii.

Încă o dată, Albania diferă de vecinii ei ortodocși. Așadar, nu toate trăsăturile menționate de Pasquale S. Mancini (1817-1888) drept caracteristici ale națiunii¹⁴ corespundeau cu cele pe care se baza omogenitatea culturală a acestui *Rum Millet* în Imperiul Otoman, unde apartenența religioasă era considerată singura diferență între popoare. Fiind majoritar musulmani, albanezii erau singurii care nu cereau crearea unui stat bazat pe biserică națională și religie, dar atitudinea lor referitoare la Patriarhie era similară cu cea a vecinilor-dușmani, sârbii și bulgarii.

¹⁰ V. *The Times*, 29 septembrie 1903.

¹¹ *Millet* – Grup confesional în Imperiul Otoman. *Millet-i Rûm* [Roman nation] se numea Comunitatea Creștină de la Răsărit, v. „Eastern Orthodoxy”, britannica.com/topic/Eastern-Orthodoxy [4.04.2021].

¹² Gilles Veinstein, „Les provinces balkaniques (1606-1774)” în Robert Mantran (ed.), *Histoire de l'empire Ottoman*, Fayard, Lille, 1989, pp. 287-340.

¹³ Dem. Abeleanu, *Neamul Aromănesc din Macedonia*, p. 66.

¹⁴ „Comunitatea naturală de oameni trăind pe acelaș teritoriu și uniți între ei prin legături de rasă, de credinți religioase, printr-un comun trecut istoric și totodată, prin aspirațiunile morale ca și prin conștiința înțelegerii lor (...)”, apud Nicolae Dașcovici, *Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor. Încercare de sinteză asupra regulamentului internațional rezultat pe urma războiului 1914-1918*, Cartea Românească, București, 1922, p. 25.

Binomul religie-națiune nu corespundea ambiției lor în ceea ce privea crearea statului. Pe de o parte, în teritoriul vizat se resimțea influența puternică a culturii grecești, cu o rețea densă de biserici și școli. Pe de altă parte, albanezii considerau apartenența lor musulmană, legătura cu Turcia, cu religia și privilegiile, drept parte a identității lor. Această diferență religioasă, considerată factorul principal nu doar al înapoierii lor¹⁵, ci și al dificultăților pe care le întâmpina cauza națională, avea să rămână provocarea statului fragil albanez.

În Albania de la începutul secolului XX păstrarea credinței ortodoxe prezenta pericolul implicit ca populația respectivă, majoritar aromână, aflată în teritorii pretinse de Grecia, să fie considerată greacă. Practic, pentru ortodocșii din Albania, credința lor, intrinsec legată de Biserica Ortodoxă Greacă, a fost considerată, brusc, anti-națională, deși însăși noțiunea de *națiune* era relativ recentă pentru aceste popoare din Balcani. În Imperiul Otoman nu limba și rasa defineau conceptul de *popor*, ci apartenența religioasă, populația fiind împărțită în musulmani și creștini. În Europa, popoarele aflate sub dominația otomană erau descrise astfel:

„Sunt șase popoare în Turcia europeană, aproape toate autohtone. Turcii, grecii, bulgarii, sârbii, koutzo-vlahii sau românii, și albanezii, precum și două popoare care, deși nu sunt autohtone, formează comunități importante: armenii, mai ales în Constantinopol și evreii...”¹⁶

Acest articol de presă, scris în 1904, dovedește că, la fel ca albanezii, grecii, sârbii sau bulgarii, acești „koutzo-vlahi sau români” erau considerați un popor autohton, diferit de cele vecine, înainte să fie recunoscuți ca atare prin Iradeaua Imperială din 9/22 mai 1905. Despre cât de numeroși erau aceștia aflăm din *La Stampa*, ediția din 5 ianuarie 1870. În rubrica „Fapte diverse” găsim o referire la statistici publicate de un ziar românesc, potrivit căruia:

„populația română se compune din 11,140,000 suflete, din care în România 5,060,000, Banat și Timișoara 660,000, Maramureș 850,000, Transilvania 1,300,000, Bucovina 300,000, Basarabia 800,000, Serbia și Dobrogea 400,000, Macedonia, Albania, Epir, Tracia etc. 1,750,000”¹⁷

În acele vremuri de „recreare” și „redimensionare” a conceptului de *națiune* și a componentelor sale, toți încercau, la fel ca Mancini, să emită definiții ale națiunii. Acestea erau elaborate în concordanță cu ceea ce

¹⁵ Nathalie Clyer, *Në zanafillat e nacionalizmit shqiptar. Lindja e nje kombi me shumicë myslimane në Evropë*, Përpejka, Tiranë, 2009, p. 27.

¹⁶ V. Musselbourgh News, 22 ianuarie 1904.

¹⁷ V. *La Stampa*, 5 ianuarie 1870.

credeau ei că îi va uni pe oamenii din teritoriile dorite, în baza legăturilor de sânge sau limbă, a istoriei de conviețuire sau a viziunii pentru un viitor comun. Sau, precum se exprima A. C. Cuza:

„Națiunea este totalitatea indivizilor de acelaș sânge, așezați pe un pământ ca bază necesară a existenței lor, având acelaș grai pe care ei l-au format, acelaș trecut, acelaș interese prezente, același aspirații de viitor și alcătuind ca organism acelaș putere, naționalitate creatoare a culturii umane, care nu este, dar de cât, produsul ei variat”¹⁸

În acest context, așa cum se vede și din harta de mai jos (v. *Figura 2*), în 1912 statul nou albanez cuprindea teritoriile unde trăiau „români”, adică Macedonia, Albania, Epir, Tracia etc. Așadar, în aceleași teritorii care erau pretinse de către albanezi (v. *Figura 3*) avem două popoare, cel „koutzo-vlah, românii”, recunoscut prin firmanul sultanului drept „popor egal cu celelalte popoare creștine ale Imperiului” (v. Iradeaua Imperială, 9/22 mai 1905) și cel musulman albanez, recunoscut pentru devotamentul față de Înalta Poartă. Necesitatea ca aceste două popoare să se unească este exprimată foarte bine de aromânul Nicolae N. Nacio (1843-1913), președintele Societății Albaneze „Drita”:

„Convins că Panslavismul era dușmanul al poporului albanez ca și al Regatului Român, că încăpățânarea ne bună a grecilor de a contesta naționalitățile române și albaneză din Balcani sporește șansele de a isbânda ale slavismului, adevărul [...] este că elementul român din Albano-Macedonia nu are și nu poate să aibă alt aliat natural și de conlucrare în Peninsula Balcanică decât pe poporul albanez, împreună cu care să formeze un contrapond tendințelor slavo-grecești de rupere a statului-quo din Balcani”¹⁹

Popoarele aromân și albanez au proclamat, în 1912, o Albania independentă, demonstrând, contrar definiției inițiale, că nu era necesar ca o națiune să aibă aceeași religie sau limbă. Trecutul, viitorul și interesele comune au unit aceste două popoare, diferite unul de celălalt, într-o națiune, cea albaneză. Așadar, plecând de la împărțirea administrativă a Imperiului Otoman, afinitatea istorică, interesele și viziunea comună cu albanezii, aromânii din Balcani, din vilayetele albaneze Manastir, Iannina, Kosovo și Școdra, se identificau drept albanezi. Legătura lor cu Albania era profundă și multidimensională, deși aveau atât de multe în comun și cu grecii. Acest dualism al legăturii cu albanezii și grecii avea să-i însoțească pe

¹⁸ Alexandru C. Cuza, *Naționalitatea în artă. Expunere a Doctrinei Naționaliste, Principii, Fapte, Concluzii*, „Minerva” Institut de arte Grafice și Editură, București, 1915, p. 181.

¹⁹ Nicolae N. Nacio, *Viitorul românismului în Balcani. Scrisoare deschisă*, pp. 3-4.

aromâni în cei peste o sută de ani de existență a statului național albanez, servind drept indicator al puterii identificării religiei cu etnia, singurul criteriu inițial de diferențiere între popoarele din Balcani.

Minoritatea aromână și majoritățile. De-a lungul istoriei, România și românii au fost primii care au făcut pași concreți pentru apărarea drepturilor și libertăților aromânilor din Balcani. România a susținut Iradeaua Sultanului din 9/22 mai 1905, care recunoștea poporul vlah drept egal cu celelalte popoare creștine, cu dreptul la școli și biserici cu predare/slujire în propria limbă. Ulterior, România a încheiat un acord cu statele balcanice, cel grec, sârb și bulgar, pentru recunoașterea și respectarea drepturilor aromânilor²⁰ din statele respective, mai ales a dreptului de a folosi limba lor maternă în biserici și școli²¹.

Tot România a fost și susținătoarea independenței Albaniei, fiind și inițiatoarea ideii de stat comun albanezo-aromân. La acea vreme, Titu Maiorescu, ministrul de Externe al Regatului României, îi trimitea Reprezentantului Plenipotențiar al României la Londra, Nicolae Mișu²², telegrama de mai jos, datată 9/22 martie 1913:

„Vă rog să cereți ca numeroasele comune macedo-române din Pind, între Samarina și Metzovo²³, să fie încorporate la Albania. Stăruieți mai ales asupra principiului ca în toate localitățile unde românii sunt în majoritate, limba administrativă să fie româna, tot așa în toate bisericile și școlile românești; principiul general va trebui să fie înscris în Constituția Albaniei”²⁴

Această directivă a lui Maiorescu a fost considerată de către diplomatul și istoricul român Nicolae Dașcovici „o acțiune de prevedere politică”²⁵. Ea era motivată astfel:

„Primejdia de absorbire a elementului românesc era mai mică într-un stat nou decât într-unul existent, și pe deasupra, la

²⁰ V. Hotărârea guvernului român în corespondența lui Titu Maiorescu, Președinte al Consiliului, Ministru al Afacerilor Străine, cu omologii săi sârb, bulgar și grec; Arhivele Naționale ale României, filiala Galați, dosar *Episcopia Dunării de Jos*.

²¹ V. *Monitorul Oficial*, nr. 101, 5 august 1913.

²² Nicolae Mișu (1858-1925) a studiat dreptul în Germania și științele politice la Paris. După ce și-a încheiat misiunea diplomatică în Bulgaria a fost numit Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar la Viena, apoi la Constantinopol și, în fine, la Londra. A ocupat vreme de o lună portofoliul Afacerilor Străine în guvernul Generalului Arthur Văitoianu (octombrie-noiembrie 1919) cf. Adrian Stăncescu, Laurențiu Vlad (eds.), *Memorialistică diplomatică*, Vol. 1, „Alexandru Em. Lahovary. Amintiri Diplomatice, Constantinopol (19602-1906). Viena (1906-1908)”, Institutul European, 2009, p. 66.

²³ Tocmai aceste teritorii menționate în telegramă compuneau statul independent al aromânilor din Pind, proclamat în 1917.

²⁴ Nicolae Dașcovici, *Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor...*, p. 108.

²⁵ Ibidem, pp. 107-108.

constituirea Albaniei se puteau obține mult mai ușor clauze de ordin internațional și, totodată, garanții constituționale pentru viața și dezvoltarea minorității macedo-române din statul cel nou”²⁶

Așa cum s-a menționat, Albania, cu majoritate musulmană și populație ortodoxă aromână, nu a fost creată precum vecinele sale. Aceasta nu era caracterizată de identitate religioasă și, fiind printre ultimele state balcanice care își proclamau independența față de Imperiul Otoman (28 noiembrie 1912), nu se poate spune că era caracterizată de un patriotism înflăcărat²⁷. Plecând de la dificultatea definirii națiunii acestui stat fragil albanez, fără limbă și religie unitare, colaborarea între populația majoritară albaneză și minoritatea creștină ortodoxă, considerată până atunci când greacă, când *shkja*²⁸, reprezenta provocarea următoare. Membrii acestei societăți se străduiau să se convingă pe ei înșiși, dar și pe ceilalți, că puteau să susțină această structură a unui stat independent. Ei aveau de lucrat, mai întâi, la nivelarea diferențierii moștenite istoric între musulmanii privilegiați și cetățenii creștini de mână a doua, astfel încât toți să fie considerați egali și să colaboreze. Elita societății albaneze, formată mai ales din familiile musulmane cele mai bogate, ținea frâiele puterii, în timp ce minorității creștine, în special celei ortodoxe, îi era încă greu să fie acceptată și integrată în această nouă structură statală.

Catolicii, care sub *Kultusprotektorat*²⁹ au avut întotdeauna niște libertăți și privilegii, erau asociați cu sprijinul Italiei și al Austro-Ungariei, ambele susținătoare ale cauzei albaneze. Odată cu formarea statului albanez, creștinii ortodocși, legați tradițional de Grecia, trebuiau să-și recalibreze busola în concordanță cu interesele și politicile acestuia. Apărea necesitatea unei noi alianțe, a unui nou punct de sprijin, o garanție a respectării drepturilor lor, care nu mai putea fi legată de Grecia, care, pe lângă faptul că își exprima deschis pretențiile asupra unor teritorii, a masacrat membri nevinovați ai comunităților albaneză și aromână din respectivele regiuni.

Pe 29 septembrie 1913, *La Stampa* publica apelul disperat al liderului guvernului provizoriu albanez, Ismail Kemal bej Vlora³⁰. Acesta

²⁶ Ibidem, p. 18.

²⁷ Daniel Gabrielson, *Nationalism in Europe, A quantitative study about the relationship between different kinds of nationalism and liberal democracy*, Department of Sociology, UMEA University, 2017, p. 27, diva-portal.org/smash/get/diva2:1161116/FULLTEXT01.pdf [15.04.2021].

²⁸ Termenul peiorativ folosit de către albanezi pentru vecinii lor ortodocși sârbi.

²⁹ Drepturile creștinilor de rit catolic din Albania erau protejate de tratate între Imperiul Austro-Ungar și cel Otoman. Pentru mai multe detalii v. Engelbert Deusch, *Das k.(u.)k. Kultusprotektorat im albanischen Siedlungsgebiet: in seinem kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Umfeld*, Böhlau Verlag Ges m.b.H. und Co.KG, Wien, 2009, p. 34.

³⁰ V. „Una disperata invocazione del governatore dell'Albania alle grandi Potenze” în *La Stampa*, Luni, 29 septembrie 1913, archiviolastampa.it [2.04.2021].

survenea după telegrama „albanezilor din București”, adresată ministrului italian al Afacerilor Externe, marchizului di SanGiuliano. Comitetul semnatarilor acestei telegrame, format din aromâni, conținea nume precum Pandeli Evangheli³¹, Theodor Emanoil, Petro Tărpo, Vasile Zografi, Filip Pecio, Dhimitri Ilo, Aleksî Drenova³², Rafail Anastas, Irakli Mborja etc. În această telegramă, printre altele, se scria:

„(...) Facem apel la nobilele sentimente ale lui V. E. [Vittorio Emmanuele, n. a.] și îl rugăm să intervină în numele umanității și al civilizației (...) pentru ca teritoriile menționate, care trebuie să fie date Albaniei, să fie mai repede eliberate de greci”³³

Manifestările naționalismului albanez, bazat pe latinitate, care justifica ajutorul cerut Italiei, și pe sprijinul României pentru aromânii din Balcani și populația cu care ei conviețuiau, au schițat forma și fondul viitorului stat albanez, asigurând și sprijinul necesar integrării creștinilor ortodocși în elita societății Albaniei moderne.

Sprijinul României pentru aromânii din Balcani nu s-a limitat doar la deschiderea de școli în regiune, la înființarea Societății Macedo-Române, în 1879, și la intervențiile către Înalta Poartă în beneficiul poporului vlah din Imperiu. El a continuat cu tratatele internaționale, unde le cerea Serbiei, Greciei și Bulgariei respectarea minorităților aromâne din statele respective, și s-a exprimat cel mai evident în cazul alegerii persoanei care urma să urce pe tronul Albaniei³⁴. Existau trei candidați: Ducele de Montpensier, catolic; Ahmed Fouad, viitorul rege al Egiptului, moștenitor al lui Mehmet Ali, de origine albaneză, musulman și sprijinit în secret de Turcia; și principele Wilhelm von Wied, protestant. Potrivit lui Bernard, acesta din urmă a fost ales, pe 3 decembrie 1913, la intervenția lui Take Ionescu, fiindcă era nepotul Reginei Elisabeta a României³⁵.

Macedo-români, albano-români sau vlahi? Considerații pe marginea unui chestionar.

*Tatăla nost ți ești tu țer
S –fînțească numa a ta...*

În România, aromânilor li se spune și acum *machedoni* (familiar), o referire clară la proveniența teritorială, spațiul geografic numit atunci Macedonia. Această regiune era caracterizată de un mozaic etnic, fiind

³¹ Aromân, membru al Comitetului 35 al SCMR (Societății Macedo-Române), primul prim-ministru ortodox al Albaniei.

³² Alexandru Stavre Drenova, autorul imnului național al Albaniei.

³³ V. *La Stampa*, Mercoledì, 17 septembrie 1913.

³⁴ Roland Bernard, *Essai sur l'histoire de l'Albanie moderne*, teze doktorature, Paris, Les Edition Domat „Montchrestien”, 1935, p. 105.

³⁵ Ibidem.

foarte dificilă distincția între diferitele populații, care aveau toate în comun sărăcia și ignoranța în care Imperiul Otoman le forța să rămână. Așa cum se vede în harta din *Figura 4*, Macedonia includea o parte a Albaniei de astăzi sau, precum se exprimă albanezii, Albania mare includea o parte din Macedonia, unde încă trăiesc frații lor. Această suprapunere continuă a pretențiilor teritoriale este cel mai comun lucru în Balcani și nu se oprește la aspectul geografic, ci se extinde și asupra unor personalități pe care toate popoarele vecine și le revendică.

În timpul dictaturii comuniste, istoria statului albanez nu menționa contribuția elementului (a)român/vlah la obținerea independenței. Mai mult, oricine îndrăznește să susțină această teză era atacat, așa cum se vede din *Dicționarul Enciclopedic Albanez*, unde ideea creării unui stat albanezo-aromân este definită drept „o intenție fantezistă a vlahilor”³⁶. Așadar, se poate spune că în această perioadă își au rădăcinile conotațiile negative legate de termenul *vlah*. Mai mult, exprimarea oricărei diferențe etnice față de populația majoritară a fost descurajată, cei diferiți fiind considerați „anti-naționali”. Chiar demonstrațiile de naționalism ale aromânilor care trăiau în România au fost menționate drept aparținând diasporei albaneze, nu elementului aromân. S-au trecut sub tăcere toate caracteristicile care legau această minoritate de România, tradițiile, istoria, și, mai presus de toate, limba, dialectul macedo-român, care îi unește pe toți aromânii, indiferent cum sunt ei numiți și în ce țară din Balcani trăiesc. În prezent, după o perioadă lungă de conviețuire în aceleași teritorii, cu idealuri și istorie comune, în mod firesc aromânii sunt și se simt parte a națiunii și a poporului albanez.

Toți cei 30 de intervievați au declarat că provin din familii sută la sută ortodoxe; 27 dintre ei au declarat că aparțin acestei religii, unul s-a declarat ca aparținând de misticismul Quantum, unul, de Biserica Evanghelică, iar unul s-a declarat ateu.

Din cei 30 de aromâni intervievați, niciunul dintre ei nu s-a identificat drept „macedo-român”. La întrebarea dacă știu vreun „macedo-român”, doar 5 dintre intervievați au răspuns pozitiv, 4 declarând că au participat la activități culturale organizate de „aromânii din Macedonia” (Republica Macedonia de Nord, n. a.) și 1, că divorțase de un „slavo-macedon”. Nouă dintre intervievați au declarat că macedonenii nu erau români, ci bulgari, recunoscuți în Albania în același timp cu ei (aromânii) drept minoritate etnică. Un interviuat, auto-identificat drept aromân, cu limba maternă „vlahă”, spune că „macedo-românii sunt greci, pentru că Macedonia e greacă”. Zece dintre intervievați au răspuns că „aromânii din Macedonia sunt albanezi”, și nu au ezitat să o menționeze pe Maica Tereza (1910-1997) drept unul dintre cei mai demni reprezentanți ai albanezilor

³⁶ *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiranë, 1985, p. 521.

din Macedonia, vorbind în același timp despre originea aromână a acesteia, în contextul în care, potrivit datelor oficiale, albanezii din Republica Macedonia de Nord sunt majoritatea musulmani³⁷.

Între timp, originea aromână a Maicii Tereza, care se declara albaneză³⁸, a fost din nou adusă în centrul dezbaterilor dintre istoricii albanezi. Istoricul Olsi Jazexhi, cunoscut pentru opiniile sale anti-creștine, susține cu fermitate teza savantului aromân Aurel Plasari și declară că Maica Tereza a fost vlahă³⁹. În jurnalul istoricului român Theohari Antonescu se oferă o explicație a legăturii elementului aromân din Macedonia cu catolicismul, prin cuvintele lui Dem. Abeleanu, unul dintre cei mai buni cunoscători ai situației aromânilor din Balcani:

„Abeleanu, un institutor de la școala primară d-aici [...] a venit pe la mine. Cu dânsul am vorbit mai mult de o oră despre Grecia, despre Macedonia și despre starea școlilor românești din părțile locului. [...] Vorbind despre încercarea lui Apostol Mărgărit d-a întovărăși pe români cu albanezii și împreună cu ajutorul dat de un misionar francez, Faveyria, să-i schimbe la catolicism pe toți aromânii, ca în modul acesta să-i schimbe de sub autoritatea Bisericii Orthodoxe și să-i treacă sub aceea a Papei, spunea Abeleanu că este un non-sens și va fi întodeauna o imposibilitate această preschimbare”⁴⁰

Tot Teohari Antonescu spune următoarele despre Apostol Mărgărit⁴¹:

„De aici și discreditul lui Mărgărit. Acesta, pe de altă parte, este și mișel și de rea credință. De mișel că este nu o pot confirma, dar zicea Abeleanu că în realitate trecea în budget sume pentru profesori care sau muriseră de mult, sau nu existau în realitate nicăieri”⁴²

Apostol Mărgărit este prezentat drept o figură controversată inclusiv în nota explicativă oferită asupra sa în acest volum de amintiri ale lui Antonescu, publicat în 2005:

³⁷ V. en.m.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_North_Macedonia [3.04.2021].

³⁸ „By blood, I am Albanian. By citizenship, an Indian. By faith, I am a Catholic nun (...)”, v. edition.cnn.com/2009/WORLD/europe/10/17/albania.mother.teresa/index.html [11.04.2021].

³⁹ V. „Provokon historiani Olsi Jazexhi: Nënë Tereza nuk ka qenë shqiptare, ishte projekt i Vatikanit dhe CIA-s”, gazetaimpakt.com/historiani-olsi-jazexhi-nene-tereza-nuk-ka-qene-shqiptare-ishte-projekt-i-vatikanit-dhe-cia-s/[8.04.2021].

⁴⁰ Lucian Nastasă (ed.), *Theohari Antonescu, Jurnal (1893-1908)*, Limes, Cluj, 2005, p. 53.

⁴¹ Apostol Mărgărit (1832-1903), inspector școlar pentru școlile românești din Turcia între 1878-1902, în acest interval înființând 104 școli primare și 4 secundare, cf. Ibidem, p. 53.

⁴² Ibidem, p. 53.

„Cu toate relațiile sale sus-puse cu diverse personalități europene și cu liberali de la noi, a activității lui ce se bucura de aprecierea presei de limbă franceză, a fost totuși un personaj ce nu s-a bucurat de multă simpatie în teritoriile unde activa. Împotriva sa au avut loc mai multe atentate, ultimul săvârșindu-se în 1890 la Salonic”⁴³

Însuși Dem. Abeleanu îl descrie pe Apostol Mărgărit drept „titanul redeșteptării naționale a Aromânilor”⁴⁴ (...) care deschide pentru prima oară în Avdela, în 1867, școala românească”⁴⁵.

Revenind la chestionarul aplicat în cadrul cercetării, niciunul dintre intervievați nu s-a identificat drept „macedon” (v. *Tabel 5*), deși, după cum se vede în harta de mai jos (*Figura 5*), în ceea ce Abeleanu prezintă drept Macedonia (unde locuiește poporul aromân, potrivit explicației existente pe hartă) sunt incluse cele mai mari și mai cunoscute centre ale aromânilor din Albania, precum: Korca, Pogradeci, Vithkuqi, Drenova, Mborja și Moscopole, care este considerată Mecca aromânilor din Balcani.

17 din cei 30 de intervievați au declarat că vorbesc aromână (v. *Tabel 3*), iar dintre aceștia doar 13 au declarat drept limbă maternă aromâna; 12 au declarat albaneza drept limbă maternă, în condițiile în care au existat 24 declarații aromâni; 3 au declarat că socotesc limba greacă drept maternă; 2 dintre intervievați au declarat că le este dificil să aleagă o limbă maternă, fiindcă provin din familii mixte (v. *Tabel 7*). 23 de intervievați au declarat că vorbesc mai mult de trei limbi (pe lângă cea maternă); 5 au declarat că vorbesc alte două limbi, iar 2 persoane s-au declarat vorbitoare de doar o limbă străină (v. *Tabel 6*).

Întrebați care este apartenența lor etnică, luând în considerare faptul că aromânii sunt recunoscuți drept minoritate etnică, 22 s-au declarat albanezi, 6 greci și 2 români (v. *Tabel 5*).

Întrebați dacă știu ceva despre rolul României în crearea statului albanez, 3 din cei 30 de intervievați au răspuns pozitiv; 11 au declarat că România nu a făcut nimic pentru statul albanez; 1 a declarat că nerecunoașterea Kosovo de către România este un indicator al politicii anti-albaneze, așa cum este recunoașterea imediată a Macedoniei anti-greacă, atitudini care caracterizează România drept anti-aromână, având în vedere relațiile bune ale aromânilor cu Albania și Grecia; 10 dintre ei au declarat simpatie pentru poporul român; 6 au declarat că ajutorul României a venit după 1990 cu bursele de studii pentru tineri.

Toate acestea ajută la creionarea unei idei despre haosul identitar al elementului aromân din Albania. O privire asupra recensămintelor

⁴³ Ibidem, endnote 112.

⁴⁴ Dem. Abeleanu, *Neamul Aromânesc din Macedonia*, p. 60.

⁴⁵ Ibidem.

populației este probabil cel mai clar indicator al contopirii populațiilor „nealbaneze” cu cea majoritară sau cu cea minoritară greacă în timpul dictaturii comuniste, devenind evident că rădăcina acestui haos identitar nu a fost naturală. Așa cum se vede în *Tabelul 8*, în 1945 nu este trecut niciun aromân, dar avem 14,400 de „macedoneni”, din care, 5 ani mai târziu, mai apar doar 2,273.

Din cei 30 de intervievați, 12 au spus că știau câți aromâni erau înregistrați în recensământul din 2011 și că acest număr nu corespunde realității; 15 au răspuns că nu știau câți erau înregistrați oficial, dar au declarat cu convingere că aromânii sunt mai mulți decât se scrie în rapoartele oficiale; 3 au exprimat indiferența față de recensăminte în general.

În timp ce întrebările au fost alcătuite folosind exclusiv termenii *aromân* și *aromână*, intervievații au folosit termenii *aromân*, *vlah* și *rrămân*. Niciunul dintre ei nu a folosit termenii *macedo-român*, *arvanitovlah* sau *koutzo-vlah*.

La sfârșitul chestionarului, la înțelegerea textului din *aromână*, s-a observat că toți cei care studiaseră în România, deși unii dintre ei declaraseră că nu vorbeau *aromâna* sau că doar o înțelegeau, au demonstrat un nivel mai ridicat de înțelegere a textului decât cei care trăiau în Albania sau Grecia.

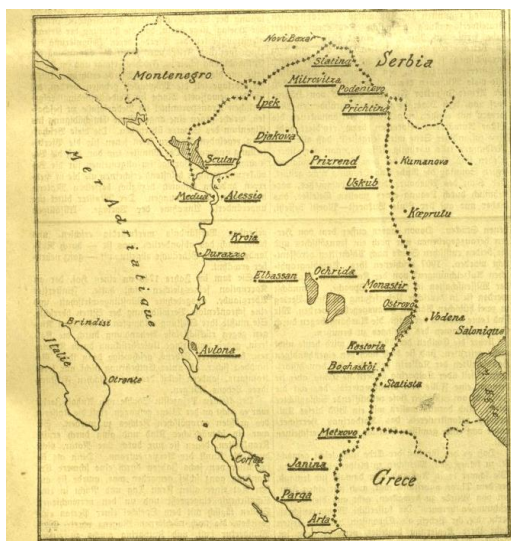
Doi dintre cei care au studiat în România au considerat textul „scris cu greșeli”, în timp ce unul care trăiește în Grecia a spus că, deși înțelege tot ce este scris, textul are multe „cuvinte române”. Rugat să dea sinonime în *aromână* pentru aceste cuvinte, s-a notat că a menționat cuvinte grecești, folosite în mod curent de aromânii din Grecia, expuși acestei influențe lingvistice. În text s-au observat multe împrumuturi din turcă și albaneză, lucru care, având în vedere conviețuirea de lungă durată cu această populație, este de înțeles.

Toți cei intervievați aveau trei răspunsuri în comun: religia ortodoxă, limba *vlahă/aromână* și necunoașterea ajutorului României la formarea statului albanez. Religia ortodoxă, acum legată de Biserica Ortodoxă Autocefală Albaneză, serviciile căreia se fac în albaneză, a declanșat o altă dezbatere. Având în vedere etnia greacă a Preafericitului Anastasie al Bisericii Ortodoxe Autocefale Albaneze, discuțiile s-au concentrat în două direcții, ortodocșii împărțindu-se în albanezi și greci. Este ușor de dedus că aromânii se declară ortodocși albanezi. Limba, numită de intervievați doar „*vlahă*” sau „*rrămână/aromână*”, rămâne una dintre caracteristicile etniei, chiar și atunci când unii declară că nu o vorbesc. Deși numărul celor care au studiat în România era ridicat (v. *Tabel 4*), nu s-a observat nicio diferență între aceștia și cei care au studiat în Albania sau Grecia referitor la cunoașterea rolului României în influențarea destinului acestor „români din Balcani”.

Concluzii. Recunoscuți drept minoritate etnică, dar contopiți cu populația majoritară, aromânii din Albania amintesc de parabola cu orbii și elefantul, în care fiecare om atinge o parte a animalului și-l descria așa cum îl simțea, niciunul dintre ei fiind însă capabil să îi redea imaginea completă. Tot așa, aromânii sunt considerați greci de către greci, din cauza religiei lor ortodoxe, și români de către români, fiindcă vorbesc un dialect al limbii române. Absența acestor două elemente distinctive a dus la contopirea lor cu albanezii. Aromânii înșiși încearcă să-și identifice elementele definitorii ale apartenenței lor etnice în acest vortex al contradicțiilor care îi înconjoară. Ei se auto-identifică drept aromâno-albanezi, termen care, deși nu este nou, caracterizează cel mai bine această relație apropiată care i-a legat.

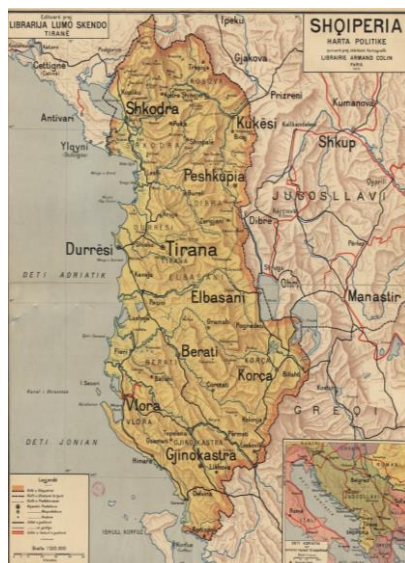
Evoluția terminologiei folosite pentru a-i defini este importantă, reflectând schimbările istorice survenite. Grecii, de pildă, nu mai folosesc termenul *arvanito-vlahi* întrucât acesta i-ar apropia pe aromâni mai mult de albanezi, optând pentru *greci vlahofoni*. Folosirea acestui termen pentru aromânii din Balcani este la fel de improprie precum cel de *macedo-români*, care nu mai corespunde cu realitățile geopolitice ale prezentului, fiind o relicvă de dinaintea formării statelor naționale. Netransmițând adevărata dimensiune a elementului aromân din Albania, toate aceste aspecte adâncesc și mai mult vârtejul identitar în care se află această comunitate.

ANEXE

Figura 1. Harta Peninsulei Balcanice (cca. 1910)⁴⁶**Figura 2.** Prezentarea statului nou independent albanez în presa austriacă⁴⁷

⁴⁶ Mark Mazower, *The Balkans: a short history*, New York, Modern Library, 2000.

⁴⁷ *Salzburger Volksblatt* (8 decembrie 1912), Österreichische Nationalbibliothek, anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=svb&datum=19121208&seite=1&zoom=33 [25.05.2021].

Figura 3. Întinderea Albaniei potrivit pretențiilor albanezilor, 1913⁴⁸**Figura 4.** Harta politică a Republicii Albania, 1930 (corespunde granițelor actuale)⁴⁹

⁴⁸ The Albanian Committee, *The Plea of Albania*, London, McCorquodale & Co., Limited, 1913, p. 7.

⁴⁹ Bibliothèque nationale de France, catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40736832k [25.05.2021].

Figura 5. Harta Macedoniei cu toate orașele și satele locuite de Aromâni⁵⁰

⁵⁰ D. Abeleanu, *Neamul Aromânesc din Macedonia*, p. 81.

Tabel 1. Prezentarea mostrei după sex și vârstă

Aromâni	Sexul		Vârsta
	Feminin	Masculin	Intervalul
Total	14	16	21-73

Tabel 2. În ce stat locuiți actualmente?

Albania	12	Din care unul a studiat în România
Grecia	8	Niciunul nu a studiat în România
România	6	Toți au studiat (sau încă studiază) în România
SUA	4	2 au studiat în România
Total	30	

Tabel 3. Vorbiți limba aromână?

Da	Nu	Puțin	Înțeleg, dar nu vorbesc	Total
17	4	2	7	30

Tabel 4. În ce stat ați studiat?

Albania	19
Grecia	2
România	5
Albania și Grecia	1
Albania și România	3

Tabel 5. Cărei etnii îi aparțineți?

Albaneză	22
Greacă	6
Română	2
Alta	0
Macedon	0

Tabel 6. Câte limbi străine vorbiți?

Limbi străine	
1	2
2	5
3+	23

Tabel 7. Care este limba maternă?

Aromâna	13
Albaneza	12
Greaca	3
Alta	2

Tabel 8. Minoritățile după datele colectate la recensăminte

Populația/Anul	1945	1950	1955	1989	2011
Albanezi	1,075,500	1,186,100	1,349,100	3,117,601	2,312,356
Greci	26,535	29,000	35,345	58,758	24,243
Aromâni	-	2,381	4,249	782	8,266
Macedoneni	14,000	2,273	3,341	4,697	5,512

Sursa: INSTAT, Albania

STUDIUM

Revista studenților, masteranzilor și doctoranzilor în istorie
The Journal of BA, MA and PhD Students in History

Universitatea “Dunărea de Jos” din Galați

Vol. XIII (2020)

CUPRINS / CONTENTS

Melinda Gabriela KERESZTES

Studiu de caz: cetatea Ineu de-a lungul istoriei 5-13

Erich Noris SZAKÁCS

Câteva aspecte privind activitatea lui Beltrame Costabili, tutore al lui Ippolito d'Este la curtea din Esztergom 15-30

Alexandru MARIN

Leading members of the Brătianu family in the central administrative and political affairs of Wallachia and Romania 31-43

Ștefan BEJAN

Evoluția politică și socială a găgăuzilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Consecințele Tratatului de la Paris din 1856 pentru populația găgăuză din Bugeac 45-52

Ionuț Alexandru DRĂGHICI

Spitalul din Portul Sulina și epidemia de holeră din anul 1865 53-63

Ionuț Alexandru DRĂGHICI

Activitatea Spitalului din Sulina la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX 65-79

Dănuț Viorel PRESURĂ

Reinsertia socială privind persoanele încarcerate în unele documente ardelene 81-91

Tudor VIȘAN-MIU

Mauriciu Brociner (1855-1946): Funcționar și pensionar al Casei Regale 93-112

Oana-Maria MITU

State-sanctioned identity versus minority identity: the case of Southern Bessarabian Germans in interwar Romania 113-136

Marius Eugen CHIRIȚĂ

Istoricul primei reviste a pompierilor militari români 137-149

Silvia-Cristina BAUMGARTEN

Începuturile și evoluția televiziunii în statele din spatele Cortinei de Fier 151-163

Dan TUDORACHE

La pas cu poezia prin comunism. Poetul Andrei Ciurunga, între rezistență și conformism 165-188

Grigore GORINCIOI

Căderea Blocului Comunist și formarea Republicii Moldova ca stat suveran 189-199

Elsa STAVRO

Vârtejul identitar al aromânilor din Albania: albano-români, macedo-români sau vlahi? 201-219

ISSN-L 2248 – 2164